

การวิเคราะห์ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมือธำรงพระพุทธศาสนา
AN ANALYSIS OF BHIKKHUPĀTIMOKKHA AS A TOOL FOR
PRESERVE BUDDHISM

พระมหาสุทธิพงษ์ สุทธิวิไล (หมื่นตาคำ)

ดุขฎฐินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรพุทธศาสตรดุขฎฐิบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

การวิเคราะห์ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออำนวยการพระพุทธศาสนา

พระมหาสุทธิพงษ์ สุทธิวิไล (หมื่นตาคำ)

ดุขฉนินพฉนนี้เป็ฉนส่วนหนึ่ฉนของการศึกษา
ตามหลััศูตรพุทธศาสตรดุขฉนบัฉนฉิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

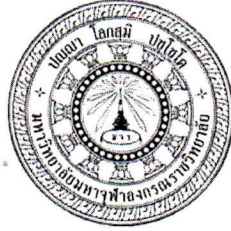
An analysis of Bhikkhupāṭimokkha as a Tool for
Preserve Buddhism

Phramaha Suddhiphong Suddhivamso (Muentakham)

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirements for the Degree of
Doctor of Philosophy
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับคุณิพนธ์
เรื่อง “การวิเคราะห์ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออำนวยการพระพุทธศาสนา” เป็นส่วนหนึ่งของการ
ศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบคุณิพนธ์

ประธานกรรมการ

(ผศ.ดร.โกวิทย์ พิมพ์วง)

กรรมการ

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเตียน)

กรรมการ

(พระมหาอดิเดช สติวโร, ดร.)

กรรมการ

(รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร)

คณะกรรมการควบคุมคุณิพนธ์

พระมหาอดิเดช สติวโร, ดร.

ประธานกรรมการ

รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระมหาสุทธิพงษ์ สุทธิวิไล)

ชื่อคุษณีนิพนธ์	: การวิเคราะห์ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออำนวยการพระพุทธศาสนา
ผู้วิจัย	: พระมหาสุทธิพงษ์ สุทธิวิโส (หมื่นตาคำ)
ปริญญา	: พุทธศาสตรคุษณีบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมคุษณีนิพนธ์	: พระมหาอดิเดช สติวโร, ดร., ป.ธ.๙, บธ.บ. (การบริหารทรัพยากรมนุษย์), พธ.ม. (พระพุทธศาสนา), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา) : รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร ป.ธ.๙, พธ.บ. (ปรัชญา), พธ.ม.(พระพุทธศาสนา), Ph.D (Pali & Buddhist Studies)
วันเสร็จสมบูรณ์	: ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

คุษณีนิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออำนวยการพระพุทธศาสนา” ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนา (๒) เพื่อศึกษาการสืบทอดภิกขุปาฏิโมกข์ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา และ (๓) วิเคราะห์ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออำนวยการพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาพบว่า ภิกขุปาฏิโมกข์ หรือ อาณาปาฏิโมกข์ ได้แก่ ประมวลสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นเป็นพุทธอาณา หรือคัมภีร์ที่รวมพระวินัย ๒๒๗ สิกขาบท, แบ่งเป็น ๗ หมวด คือ (๑) ปาราชิก (๒) สังฆาทิเสส (๓) อนียต (๔) นิสสัคคียปาจิตตีย์ (๕) ปาจิตตีย์ (๖) ปาฏิเทสนียะและ (๗) เสขียวัตร, สิกขาบทเหล่านี้มีผลต่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา, พระวิปัสสิพุทธเจ้า พระสิขีพุทธเจ้าและพระเวสสภพุทธเจ้า แสดงธรรมโดยย่อและไม่บัญญัติสิกขาบทในภิกขุปาฏิโมกข์ เป็นเหตุให้ศาสนาของพระองค์ไม่ดำรงอยู่นาน, ส่วนพระกกุสันธพุทธเจ้า โจนาคมนพุทธเจ้าและพระกัสสปพุทธเจ้าแสดงธรรมโดยพิสดารและบัญญัติสิกขาบทในภิกขุปาฏิโมกข์เป็นเหตุทำให้ศาสนาของพระองค์ดำรงอยู่นาน, ภิกขุปาฏิโมกข์มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา คือ ก่อให้เกิดประโยชน์ ๑๐ ประการ, เป็นระเบียบของคณะสงฆ์, เป็นข้อปฏิบัติสำหรับผู้อยู่ในอริยวินัย, เป็นข้อปฏิบัติเพื่อส่งเสริมความประพฤติดีงามของคณะสงฆ์, เป็นข้อฝึกหัด (วินัย) คู่กับธรรม, เป็นข้อปฏิบัติเพื่อความบริสุทธิ์, เป็นข้อปฏิบัติเพื่อสร้างความองอาจในท่ามกลางสงฆ์และเป็นข้อปฏิบัติเพื่อนำสู่ความหลุดพ้นตามลำดับ

มีพุทธานุญาตให้ภิกษุแสดงภิกขุปาฏิโมกข์ ๒๒๗ สิกขาบทในท่ามกลางสงฆ์ทุกกึ่งเดือน หากภิกษุล่วงละเมิดย่อมต้องอาบัติตามสมควรแก่ความผิด คือ (๑) ปาราชิก ๔ สิกขาบท: ภิกษุต้องแล้วทำให้ขาดจากความเป็นภิกษุ (๒) สังฆาทิเสส ๑๓ สิกขาบท: ภิกษุต้องแล้วต้องอยู่ปริวาสกรรมตามวันที่ปกปิด (๓) อนียต ๒ สิกขาบท: ภิกษุต้องแล้วให้กระทำคินตามที่ละเมิดจริง (อาจเป็น

ปาราชิก สังฆาติเสสหรือปาจิตตีย์) (๔) นิสัคคีย์ปาจิตตีย์ ๓๐ สิกขาบท: ภิกษุต้องแล้วต้องสละ
 วัตถุที่ครอบครอง (๕) ปาจิตตีย์ ๙๒ สิกขาบท: ภิกษุต้องแล้วต้องแสดงต่อหน้าภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง (๖)
 ปาฏิเทสนียะ ๔ สิกขาบท: ภิกษุต้องแล้วต้องแสดงคืนกับบุคคลที่ทำให้ต้องอาบัติ และ (๗) เสยยวัตร
 ๗๕ สิกขาบท: ภิกษุละเมิดแล้วต้องแสดงต่อหน้าภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ภิกษุสืบต่อภิกษุปาฏิโมกข์ด้วย ๓
 วิธี คือ (๑) การสำรวมระวังไม่ล่วงละเมิด (๒) การท่องจำและสั่งสอนแก่ภิกษุสงฆ์ และ (๓) การ
 บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร

การสำรวมในภิกษุปาฏิโมกข์ช่วยธำรงพระพุทธศาสนา ๓ ด้าน คือ (๑) ความมั่นคง
 ด้านศาสนบุคคล : ป้องกันไม่ให้ภิกษุล่วงละเมิดพระวินัยที่ทำให้ขาดจากความเป็นภิกษุ, ไม่ให้อยู่ที่
 อันตรายหรือมีภัย, รักษาพยาบาลภิกษุอาพาธ, ห้ามปกป้องและคบบหาภิกษุผู้ทุศีล, ปกป้องภิกษุมีศีล
 ไม่ให้ถูกรบกวนหรือใส่ร้าย, ห้ามทำให้สงฆ์แตกสามัคคีกัน, ให้อุปสมบทแก่ชายที่มีอายุ ๒๐ ปีขึ้นไป,
 ปฏิบัติต่อนักบวชนอกศาสนาด้วยความระมัดระวัง, และห้ามอยู่ในที่ลับหู-ลับตาที่อาจทำให้คนเข้าใจ
 ผิด (๒) ความมั่นคงด้านศาสนธรรม : ห้ามภิกษุคัดค้านการแสดงภิกษุปาฏิโมกข์, กำหนดวิธีแสดง
 ธรรมแก่ภิกษุณีและสตรีอย่างเหมาะสม, ห้ามแสวงกิริยาไม่เคารพพระธรรมวินัย, และแสดงธรรมแก่
 บุคคลต่างๆ ด้วยโดยคำนึงถึงกาลเทศะและอากัปกิริยาของผู้ฟัง (๓) ความมั่นคงด้านศาสนสถาน :
 กำหนดให้สร้างเสนาสนะให้เหมาะแก่การพักอาศัย, ไม่ใญ่เหตุหุหุราเกินไป ใช้วัสดุอุปกรณ์ ประดับ
 ตกแต่ง ทาสีที่เหมาะสมแก่สมณสารูป, จัดเตียง ตั่ง เสื่อ ที่นั่งและที่นอนให้เพียงพอ และจัดให้ภิกษุเข้า
 พักอย่างยุติธรรม ห้ามหวังที่พักหรือจัดให้ภิกษุเข้าพักด้วยความลำเอียง

Dissertation Paper Title : An Analysis of Bhikkhupāṭimokkha as a Tool for Preserve Buddhism

Buddhism Researcher : Phramaha Suthipong Suthivamṣo (Muentakham)

Degree : Doctor of Philosophy (Buddhist Studies)

Dissertation Supervisory committee

: Phramaha Adidej Sativaro, Dr., Pali IX, B.B.A. (Human Resource Management), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

: Assoc. Prof. Dr. Samitthipol Netnimit, Pali IX, B.A. (Philosophy), M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)

Date of Graduation : May 30, 2017.

Abstract

This Qualitative dissertation has three objectives: (1) to study the history and significance of Pāṭimokkha in Buddhism, (2) to study the preservation of *Bhikkhupāṭimokkha* in Buddhism, and (3) to analyze the *Bhikkhupāṭimokkha* as a tool for Preserve Buddhism.

From the research, it is found that the *Bhikkhupāṭimokkha* or *Ānā-pāṭimokkha* is the code of Buddhist disciplinary rules established by the Buddha as *Buddhaānā* consisting of 227 items of Buddhist disciplinary rules are classified into 7 categories including: (1) *Pārājika*; (2) *Sanḅhādisesa*; (3) *Aniyata*; (4) *Nissaggiyapācittiya*; (5) *Pācitti*; (6) *Pātidēsaniya*; and (7) *Sekhiyavatta*. These Buddhist disciplinary rules affect to stability of Buddhism. Vipassī Buddha, Sikhi Buddha, and Vessabhū Buddha briefly preached Dhamma and there was no Buddhist disciplinary rule legislated in *Bhikkhupāṭimokkha* causing their religions to be remained for a short period. Kakusanda Buddha, Konāgamana Buddha, and Kassapa Buddha completely preached Dhamma and legislated Buddhist disciplinary rules in *Bhikkhupāṭimokkha*. Therefore their religions could be remained for long period. *Bhikkhupāṭimokkha* is important for Buddhism because it originates 10 benefits, For the excellence of the Order, For the well-being of the Order, For the control of ill-conditioned monks, For the comfort of well-behaved monks, For the restraint of the cankers in this same visible state, For protection against the cankers in a future life, To give confidence to those of little faith, For the betterment of the faithful, To establish true Dhamma, and, To support the discipline.

There was a Buddha's permission allowing monks to recite 227 for tningtly Buddhist disciplinary rules of *Bhikkhupāṭimokkha* among saṅgha. In the event of violation, they were considered to commit offences with punishment based on their offences including: (1) 4 *Pārājika*: If a monk breaks any one of the rules, he is automatically defeated in the holy life and falls from monkhood immediately; (2) 13 *Sanḅhādisesa*: If a monk breaks any rule herein, he has to undergo a period of probation or discipline; (3) 2 *Aniyata* : If a monk breaks any one of the rules, the final outcome depends on actual violation (it may be *Parājika*, *Sanḅhādisesa*, or *Pacittiya*) (4) 30 *Nissaggiyapācittiyas*: If a monk breaks any one of the rules, he must forfeit the possessed item; (5) 92 *Pācittiyas*: If a monk breaks any one of the

rules, he must confess his offence to any monk; (6) 4 *Pātidēsaniya*: If a monk breaks any one of the rules, he must confess his offence to person making him to commit this offence; and (7) 75 *Sekhiyavatta*: If a monk breaks any one of the rules, he must confess his offence to any monk. Monks have inherited *Bhikkhupāṭimokkha* via 3 methods: (1) Being careful without performing any violation; (2) Memorizing and teaching to other monks; and (3) Recording in writing.

Being restraint in *Bhikkhupāṭimokkha* helps to maintain Buddhism into 3 dimensions including: (1) Stability on Buddhist Personnel: It helps to prevent monks from violating any Buddhist disciple that may make him falls from monk-hood, protect monks from staying in any harmful or dangerous place, healing sick monks, prevent monks from being friends with immoral monks, protect monks from being disturbed or slandered, prevent monks from disunity, ordain men with the age of 20 years and over, treat ascetics carefully, and prohibit monks from staying in any private place that can lead to misunderstanding; (2) Stability on Buddhist Teaching: It helps to prohibit monks from objecting *Bhikkhupāṭimokkha* teaching, define the method of Dhamma teaching to Buddhist nuns and women appropriately, prohibit monks from performing any disrespectful action to the Buddhist disciplines, and enable monks to teach Dhamma to all people by considering on occasions and manners of listeners; (3) Stability on Buddhist Places: It helps to define construction of *Senāsana* to meet with living, i.e., not too big and luxurious with appropriate decoration and painting colour, provide sufficient beds, stools, mats, and mattresses, provide accommodation to monks fairly without any bias.

กิตติกรรมประกาศ

ดุชฎินิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ เพราะได้รับความเมตตาจากคณะกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่าน อาจารย์ประจำหลักสูตร รวมทั้งบุคลากรและเจ้าหน้าที่ประจำบัณฑิตวิทยาลัย แห่งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีรายนามดังต่อไปนี้

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหาสมบุญ ฐุฑฒิกโร,ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัยและผู้อำนวยการสำนักศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา และเมตตาได้รับเป็นกรรมการตรวจสอบดุชฎินิพนธ์ฉบับนี้ด้วย ขอกราบของบคุณ อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิฝ่ายคฤหัสถ์ ๒ ท่าน คือ ผศ.ดร. โกวิทย์ พิมพวง และ ผศ.ดร. วุฒินันท์ กันทะเตียน อาจารย์ทั้งสองให้เมตตาชี้แนะ วิพากษ์วิจารณ์เนื้อหาและแนะนำแหล่งข้อมูล จนทำให้ผู้วิจัยสามารถค้นคว้าและปรับแก้ดุชฎินิพนธ์ฉบับนี้จนแล้วเสร็จตามกำหนด

ขอขอบพระคุณ คณะกรรมการควบคุมดุชฎินิพนธ์ ๒ ท่าน คือ พระมหาอดิเดช สติวโร,ดร. ประธานกรรมการควบคุมดุชฎินิพนธ์ และ รศ.ดร. สมธิพิล เนตรนิมิต กรรมการควบคุมดุชฎินิพนธ์ อาจารย์ทั้งสองท่าน ได้ให้แนวคิดตั้งแต่เริ่มต้น และคอยแนะนำแหล่งข้อมูล วิธีการค้นหาข้อมูล การวิเคราะห์วิจารณ์ข้อมูล ตลอดจนวิธีการนำเสนอข้อมูลจนทำให้สามารถทำวิจัยจนเสร็จสมบูรณ์ตามกำหนด

กราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณพระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตโต) ศ.ดร. กรรมการมหาเถรสมาคม,เจ้าอาวาสวัดประยูรวงศาวาสวรวิหาร,เจ้าคณะภาค ๒., พระราชวรเมธี (ประสิทธิ์ พรหมรังสี) รศ.ดร.,ผจล.วัดประยูรวงศาวาสวรวิหาร,อาจารย์ใหญ่สำนักเรียนวัดประยูรวงศาวาสวรวิหาร,รองอธิการบดี ฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,พระครูศีลวิธานารณ์ (สุรินทร์ กิตติภทฺโท) ผจล.วัดประยูรวงศาวาสวรวิหาร,เจ้าคณะผู้ปกครองคณะ ๑๓ ที่เมตตาสนับสนุนทุนการศึกษาและส่งเสริมให้ผู้วิจัยได้รับการศึกษา

ขอขอบพระคุณเพื่อนสหธรรมิกผู้เป็นกัลยาณมิตร ที่ช่วยตรวจทานให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์ถูกต้อง ประกอบด้วย พระมหาประกาศิต อาจารย์ปาลี ป.ธ.๙,ดร. ,พระมหาวิรัตน์ อาจารย์สุโภ ป.ธ.๙,ดร. ,พระมหาคมสันต์ วิสุทธญาโณ ป.ธ.๙,ดร. ,และเพื่อนนิสิตปริญญาเอกร่วมรุ่น รหัส ๕๓ ทุกคนที่คอยให้คำปรึกษาและช่วยเหลือในด้านการค้นคว้าเอกสารงานวิชาการต่างๆ มา ณ โอกาสนี้

ขอนุโมทนาขอบคุณ โยมพ่อสม โยมแม่แปง หมิ่นตา คำ ตลอดถึงญาติโยมผู้มีอุปการคุณที่เป็นกำลังใจและคอยสนับสนุนให้ผู้วิจัยมีกำลังใจในการศึกษา จนจบการศึกษา ขอน้อมสักการบูชาคุณพระรัตนตรัย คุณบิดามารดา คุณครูอุปัชฌาย์อาจารย์ ผู้มีอุปการคุณด้วยความ

กัตถัญญกตเวที อนึ่ง หากจะมีคุณประโยชน์ใดๆ อันเกิดจากคุษฎีนิพนธ์นี้ ขอให้ทุกท่านได้รับ
คุณประโยชน์นั้นโดยทั่วกัน

พระมหาสุทธิพงษ์ สุทธิวิไล

๓๑ พฤษภาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๕
๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๕
๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๑๗
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๗
บทที่ ๒ ความเป็นมาและความสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนา	๑๘
๒.๑ ความหมายของภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนา	๑๘
๒.๑.๑ ความหมายตามรูปศัพท์ของปาฏิโมกข์	๑๘
๒.๑.๒ คำไวพจน์ของปาฏิโมกข์	๒๐
๒.๒ ความเป็นมาของภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนา	๒๑
๒.๒.๑ ความเป็นมาของโอวาทปาฏิโมกข์	๒๑
๒.๒.๒ ความเป็นมาของภิกขุปาฏิโมกข์ (อาณานาปาฏิโมกข์)	๒๖
๒.๓ ภิกขุปาฏิโมกข์กับพระพุทธเจ้าในอดีต	๒๘
๒.๓.๑ พระพุทธเจ้ากับความดำรงอยู่นานของพระพุทธศาสนา	๒๘
๒.๓.๒ พระพุทธเจ้าในอดีตที่ไม่แสดงภิกขุปาฏิโมกข์	๓๐
๒.๓.๓ พระพุทธเจ้าในอดีตที่แสดงพระปาฏิโมกข์	๓๑
๒.๔ ความสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนา	๓๔
๒.๔.๑ ข้อปฏิบัติเพื่อประโยชน์ ๑๐ ประการ	๓๕
๒.๔.๒ ข้อปฏิบัติที่เป็นระเบียบของคณะสงฆ์	๔๒
๒.๔.๓ ข้อปฏิบัติสำหรับผู้อยู่ในอริยวินัย	๔๓

๒.๔.๔	ข้อปฏิบัติเพื่อส่งเสริมความประพฤติดีงามของคณะสงฆ์	๔๕
๒.๔.๕	ข้อปฏิบัติเพื่อฝึกหัด (วินัย) คู่กับธรรม	๔๖
๒.๔.๖	ข้อปฏิบัติเพื่อวิสุทธิติ (พัฒนาไตรสิกขาไปตามลำดับ)	๔๘
๒.๔.๗	ข้อปฏิบัติเพื่อสร้างความองอาจในท่ามกลางสงฆ์	๔๙
๒.๔.๘	ข้อปฏิบัติเพื่อนำสู่ความหลุดพ้นตามลำดับ	๕๐
๒.๕	หลักธรรมเกี่ยวกับภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนา	๕๑
๒.๕.๑	ไตรสิกขา	๕๑
๒.๕.๒	ปาริสุทธิศีล	๕๓
๒.๕.๓	นวกภิกขุธรรม (ธรรมของภิกษุใหม่)	๕๖
๒.๕.๕	อาวาสสิกธรรม (ธรรมของภิกษุผู้เป็นเจ้าของอาวาส)	๕๗
๒.๕.๖	ปีพพิตตอภินหปัจจเวกขณะ	๕๘
๒.๖	สรุป	๕๙
บทที่ ๓	การสืบทอดภิกขุปาฏิโมกข์ของภิกษุในพระพุทธศาสนา	๖๑
๓.๑	สังฆกรรมเกี่ยวกับการแสดงภิกขุปาฏิโมกข์	๖๑
๓.๑.๑	พุทธธานุญาติให้ยกสิกขาบทขึ้นแสดง	๖๑
๓.๑.๒	บุพพกรรมและบุพพกิจ	๖๖
๓.๑.๓	วิธีการสวดภิกขุปาฏิโมกข์	๖๙
๓.๑.๔	วิธีสวดภิกขุปาฏิโมกข์กรณีต่างๆ	๗๔
๓.๒	สิกขาบทในภิกขุปาฏิโมกข์ ๒๒๗ สิกขาบท	๗๗
๓.๒.๑	ปาราชิก ๔ สิกขาบท	๗๘
๓.๒.๒	สังฆาทิเสส ๑๓ สิกขาบท	๗๙
๓.๒.๓	อนินยต ๒ สิกขาบท	๘๐
๓.๒.๔	นิสสัคคียปาจิตตีย์ ๓๐ สิกขาบท	๘๐
๓.๒.๕	ปาจิตตีย์ ๙๒ สิกขาบท	๘๒
๓.๒.๖	ปาฏิเทสนียะ ๔ สิกขาบท	๘๕
๓.๒.๗	เสขียวัตถ ๗๔ สิกขาบท	๘๖
๓.๒.๘	อธิกรณสมณะ ๗ อย่าง	๘๗
๓.๓	โทษจากการต้องอาบัติในภิกขุปาฏิโมกข์และวิธีออกจากอาบัติ	๘๘
๓.๓.๑	โทษจากการต้องอาบัติปาราชิกและวิธีออกจากอาบัติ	๘๘
๓.๓.๒	โทษจากการต้องอาบัติสังฆาทิเสสและวิธีออกจากอาบัติ	๙๒
๓.๓.๓	โทษจากการต้องอาบัตอนินยตและวิธีออกจากอาบัติ	๙๔
๒.๓.๔	โทษจากการต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์และวิธีออกจากอาบัติ	๙๗

๒.๓.๕ โทษจากการต้องอาบัติปาจิตตีย์และวิธีออกจากอาบัติ	๙๘
๒.๓.๖ โทษจากการต้องอาบัติปาฏิเทสนียะวิธีออกจากอาบัติ	๙๙
๒.๓.๗ โทษจากการต้องอาบัติเสขียวัตถวิธีออกจากอาบัติ	๑๐๐
๓.๔ การสืบทอดภิกขุปาฏิโมกข์ของภิกษุในพระพุทธศาสนา	๑๐๑
๓.๔.๑ การสืบทอดด้วยการท่องจำ	๑๐๑
๓.๔.๒ การสืบทอดด้วยการบันทึกเป็นลักษณ์อักษร	๑๐๕
๓.๔.๓ การศึกษาด้วยการปฏิบัติตาม (ปาฏิโมกขสังวร)	๑๐๖
๓.๕ สรุป	๑๐๘
บทที่ ๔ วิเคราะห์ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออำนวยการพระพุทธศาสนา	๑๑๐
๔.๑ แนวคิดเรื่องความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาในปาสาทิกสูตร	๑๑๐
๔.๑.๑ ศาสดา	๑๑๐
๔.๑.๒ หลักธรรม	๑๑๓
๔.๑.๓ สาวก	๑๑๕
๔.๒ ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออำนวยการศาสนบุคคล	๑๑๙
๔.๒.๑ การคัดกรองกุลบุตรเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา	๑๑๙
๔.๒.๒ สิกขาบทเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อสตรี	๑๓๘
๔.๓ ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออำนวยการศาสนธรรม	๑๕๒
๔.๓.๑ ภิกขุปาฏิโมกข์เกี่ยวกับการแสดงธรรมแก่ภิกษุ	๑๕๔
๔.๓.๒ การแสดงธรรมแก่ภิกษุณี	๑๕๕
๔.๓.๓ ภิกขุปาฏิโมกข์เกี่ยวกับการแสดงธรรมแก่สตรี	๑๕๗
๔.๔.๔ ภิกขุปาฏิโมกข์เกี่ยวกับการแสดงพุทธพจน์ด้วยภาษาต้องห้าม	๑๕๙
๔.๔.๕ ภิกขุปาฏิโมกข์เกี่ยวกับมารยาทในการแสดงธรรมทั่วไป	๑๕๙
๔.๔ ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออำนวยการศาสนสถาน	๑๖๑
๔.๔.๑ ความหมายของศาสนสถาน	๑๖๑
๔.๔.๒ ประเภทของเสนาสนะ	๑๖๓
๔.๔.๓ สิกขาบทเกี่ยวกับเสนาสนะ	๑๖๖
๔.๕ เป้าหมายของพระปาฏิโมกข์ต่อการอำนวยการพระพุทธศาสนา	๑๘๕
๔.๕.๑ ด้านศาสนบุคคล	๑๘๕
๔.๕.๒ ด้านศาสนธรรม	๑๙๒
๔.๕.๓ ด้านศาสนสถาน	๑๙๔
๔.๕ สรุป	๑๙๘
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๒๐๐

๕.๑	สรุปผลการวิจัย	๒๐๐
๕.๒	ข้อเสนอแนะ	๒๐๑
๕.๒.๑	ข้อเสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์	๒๐๒
๕.๒.๒	ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยต่อไป	๒๐๒
	บรรณานุกรม	๒๐๓
	ประวัติผู้วิจัย	๒๐๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์พระไตรปิฎก

ดุขฎฐินิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙ ในการอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๒/๙๗ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๑ ข้อ ๑๓๒ หน้า ๙๗ เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังต่อไปนี้

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จุ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก์	(ภาษาไทย)
สั.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปัญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตตก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิตติ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตะกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.วิสติ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิสตินิบาตชาดก	(ภาษาไทย)

ช.ชา.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททนิกาย	มหานิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ช.จุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททนิกาย	จุฬนิตเทศ	(ภาษาไทย)
ช.อป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ชุททนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์		(ภาษาไทย)
---------	-------	---	-------------	---------	--	-----------

๒. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

ดุชฎินิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหายานกุฎราชวิทยาลัย (ชุด ๙๑ เล่ม) ๒๕๕๒, อรรถกถาภาษาไทยจะระบุ เล่มที่/เล่ม/ภาค/ตอน/หน้า เช่น ชุ.เถร.อ. ๕๐/๒/๓/๑/๓๑๒ หมายถึง ชุททนิกาย ปรหมัตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา ภาษาไทย เล่มที่ ๕๐ เล่ม ๒ ภาค ๓ ตอน ๑ หน้า ๓๑๒ ฉบับมหายานกุฎราชวิทยาลัย (ชุด ๙๑ เล่ม) เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังต่อไปนี้

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	มหาวิภังคอรรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.ม.อ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	มหาบรรคอรรรถกถา	(ภาษาไทย)
วิ.ป.อ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	สมันตปาสาทิกา	ปริวารบรรคอรรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	สีลขันธบรรคอรรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	มหาบรรคอรรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ปา.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	ปาฎีกาบรรคอรรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.มุ.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	ปัญจสุทนี	มูลปณณาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	ปัญจสุทนี	มัชฌิมปณณาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.อุ.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	ปัญจสุทนี	อุปริปณณาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
สั.ส.อ.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	สารัตถ์ปกาสินี	สคาถาบรรคอรรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ตีก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	มนโรลปุรณี	ตีกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	มนโรลปุรณี	ปัญจกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.สตุตค.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	มนโรลปุรณี	สัตตกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.อุ.อ.	(ไทย)	=	ชุททนิกาย	ปรหมัตถทีปนี	อุทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.อิตี.อ.	(ไทย)	=	ชุททนิกาย	ปรหมัตถทีปนี	อิติวุตตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ช.สุ.อ.	(ไทย)	=	ชุททนิกาย	ปรหมัตถโชติกา	สุตตนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ขุ.ชา.วีสติ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	วีสติ nibาตชาตคอรรถถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	มหานิบาตชาตคอรรถถา	(ภาษาไทย)
ขุ.จ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	สัทธัมมปัชโชติกา จุฬนิตเทศอรรถถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	วิสุทธชนวิลาสินี อปทานอรรถถา	(ภาษาไทย)

อรรถถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	ธัมมสังคณี อัญญสาลินีอรรถถา	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.อ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์ สัมโมหวิโนทนีอรรถถา	(ภาษาไทย)

๓. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ปกรณ์วิเสส

ดุขฎินิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงปกรณ์วิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาปกรณ์วิเสส ในการอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๕๕/๑๓๔, หมายถึง วิสุทธิมคค- ปกรณ์ เล่ม ๑ ข้อ ๕๕ หน้า ๑๓๔ ฉบับมหาจุฬาปกรณ์วิเสส ภาษาไทยจะระบุ เล่ม/ตอน/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น วิสุทธิ (ไทย) ๑/๒/๑๙๒-๑๙๓ หมายถึง ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคแปด เล่ม ๑ ตอน ๒ หน้า ๑๙๒-๑๙๓ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เรียงตามลำดับคัมภีร์ดังต่อไปนี้

ปกรณ์วิเสส

วิสุทธิ. (ไทย)	=	วิสุทธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)
----------------	---	------------------	-----------

๔. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ อ้างอิงฎีกาปกรณ์วิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา ในการอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น วิสุทธิ.มหาฎีกา (บาลี) ๒/๑๓/๑๕-๑๖. หมายถึง ปรมตถ มถชุสา วิสุทธิมคคมหาฎีกา (ภาษาบาลี) เล่ม ๒ ข้อ ๑๓ หน้า ๑๕-๑๖ ฉบับมหาจุฬาฎีกา เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังต่อไปนี้

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิภาวินี.	=	อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา	(ภาษาไทย)
-----------	---	------------------------	-----------

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นจากการตรัสรู้สัจธรรมของพระพุทธเจ้า หลังจากทรงตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ได้ทรงเสด็จจาริกไปในสถานต่างๆ เพื่อประกาศสัจธรรมที่ทรงค้นพบแก่ประชาชนทุกหมู่เหล่าทั่วชมพูทวีป ต่อมาประชาชนผู้ได้ฟังคำสอนจำนวนมากอยากออกบวชติดตามพระพุทธเจ้า เพื่อจะได้มีเวลาศึกษาปฏิบัติธรรมอย่างเต็มที่ ก่อให้เกิดกลุ่มชนที่มีศรัทธาออกบวชเพื่อปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า เรียกว่า สงฆ์ หรือ ภิกษุสงฆ์ หมายถึง หมู่สาวกของพระพุทธเจ้า ที่ออกจากบ้านเรือนมาบวชเป็นภิกษุในพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าประกาศ^๑ ดังนั้น ภิกษุสงฆ์หรือคณะสงฆ์จึงเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นจากการจัดตั้งของพระพุทธเจ้า เพื่อละทิ้งบ้านเรือนออกมาดำเนินชีวิตและปฏิบัติตามพระธรรมวินัย คำสอนหรือปาพจน์ที่พระพุทธเจ้าประกาศนั้นแบ่งออก เป็น ๒ ประเภท คือ

(๑) ธรรม คือ คำสอนแสดงหลักความจริงที่ควรรู้และแนะนำหลักความดีที่ควรประพฤติเป็นต้น เช่น อริยสัจ มรรคมีองค์ ๘ สัมปยุตธรรม ๗ หลักกตัญญูกตเวที เป็นต้น

(๒) วินัย คือ บทบัญญัติที่วางไว้เป็นหลักกำกับความประพฤติให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเสมอกัน^๒ สิกขาบทที่เป็นพุทธบัญญัติทั้งที่มาในพระปาฏิโมกข์และนอกพระปาฏิโมกข์ วัตรปฏิบัติระหว่างบุคคล วัตรปฏิบัติกับสถานที่ รวมทั้งธรรมเนียมปฏิบัติในสังคมสงฆ์ เพื่อความเรียบร้อยดีงามและความมั่นคงแห่งสังคมสงฆ์ เป็นต้น

ในช่วงที่คณะสงฆ์เกิดขึ้นแรกๆนั้น พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนให้พระสงฆ์สาวกของพระองค์ปฏิบัติตามหลักโอวาทปาฏิโมกข์^๓ ๓ ประการ ซึ่งเป็นหลักการที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์สอนสาวกใน

^๑ แต่โดยทั่วไป คำว่า สงฆ์ หมายถึง พระสงฆ์จำนวนตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๘), หน้า ๓๙๘.

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๘), หน้า ๖๙.

^๓ คำว่า ปาฏิโมกข์ เขียนได้อีกอย่างหนึ่งว่า ปาติโมกข์ [มีความหมายเหมือนกัน]. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๘), หน้า ๕๘๘., อย่างไรก็ตาม คำสอนที่เป็นแม่บทของพระพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าสอนในวันมาฆบูชา นิยม

ช่วงแรกๆ ที่ออกประกาศพระพุทธศาสนา บางพระองค์ไม่มีการบัญญัติพระวินัย จึงปกครองคณะสงฆ์ด้วยหลักโอวาทปาฏิโมกข์^๓ มีหลักการ ๓ ประการ คือ

- (๑) การไม่ทำบาปทั้งปวง
- (๒) การทำความดีให้ถึงพร้อม
- (๓) การชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์^๔

การที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนพระสาวกด้วยหลักโอวาทปาฏิโมกข์^๓ เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ที่อุบัติขึ้นในโลกทรงปฏิบัติ จากการที่พระสงฆ์ที่ออกบวชในยุคแรกๆ ส่วนมากเป็นพระอริยเจ้า หรือหากเป็นปุถุชนก็มักจะเป็นคนที่ออกบวชด้วยศรัทธา จึงไม่ค่อยมีพระสาวกปฏิบัติผิดหรือกระทำความเสียหายรุนแรง ทำให้เห็นว่าการที่ทรงสอนพระสาวกด้วยหลักโอวาทปาฏิโมกข์นั้นเพียงพอแก่การปกครองดูแลคณะสงฆ์

อย่างไรก็ตาม ต่อมามีกุกุตรผู้มีศรัทธาออกบวชมากขึ้น เริ่มเกิดความไม่เรียบร้อยในคณะสงฆ์ พระสารีบุตรจึงกราบทูลให้พระพุทธองค์บัญญัติพระวินัย หรืออาณัติปาฏิโมกข์ (ภิกขุปาฏิโมกข์) เพื่อให้เป็นหลักในการปกครองคณะสงฆ์ แต่พระพุทธองค์ก็ยังไม่เห็นด้วย เพราะทรงเห็นว่ายังไม่ถึงเวลา กล่าวคือขณะนั้นอาสวัฏฐานิยธรรม (ความประพฤติเสียหาย) ยังไม่เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์จึงจะยังไม่บัญญัติพระวินัยเพื่อป้องกันไว้ก่อน ท่านเปรียบเหมือนหมอรัจฉานใช้ตราบไตที่คนไข้ยังไม่เจ็บป่วยด้วยโรค หมอก็จะไม่ประกอบยาหรือให้กินยารักษาป้องกันไว้ก่อน

สถานการณ์ในคณะสงฆ์เป็นไปอย่างเรียบร้อยเรื่อยมาจนกระทั่งถึงพรรษาที่ ๒๐ เกิดมีภิกษุประพฤติเสียหาย คือเกิดอาสวัฏฐานิยธรรมขึ้นในคณะสงฆ์ พระพุทธองค์จึงหยุดแสดงโอวาทปาฏิโมกข์แล้วบัญญัติอาณัติปาฏิโมกข์ หรือภิกขุปาฏิโมกข์ เพื่อเป็นแนวปฏิบัติสำหรับคณะสงฆ์ โดยกำหนดให้คณะสงฆ์ยกอาณัติปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงในท่ามกลางสงฆ์ทุกกึ่งเดือน นับจากนั้นเป็นต้นมาภิกษุในพระพุทธศาสนาทุกรูปจะต้องรักษาและปฏิบัติตามสิกขาบทในพระปาฏิโมกข์ จึงกล่าวได้ว่าอาณัติปาฏิโมกข์ส่งผลดีต่อการประพฤติปฏิบัติและการอยู่ร่วมกันในหมู่สงฆ์ ส่งผลดีต่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งพระพุทธศาสนา อีกประการหนึ่ง มีหลักฐานในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่แสดงไว้อย่างชัดเจนว่า พระวินัยหรือพระปาฏิโมกข์ที่พระพุทธเจ้าบัญญัติแก่พระสาวกมีผลดีต่อความเจริญรุ่งเรืองและความดำรงอยู่นานแห่งพระพุทธศาสนา ครั้งหนึ่งพระสารีบุตรไปในที่สังคหกรรมเรือนอยู่ ได้เกิดความรำพึงขึ้นมาในใจว่า พรหมจรรย์^๕ ของพระผู้มีพระพุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่ไม่นาน ของพระผู้มี

เขียนว่า โอวาทปาฏิโมกข์, ประมวลสิกขาบทที่ภิกษุยกขึ้นแสดงทุกกึ่งเดือน นิยมเขียนว่า ภิกขุปาฏิโมกข์ ความสํารวมในสิกขาบทที่เป็นพุทธบัญญัติ เรียกว่า ปาฏิโมกข์สังวร.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม*, หน้า ๙๗.

^๔ พรหมจรรย์ในที่นี้หมายถึง ศาสนา. วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๘/๑๘๙.

พระภาคพุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่นาน ครั้นเวลาเย็นจึงออกจากที่พักเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ แล้วได้ถวายบังคมแล้วนั่งลง ณ ที่สมควร พระสารีบุตรได้กราบทูลถามว่า

พระพุทธเจ้าข้า เมื่อข้าพระองค์หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้เกิดความรำพึงขึ้นมาอย่างนี้ว่า ‘พรมจรรย์ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่นาน ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่นาน’ พรมจรรย์ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่นาน ของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระองค์ไหนดำรงอยู่นาน พระพุทธเจ้าข้า^๖

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า พรมจรรย์ของพระพุทธเจ้าวิปัสสี พระพุทธเจ้าสิขี พระพุทธเจ้าเวสสภู ดำรงอยู่นาน ส่วนพรมจรรย์ของพระพุทธเจ้ากุกสันธะ พระพุทธเจ้าโกณฑกนิยะ และพระพุทธเจ้ากัสสปะ ดำรงอยู่นาน พระสารีบุตรจึงทูลถามถึงสาเหตุที่จะทำให้ศาสนาไม่ดำรงอยู่นาน และสิ่งที่เป็นสาเหตุให้ศาสนาดำรงอยู่นาน พระพุทธเจ้าตรัสตอบพระสารีบุตรสรุปสาเหตุที่ทำให้ศาสนาไม่ดำรงอยู่นานได้ ๓ ประการ คือ

(๑) พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ คือ พระพุทธเจ้าวิปัสสี พระพุทธเจ้าสิขี พระพุทธเจ้าเวสสภู ทรงผ่อนคลายที่จะแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวก สุตตะ เคยยะ เวยยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัปภูตธรรม เวทลละ^๗ ของพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์จึงมีน้อย

(๒) พระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์เหล่านั้น มิได้ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้แก่สาวก ไม่มีการแสดงปาฏิโมกข์ เมื่อหมดพระพุทธเจ้าและสาวกผู้ตรัสรู้ตามแล้ว สาวกชั้นหลังๆ ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติวรรณะ ได้เข้ามาบวชจากต่างตระกูล เธอเหล่านั้นพาให้พรมจรรย์สูญสิ้นไปเร็วพลัน เหมือนดอกไม้บานาพรรณกองอยู่บนแผ่นดินกระดาน ยังไม่ร้อยด้วยด้าย ย่อมถูกลมพัดกระจัดกระจายไป^๘

(๓) พระพุทธเจ้าเหล่านั้นไม่ทรงผ่อนคลายที่จะกำหนดจิตของสาวกด้วยพระทัยแล้ว ทรงสั่งสอน ทรงยกตัวอย่างว่า ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าเวสสภูทรงกำหนดจิตภิกษุสงฆ์แล้วทรงสั่งสอนภิกษุสงฆ์ ๑,๐๐๐ รูป ในราวป่าหน้าสะพิงกัถแห่งหนึ่งว่า “เธอทั้งหลายจงพิจารณาเช่นนี้ อย่าพิจารณาอย่างนั้น จงตั้งใจอย่างนี้อย่าตั้งใจอย่างนั้น จงละสิ่งนี้ จงเข้าถึงสิ่งนี้อยู่เถิด” จิตของภิกษุพวกนั้นที่พระพุทธเจ้าเวสสภูทรงสั่งสอนจึงหลุดพ้นจากอาสวะ ที่เป็นเช่นนี้เพราะราวป่าหน้าสะพิงกัถ นำสยดสยอง ดังนั้น ภิกษุผู้ไม่ปราศจากราคะ เข้าไปราวป่า ส่วนมากเกิดความกลัวขนลุกขนพองจึงควรมีคนคอยกำหนดจิตสั่งสอนให้ปฏิบัติถูกต้อง^๙

^๖ วิ.ม. (ไทย) ๑/๑๘/๑๐-๑๑.

^๗ ธรรม ๙ อย่างนี้รวมเรียกว่า นวังคสัตถุศาสน์.

^๘ ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๑/๑๘/๑๑-๑๒.

^๙ ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๑/๑๘/๑๑-๑๒.

จากนั้นพระสารีบุตรได้กราบทูลถามถึงเหตุที่ทำให้ศาสนาของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ (พระพุทธเจ้ากุกสันธะ พระพุทธเจ้าโกนาคมณะและพระพุทธเจ้ากัสสปะ) ดำรงอยู่นาน ทรงตรัสตอบว่าเพราะมีเหตุดังต่อไปนี้ คือ (๑) แสดงนวัคส์ตฤศาสตร์โดยพิสดาร (๒) บัญญัติสิกขาบทไว้แก่สาวก มีการแสดงปาฏิโมกข์ (ภิกขุปาฏิโมกข์หรืออาณาปาฏิโมกข์)^{๑๐} หลังจากได้ทราบสาเหตุที่ทำให้พระศาสดาดำรงอยู่นานและไม่นานแล้ว พระสารีบุตรจึงกราบทูลขอให้พระพุทธเจ้าบัญญัติสิกขาบทแสดงปาฏิโมกข์แก่ภิกษุสงฆ์เพื่อให้พระพุทธศาสดาดำรงอยู่นาน^{๑๑} พระพุทธเจ้าตรัสห้ามบอกให้รอก่อน พระองค์รู้ว่าควรจะบัญญัติสิกขาบทตอนไหน โดยจะทรงรอจนกว่าจะเกิดอาสวัญฐานิยธรรม คือธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ (กิเลส) บางอย่างในหมู่สงฆ์ รวมเหตุที่จะทำให้พระองค์บัญญัติสิกขาบทได้แก่

- (๑) มีภิกษุบวชนานจนเกิดอาสวัญฐานิยธรรม (เหตุให้เกิดความหม่นหมองในศาสนา)
- (๒) สงฆ์เป็นหมู่ใหญ่และแพร่หลายจนเกิดอาสวัญฐานิยธรรมขึ้น
- (๔) สงฆ์มีลาภสักการะมากจนเกิดอาสวัญฐานิยธรรมขึ้น
- (๕) สงฆ์ส่วนมากเป็นพหูสูตจนเกิดอาสวัญฐานิยธรรมขึ้น^{๑๒}

จากที่กล่าวมาสรุปได้ว่า เหตุที่จะทำให้พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลายที่อุบัติขึ้นในโลกดำรงอยู่นานมี ๓ ประการ ได้แก่ (๑) พระพุทธเจ้าทรงแสดงนวัคส์ตฤศาสตร์โดยพิสดาร (๒) พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท แสดงปาฏิโมกข์ (ภิกขุปาฏิโมกข์หรืออาณาปาฏิโมกข์) แก่สาวก และ (๓) พระพุทธเจ้าทรงกำหนดจิตของสาวกแล้วสั่งสอนธรรม^{๑๓}

บรรดาเหตุที่ทำให้พระพุทธศาสดาดำรงอยู่นาน ๓ ประการนั้น การบัญญัติสิกขาบทแล้วแสดงปาฏิโมกข์เป็นเรื่องสำคัญต่อความดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะเป็นระเบียบแบบแผนสำหรับใช้ในการปกครองคณะสงฆ์ ทั้งนี้เพราะการบัญญัติพระวินัยนั้น พระพุทธองค์ทรงเล็งเห็นประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ

- (๑) เพื่อรับว่าดีของสงฆ์
- (๒) เพื่อความสำราญของสงฆ์
- (๓) เพื่อกำจัดบุคคลผู้สอนยาก (คือด้าน)
- (๔) เพื่อความเป็นอยู่อย่างผาสุกของภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก
- (๕) เพื่อระวังอาสวะที่จะเกิดขึ้นในปัจจุบัน

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๑/๑๘/๑๒.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน วิ.ม.หา (ไทย) ๑/๑๗-๑๙/๑๐-๑๒

^{๑๒} วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๒๐-๒๓/๑๒-๑๕.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๑/๑๘/๑๑-๑๒.

- (๖) เพื่อกำจัดอาสวะที่จะเกิดขึ้นต่อไปข้างหน้า
- (๗) เพื่อความเลื่อมใสของผู้ที่ยังไม่เลื่อมใส
- (๘) เพื่อความเจริญยิ่งๆของผู้ที่เลื่อมใสแล้ว
- (๙) เพื่อความตั้งมั่นของพระสัทธรรม
- (๑๐) เพื่อสนับสนุนพระวินัย^{๑๔}

บรรดาประโยชน์ของการบัญญัติพระวินัยทั้ง ๑๐ ประการนี้จะพบว่า มุ่งประโยชน์อยู่ ๓ ระดับ คือ (๑) มุ่งประโยชน์แก่สังคม (สังฆะ) หมายถึง การกำจัดปัญหาหรือแก้ปัญหอันเนื่องมาจากข้อพิพาทของสมาชิกในสังฆะให้หมดไป (๒) มุ่งประโยชน์แก่บุคคล หมายถึง ตัวพระวินัยทำให้บุคคลสามารถที่จะกำจัดกิเลส พัฒนาตนเองเพื่อให้หลุดพ้นจากกิเลสเครื่องร้อยรัดได้ และ (๓) มุ่งประโยชน์แก่พระสัทธรรมอันเป็นธรรมชาติของโลกและชีวิตที่อยู่ภายในโลกนี้กล่าวคือ พระวินัย ก่อให้เกิดการพิจารณาเห็นธรรมหรือปฏิบัติตามธรรมได้งายขึ้น โดยเฉพาะผู้ปฏิบัติตามพระวินัยย่อมจะเอื้อเพื่อและเคารพต่อธรรมได้ง่ายกว่าคนที่ไร้วินัย^{๑๕} จึงกล่าวได้ว่า ลึกซึ้งว่าที่พระพุทธเจ้าบัญญัติแก่คณะสงฆ์เป็นอาณัติปาฏิโมกข์หรือภิกขุปาฏิโมกข์ที่ส่งผลดีต่อความมั่นคงและการดำรงมั่นแห่งพระพุทธศาสนา เพราะมีการกำหนดโทษหนักเบาตามลำดับ มีมาตรการการลงโทษและการแก้ไขความผิดอย่างชัดเจน และเป็นขั้นตอน ประการสำคัญพระพุทธองค์ทรงกำหนดโดยอาณัติปาฏิโมกข์นี้ขึ้นแสดงท่ามกลางสงฆ์ทุกกึ่งเดือน เพื่อเป็นการทบทวนและย้ำเตือนให้ภิกษุในพระพุทธศาสนาถือปฏิบัติไปในแนวเดียวกัน

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะทำการศึกษาวิเคราะห์เรื่องภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมือธำรงพระพุทธศาสนา เพื่อศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนา เพื่อศึกษาการสืบทอดภิกขุปาฏิโมกข์ของภิกษุในพระพุทธศาสนา และเพื่อวิเคราะห์ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเป็นเครื่องมือธำรงพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษาและปฏิบัติของพระภิกษุผู้ต้องการดำรงมั่นในอริยวินัยสืบต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการสืบทอดภิกขุปาฏิโมกข์ของภิกษุในพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมือธำรงพระพุทธศาสนา

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

๑.๓.๑ ขอบเขตด้านเอกสารและแหล่งข้อมูล

^{๑๔} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๗-๒๙.

^{๑๕} วิ.มหา. (ไทย)๑/๓๙/๒๗-๒๙, วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๓๙/๒๓๖-๒๓๗.

ดุชฎินิพนธ์ฉบับนี้เป็นงานวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มุ่งศึกษาวิเคราะห์ภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนา ๓ ประเด็น คือ ศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ ศึกษาการสืบต่อภิกขุปาฏิโมกข์ของภิกษุ และวิเคราะห์ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออํารงพระพุทธศาสนา ๓ ด้าน คือ ศาสนบุคคล ศาสนธรรม และศาสนสถาน ในการศึกษาจะอาศัยข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาต่างๆ ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา ตลอดทั้งเอกสาร ตำราวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภิกขุปาฏิโมกข์กับความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ขอบเขตด้านเนื้อหาของงานวิจัยเรื่องนี้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๓ ขั้นตอนสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย คือ

ขั้นตอนที่ ๑ ศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนา ในประเด็นเหล่านี้ คือ (๑) ความหมายของภิกขุปาฏิโมกข์ (๒) ความเป็นมาของภิกขุปาฏิโมกข์ (๓) ภิกขุปาฏิโมกข์กับพระพุทธเจ้าในอดีต (๔) ความสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ และ (๕) หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับภิกขุปาฏิโมกข์

ขั้นตอนที่ ๒ ศึกษาการสืบต่อภิกขุปาฏิโมกข์ของภิกษุในพระพุทธศาสนาในประเด็นเหล่านี้ คือ (๑) สังฆกรรมที่เกี่ยวข้องกับภิกขุปาฏิโมกข์ (๒) สิกขาบทในภิกขุปาฏิโมกข์ (๓) โทษจากการต้องอาบัติในภิกขุปาฏิโมกข์และวิธีออกจากอาบัติ และ (๔) วิธีการสืบต่อภิกขุปาฏิโมกข์

ขั้นตอนที่ ๓ วิเคราะห์ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออํารงพระพุทธศาสนาในประเด็นเหล่านี้ คือ (๑) แนวคิดเรื่องความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา (๒) ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออํารงศาสนบุคคล (๓) ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออํารงศาสนธรรม และ (๔) ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออํารงศาสนสถาน

๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

(๑) วินัยปิฎก หมายถึง คัมภีร์ที่บันทึกคำสอนหมวดพระวินัย, คัมภีร์ที่ประมวลสิกขาบทสำหรับภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ รวมทั้งวัตรและระเบียบธรรมเนียมต่างๆของภิกษุภิกษุณี

(๒) พุทธบัญญัติ หมายถึง ข้อบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ ได้แก่ วินัยของภิกษุและภิกษุณี เป็นระเบียบ ข้อบังคับที่พระพุทธเจ้าตั้งไว้เป็นพุทธอาณาคือระเบียบการปกครองภิกษุและภิกษุณี ที่เรียกโดยทั่วไปว่า พระวินัย

(๓) สิกขา หมายถึง ข้อสำหรับศึกษา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา

(๔) สิกขาบท หมายถึง ข้อที่ต้องศึกษา ข้อศีล ข้อวินัย บทบัญญัติข้อหนึ่งๆ ในพระวินัยที่ภิกษุพึงศึกษาปฏิบัติ, ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ ศีล ๓๑๑ แต่ละข้อๆ เรียกว่า สิกขาบท เพราะเป็นข้อที่จะต้องศึกษา

(๕) พุทธอาณา หมายถึง โทษที่พระพุทธเจ้าบัญญัติแก่ภิกษุผู้ละเมิดพระวินัย ตามอำนาจการปกครองคณะสงฆ์ของพระพุทธเจ้า

(๖) ปาฏิโมกข์ หมายถึง คัมภีร์ที่ประมวลพุทธบัญญัติอันทรงตั้งขึ้นเป็นพุทธอาณา ได้แก่ อาติพรมจริยกาสิกขามีพุธานุญาตให้สวดทุกกึ่งเดือน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ภิกขุปาฏิโมกข์

(๗) ภิกขุปาฏิโมกข์ หมายถึง ประมวล พุทธบัญญัติที่ทรงตั้งขึ้นเป็นพุทธอาณา ได้แก่ อาติพรมจริยาสิกขา ทรงมีพุธานุญาตให้สวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อาณาปาฏิโมกข์ เขียนอีกอย่างหนึ่งว่า ปาติโมกข์ (แต่ในงานวิจัยนี้จะใช้คำว่า ปาฏิโมกข์)

(๘) อาณาปาฏิโมกข์ หมายถึง ปาฏิโมกข์ที่เป็นพุทธอาณา ได้แก่ ภิกขุปาฏิโมกข์และภิกขุณีปาฏิโมกข์

(๙) โอวาทปาฏิโมกข์ หมายถึง หลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนาหรือคำสอนอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระพุทธพจน์ ๓ คาถากึ่ง ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอรหันต์ ๑,๒๕๐ รูป ผู้ประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย ณ พระเวฬุวนาราม ในวันเพ็ญเดือน ๓ ที่เราเรียกกันว่า วันมาฆบูชา (อรรถกถากล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์นี้แก่ที่ประชุมสงฆ์ตลอดมา เป็นเวลา ๒๐ พรรษา ก่อนที่จะโปรดให้สวดปาฏิโมกข์อย่างปัจจุบันนี้แทนต่อมา)

(๑๐) อาติพรมจรรย์ หรือ อาติพรมจริยกาสิกขา หมายถึง หลักการศึกษาอบรมในฝ่ายบพบัญญัติ หรือข้อปฏิบัติที่เป็นเบื้องต้นของพรมจรรย์ สำหรับป้องกันความประพฤติเสียหาย หรือข้อศึกษาที่เป็นเบื้องต้นแห่งพรมจรรย์ หมายถึง สิกขาบท ๒๒๗ ที่มาในภิกขุปาฏิโมกข์

(๑๑) อภิสมาจาร หรือ อภิสมาจารยกาสิกขา หมายถึง ความประพฤติดีงามที่ประณีตยิ่งขึ้นไป, ขนบธรรมเนียมเพื่อความประพฤติดีงามยิ่งขึ้นไปของพระภิกษุ หรือวัตรเกี่ยวด้วยความประพฤติอันดี, ธรรมเนียมเกี่ยวกับมรรยาทและความเป็นอยู่ที่ดีงามของภิกษุ

(๑๒) โลกวัชชะ หมายถึง อาบัติที่เป็นโทษทางโลก คือ คนสามัญที่มีใ้ภิกษุทำเข้าก็เป็นความผิดความเสียหาย เช่น โจรกรรม ข่มขืน ทุบตีกัน ต่อกัน เป็นต้น บางทีว่าเป็นข้อเสียหายที่ชาวโลกเขาติเตียน ถือว่าไม่เหมาะสมกับสมณะ เช่น ดื่มสุรา เป็นต้น

(๑๓) ปันณัตติวัชชะ หมายถึง อาบัติที่เป็นโทษทางพระบัญญัติ คือ คนสามัญทำเข้าไม่เป็นความผิดความเสียหาย เป็นความผิดเฉพาะแก่ภิกษุ โดยฐานละเมิดพระบัญญัติ เช่น ฉันทอาหารในเวลาวิกาล ขุดดิน ใช้จิวรที่ไม่ได้พินทุ นังนอนบนเตียงตั้งที่ไม่ได้ตรึงเท้าให้แน่น เป็นต้น

(๑๔) การธำรง หมายถึง การรักษา การคุ้มครอง ความเจริญ ความรุ่งเรืองและความดำรงอยู่นานแห่งพระพุทธศาสนา

(๑๕) ภิกษุ หมายถึง กุลบุตรผู้มีศรัทธาออกบวชในพระพุทธศาสนาเพื่อปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า

(๑๖) วันอุโบสถ (สำหรับพระสงฆ์) หมายถึง วันจันทร์เพ็ญ (ขึ้น ๑๕ ค่ำ) และวันจันทร์ดับ (แรม ๑๕ ค่ำ) หรือวัน ๑๔ ค่ำเมื่อเดือนขาด, สำหรับคฤหัสถ์ คือ วันพระ ได้แก่ วันขึ้นและแรม ๘ ค่ำ วันจันทร์เพ็ญ และวันจันทร์ดับ

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ เอกสารและหนังสือ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกล่าวถึงภิกษุปาฏิโมกข์ไว้ในหนังสือ “วินัยมูข” สรุปความตอนหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์ แต่การบัญญัติวินัยสงฆ์นั้นทรงไม่ได้บัญญัติตามลำพัง ต้องให้เกิดเรื่องก่อนแล้วประชุมสอบถามบัญญัติพระวินัยท่ามกลางพระสงฆ์ด้วยความเห็นชอบของพระสงฆ์ หลังจากนั้นจึงพร้อมใจกันนำไปปฏิบัติ การทำสังฆกรรมต่างๆ ของพระภิกษุสงฆ์ยกเว้นอุปโลกนกรรมล้วนให้ทำการสงฆ์ทั้งสิ้น จึงกล่าวได้ว่า ภิกษุปาฏิโมกข์ คือ รัฐธรรมนูญและกฎหมายต่างๆ ส่วนพระสงฆ์คือ สมาชิกสภาผู้แทน คุณสมบัติของพระสงฆ์ คือ คุณสมบัติของสมาชิก อำนาจพระสงฆ์ คือ อธิปไตยสำหรับบริหารจัดการอธิกรณ์สงฆ์ทั้ง ๔ สมัยพุทธกาลพระพุทธองค์ประทานพระบรมพุทโธวาทในที่ประชุมสงฆ์ด้วยพระองค์เอง ทรงยกเอาหัวใจพระพุทธศาสนาขึ้นแสดงดั่งมีแจ้งในโอวาทปาฏิโมกข์ ภายหลังจากประทานพระพุทธานุญาตให้พระภิกษุสงฆ์ทำอุโบสถตามลำพังให้พระภิกษุรูปหนึ่งสวดสิกขาบทหมวดหนึ่งที่ได้จัดไว้สำหรับภิกษุเรียกว่า ปาฏิโมกข์ ในที่ชุมนุมสงฆ์ ในบาลีเล่าเหตุที่ทรงเลิกแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ว่า มีภิกษุไม่บริสุทธิ์ปนอยู่ในหมู่สงฆ์ ใครตรวจตามอนุรูปเหตุน่าจะเป็นเพราะว่าเพื่อทรงมอบให้สงฆ์เป็นใหญ่ในสังฆกรรม โปรดให้สวดปาฏิโมกข์ก็เพื่อให้ฟังจนชินจะได้จำได้ เพราะการเรียนทางธรรมวินัยใช้การฟังและการจำเป็นหลัก วันอุโบสถมี ๓ วันคือ ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และวันสามัคคีนอกจากวันที่กำหนดนี้ห้ามไม่ให้ทำอุโบสถพร้าเพรื่อ ภิกษุชุมนุม ๔ รูปขึ้นไปตรัสให้สวดภิกษุปาฏิโมกข์ มีเพียง ๓ รูปหรือ ๒ รูปเรียกว่า คณะ ตรัสให้บอกความบริสุทธิ์ของตนแก่กันและกัน มีรูปเดียวเรียกว่า บุคคล ให้อธิษฐานใจโดยนัยนี้ ได้การกผู้ทำเป็น ๓ คือ สงฆ์ คณะ บุคคล และได้อาการที่พึงทำก็มี ๓ อย่างคือ สวดภิกษุปาฏิโมกข์ บอกความบริสุทธิ์ และอธิษฐานใจ^{๑๖}

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “รากฐานพุทธจริยศาสตร์สำหรับสงฆ์ไทยร่วมสมัย” ว่า ความแตกต่างระหว่างไตรสิกขาสำหรับพระสงฆ์และคฤหัสถ์ในที่นี้หมายถึงรวมถึงอุบาสิกาดด้วย นั่นอยู่ที่จุดเน้นหรือแง่มุมที่ตอกย้ำในไตรสิกขา ของพระสงฆ์เน้นอยู่ที่การบรรลุลหรรส่วนตน ในขณะที่สำหรับคฤหัสถ์เน้นส่วนที่เกี่ยวข้องกับสังคมเพราะมีส่วนที่สัมพันธ์กับสังคมว่า ทั้งนี้เพราะคฤหัสถ์ต้องใส่ใจกับความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดี และต้องการทำเพื่อประโยชน์ของสังคมใน

^{๑๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมูขเล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗).

ลักษณะที่เป็นการกระทำโดยตรงหรือเป็นรูปธรรมมากกว่า ด้วยเหตุนี้การบำเพ็ญศีลซึ่งเป็นความรับผิดชอบทางสังคมประการเดียวของสงฆ์จึงเป็นทานและศีลสำหรับคฤหัสถ์เพื่อให้ชัดเจนและก่อผลต่อสังคมอย่างเป็นรูปธรรม ในทางตรงกันข้ามส่วนที่เป็นการฝึกฝนในด้านเฉพาะตัวคือ สมาธิและปัญญา ท่านจัดรวมกันไว้เป็นข้อเดียวสำหรับคฤหัสถ์ คือ จัดเป็นภาวนา จะเห็นได้ว่าภาวนาในส่วนของคฤหัสถ์ ซึ่งเน้นย้ำที่การปลูกฝังเมตตาพร้อมทั้งทานและศีลนั้นมีความมุ่งหมายเพื่อให้โลกนี้สงบสุขปราศจากความเดือดร้อนระส่ำระสาย^{๑๗}

สุชีพ ปุญญานุภาพ กล่าวถึงการลงอุโบสถเป็นเรื่องของพระภิกษุสงฆ์ที่ต้องร่วมประชุมกันที่พระอุโบสถเพื่อฟังปาฏิโมกข์ตามพระวินัยเพื่อเป็นการทบทวนศีล ๒๒๗ ข้อของภิกษุโดยจะมีการสวดทุกวันแรม ๑๔ ค่ำหรือวันขึ้น ๑๕ ค่ำและวันแรม ๑๕ ค่ำในเดือนเต็ม นอกจากนั้นยังอนุญาตให้ทำอุโบสถเป็นพิเศษในคราวที่ภิกษุแตกความสามัคคีเมื่อภิกษุกลับมาสามัคคีกันอีกครั้งแม้จะยังไม่ถึงวันปาฏิโมกข์ก็ให้สวดปาฏิโมกข์ได้เรียกว่า สามัคคีอุโบสถปาฏิโมกข์^{๑๘}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวถึงลักษณะของสังคมสงฆ์ไว้ว่า การปกครองสมาชิกในสังคมสงฆ์ พระพุทธองค์ทรงตั้งคณะสงฆ์เพื่อเป็นชุมชนของผู้ฝึกตนตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิปัญญา ตั้งวัดขึ้นก็เพื่อให้มีสภาพแวดล้อม บรรยากาศ ระบบความสัมพันธ์ที่เอื้อต่อการที่แต่ละบุคคลจะได้พัฒนาตนขึ้นมาด้วยหลักไตรสิกขา ไม่นุญาตให้ภิกษุใหม่ปลีกตัวไปอยู่ผู้เดียวโดยไม่เกี่ยวข้องกับผู้นปกครอง พระอุปัชฌาย์อาจารย์จะเป็นผู้ปกครองดูแลภิกษุผู้บวชใหม่ให้ได้รับการศึกษาก่อนกว่าจะมีปัญญารักษาตน พระพุทธองค์ตั้งสังคมสงฆ์ขึ้นเป็นสังคมอิสระจากการเมือง โครงสร้างทางสังคมและข้อผูกมัดต่างๆ แต่ก็ไม่ให้ภิกษุหลีกหนีสังคมไปอาศัยอยู่คนเดียวในป่าในลักษณะหนีสังคมดังจะเห็นได้จากบัญญัติให้ภิกษุต้องอาศัยปัจจัยดำรงชีวิตจากคฤหัสถ์และต้องร่วมประชุมและรับผิดชอบต่อกิจที่เกิดขึ้นในคณะสงฆ์^{๑๙}

พระครูนิรมิตกัลยาณวัตร กล่าวถึงการยกภิกษุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงในสังคมไทยสรุปไว้ว่า การสวดพระปาฏิโมกข์ของพระสงฆ์ทุก ๑๕ วันเป็นเครื่องชักจูงตรวจสอบความบริสุทธิ์ทางวินัยของภิกษุทั้งหลายและเป็นเครื่องแสดงความพร้อมเพรียงของสงฆ์ด้วย อุโบสถมีชื่อเรียกย่อยออกไปหลายอย่าง การทำอุโบสถจะมีการสวดปาฏิโมกข์ได้ต่อเมื่อมีภิกษุครบองค์สงฆ์จตุรวรรคคือ ๔ รูปขึ้นไป ถ้าสงฆ์ครบองค์กำหนดเช่นนี้ทำอุโบสถเรียกว่า สังฆอุโบสถ แต่ถ้ามีภิกษุอยู่เพียง ๒ หรือ ๓ รูปเป็น

^{๑๗} พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต), รากฐานสำหรับพุทธจริยศาสตร์สำหรับสังคมร่วมสมัย, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๓), หน้า ๓๙-๔๐.

^{๑๘} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๕).

^{๑๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **ต้องพินิจพิเคราะห์ในชนบทพัฒนาสังคมไทยจึงจะก้าวหน้าได้มั่นคง**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๖).

เพียงคณะ ท่านให้บอกความบริสุทธิ์แก่กันและกันแทนการสวดปาฏิโมกข์เรียกอุโบสถนี้ว่า คณะอุโบสถหรือปาริสุทธิอุโบสถ ถ้ามีภิกษุอยู่ในวัดรูปเดียว ท่านให้ทำเพียงอธิษฐานคือตั้งใจกำหนดจิตว่าวันนี้เป็นอุโบสถของเรา (อชชเมอุโปสโส) อุโบสถที่ทำอย่างนี้เรียกว่า บุคคลอุโบสถหรืออธิษฐานอุโบสถ^{๒๐}

พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (สมาน กัลยาณธมโม) ได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธบัญญัติ ๒๒๗ ข้อเพื่อความเข้าใจวินัยของพระให้ถูกต้องว่าพระพุทธรูปหรือพระวินัยนั้นพระพุทธรูปองค์มิได้ทรงบัญญัติไว้ล่วงหน้าต่อเมื่อภิกษุประพฤติไม่ดีงามก่อความเสื่อมเสียมาสู่พระศาสนา พระพุทธรูปจึงทรงบัญญัติขึ้นและวางโทษตามสมควรแก่ความผิดให้มีความสำรวมอยู่ในปาฏิโมกข์สังวรศีล ในระยะที่ยังไม่มีพระพุทธานุญาตให้ภิกษุสวดปาฏิโมกข์ทุกกึ่งเดือนในระยะ ๒๐ พรรษาแรกนั้น พระพุทธรูปได้ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ด้วยพระองค์เองทุกกึ่งเดือน ครั้นต่อมาเมื่อพระภิกษุสงฆ์มีจำนวนมากขึ้นและหลายรูปเป็นปุถุชนก็มักจะประพฤติผิดไปตามกิเลสของตน พระพุทธรูปจึงได้ทรงบัญญัติสิกขาบทเป็นข้อห้ามและวางโทษไว้ด้วยบทบัญญัติสำหรับพระภิกษุมี ๒๒๗ ข้อทรงอนุญาตให้สวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน^{๒๑}

พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช) กล่าวถึงความสำคัญของพระวินัยบัญญัติไว้ในหนังสือ “พระวินัยบัญญัติ” ความตอนหนึ่งว่า พระวินัยมีความสำคัญอันดับต้นในการทำให้พระพุทธรูปศาสนาแพร่หลายขยายตัวได้อย่างรวดเร็วและมั่นคงดำรงอยู่ได้ ดังเช่นสังคมของสงฆ์ในสมัยพุทธกาลมีความแข็งแกร่งและยืนหยัดอยู่ได้อย่างอาจหาญ เป็นที่เกรงขามกันทั่วไป แม้จะอยู่ในท่ามกลางเจ้าลัทธิที่มีชื่อเสียงจำนวนมากก็ตาม ทั้งนี้ เพราะอาศัยรากฐานสำคัญ คือ พระวินัย สังคมสงฆ์ในครั้งนั้นส่วนใหญ่เป็นสังคมแห่งพระอริยสงฆ์ซึ่งมีวัตรปฏิบัติที่งดงาม นำมาซึ่งความศรัทธาเลื่อมใสของประชชนทั่วไป อนึ่ง แม้ในการประชุมพระอริยสงฆ์จำนวน ๕๐๐ องค์คราวทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรก พระมหากัสสปะผู้เป็นประธานที่ประชุมได้ถามพระอรหันต์ทั้งนั้นว่าจะสังคายนาอะไรก่อน ที่ประชุมมีมติเป็น เอกฉันท์ให้สังคายนาพระวินัยก่อน ด้วยเหตุผลว่า “วินโย นาม พุทธศาสนสสุ อายุ, วินเย จูเต พุทธศาสนํ จูตี โหติ” แปลว่า “วินัยเป็นอายุของพระพุทธศาสนา เมื่อพระวินัยดำรงอยู่พระพุทธศาสนาก็จะดำรงอยู่ด้วย แสดงว่าท่านให้ความสำคัญแก่พระวินัยมาก ในกาลต่อมาจึงมีคำกล่าวว่า “พระวินัยเป็นรากแก้วของพระพุทธศาสนา” พระมหาเถระอริยบุคคลสมัยต้นให้ความสำคัญแก่พระวินัยอย่างสูงสุด เท่ากับเป็นอายุและเป็นชีวิตของพระพุทธศาสนา เมื่อพระวินัยยังดำรงอยู่พระพุทธศาสนาก็จะยังดำรงอยู่ เหมือนต้นไม้ดำรงอยู่ได้ด้วยรากแก้ว พระวินัยที่เป็นรากแก้วของ

^{๒๐} พระครูนิรมิตกัลยาณวัตร, “คู่มือพระปาฏิโมกข์”, (สมุทรสงคราม, ๒๕๕๑), (อัตสำเนา)

^{๒๑} พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์, พุทธบัญญัติ ๒๒๗ ข้อเพื่อความเข้าใจวินัยของพระให้ถูกต้อง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙).

พระพุทธศาสนา ซึ่งจะประคองให้พระพุทธศาสดาคำรงอยู่ได้นาน พร้อมกันนั้นพระวินัยเป็นบาทฐาน คือเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการบรรลุลหรรณที่สูงขึ้นไปตามลำดับอีกด้วย^{๒๒}

พระมหาธิติพงษ์ อุตตมปณฺโญ กล่าวถึงไว้ในหนังสือ “ภิกขุปาติโมกข์แปล พร้อมมาติกาสำหรับวินัยฉัยสิกขาบท” สรุปความตอนหนึ่งได้ว่า การยกภิกขุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดง เรียกว่า “อุโบสถกรรม” เป็นกรรมที่สำคัญยิ่งต่อพระภิกษุ ไม่ว่าจะอยู่รูปเดียวหรือหลายรูป การทำอุโบสถกรรมมีหลายรูปแบบ สามารถทำอุโบสถได้ทั้งนั้น ถ้ามีรูปเดียว ให้ทำอธิษฐานอุโบสถ เรียกว่า บุคคลอุโบสถ ถ้ามี ๒ หรือ ๓ รูป ให้ทำปาริสุทธิอุโบสถ เรียกว่า คณะอุโบสถ ถ้ามี ๔ รูปขึ้นไป เป็นสงฆ์ สามารถแสดงพระปาติโมกข์ได้ เรียกว่า สังฆอุโบสถ การทำอุโบสถนั้น พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ทำในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ หรือเมื่อเกิดการทะเลาะแตกแยกกันแล้ว ประองตองกันได้ในวันใด ให้ทำอุโบสถในวันนั้น เรียกว่า สามัคคีอุโบสถ ถ้าไม่ทำอุโบสถ พระพุทธองค์ทรงปรับอาบัติทุกกฏ ภิกษุผู้ที่มีอาบัติติดตัวพระพุทธองค์ ทรงห้ามฟังพระปาติโมกข์ ฉะนั้น สิ่งที่ภิกษุควรปฏิบัติก่อนการทำอุโบสถ ก็คือการแสดงอาบัติแก่กัน และกันก่อน หรือเมื่อไม่แสดงอาบัติ ขณะฟังปาติโมกข์ ถึงข้อใด ระลึกได้ ควรบอก หรือเมื่อสวดประกาศถาม ๓ ครั้ง ระลึกได้ ก็ควรบอก เมื่อถึงวันอุโบสถ ไม่ว่าจะเป็วัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ หรือวันสามัคคี สิ่งที่ภิกษุต้องทำก่อนการทำอุโบสถกรรม มี ๙ ประการ แยกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) บุพกรรม คือ สิ่งที่ต้องทำก่อนที่ภิกษุสงฆ์จะลงอุโบสถ มี ๔ ประการ คือ ๑) การปิดกวาดเขตต์ถุพื้นบริเวณอุโบสถ ๒) การตามประทีป ในกรณีที่มีการลงอุโบสถในเวลากลางคืน ๓) การต้งน้ำใช้และน้ำฉันไว้ และ ๔) การปูลาดอาสนะสำหรับพระภิกษุสงฆ์ และ (๒) บุพกิจ คือ สิ่งที่ภิกษุสงฆ์ต้องทำก่อนการสวดพระปาติโมกข์ มี ๕ ประการ คือ ๑) นำฉันทะมาแจ้งแก่พระสงฆ์ในโรงอุโบสถ ๒) นำปาริสุทธิของภิกษุผู้มีได้ลงอุโบสถมาแจ้งแก่สงฆ์ ๓) การบอกถุ ว่าถุที่กำลังทำอุโบสถนี้ เป็นถุอะไร มีกี่อุโบสถ ผ่านไปแล้วก็อุโบสถ และยังคงเหลืออยู่เท่าไร ๔) ภิกษุคณนา ได้แก่ การนับจำนวนพระภิกษุที่ลงอุโบสถ และ ๕) การให้อโวาทแก่ภิกษุณี^{๒๓}

สุจินฺโณ ภิกขุ กล่าวถึงความเป็นมาของการการสวดภิกขุปาฏิโมกข์ในหนังสือ “อุโบสถวิธีตามพระพุทธานุญาต” ความตอนหนึ่งสรุปได้ว่า ในปฐมโพธิกาล พระพุทธเจ้ายังไม่ได้อนุญาตการทำอุโบสถแก่ภิกษุ เมื่อถึงวันอุโบสถจึงต้องพากันเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อฟังพระโอวาทปาฏิโมกข์ซึ่งการทำอย่างนี้จัดเป็นการทำอุโบสถของภิกษุทั้งหลายในสมัยนั้น ต่อมา เมื่อมีกุลบุตรเข้ามาบวชในพระศาสนามากขึ้น ก็ได้มีการประพฤดิเสียหายในรูปแบบต่างๆ อันมีโทษมากบ้างน้อยบ้าง เป็นเหตุให้ทรง

^{๒๒} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช), **พระวินัยบัญญัติ**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทโรงพิมพ์การพิมพ์จำกัด, ๒๕๖๑), หน้า ๑๐-๑๑.

^{๒๓} พระมหาธิติพงษ์ อุตตมปณฺโญ, **ภิกขุปาติโมกข์แปล พร้อมมาติกาสำหรับวินัยฉัยสิกขาบท**, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๖๐), หน้า ๑-๒.

บัญญัติสิกขาบทเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ โดยมีการปรับโทษเอาไว้ที่เรียกว่า อาบัติหนักบ้าง เบาบ้าง ตามสมควรแก่ความเสียหาย ซึ่งการบัญญัติสิกขาบทนี้เป็นพระพุทธรวิสัยเท่านั้น ครั้งหนึ่ง ได้มีความไม่บริสุทธิ์เกิดขึ้นในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ คือ มีภิกษุทุศีลซึ่งไม่เหลือความเป็นสมณะอยู่แล้ว ปะปนอยู่ในท่ามกลางภิกษุ สงฆ์ที่พากันเข้าเฝ้าพระพุทธรเจ้าเพื่อจะฟังพระโอวาทปาติโมกข์ เมื่อพระองค์ทรงพิจารณาเห็นผู้ที่ไม่บริสุทธิ์นั้นแล้ว จึงไม่ทรงแสดงโอวาทแก่ภิกษุบริษัท ได้ประทับนั่งนิ่งอยู่จนกระทั่งยามทั้งสามแห่งราตรีล่วงไป ในระหว่างที่ล่วงปฐมยามและมัชฌิมยามไปนั้น แม้ท่านพระอานนท์จะได้กราบทูลอาราธนาให้ทรงแสดงพระโอวาทแก่ภิกษุ ก็ทรงประทับนั่งนิ่งอยู่อย่างนั้นเอง กระทั่งล่วงเลยปัจฉิมยามไป อรุณขึ้นแล้ว และเมื่อท่านพระอานนท์กราบทูลอาราธนาอีก จึงได้ตรัสบอกถึงเหตุว่า บริษัทไม่บริสุทธิ์ สาเหตุที่ทรงทำอย่างนี้ก็เพราะว่า ทรงมีพระประสงค์จะให้เรื่องของภิกษุทุศีลปรากฏด้วย และทรงมีพระประสงค์จะไม่แสดงโอวาทปาฏิโมกข์ตั้งแต่นั้นเป็นต้นไป จากนั้นจึงให้สงฆ์ยกสิกขาบทขึ้นแสดง พระปาฏิโมกข์ที่พระพุทธรเจ้าให้ภิกษุสวดกันเองนี้ เรียกว่า “อาณานปาฏิโมกข์” ซึ่งภิกษุทั้งหลายจะต้องยกเอาข้อสิกขาบทที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้แล้ว ขึ้นแสดงทุกๆ กิ่งเดือน (เว้นวันปวารณา) ทำอุโบสถของภิกษุทั้งหลายตั้งแต่ครั้งนั้นเป็นต้นมา^{๒๔}

ธนู แก้วโอภาส ได้บรรยายในส่วนที่เกี่ยวกับโอวาทปาฏิโมกข์ของพุทธศาสนาในหนังสือเรื่องศาสนาโลกว่า ภายหลังที่มีสาวก ๕ องค์แรกในศาสนาพุทธแล้ว ต่อมาเมื่อผู้เลื่อมใสในคำสอนของพระพุทธรเจ้ามากขึ้น ในวันเพ็ญเดือน ๓ ภายหลังที่ทรงตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าแล้ว ๙ เดือนมีพระสงฆ์ในพุทธศาสนาจำนวน ๑,๒๕๐ องค์เดินทางมาประชุมกันโดยมิได้นัดหมายกัน ครั้งนี้อาจเป็นเพราะวันเพ็ญเดือน ๓ เป็นวันสำคัญวันหนึ่งของศาสนาพราหมณ์ พระสงฆ์ในพุทธศาสนาจึงพากันมาประชุมกันโดยไม่ต้องนัดหมาย พระพุทธรเจ้าทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ท่ามกลางประชุมของสงฆ์ทั้ง ๑,๒๕๐ องค์เพื่อให้พระสงฆ์เหล่านั้นเผยแพร่หลักคำสอนของพระพุทธรองค์ต่อไป พุทธศาสนิกชนถือว่าวันที่พระพุทธรเจ้าทรงแสดงธรรมโอวาทปาฏิโมกข์เป็นวันสำคัญวันหนึ่งเรียกว่า วันมาฆบูชา นับจากวันมาฆบูชาเป็นต้นมาพระพุทธรศาสนาที่แพร่ขยายเติบโตยิ่งขึ้น ในที่สุดก็ขยายออกนอกทวีปอินเดียแพร่ไปยังดินแดนต่างๆ ของทวีปเอเชีย ที่ใดที่พระพุทธรศาสนาแพร่ไปถึงแนวความคิดทางศาสนาเดิมในบริเวณนั้นก็เปลี่ยนแปลงไปหันมาดำเนินชีวิตตามหลักธรรมในพระพุทธรศาสนา ด้วยเหตุนี้ศาสนาพุทธจึงนำปัญญามาสู่มนุษย์ชาติเป็นการยกระดับความคิดและการกระทำของมนุษย์ให้สูงขึ้น^{๒๕}

๑.๕.๒ งานวิจัยและวิทยานิพนธ์

^{๒๔} สุจินโณ ภิกษุ, อุโบสถวิธีตามพระพุทธานุญาต, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสุทิเรียพรินต์ติ้งเฮาส์ จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๑-๕.

^{๒๕} ธนู แก้วโอภาส, ศาสนาโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสถาตาปับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๓๐๐.

ปริชา บุญศรีตัน เสนอสารนิพนธ์เรื่อง “บริบททางสังคมอินเดียที่มีผลต่อการบัญญัติวินัยของพระพุทธเจ้า” ผลการวิจัยสรุปได้ว่า พระวินัย คือ กฎระเบียบแบบแผนที่ใช้เป็นเครื่องมือในการปกครองคณะสงฆ์ และเป็นกฎระเบียบแบบแผนสำหรับฝึกหัดกายและวาจาในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ พระพุทธเจ้าทรงมีเป้าหมายชัดเจนและมีขั้นตอนที่รัดกุมในการบัญญัติพระวินัย ลักษณะสำคัญของการบัญญัติพระวินัยของพระพุทธเจ้า คือ หากยังไม่มีเหตุอันสมควรให้บัญญัติ จะไม่ทรงบัญญัติพระวินัยไว้ล่วงหน้า จะบัญญัติพระวินัยก็ต่อเมื่อมีเหตุอันควรที่เกิดขึ้นเป็นเฉพาะกรณีไป และทรงยึดแนวทางที่พระพุทธเจ้าในอดีตทรงทำไว้เป็นแบบอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เหตุอันควรที่ทำให้ทรงบัญญัติพระวินัยนั้นส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลมาจากบริบททางสังคมอินเดียในยุคนั้น ทั้งบริบททางศาสนา ทางการเมืองการปกครอง และทางเศรษฐกิจ ตลอดถึงบริบททางภูมิศาสตร์ ด้วยเหตุที่สังคมสงฆ์เกี่ยวข้องกับสังคมเดิมที่มีบริบทสังคมที่หลากหลาย ลักษณะของพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติจึงมีทั้งลักษณะที่เป็นขออนุญาตและมีลักษณะที่เป็นข้อห้าม และเป็นการบัญญัติเฉพาะกรณีเฉพาะกาล และเฉพาะสังคม เพื่อให้มีความสอดคล้องกับบริบททางสังคม เพื่อที่สังคมสงฆ์จะสามารถดำรงอยู่ได้และเป็นที่ยอมรับของประชาชนในสังคมยุคนั้น^{๒๖}

พระบุญเกิด อิทธิมนโต เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ภิกขุปาฏิโมกข์เริ่มมีในสมัยพระพุทธเจ้าวิปัสสี สมัยพุทธกาลมีการบัญญัติภิกขุปาฏิโมกข์ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพียงครั้งเดียวต่อจากนั้นก็ทรงให้สาวกเป็นผู้แสดงภิกขุปาฏิโมกข์ หมายถึง สิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติแก่ภิกษุ ปาฏิโมกข์ มี ๒ ประการ คือ โอวาทปาฏิโมกข์ กับ อาณาปาฏิโมกข์ เนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวกับศีลของภิกษุ และนางภิกษุณี การปรับอาบัติ บทลงโทษ และอาณัติของการเข้าร่วมสังฆกรรม ในปัจจุบันสีมาหรือโรงอุโบสถอันเป็นสถานที่สวดมีเพียงพอ แต่ภิกษุผู้สวดมีน้อย เอกสารตำราที่แสดงหลักการปฏิบัติในการทำสังฆกรรมยังมีจำนวนที่ไม่เพียงพอต่อการศึกษา การปฏิบัติอาจไม่ถูกต้องตามพุทธบัญญัติ สถานที่สวดควรมีการส่งเสริมด้านความสะดวก ควรฝึกอบรมให้พระสงฆ์มีการสวดเพิ่มมากขึ้น ควรมีการอบรมให้พระสงฆ์เห็นความสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ ควรมีการส่งเสริมจัดหาตำราเอกสารที่เกี่ยวกับภิกขุปาฏิโมกข์ ควรส่งเสริมให้พระสงฆ์ได้เข้ามามีบทบาทในการเผยแพร่ภิกขุปาฏิโมกข์ไปสู่พระสงฆ์ด้วยกันและพุทธศาสนิกชน ให้เข้าใจการทำสังฆกรรมและข้อวัตรต่างๆ^{๒๗}

^{๒๖} ปริชา บุญศรีตัน, “บริบททางสังคมอินเดียที่มีผลต่อการบัญญัติวินัยของพระพุทธเจ้า”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

^{๒๗} พระบุญเกิด อิทธิมนโต, “การศึกษาภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

พระจักรกริช ปิยธมโม เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์การสวดพระปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์ไทย” ผลการวิจัยสรุปได้ว่า การสวดพระปาฏิโมกข์เป็นพุทธบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ทำอุโบสถสวดพระปาฏิโมกข์ขึ้นทุกวัน ๑๔ คำ หรือ ๑๕ คำ เป็นการอนุเคราะห์ให้พระสงฆ์ทบทวนพระธรรมพระวินัยที่ได้ประพฤติปฏิบัติมา โดยมีพระภิกษุรูปหนึ่งเป็นผู้สวด พระภิกษุที่เหลือเป็นผู้ฟัง นอกจากนี้ การสวดพระปาฏิโมกข์ยังเกี่ยวข้องกับพิธีกรรม เช่น บุปการณ์ มีการปิดกวาดสถานที่ เตรียมน้ำฉัน เป็นต้น การสวดพระปาฏิโมกข์ยังเป็นสังฆกรรมหนึ่งในพระพุทธศาสนา ชื่อว่า ญัตติกรรม ซึ่งทำโดยพระภิกษุ ๔ รูปขึ้นไปตามความเหมาะสม มีทั้งการสวดโดยพิสดารและการสวดโดยย่อ สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาทรงสร้างอุโบสถและปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ เพื่อให้พระสงฆ์ได้ทำสังฆกรรมปาฏิโมกข์ ต่อมาสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสนับสนุนส่งเสริมโดยมีพระราชโองการให้สืบดูว่า วัดไหนมีการทำอุโบสถสวดพระปาฏิโมกข์เสมอทุกวันอุโบสถ จะทรงพระราชอุทิศกระจากาดพระปาฏิโมกข์ ประเด็นเกี่ยวกับการสวดปาฏิโมกข์แบบล้านนามีลักษณะพิเศษกว่าคณะสงฆ์ในภาคอื่นของประเทศไทย คือ มีการนัดพบของกลุ่มพระภิกษุในหัวอุโบสถ ที่วัดใดวัดหนึ่ง เพื่อรวมกลุ่มกันทำสามัคคีอุโบสถปาฏิโมกข์ เพื่อให้เกิดความสามัคคีของกลุ่มสงฆ์ในล้านนา และการทำสังฆกรรมของล้านนาต้องครบองค์ ๕ อย่าง คือ มีผู้อาราธนา (๒) มีผู้สวด (๓) ภิกษุนั่งฟังในหัตถบาส (๔) ทำในสี่มา (๕) ครบองค์สงฆ์^{๒๘}

พระครูใบฎีกาเทเลอร์ สุเมโธ เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์อาบัติที่เป็นวจีทุจริตในภิกษุปาฏิโมกข์” ผลการวิจัยสรุปได้ว่า วจีทุจริต หมายถึง การประพฤติผิดทางวาจา ความประพฤติไม่ดีทางวาจา ความประพฤติที่ทำให้เกิดความเสียหาย ความไม่ดีไม่งามทางวาจา การกระทำทางวาจา ความประพฤติที่ทำให้เกิดความเสียหาย ความไม่ดีไม่งามทางด้านกรพูด การสื่อสาร โดยการใช้คำพูด การใช้วาจาในทางที่สังคมทั่วไปไม่ยอมรับนับถือ วจีทุจริตแบ่งเป็น ๔ ประเภท คือ มุสาวาท ผรุสวาจา ปิสุณวาจา และสัมผัปปลาปะ อาบัติในภิกษุปาฏิโมกข์มี ๗ ประเภทคือ อาบัติปาราชิก สังฆาทิเสส อนิยต ฤทธัจจย ปาจิตตีย์ ทุกกฎ ทุพภาษิต แต่อาบัติที่สัมพันธ์กับวจีทุจริตในภิกษุปาฏิโมกข์ มีเพียง ๓ ประเภทเท่านั้น ได้แก่ อาบัติปาราชิก อาบัติสังฆาทิเสส และอาบัติปาจิตตีย์ อาบัตินี้เป็นวจีทุจริต ดังนี้ คือ อาบัติปาราชิก อาบัติสังฆาทิเสส และอาบัติปาจิตตีย์ เป็นวจีทุจริตประเภทมุสาวาท ส่วนอาบัติสังฆาทิเสสและปาจิตตีย์ นอกจากเป็นวจีทุจริตประเภทปิสุณวาจาแล้วยังเป็นวจีทุจริตประเภทผรุสวาจาอีกด้วย สาเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท เพราะ

^{๒๘} พระจักรกริช ปิยธมโม (โสภณ), “ศึกษาวิเคราะห์การสวดพระปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์ไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

นอกจากทรงมีพระประสงค์เพื่อปกป้องชีวิตพรหมจรรย์ของภิกษุและคณะสงฆ์ให้เกิดความผาสุก และเพื่อป้องกันไม่ให้ภิกษุพุดเถียงมาตุคามด้วยวาจาชั่วหยาบแล้ว พระองค์ยังทรงบัญญัติสิกขาบท เพื่อป้องกันภิกษุไม่ให้เกิดความบาดหมาง ทะเลาะวิวาททำลายกัน และที่สำคัญเพื่อทำให้คนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และรักษารธรรมวินัยให้มั่นคงยั่งยืนตลอดไปอีกด้วย^{๒๙}

สายสมร นาคลดา เสนอดุษฎีนิพนธ์เรื่อง “ภิกษุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมือการบริหารงานคณะสงฆ์และการบริหารองค์กร” ผลการวิจัยสรุปได้ว่า ภิกษุปาฏิโมกข์อันประกอบด้วยศีลของภิกษุ ๒๒๗ มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นระเบียบแบบแผนในการควบคุมความประพฤติทางกายและวาจาของบรรพชิตเพื่อสร้างความดีงามอันบริสุทธิ์เพื่อประโยชน์สุขของสังคมสงฆ์โดยรวม เพื่อประโยชน์แก่การเจริญธรรม เพื่อประโยชน์แก่บุคคลทั่วไป และเพื่อประโยชน์แก่ความตั้งมั่นแห่งพระพุทธศาสนา ศีลเป็นบาทฐานสำคัญและมีจุดมุ่งหมายเฉพาะที่ทำให้เกิดสมาธิและปัญญา อันสืบเนื่องมาจากความก้าวหน้าของการเจริญในธรรม พัฒนาการของภิกษุปาฏิโมกข์เห็นได้จากการมีอนุบัญญัติเพิ่มเติมเพื่อให้สิกขาบทจากมูลบัญญัติเดิมมีความรัดกุมมากขึ้น ถือปฏิบัติได้โดยง่าย และสอดคล้องตามธรรมเนียมปฏิบัติและบริบททางสังคมของชุมชนหนึ่งๆ เพื่อการบริหารงานที่มีประสิทธิภาพ ส่วนสาระสำคัญของภิกษุปาฏิโมกข์นั้นใช้การตีความโดยนัยที่สงเคราะห์ลงในกรอบไตรสิกขาเพื่อใช้กำหนดกรอบการประพฤติปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมตามแนววิถีพุทธมีจุดมุ่งเน้นที่การสร้างคุณธรรมจริยธรรม และสามัคคีธรรมให้เกิดขึ้นในตัวบุคคลและองค์กร^{๓๐}

สมิทธิพล เนตรนิมิตร เสนองานวิจัยเรื่อง “ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย : วิถีชีวิตและบทบาทของพระสงฆ์” สรุปความได้ว่า “สงฆ์” เกิดจากการดัดแปลงรูปแบบบริหารองค์กรสงฆ์คล้ายกับระบบของลิจฉวิมู่งให้พระสงฆ์มีความสามัคคี เปิดโอกาสให้ทุกวรรณะเข้ามาพัฒนาตน สมาชิกพระสงฆ์มีสถานภาพอย่างเดียวกัน เป็นสมณะศากยบุตร มีความประพฤติและทัศนคติอย่างเดียวกัน การดำเนินชีวิตมีเอกลักษณ์ มีเป้าหมายอยู่กันด้วยระเบียบวินัย ในพระพุทธศาสนา สงฆ์เป็นกลุ่มของคนผู้มีทัศนคติและมีความประพฤติสอดคล้องกับพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ พระพุทธเจ้าทรงตั้งสงฆ์ให้มีรูปแบบการครองชีพที่เอื้อต่อการดำเนินชีวิตไปสู่จุดหมายที่กำหนดเอาไว้ ทรงกำหนดขอบเขตความประพฤติของพระสงฆ์ ขอบเขตนั้น คือ อริยวินัย หมายถึง กฎระเบียบสำหรับอริยชน, วินัยสำหรับอริยชน, วิถีชีวิตของผู้ที่มีความเจริญ, ระเบียบปฏิบัติของผู้ประเสริฐ ผู้เป็น

^{๒๙} พระครูใบฎีกาเทเลอร์ สุเมโธ (ดากาวงค์), “การศึกษาวิเคราะห์อาบัติที่เป็นวัจจุจริตในภิกษุปาฏิโมกข์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

^{๓๐} สายสมรนาคลดา, “พระปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมือการบริหารงานคณะสงฆ์และการบริหารงานองค์กร”, *ดุษฎีนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙).

อริยชน สงฆ์ ไม่ใช่หมายถึงคนผู้หนึ่งผู้เดียว สงฆ์ในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงกำหนดไว้ ๕ ประเภท คือ (๑) สงฆ์จตุรวรรค (๒) สงฆ์ปัญจวรรค (๓) สงฆ์ทศกวรรค (๔) สงฆ์วิสติวรรค (๕) สงฆ์อติเรกวิสติวรรค สมาชิกสงฆ์มีส่วนร่วมในการบริหารองค์การของพระสงฆ์ อำนาจการบริหารไม่อยู่ที่หัวหน้าคนเดียว เมื่อมีสมาชิกเพิ่มจำนวนมากขึ้นพระพุทธเจ้าทรงมอบอำนาจให้พระสงฆ์บริหารกันเอง การบริหารมีรูปแบบต่อต้านอำนาจแบบเบ็ดเสร็จและสอดคล้องกับระบบการปกครองที่เป็นประชาธิปไตย มีธรรมาธิปไตยเป็นฐาน^{๓๑}

พระมหาวสันตการณพิรุณ ปญญาวโร เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์เรื่องเมถุนธรรมในพระวินัยปิฎก” ผลการวิจัยสรุปได้ว่า พระพุทธองค์ทรงเข้าใจเรื่องจิตวิทยาทางเพศเป็นอย่างดี เพราะฉะนั้นธรรมที่พระองค์ได้ทรงนำมาสอนนี้ จะเห็นว่ามีทุกแง่ทุกมุม คือ ในแง่ที่พาไปนิพพานก็มี ในแง่ที่ทำให้ติดอยู่ในโลกก็มี ในแง่ของการที่ทำให้เรารู้จักปรับตัวเข้ากับโลกอย่างไรหรือว่าในแง่ตามความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายในโลกก็มี เห็นได้ว่าในเรื่องของความสัมพันธ์ทางเพศหรือจิตวิทยาทางเพศนี้ ไม่ใช่ในพระพุทธศาสนาจะไม่ได้สอนไว้ พระพุทธเจ้าในฐานะที่พระองค์ผ่านทางโลกวิสัยมาก่อนที่จะมาเป็นพระพุทธเจ้า พระองค์ได้มีประสบการณ์ด้วยพระองค์เองมาแล้ว พระองค์ย่อมรู้จิตวิทยาในเรื่องเพศมาอย่างดี เพราะฉะนั้นในพระไตรปิฎก จึงไม่สอนเฉพาะเรื่อง นิพพาน หรือว่าธรรมะชั้นสูงเท่านั้น แม้ธรรมะต่ำๆไปนั้น พระองค์ก็ทรงสอนทุกแง่ทุกมุม เพียงแต่เราไม่มีโอกาสที่จะศึกษากันอย่างใกล้ชิด^{๓๒}

เจษฎาภรณ์ รอดภัย เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์หลักโอวาทปาฏิโมกข์ ในทัศนะของพระเถระในประเทศไทย” ผลการวิจัยสรุปได้ว่า โอวาทปาฏิโมกข์ คือ ปาฏิโมกข์ที่เป็นโอวาท กล่าวคือ สิ่งที่เป็นหลักเป็นประธานในด้านคำกล่าวสอน หรือ หลักการโดยสรุปของพุทธศาสนา มีทั้งหลักคำสอนและหลักการปกครองคณะสงฆ์ ได้ประกาศหลักอันเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา วิธีการการประกาศพร้อมทั้งจรรยาบรรณของนักเผยแผ่ ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพร่วมกันในการเผยแผ่พระศาสนา และเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ใจความพระโอวาทปาฏิโมกข์นั้น มี ๑๓ ประการ คือ หลักการ ๓ หมายถึง สาระสำคัญที่ควรยึดถือเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติ ได้แก่ การไม่ทำบาปทั้งปวง, การทำกุศลให้ถึงพร้อม, และการทำจิตให้ผ่องใส อุดมการณ์ ๔ หมายถึง หลักการที่ทรงวางไว้เป็นแนวปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ได้แก่ ความอดทน, ความไม่เบียดเบียน, ความสงบ, และนิพพาน วิธีการ ๖ หมายถึง แนวทางในการปฏิบัติสำหรับนักบวช ได้แก่

^{๓๑} สมิตธิพล เนตรนิมิตร, “ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย : วิถีชีวิตและบทบาทของพระสงฆ์”, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

^{๓๒} พระมหาวสันตการณพิรุณปญญาวโร, “การวิเคราะห์เรื่องเมถุนธรรมในพระวินัยปิฎก”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕),

การไม่ว่าร้าย, การไม่ทำร้าย, การสำรวมในปาฏิโมกข์, การรู้จักประมาณ, การอยู่ในสถานที่ที่สงัด, และการฝึกหัดจิตใจให้สงบ สรูปได้แก่ สอนให้ละความชั่ว ทำความดี ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ พระนิพพาน คือ การดับกิเลสพันทุกข์ เป็นเป้าหมายสูงสุด เป็นการประกาศจุดยืนของพระพุทธศาสนาแก่ชาวโลก^{๓๓}

พระมหาสมทรง ดิสฺสโร (ปิกขุนทด) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเสขยสิกขาบทในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” ผลวิจัยสรุปได้ว่า เสขยสิกขาบท คือ ข้อปฏิบัติของท่านผู้ยังต้องศึกษาธรรมเนียมเกี่ยวกับมารยาทที่พระภิกษุพึงสำเหนียก มี ๔ หมวด ๗๕ สิกขาบท แบ่งเป็น ๗ วรรค จัดเป็นสิกขาบทประเภทอภิสมจาร ปรับพฤติกรรมแห่งความเป็นสมณะ ๓ ประการ คือ (๑) เป็นวัตรที่ภิกษุสามเณรจะต้องศึกษาให้รู้ธรรมเนียมกิริยามารยาท (๒) ป้องกันมิให้ชาวโลกติเตียน (๓) เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสศรัทธา ทำให้มีบุคลิกภาพที่ดี ๓ ประการ คือ (๑) มีกายสงบ (๒) มีกายสำรวม (๓) มีกายที่สง่างาม การล่วงละเมิดเสขยสิกขาบท คือ การทำความผิดความเสื่อมเสียกิริยามารยาทแห่งความเป็นสมณะด้วยจิตที่เป็นอกุศล เมื่อดังกล่าวแล้วสิกขาบทต้องปฏิบัติ ๓ ประการ คือ (๑) เป็นหน้าที่ของภิกษุผู้ต้องอาบัติจะต้องทำคืนตามวิธีนั้นๆ (๒) เป็นหน้าที่ของภิกษุผู้รู้เห็น จะพึงตักเตือนด้วยความเมตตา (๓) เป็นหน้าที่ของสงฆ์จะพึงทำตามสมควรแก่พระธรรมวินัย ในปัจจุบันมีการละเมิดเสขยสิกขาบทมาก เช่น พระภิกษุสามเณรบิดบาบไม่เหมาะสมขาดความสำรวม และการนุ่งห่มไม่เรียบร้อย ส่งเสียงดังในที่ชุมชน เป็นต้น จึงเป็นเรื่องที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหลายที่มีหน้าที่ในการปกครองดูแล อบรมบ่มนิสัยพระภิกษุสามเณรที่อยู่ใต้บังคับบัญชา ให้ความสำคัญในสมณสัญญา ประพฤติปฏิบัติ ฝึกหัดกายวาจาให้น่าเคารพ น่ากราบไหว้ให้มากยิ่งขึ้น จะได้เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาปสาทะของพุทธศาสนิกชนคนทั่วไป^{๓๔}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้พบว่า มีการศึกษาและวิจัยเรื่องราวเกี่ยวกับภิกษุปาฏิโมกข์พอสมควรแต่ยังไม่มีการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับภิกษุปาฏิโมกข์ในฐานะเป็นเครื่องมืออำนวยการพระพุทธศาสนา ดังนั้น ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะได้ทำการวิเคราะห์ภิกษุปาฏิโมกข์ในฐานะเป็นเครื่องมืออำนวยการพระพุทธศาสนา ๓ ด้าน คือ ด้านศาสนบุคคล ด้านศาสนธรรมและด้านศาสนสถาน อันจะทำให้ทราบแนวทางการดำเนินการเพื่อความเจริญมั่นคงและดำรงอยู่นานแห่งพระพุทธศาสนาในสังคมไทยสืบไป

^{๓๓} เจษฎาภรณ์ รอดภัย, “การศึกษาวิเคราะห์หลักโอวาทปาฏิโมกข์ในทัศนะของพระเถระในประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย :มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๓๔} พระมหาสมทรง ดิสฺสโร (ปิกขุนทด) เสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาเสขยสิกขาบทในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย :มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การดำเนินการวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการค้นคว้าเอกสาร (Qualitative Research) ผู้วิจัยต้องการจะศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมือชำระพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และวรรณคดีบาลี รวมทั้งข้อมูลจากบทความ หนังสือ งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับภิกขุปาฏิโมกข์และความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา ๓ ด้าน คือ(๑) ด้านศาสนบุคคล (๒) ด้านศาสนธรรมและ (๓) ด้านศาสนสถาน

๑.๖.๑ การวิจัยเอกสาร

การวิจัยเอกสาร คือการค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมือชำระพระพุทธศาสนา จำแนกเป็นข้อมูล ๒ ระดับ คือ

ข้อมูลปฐมภูมิ ศึกษาจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี-ภาษาไทยไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (๙๑ เล่ม), รวมทั้งคัมภีร์ฎีกา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอื่นๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับภิกขุปาฏิโมกข์

ข้อมูลทุติยภูมิ ศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากตำราวิชาการ บทความ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ และสารนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องต่างๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับภิกขุปาฏิโมกข์ แนวทางการรักษาภิกขุปาฏิโมกข์ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา

๑.๖.๒ ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล สรุปผลการวิจัยและเสนอแนะ

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสารจึงจะได้ทำการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภิกขุปาฏิโมกข์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา (พระไตรปิฎก, อรรถกถาและฎีกา) เป็นอันดับแรก จากนั้นจะนำข้อมูลมาศึกษาตามลักษณะของข้อมูล หลังจากที่ได้ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลทั้งหมดแล้วจะนำข้อมูลมาวิเคราะห์ในประเด็นที่กำหนดไว้ มีขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑.๖.๒.๑ ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล

ในการศึกษาข้อมูลจากเอกสารจะศึกษาค้นคว้าและรวบรวมเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) ในหัวข้อตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่กำหนดไว้โดยเน้นศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมือชำระพระพุทธศาสนา ๓ ด้าน คือ (๑) ด้านศาสนบุคคล (๒) ด้านศาสนธรรม และ (๓) ด้านศาสนสถาน ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่กำหนดไว้ ๓ ประการ คือ

(๑) ศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนาในประเด็นเหล่านี้ คือ (๑) ความหมายของภิกขุปาฏิโมกข์ (๒) ความเป็นมาของภิกขุปาฏิโมกข์ (๓) ภิกขุปาฏิโมกข์กับพระพุทธเจ้าในอดีต (๔) ความสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ และ (๕) หลักธรรมเกี่ยวกับภิกขุปาฏิโมกข์

(๒) ศึกษาการสืบทอดภิกษุปาฏิโมกข์ของภิกษุในพระพุทธศาสนาในประเด็นเหล่านี้ คือ (๑) สังฆกรรมที่เกี่ยวกับภิกษุปาฏิโมกข์ (๒) สิกขาบทในภิกษุปาฏิโมกข์ (๓) โทษจากการต้องอาบัติในภิกษุปาฏิโมกข์และวิธีออกจากอาบัติ และ (๔) วิธีการสืบทอดภิกษุปาฏิโมกข์

(๓) วิเคราะห์ภิกษุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออ้างอิงพระพุทธศาสนาในประเด็นเหล่านี้ คือ (๑) แนวคิดเรื่องความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา (๒) ภิกษุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออ้างอิงศาสนบุคคล (๓) ภิกษุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออ้างอิงศาสนธรรม และ (๔) ภิกษุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออ้างอิงศาสนสถาน

๑.๖.๒.๒ ขั้นตอนการสรุปผลการวิจัย

จากนั้นจะสรุปผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ๓ ประการ คือ (๑) ความเป็นมาและความสำคัญของภิกษุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนา (๒) การสืบทอดภิกษุปาฏิโมกข์ของภิกษุในพระพุทธศาสนา และ (๓) วิเคราะห์ภิกษุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออ้างอิงพระพุทธศาสนา

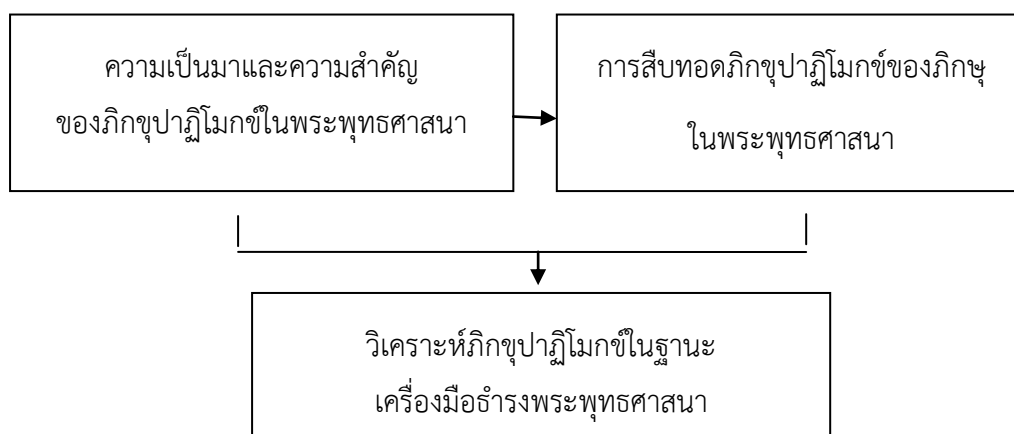
๑.๖.๒.๓ เสนอแนะ

หลังจากสรุปผลการวิจัยแล้ว จะได้แสดงข้อเสนอนแนะประกอบการวิจัย ๒ อย่าง คือ

- (๑) เสนอแนะเพื่อนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในสังคม
- (๓) เสนอแนะเพื่อให้มีการศึกษาวิจัยเรื่องภิกษุปาฏิโมกข์ในประเด็นที่ยังไม่มีการศึกษาข้อมูลในงานวิจัยเล่มนี้

๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

ในงานวิจัยนี้ ได้กำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยไว้ดังต่อไปนี้

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ได้ทราบความเป็นมาและความสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนา
- ๑.๘.๒ ได้ทราบการสืบทอดภิกขุปาฏิโมกข์ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา
- ๑.๘.๓ สามารถวิเคราะห์ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออำรงพระพุทธศาสนาได้

บทที่ ๒

ความเป็นมาและความสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ ในพระพุทธศาสนา

บทนี้จะได้ศึกษาความหมายและความสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนาในประเด็นดังต่อไปนี้ คือ (๑) ความหมายของภิกขุปาฏิโมกข์ (๒) ความเป็นมาของภิกขุปาฏิโมกข์ (๓) ภิกขุปาฏิโมกข์กับพระพุทธเจ้าในอดีต (๔) ความสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ และ (๕) หลักธรรมเกี่ยวกับภิกขุปาฏิโมกข์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนา

ภิกขุปาฏิโมกข์เป็นศัพท์ที่พบได้ทั่วไปในคัมภีร์พระวินัยปิฎก คำนี้มีความหมายคล้ายกับศัพท์ในพระพุทธศาสนาอีก ๒ ศัพท์หนึ่ง คือ ปาฏิโมกข์ และ โอวาทปาฏิโมกข์ งานวิจัยนี้สนใจศึกษาภิกขุปาฏิโมกข์เป็นหลัก ก่อนที่จะศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับภิกขุปาฏิโมกข์ จะได้กล่าวถึงความหมายของศัพท์ว่าปาฏิโมกข์ รวมทั้งภิกขุปาฏิโมกข์เป็นเบื้องต้นก่อน มีรายละเอียดตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความหมายตามรูปศัพท์ของปาฏิโมกข์

คำว่า “ภิกขุปาฏิโมกข์” แปรทับศัพท์จากคำภาษาบาลี ๒ ศัพท์ คือ “ภิกขุ” และ “ปาฏิโมกข์” แต่ละคำมีความหมายและรูปีวิเคราะห์ ดังต่อไปนี้

๒.๑.๑.๑ ความหมายของภิกขุ

คัมภีร์อริยานวรรณนาแสดงรูปีวิเคราะห์ของภิกขุ (ภิกขุ) ไว้ดังต่อไปนี้

- (๑) ภิกขุ แปลว่า ผู้ขอ (ด้วยกายวิญญูติ)^๑
- (๒) ภิกขุ แปลว่า ผู้เห็นภัย (ในวัฏสงสาร)^๒
- (๓) ภิกขุ แปลว่า ผู้ทำลายกิเลสทั้งหลายได้^๓
- (๔) ภิกขุ แปลว่า ผู้บริโศคมตรส (นิพพาน)^๔

^๑ วิเคราะห์ว่า ภิกขุสติ ภิกขุ. พระมหาโมคคัลลานะ, คัมภีร์อริยานวรรณนา, พระมหาสมปอง มุทีโต แปลและเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรพรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๕๒๑.

^๒ วิเคราะห์ว่า ภัย อิกขุสติ ภิกขุ. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒๑.

^๓ วิเคราะห์ว่า กิเลส ภิกขุสติ ภิกขุ. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒๑.

พร้อมกับพรรณนาคุณลักษณะของภิกษุในพระพุทธศาสนาไว้ว่า “ผู้ใดลอบบุญและบาป ประพฤติพรหมจรรย์ พิจารณาแล้วจึงเที่ยวไปในโลก ผู้นั้นแลเราเรียกว่า ภิกษุในศาสนา”^๕

อรรถกถาพระวินัยปิฎกรวบรวมความหมายของภิกษุตามที่ปรากฏในคัมภีร์ภิกษุนิเทศไว้ ๔ ความหมาย ได้แก่

(๑) ภิกษุ แปลว่า ผู้ขอ อธิบายว่า จะได้ก็ตาม ไม่ได้ก็ตาม ย่อมขอด้วยวิธีขออย่าง ประเสริฐ (ขอด้วยภิกขาจารวัตร ขอในที่ควรขอ เช่น คนปวารณา, ญาติ เป็นต้น)

(๒) ภิกษุ แปลว่า ผู้อาศัยการเที่ยวขอ เพราะเป็นผู้อาศัยการเที่ยวขอที่พระพุทธเจ้า เป็นต้นทรงอาศัยแล้ว ผู้อาศัยการเที่ยวขอมี ๓ กรณี คือ (๑) บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งละกองโกศะน้อยหรือ มาก ออกจากเรือน บวชไม่มีเรือน, บุคคลผู้นั้น ชื่อว่าอาศัยการเที่ยวขอ เพราะละการเลี้ยงชีวิตโดย กสิกรรม และโครัคกรรม เป็นต้นเสีย ยอมรับถือเพศนั่นเอง (๒) ภิกษุแม้ฉันภัตในหาบอยู่ในท่ามกลาง วิหาร ก็ชื่อว่าอาศัยการเที่ยวขอ เพราะมีความเป็นอยู่เนื่องด้วยผู้อื่น และ (๓) ภิกษุชื่อว่าอาศัยการ เที่ยวขอ เพราะเป็นผู้เกิดอุตสาหะในบรรพชา อาศัยโภชนะ คือคำข้าวอันหาได้ด้วยกำลังปลีแข้ง

(๓) ภิกษุ แปลว่า ผู้ทรงผืนผ้าที่ถูกทำลายแล้ว เพราะทำค่าผัสสะและสีให้เสียไป อธิบายว่า ผ้า (จีวร) ของภิกษุมิ ๓ ผืน คือ (๑) สังฆาฏิ (ผ้าพาดหรือห่มซ้อน) (๒) อุตตราสงค์ (ผ้าห่ม ปกปิดกายด้านบน) และ (๓) อันตราวาสก (ผ้านุ่งปกปิดกายท่อนล่าง, สบง) ผ้าเหล่านี้ก่อนจะใช้ต้องกะ ตัด เย็บ ย้อมด้วยน้ำฝาด จากนั้นค่อยทำวินัยกรรมมีพิณฑุเป็นต้น จึงใช้นุ่งห่มได้ ผ้าเหล่านี้เมื่อถูกตัด ด้วยมีด ย้อมด้วยน้ำฝาด จากนั้นค่อยทำวินัยกรรมมีพิณฑุเป็นต้น จึงใช้นุ่งห่มได้ ผ้าเหล่านี้เมื่อถูกตัด ด้วยมีด ย้อมด้วยน้ำฝาด ทำให้กลายเป็นของราคาน้อย ไม่เป็นเหตุแห่งความยึดมั่นด้วยอำนาจของกิเลส

(๔) ภิกษุ แปลว่า ผู้ทรงผืนผ้าที่ถูกทำลายแล้ว เพราะสักว่าทรงผ้ากาสาвањеทั้งหลาย ซึ่งไม่เหมือนกับผ้าของคฤหัสถ์^๖

ภิกษุในพระพุทธศาสนาเป็นผู้ที่ละทิ้งบ้านเรือนออกบวชตามพระพุทธเจ้า นุ่งห่มผ้าที่ตัด ด้วยมีด ย้อมด้วยน้ำฝาด ภิกขาจารเลี้ยงชีพ มุ่งปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาเพื่อฝึกหัดพัฒนาตนเพื่อความ พ้นทุกข์ ตามพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า

๒.๑.๑.๒ ความหมายของปาฏิโมกข์

ความหมายของปาฏิโมกข์กล่าวโดยสรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) ปาฏิโมกข์ หมายถึง ศีลสิกขาบทที่เป็นเหตุให้ผู้รักษาหลุดพ้นจากทุกข์^๗

^๕ อมตรส ภกขติ ฤณขติ ภิกขุ. เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒๑.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒๒.

^๖ วิม.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๗๖๗-๗๖๙.

^๗ ปาฏิโมกข์ สำเร็จรูปมาจาก ปาติ=รักษา+ โมกขะ=ความหลุดพ้น.

(๒) ปาฏิโมกข์ แปลว่า ธรรมเป็นแดนพ้นจากอบายแห่งบุคคลผู้รักษา หรือธรรมเป็นที่อาศัยพ้นจากอาบัติ^{๘๘}

(๓) ปาฏิโมกข์ แปลว่า ธรรมที่ทำให้ผู้รักษาพ้นจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองมีต้นเหตุ เป็นต้น, ธรรมเป็นที่พ้นจากอบายแห่งผู้รักษา, หรือธรรมเป็นที่อาศัยพ้นจากอาบัติ,^{๘๙}

(๔) ปาฏิโมกข์ หมายถึง คัมภีร์ประมวลพุทธบัญญัติอันทรงตั้งเป็นพุทธอาณา ได้แก่ อาทิพรหมจารียาสิกขา มีพุทธานุญาติให้ประชุมสงฆ์สวดทุกกึ่งเดือน เรียกว่า พระสงฆ์ทำอุโบสถ, หรือคัมภีร์ที่รวมวินัยของสงฆ์สำหรับภิกษุ เรียก ภิกขุปาฏิโมกข์ มี ๒๒๗ สิกขาบท^{๙๐}

สรุปความได้ว่า ภิกขุปาฏิโมกข์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อาณาปาฏิโมกข์ หมายถึง ประมวลสิกขาบทที่เป็นพุทธบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นเป็นพุทธอาณา ได้แก่ อาทิพรหมจารียาสิกขา หรือคัมภีร์ที่รวมวินัยของสงฆ์ ๒๒๗ ข้อ มีพระพุทธานุญาติให้สวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน ที่เรียกว่า พระสงฆ์ลงอุโบสถกรรม สิกขาบทในพระวินัยปิฎก เรียกว่า พระวินัย เป็นคำสอนที่เป็นเบื้องต้นเป็นประธานเป็นประมุขของธรรมทั้งหลาย^{๙๑} เป็นข้อปฏิบัติระดับศีลที่มีความสำคัญยิ่ง เพราะถือว่าเป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา คือ สีลสิกขา จิตตสิกขาและปัญญาสิกขา ซึ่งเป็นกระบวนการพัฒนาตนตามแนวทางของพระพุทธศาสนา

๒.๑.๒ คำไวพจน์ของปาฏิโมกข์

คำไวพจน์ของคำว่าภิกขุปาฏิโมกข์มีหลายคำ ส่วนมากมุ่งแสดงเนื้อหาเกี่ยวกับพระวินัยซึ่งเป็นพุทธบัญญัติที่พระพุทธเจ้าบัญญัติขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการปกครองคณะสงฆ์ ให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย คำไวพจน์บางคำมีความหมายกว้าง บางคำมีความหมายแคบ ได้แก่

(๑) อาณาปาฏิโมกข์ หมายถึง ปาฏิโมกข์ที่เป็นพุทธอาณาหรือพระวินัยสิกขาบทต่างๆ ที่มีการกล่าวถึงมูลเหตุที่มาของเรื่อง การกำหนดโทษ ระดับโทษ และวิธีออกจากอาบัติ ซึ่งโทษดังกล่าวนี้มาจากพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาของพระพุทธศาสนา แบ่งเป็น ๒ คือ ภิกขุปาฏิโมกข์ทรงบัญญัติสำหรับภิกษุสงฆ์และภิกษุณีปาฏิโมกข์ทรงบัญญัติสำหรับภิกษุณีสงฆ์

^{๘๘} ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญญา, ๒๕๔๘), หน้า ๔๗๘.

^{๘๙} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุตเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัต, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๕๘๒.

^{๙๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ผลิธีมส์, ๒๕๕๘), ๒๓๖.

^{๙๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๕/๒๑๐.

(๒) พระวินัย หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นระเบียบแบบแผนสำหรับฝึกฝนควบคุมความประพฤติของภิกษุ ให้มีชีวิตที่ถึงงามเจริญก้าวหน้าและควบคุมภิกษุให้อยู่รวมกันด้วยความเรียบร้อยดีงาม เป็นประมวลบทบัญญัติข้อกำหนดสำหรับควบคุมความประพฤติไม่ให้เสื่อมเสีย และฝึกฝนให้ประพฤติดีงามเป็นคุณเกื้อกูลยิ่งขึ้น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อนาคาริยวินัย วินัยของผู้ไม่ครองเรือน คือ วินัยของบรรพชิต หรือวินัยของสงฆ์ ได้แก่ การไม่ต้องอาบัติทั้ง ๗ หรือโดยสาระ ได้แก่ ปาริสุทธิสล ๔ คำนี้ตรงข้ามกับอนาคาริยวินัย วินัยของผู้ครองเรือน คือ วินัยของชาวบ้าน ได้แก่ การงดเว้นจาก อุกุศลกรรมบถ ๑๐ โดยนัยคือกุศลกรรมบถ ๑๐^{๑๒}

(๓) พุทธบัญญัติ หมายถึง ข้อบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ ได้แก่ วินัยของภิกษุ เป็นระเบียบ ข้อบังคับที่พระพุทธเจ้าตั้งไว้เป็นพุทธอาณาคือระเบียบการปกครองภิกษุผู้เป็นสาวกของพระองค์เรียกโดยทั่วไปว่า พระวินัย

(๔) พุทธอาณา หมายถึง โทษที่พระพุทธเจ้าบัญญัติแก่ภิกษุผู้ละเมิดพระวินัยแต่ละสิกขาบท ที่มีความหนัก เบาตามสมควรแก่ความผิด โทษตามพระวินัยนี้เป็นโทษตามอำนาจการปกครองคณะสงฆ์ของพระพุทธเจ้า

สรุปความได้ว่า ภิกขุปาฏิโมกข์ หรือ อาณาปาฏิโมกข์ หมายถึง สิกขาบทที่พระพุทธเจ้าบัญญัติเป็นแนวปฏิบัติแก่ภิกษุ ทรงกำหนดให้ยกขึ้นแสดงในท่ามกลางสงฆ์ทุกกึ่งเดือนมี ๒๒๗ สิกขาบท ภิกขุปาฐาอาจเรียกด้วยคำศัพท์อื่นๆ เช่น พระวินัย (อนาคาริยวินัย) พุทธบัญญัติ พุทธอาณา และอาณาปาฏิโมกข์ แต่ละข้อของภิกขุปาฏิโมกข์เรียกว่า สิกขาบท หมายถึง บทหรือข้อสำหรับศึกษาของภิกษุ สิกขาบทเป็นคำเรียกพระวินัยที่พระพุทธเจ้าบัญญัติแก่ภิกษุให้ถือปฏิบัติเป็นข้อๆ เพื่อช่วยคุ้มครองผู้รักษาให้พ้นทุกข์ที่ทำให้สัตว์ไปเกิดในอบายภูมิ^{๑๓} ภิกขุปาฏิโมกข์ในแง่ที่เป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตของภิกษุจัดเป็นธรรมเครื่องพ้นจากกองกิเลสของสัตว์โลกผู้ตกไปสังสารวัฏเพราะอวิชชาเป็นต้น^{๑๔} ดังนั้น คำว่า ภิกขุปาฏิโมกข์จึงได้แก่ พระวินัย ๒๒๗ ข้อที่พระพุทธเจ้าบัญญัติแก่ภิกษุและกำหนดให้ยกขึ้นแสดงในท่ามกลางสงฆ์ทุกกึ่งเดือน

๒.๒ ความเป็นมาของภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนา

ภิกขุปาฏิโมกข์เป็นคำสอนที่สำคัญเรื่องหนึ่งของพระพุทธศาสนา พบในคัมภีร์พระพุทธศาสนาตั้งแต่ช่วงปฐมโพธิกาล แต่ดูจากพัฒนาการของศัพท์พระวินัย คำนี้น่าจะเกิดขึ้นที่หลังโอวาท

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๘), หน้า ๓๗๒.

^{๑๓} ชู.อิตติ.อ.(ไทย) ๑/๖๐๘.

^{๑๔} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), *ศัพท์วิเคราะห์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๔๒๔.

ปาฏิโมกข์ หรือ พระปาฏิโมกข์ที่ใช้หมายถึงคำสอนที่เป็นแม่บท หรือคำสอนที่เป็นหลักการใหญ่ของพระพุทธศาสนา ต่อมาคำว่า “ภิกขุปาฏิโมกข์” นี้ถูกใช้เรียกประมวลสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าวางไว้เป็นระเบียบสำหรับปกครองคณะสงฆ์ที่เรียกว่า อาณาปาฏิโมกข์ มีความเป็นมาตามลำดับดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ความเป็นมาของโอวาทปาฏิโมกข์

คำว่า “โอวาทปาฏิโมกข์” บางทีใช้คำว่า “พระปาฏิโมกข์”^{๑๔} หมายถึง คำสอนที่เป็นหลักใหญ่ คำสอนที่เป็นแม่บท หรือคำสอนที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงแก่พระอรหันต์ ๑,๒๕๐ รูปที่มาประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย ณ พระเวฬุวนาราม ในวันเพ็ญเดือน ๓ ที่เรียกกันว่าวันมาฆบูชา พระอรชกถาจารย์ระบุว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์นี้แก่ที่ประชุมสงฆ์ตลอดมาเป็นเวลา ๒๐ พรรษา และใช้โอวาทปาฏิโมกข์นี้เป็นแบบแผนในการปกครองคณะสงฆ์^{๑๕} ต่อมาเมื่อภิกษุประพฤติเสียหาย ก่อให้เกิดความเสียหายแก่คณะสงฆ์จึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามไว้พร้อมกับมีการกำหนดโทษแก่ผู้ล่วงละเมิดตามสมควรแก่ความผิด สิกขาบทที่พระพุทธเจ้าบัญญัติแก้ปัญหการประพฤติเสียหายของภิกษุเรียกว่า ภิกขุปาฏิโมกข์ มี ๒๒๗ สิกขาบท ต่อมาทรงกำหนดให้ยกขึ้นแสดงในท่ามกลางสงฆ์ทุกกึ่งเดือน เรียกว่า สวดพระปาฏิโมกข์มาจนถึงปัจจุบัน^{๑๖} ดังนั้น โอวาทปาฏิโมกข์จึงเป็นคำสอนที่มีมาตั้งแต่ต้น และพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทั้งในอดีตและอนาคตก็จะสอนและปกครองคณะสงฆ์ด้วยหลักโอวาทปาฏิโมกข์นี้

พระพุทธพจน์ ๓ คาถากึ่ง ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระอรหันต์ ๑,๒๕๐ รูป ผู้ไปประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย ณ พระเวฬุวนาราม ในวันเพ็ญเดือน ๓ ที่เราเรียกกันว่า วันมาฆบูชา คาถาโอวาทปาฏิโมกข์เป็นคำสอนที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์สอนเหมือนกัน พระศากยพุทธเจ้าในตอนแสดงโอวาทปาฏิโมกข์แก่มหาสาวกสันนิบาตก็ตรัสโอวาทปาฏิโมกข์ ๓ คาถาคึ่งนี้เหมือนกัน แบ่งรายละเอียดของคาถาเป็น ๓ ตอน ดังโอวาทปาฏิโมกข์ของพระพุทธเจ้าวิปัสสีในมหาปทานสูตร^{๑๗} ดังต่อไปนี้

(คาถาที่ ๑)

ชนตี ปรมฺ ตโป ตีติกขา

นิพพานํ ปรมํ วทนติ พุทธา

น หิ ปพฺพชิตฺโต ปฺรฺพชมาตี

^{๑๔} ปาฏิโมกข์ในที่นี้ มิได้หมายถึง อาณาปาฏิโมกข์ (ประมวลพุทธบัญญัติที่ทรงตั้งขึ้น เป็นพุทธอาณา ได้แก่ อาทิพรหมจริยสิกขาที่มีพระพุทธานุญาตให้สวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน) แต่หมายถึงโอวาทปาฏิโมกข์ซึ่งประกอบด้วยคาถา ๓ คาถามี ชนตี ปรมํ ตโป ตีติกขา เป็นต้น ที่พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ทรงแสดงเอง. ที.ม.อ. (บาลี) ๙๐/๓๖, วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๙/๑๙๐-๑๙๒.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๑/๑/๓๔๕-๓๔๗.

^{๑๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

^{๑๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๑/๙๐-๙๑.

สมณโฆติ ปรี วิหฺรณฺโต

(คาถาที่ ๒)	สพฺพปาปสฺส อกรณํ สจิตฺตปริโยทปนํ	กุสลสฺสุปสมฺปทา เอตํ พุทฺธาน สาสนํ
(คาถาที่ ๓)	อนฺุปวาโท อนฺุปฆาโต มตฺตณฺฺนตา จ ภตฺตสฺมี อจิจิตฺเต จ อาโยโค	ปาติโมกฺখে จ สํวโร ปนฺฺตณฺฺจ สยนาสนํ เอตํ พุทฺธาน สาสนํ ^{๑๙}

(คำแปลคาถาที่ ๑) :

ความอดทนคือความอดกลั้นเป็นตบะอย่างยิ่ง
พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า นิพพานเป็นบรมธรรม
ผู้ทำร้ายผู้อื่น ไม่ถือว่าเป็นบรรพชิต
ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ถือว่าเป็นสมณะ

(คำแปลคาถาที่ ๒) :

การไม่ทำบาป^{๒๐} ทั้งปวง
การทำกุศล^{๒๑} ให้ถึงพร้อม
การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว
นี่คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย

(คำแปลคาถาที่ ๓) :

การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น
การไม่เบียดเบียนผู้อื่น
ความร่วมมือในปาติโมกข์
ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร
การอยู่ในเสนาสนะที่สงัด
การประกอบความเพียรในอธิจิต
นี่คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^{๒๒}

^{๑๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๙๙๐.

^{๒๐} บาบ หมายถึง กรรมที่มีโทษซึ่งสหระคตด้วยอกุศลจิต ๑๒ ดวง. ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๙๐/๙๒.

^{๒๑} กุศล หมายถึง กุศลที่เป็นไปในภูมิ ๔. ที.ม.อ. (บาลี) ๙๐/๗๖, ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๙๐/๙๒.

^{๒๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๙๐-๙๑/๕๐-๕๑

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า คำว่า โอวาทปาฏิโมกข์ แปลว่า “โอวาทที่เป็นประธาน” หรือ “คำสอนที่เป็นหลักใหญ่” หมายถึง ธรรมที่เป็นหลักสำคัญของ พระพุทธศาสนา สาธุชนนิยมเรียกโอวาทปาฏิโมกข์นี้ว่าเป็น “หัวใจของพระพุทธศาสนา”^{๒๓} และกล่าวถึงสาระสำคัญของคาถาโอวาทปาฏิโมกข์โดยละเอียดดังต่อไปนี้

ความในคาถาที่ ๑ พระพุทธเจ้าตรัสเพื่อแสดงหลักการและแนวทางที่เป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธศาสนา ซึ่งทำให้สามารถแยกจากลัทธิศาสนาที่พระพุทธศาสนาไม่ยอมรับ

ตอนแรก พระพุทธองค์ตรัสว่า ความอดทน คือ ทานไว้ ยืนหยัดอยู่ได้เป็นตบะอย่างยิ่ง พระองค์ตรัสเพื่อแสดงให้เห็นว่า การบำเพ็ญตบะของนักบวชทั้งหลาย ที่นิยมทรมานตนเองด้วยวิธีการต่าง ๆ นั้น ไม่ใช่เป็นวิธีการเผาผลาญบาปชนิดที่พระพุทธศาสนายอมรับ สาระสำคัญของตบะที่พระพุทธเจ้าทรงยอมรับ หรือตบะที่ถูกต้อง ก็คือ ชันติธรรม ความอดทนที่จะดำเนินตามมรรคาที่ถูกต้องไปจนถึงที่สุด มีความเข้มแข็งทนทานอยู่ในใจ ดำรงอยู่ในหลักปฏิบัติที่ถูกต้องนั้น ไม่ย่อท้อหรือทอดทิ้งสิ่งที่จะพึงอดทน ที่สำคัญ คือ

(๑) ความเหนียวยากลำบากตรากตรำในการปฏิบัติกิจหน้าที่การงาน รวมทั้งความหนาวร้อน หิวกระหาย และสิ่งรบกวนก่อความไม่สบายต่างๆ

(๒) ทุกขเวทนา เช่น ความเจ็บปวดเมื่อยล้า ความเสียดยอกระบบบาดเจ็บ ที่เกิดแก่ร่างกายในยามป่วยไข้ เป็นต้น

(๓) อาการกิริยา ท่าทิวาจาของผู้อื่น ที่กระทบกระทั่งหรือไม่น่าพอใจ เช่น ถ้อยคำที่เขาพูดไม่ดี เป็นต้น ความอดทน อดกลั้น หมายถึง การยอมรับได้ต่อสิ่งกระทบกระทั่งหรือไม่สบาย ผินใจเหล่านั้น ไม่ซึ่งเคียดขัดเคือง ไม่แสดงอาการผิดปกติ สามารถดำรงไมตรี คงอยู่ในเมตตา หรือรักษาอาการอันสงบมั่นคงในการทำกิจหรือบำเพ็ญกุศลธรรม ทำความดีงามสืบต่อไป

ตอนที่สอง ที่ตรัสว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวพระนิพพานว่ายอดเยี่ยมนั้น ตรัสเพื่อชี้ชัดลงไปว่า จุดหมายของพระพุทธศาสนาคือนิพพาน อันได้แก่ความดับกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงได้ หรือความเป็นอิสระหลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลส คือ โภคะ โทสะ และโมหะ ไม่ใช่สวรรค์ ไม่ใช่การเข้าร่วมกับพระพรหมผู้เป็นเจ้า เป็นต้น

ตอนที่สาม ที่ตรัสว่า ผู้ทำร้ายผู้อื่น เป็นบรรพชิตไม่ได้ทีเดียว ผู้เบียดเบียนผู้อื่นเป็นสมณะไม่ได้ นี่ตรัสเพื่อแสดงลักษณะของนักบวชในพระพุทธศาสนา คือชี้ให้เห็นว่า ความเป็นสมณะหรือนักบวช มิใช่อยู่ที่การประกอบพิธีกรรมเป็นเจ้าพิธีหรืออยู่ที่ความศักดิ์สิทธิ์มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ สามารถบันดาลผลให้แก่คนที่อ่อนวอนปรารภณา มิใช่อยู่ที่การบำเพ็ญตบะประพฤติเข้มงวด หรือการปลีกตัว

^{๒๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), วันสำคัญของชาวพุทธไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ, ๒๕๕๖, หน้า ๒.

ออกไปอยู่ในป่าในเขาตัดขาดจากผู้คน มิใช่อยู่ที่การทำหน้าที่เป็นสื่อกลาง คอยบอกแจ้งข่าวสารและ ความต้องการระหว่างสวรรค์กับหมู่มนุษย์ แต่อยู่ที่ความเป็นผู้ไม่เบียดเบียน ไม่ก่อความทุกข์ยากเดือด ร้อนแก่ใครๆ มีแต่เมตตากรุณา บำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์สุขของคนทั้งปวง ทำให้เห็นว่า นักบวชหรือ พระภิกษุสงฆ์ในความหมายของพระพุทธศาสนา คือ เครื่องหมายของความไม่มีภัย เป็นสัญลักษณ์ แห่งความร่มเย็นปลอดภัย และการขึ้นนำมรรคาแห่งสันติสุข^{๒๔}

ความในคาถาที่ ๒ พระพุทธองค์ตรัสสรุปข้อปฏิบัติในพระพุทธศาสนาทั้งหมดลงเป็นหลัก การสำคัญ ๓ ประการ คือ

(๑) ไม่ทำบาปทุกอย่าง ได้แก่ ละเว้นความชั่วทุกชนิด ทุกระดับ ตั้งต้นแต่ประพฤติ ตามหลักศีล ๕ เช่น ไม่ทำลายชีวิต ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม เป็นต้น

(๒) ยังกุศลให้ถึงพร้อม ได้แก่ บำเพ็ญความดีให้บริบูรณ์เช่น มีศรัทธา มีเมตตากรุณา ฝึกจิตให้เข้มแข็ง มีสมาธิ มีความเพียร มีสติรอบคอบ เชื่อสัจยสุจริต มีความเสียสละ เป็นต้น

(๓) ทำจิตของตนให้ผ่องใส ได้แก่ ขำระจิตให้บริสุทธิ์สะอาด ให้หลุดพ้นจากกิเลส เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง ความฟุ้งซ่าน ความหดหู่ซึมเซา เป็นต้น ด้วยการฝึกอบรมเจริญ ปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงจนกิเลสและความทุกข์ครอบงำจิตใจไม่ได้

หลักการ ๓ ประการนี้สรุปสั้นได้ว่า เว้นชั่ว ทำดี และ ทำใจให้บริสุทธิ์ หลักปฏิบัติที่ตรัสใน คาถาที่สองนี้ เป็นทั้งแนวทางและขอบเขตในการที่พระสาวกจะไปอบรมสั่งสอนประชาชนให้ตรงตาม หลักการของพระพุทธศาสนา และสอนได้เป็นแนวเดียวกัน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน^{๒๕}

ความในคาถาที่ ๓ พระพุทธองค์ตรัสเพื่อเป็นหลักความประพฤติและการปฏิบัติตน หรือ หลักปฏิบัติในการทำงานสำหรับผู้ที่จะไปประกาศพระศาสนา หมายความว่า ทรงวางระเบียบในการ ไปสั่งสอนธรรมแก่ประชาชน ว่าผู้สอน ต้องเป็นผู้ไม่กล่าวร้าย ต้องเป็นผู้ไม่ทำร้ายคือ ไม่ก่อความเดือด ร้อนแก่ผู้อื่น ไม่ว่าจะด้วยกายหรือวาจา มีวัจกรรมและกายกรรมบริสุทธิ์สะอาด พุดและทำด้วยเมตตา กรุณา มีความสำรวมในพระปาติโมกข์ คือประพฤติเคร่งครัดในระเบียบแบบแผน รู้จักประมาณใน ภัตตาหาร ที่นอนที่นั่งก็ให้สงบสงัดเหมาะสมแก่สมณะ คือ ต้องไม่เห็นแก่กินแก่นอน และต้องมีใจแน่วแน่ เข้มแข็ง ไม่ท้อถอย ฝึกอบรมจิตใจของตนอยู่เสมอ กล่าวโดยสรุปได้ว่า ไปทำงานก็ให้ไปทำงานจริงๆ ทำงานเพื่องาน มุ่งประโยชน์สุขของประชาชนเป็นสำคัญ ไม่ใช่ไปหาความสุขสนุกสบาย เนื้อความ ๓ คาถาของโอวาทปาติโมกข์นี้ แสดงให้เห็นวิธีสั่งงานของพระพุทธเจ้า การที่พระองค์ทรงส่งพระสาวก ไปประกาศพระศาสนานั้น ก็คือพระองค์ส่งพระสาวกให้ไปทำงาน^{๒๖}

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓-๕.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖-๗.

อนึ่ง สารสำคัญของโอวาทปาฏิโมกข์ถูกยกย่องว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม พระพุทธพจน์ ๓ คาถากึ่งนี้ อาจสรุปใจความได้เป็นสามส่วน คือ อุดมการณ์ ๔ หลักการ ๓ และวิธีการ ๖ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) อุดมการณ์ ๔ : พระพุทธพจน์คาถาแรก พระพุทธองค์ทรงกล่าวถึงอุดมการณ์อันสูงสุดของพระภิกษุและบรรพชิตในพระพุทธศาสนานี้ อันมีลักษณะที่แตกต่างจากศาสนาอื่น อันอาจเรียกได้ว่า อุดมการณ์ ๔ ของพระพุทธศาสนา ได้แก่

(๑) ความอดทนอดกลั้นเป็นสิ่งที่นักบวชในศาสนานี้พึงยึดถือและเป็นสิ่งที่ต้องใช้เมื่อประสบสิ่งที่ไม่ชอบใจทุกอย่างที่ต้องเจอในชีวิตนักบวช

(๒) การมุ่งให้ถึงพระนิพพานเป็นเป้าหมายหลักของผู้ออกบวช

(๓) พระภิกษุและบรรพชิตในพระธรรมวินัยนี้ไม่พึงทำผู้อื่นให้ลำบากด้วยการเบียดเบียนทำความทุกข์กายหรือทุกข์ทางใจไม่ว่าจะในกรณีใดๆ

(๔) พึงเป็นผู้มีจิตใจสงบจากอกุศลวิตกทั้งหลายมีความโลภ โกรธ หลง เป็นต้น

(๒) หลักการ ๓ : พระพุทธพจน์คาถาที่สอง พระพุทธองค์ทรงกล่าวถึง "หลักการอันเป็นหัวใจสำคัญเพื่อเข้าถึงจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาแก่พุทธบริษัทโดยย่อ" หรือ หลักการ ๓ กล่าวกันเป็นการสรุปรวบยอดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอันเป็นแนวทางที่พุทธบริษัทพึงปฏิบัติ ได้แก่

(๑) การไม่ทำบาปทั้งปวง

(๒) การทำกุศลให้ถึงพร้อม

(๓) การทำจิตใจให้บริสุทธิ์

(๓) วิธีการ ๖ : พระพุทธพจน์คาถาที่สาม หมายถึง วิธีการที่ธรรมทูตผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาถือเป็นอุบายวิธี พระภิกษุที่ออกเผยแผ่พระพุทธศาสนาซึ่งมีเป็นจำนวนมากให้ใช้วิธีการเหมือนกันเพื่อจะได้เป็นไปในแนวทางเดียวกันและถูกต้องเป็นธรรม ได้แก่ วิธีการทั้ง ๖ ได้แก่

(๑) การไม่กล่าวร้าย (เผยแผ่ศาสนาด้วยการไม่กล่าวร้ายโจมตีดูถูกความเชื่อผู้อื่น)

(๒) การไม่ทำร้าย (เผยแผ่ศาสนาด้วยการไม่ใช้กำลังบังคับข่มขู่ด้วยวิธีการต่างๆ)

(๓) ความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ (รักษาความประพฤติให้หน้าเลื่อมใส)

(๔) ความเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค (เสพปัจจัยสี่อย่างรู้ประมาณพอเพียง)

(๕) นิ่งนอนในที่อันสงัด (สันโดษไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ)

(๖) ความเพียรในอธิจิต (พัฒนาจิตใจด้วยสมณะและวิปัสสนาเสมอ มิใช่ว่าเอาแต่สอน แต่ตนเองไม่กระทำตามที่สอน)

สรุปความได้ว่า โอวาทปาฏิโมกข์ ได้แก่ คำสอนที่เป็นแม่บท คำสอนที่เป็นหลักใหญ่ หรือ คำสอนที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทั้งในอดีต ปัจจุบันและอนาคตจะสอนเหมือนกัน บางพระองค์ทรงสอนและปกครองคณะสงฆ์ด้วยหลักโอวาทปาฏิโมกข์ ไม่บัญญัติ

พระวินัยเพื่อใช้ปกครองคณะสงฆ์ ดังนั้น บุคคลที่แสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ได้แก่ พระพุทธเจ้าเท่านั้น พระสงฆ์ผู้เป็นสาวกจะไม่ใช้ผู้แสดงโอวาทปาฏิโมกข์ แต่จะอยู่ในฐานะผู้รับโอวาทปาฏิโมกข์มาปฏิบัติ และดำเนินชีวิต ดำเนินการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามหลักการที่ปรากฏในโอวาทปาฏิโมกข์

๒.๒.๒ ความเป็นมาของภิกขุปาฏิโมกข์ (อาณานปาฏิโมกข์)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก กล่าวถึงความเป็นมาของโอวาทปาฏิโมกข์ของพระพุทธเจ้าที่อุบัติขึ้นในโลกทุกพระองค์ และความเป็นมาของภิกขุปาฏิโมกข์ โดยแสดงลำดับไว้ว่า ในระยะแรกของการประกาศศาสนาทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์และใช้เป็นหลักในการปกครองคณะสงฆ์ ต่อมาเมื่อมีภิกษุทำความเสียหายในหมู่สงฆ์จึงหยุดแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ แล้วเริ่มบัญญัติสิกขาบทแล้วให้ภิกษุยกขึ้นแสดงในท่ามกลางสงฆ์ทุกกึ่งเดือน เรียกสิกขาบทเหล่านี้ว่า อาณานปาฏิโมกข์ หรือ ภิกขุปาฏิโมกข์ ดังความในอรรถกถาพระวินัยตอนหนึ่งว่า

จริงอยู่ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ มีพระโอวาทปาฏิโมกข์คาถาเพียง ๓ คาถานี้เท่านั้น, คาถาเหล่านี้ ย่อมมาสู่เทศจนถึงที่สุดแห่งพระศาสนาของพระพุทธเจ้า ผู้มีพระชนมายุยืนยาวนานทั้งหลาย, แต่สำหรับพระพุทธเจ้าผู้มีพระชนมายุน้อยทั้งหลาย คาถาเหล่านี้มาสู่เทศเฉพาะในปฐมโพธิกาลเท่านั้น, ด้วยว่า จำเดิมตั้งแต่เวลาทรงบัญญัติสิกขาบทมาก็แสดงเฉพาะอาณานปาฏิโมกข์เท่านั้น, ก็แลอาณานปาฏิโมกข์นั้น พวกภิกษุเท่านั้นแสดงพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงแสดงไม่, เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า แม่ของพวกเรา ก็ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์นี้ ตลอดเวลาเพียง ๒๐ พรรษา ในปฐมโพธิกาลเท่านั้น,

ต่อมาวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่งอยู่ที่ปราสาทของมิลินทมารดาในบุพพาราม ได้ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ภิกษุทั้งหลาย ตั้งแต่บัดนี้ไป เราจักไม่ทำอุโบสถ จักไม่แสดงปาฏิโมกข์, ภิกษุทั้งหลาย ต่อแต่นี้ไปพวกเธอเท่านั้น พึงทำอุโบสถ พึงแสดงปาฏิโมกข์, ภิกษุทั้งหลาย มิใช่ฐานะมิใช่โอกาสที่พระตถาคตจะพึงทำอุโบสถ พึงแสดงปาฏิโมกข์ ในบริษัท ผู้ไม่บริสุทธิ์, ตั้งแต่นั้นมาพวกภิกษุก็แสดงอาณานปาฏิโมกข์, อาณานปาฏิโมกข์นี้เป็นของอันพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ มีพระวิปัสสีเป็นต้น ไม่ทรงยกขึ้นแสดงแก่ภิกษุเหล่านั้น^{๒๗}

ในระยะแรกของการประกาศศาสนา พระพุทธเจ้าไม่ได้บัญญัติพระวินัยเนื่องจากยังไม่มีภิกษุกระทำความผิดเสียหายร้ายแรง วันหนึ่งพระสารีบุตรได้กราบทูลถึงเหตุที่จะทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ไม่นาน และเหตุที่จะทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ได้นาน^{๒๘} พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า

^{๒๗} วิ.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๔๖-๓๔๗.

^{๒๘} วิ.ม.ท. (ไทย) ๑/๑๘/๑๐-๑๑.

(๑) ศาสนาของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ คือ พระวิปัสสี พระสิขี พระเวสสภู ดำรงอยู่ไม่นาน เพราะทรงแสดงธรรมไว้น้อย ทั้งมิได้ทรงบัญญัติสิกขาบทและมิได้แสดงปาฏิโมกข์แก่สาวก เป็นเหตุทำให้พระศาสดาดำรงอยู่ได้ไม่นาน^{๒๙}

(๒) ศาสนาของพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ คือ พระกกุสันธะ พระโกนาคมะ และพระกัสสปะ ดำรงอยู่ได้นาน เพราะพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์แสดงธรรมนวัคส์ตฤศาสนไว้มาก ทรงบัญญัติสิกขาบทและทรงแสดงปาฏิโมกข์แก่สาวก เมื่อพระพุทธเจ้าดับขันธปรินิพพานไปก็มีพระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทน สาวกก็ไม่แตกแยก เป็นเหตุทำให้พระศาสดาดำรงอยู่นาน^{๓๐}

สรุปเหตุที่จะทำให้พระพุทธศาสดาดำรงอยู่ได้นาน ได้แก่

- (๑) พระพุทธเจ้าแสดงนวัคส์ตฤศาสตรโดยพิสดาร
- (๒) พระพุทธเจ้าบัญญัติสิกขาบท แสดงปาฏิโมกข์แก่สาวก
- (๓) พระพุทธเจ้ากำหนดจิตของสาวกด้วยพระทัยแล้วสอนธรรม^{๓๑}

พระสารีบุตรได้ฟังแล้วเกิดความวิตกกังกราบทูลให้พระพุทธเจ้าบัญญัติสิกขาบทแก่พระภิกษุเพื่อให้พระพุทธศาสดาตั้งอยู่ได้นาน พระพุทธเจ้าตรัสเตือนให้พระสารีบุตรรอก่อน พระองค์จะบัญญัติพระวินัยเมื่อถึงเวลาเหมาะสม ขณะนั้น ไม่มีภิกษุทำความผิดเสียหายเนื่องจากภิกษุ ๕๐๐ ที่บวชอยู่ในช่วงนั้น พระภิกษุที่ทรงคุณธรรมอย่างต่ำก็เป็นโสดาบัน ไม่มีโอกาสที่จะทำความเสียหาย ทุกรูปรู้ว่า อะไรควรทำ อะไรไม่ควรทำ เมื่อไม่มีภิกษุทำในสิ่งที่ผิดพลาดให้เกิดความเสื่อมเสีย จึงไม่มีความจำเป็นที่ต้องบัญญัติพระวินัยในตอนนั้น^{๓๒}

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงเวลาแห่งการที่จะบัญญัติสิกขาบทและการแสดงพระปาฏิโมกข์ว่า จะกระทำเมื่อมีอาสวัฏฐานิยธรรม คือ ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งอาสวะ เช่น การเสพเมถุน การลักทรัพย์ การอวดคุณวิเศษที่ไม่มีในตนเกิดขึ้นในสงฆ์ เมื่อใดอาสวัฏฐานิยธรรมเหล่านั้นปรากฏขึ้นเมื่อนั้นพระพุทธเจ้าจะบัญญัติสิกขาบทปาฏิโมกข์แก่สาวก เพื่อกำจัดอาสวัฏฐานิยธรรม การที่อาสวัฏฐานิยธรรมจะปรากฏในสงฆ์หรือในศาสนานั้นมีเหตุอยู่ ๓ ประการ

(๑) สงฆ์เป็นหมู่ใหญ่โดยภิกษุผู้บวชมานานแล้ว หมายถึง เป็นหมู่ใหญ่เพราะมีภิกษุเถระจำนวนมากซึ่งบวชมานาน เพราะจะมีเหตุให้พระพุทธเจ้าบัญญัติสิกขาบทเกี่ยวกับพระเถระ เช่น พระเถระรูปใดเผลอไม่ฟังให้อุปสมบท เป็นต้น

^{๒๙} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๑๙/๑๑-๑๒.

^{๓๐} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๒๐/๑๒.

^{๓๑} วิ.ม. (ไทย) ๑/๑๙/๒๐/๑๑-๑๒.

^{๓๒} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๑๘/๑๐.

(๒) สงฆ์เป็นหมู่ใหญ่โดยแพร่หลายแล้ว หมายถึง มีแพร่หลายทั้งพระเถระพระภิกษุ ปานกลางและพระภิกษุผู้บวชใหม่เพราะจะมีเหตุให้พระพุทธเจ้าบัญญัติสิกขาบทเกี่ยวกับการวางตัว ระหว่างภิกษุที่ต่างพรรษากัน

(๓) สงฆ์เป็นหมู่ใหญ่เลิศโดยลาภแล้ว เพราะจะมีเหตุให้พระพุทธเจ้าบัญญัติ สิกขาบทเกี่ยวกับเรื่องลาภสักการะ เช่น ภิกษุใดให้ของควรเคี้ยวหรือของควรบริโภคด้วยมือของตนแก่นักบวชเปลือกก็ดี แก่ปริพาชกก็ดี แก่ปริพาชิกาก็ดี ภิกษุนั้นต้องอาบัติปาจิตตีย์ เป็นต้น^{๓๓}

ความเป็นมาของภิกษุปาฏิโมกข์ หรือ อาณาปาฏิโมกข์ กล่าวโดยสรุปได้ว่า เมื่อเกิด อาสวัฏฐานิยธรรม คือ การกระทำความเสียหายด้วยอำนาจของกิเลสของภิกษุบางรูป พระพุทธเจ้า เห็นว่าเป็นเวลาสมควรแล้ว ก็จะทรงหยุดการแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ แล้วเริ่มบัญญัติสิกขาบทเพื่อใช้เป็นหลักในการปกครองคณะสงฆ์ สิกขาบทต่างๆ ที่ทรงบัญญัติขึ้นมานี้เรียกว่า ภิกษุปาฏิโมกข์ หรือ อาณาปาฏิโมกข์ พระวินัยปิฎกกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ไว้ว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงเห็น พวกนักบวชลัทธิอื่นประชุมกล่าวธรรมในวัน ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ แห่งปักษ์จึงเกิดความเลื่อมใส ศรัทธา ทรงประสงค์ให้พระพุทธศาสนาทำอย่างลัทธิอื่นบ้างจึงได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วกราบทูลให้ ทราบพระราชดำรินั้น พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุมติให้ภิกษุทั้งหลายประชุมกันในวัน ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ ครั้งแรกภิกษุทั้งหลายประชุมกันแต่นั่งนิ่ง พวกชาวบ้านมาเพื่อหวังที่จะได้ฟังธรรมก็ไม่ได้ฟังจึง พากันดิเตียน ภายหลังพระพุทธเจ้าจึงทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายประชุมกันเพื่อกล่าวธรรมได้ ต่อมา พระพุทธเจ้าได้อนุญาตให้ภิกษุแสดงภิกษุปาฏิโมกข์ในที่ท่ามกลางสงฆ์ (สิกขาบทในปาฏิโมกข์เทศ)^{๓๔}

๒.๓ ภิกษุปาฏิโมกข์กับพระพุทธเจ้าในอดีต

พระพุทธเจ้าเป็นบุคคลที่ตรัสรู้สัจธรรมแล้วนำธรรมที่ตรัสรู้มาสั่งสอนมนุษย์และเทวดา ก่อนจะตรัสรู้ต้องผ่านการบำเพ็ญบารมีมาเป็นเวลายาวนาน เมื่อทรงอุบัติขึ้นในโลกก็ทำประโยชน์แก่ ชาวโลกด้วยการสั่งสอนธรรม จนมีคนได้ฟังคำสอนแล้วเกิดศรัทธา ก่อให้เกิดกลุ่มชนที่ศรัทธาในคำ สอนและหันมานับถือพระพุทธเจ้า เรียกว่า พุทธบริษัท ๔ ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา^{๓๕} พุทธบริษัทจำแนกเป็น ๒ กลุ่ม คือ

(๑) พุทธบริษัทฝ่ายบรรพชิต ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี (รวมทั้งสามเณร สามเณรี และ สิกขมานา) รวมสาวกฝ่ายบรรพชิตนี้ว่า สหัมมิกทั้ง ๕

^{๓๓} วิ.มทา. (ไทย) ๑/๒๑/๑๓.

^{๓๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๒/๒๐๗-๒๑๐.

^{๓๕} พุทธบริษัท คือ หมู่ชนที่นับถือพระพุทธศาสนามี ๔ จำพวก คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา. พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙๒.

(๒) พุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์ ได้แก่ อุบาสก และอุบาสิกา

พุทธบริษัทต่างมีความต้องการจะให้พระพุทธานุชาดำรงอยู่ในโลกตลอดกาลนาน แต่ก็ไม่อาจเป็นเช่นนั้นได้ ทั้งนี้เพราะพระพุทธานุชาต้องตกอยู่ในกฎแห่งความไม่เที่ยงเช่นเดียวกับสรรพสิ่งในโลก จะได้กล่าวถึงพระพุทธานุชาผู้มีความเป็นมาเกี่ยวข้องกับภิกขุปาฏิโมกข์โดยตรง ในฐานะผู้ให้กำเนิดพระพุทธานุชา เมื่อกุลบุตรศรัทธาออกบวชตามที่ตั้งคณะสงฆ์ขึ้น ต่อมาเมื่อภิกษุกระทำความผิดก็บัญญัติพระวินัยเพื่อเป็นเครื่องมือในการปกครองคณะสงฆ์ รายละเอียดเกี่ยวกับพระพุทธานุชามีดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ พระพุทธานุชากับความดำรงอยู่นานของพระพุทธานุชา

พระพุทธานุชาเป็นคำเรียกบุคคลผู้ตรัสรู้สัจธรรม แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ

(๑) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธานุชาผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง

(๒) พระปัจเจกพุทธเจ้า พระพุทธานุชาผู้ตรัสรู้ธรรม แต่ไม่สอนบุคคลอื่น

(๓) พระอนุพุทธเจ้า พระพุทธานุชาผู้ฟังคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วตรัสรู้ตามเรียกอีกอย่างว่า พระสาวกพุทธเจ้า หรือพระพุทธานุชาที่เป็นสาวก

พระพุทธานุชาผู้บัญญัติสิกขาบทจนกลายเป็นภิกขุปาฏิโมกข์ ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น จากการศึกษาพบว่า บุคคลผู้จะได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะต้องผ่านการบำเพ็ญบารมีมาอย่างยาวนาน ในระหว่างนั้นก็จะต้องได้รับพุทธพยากรณ์ในพระพุทธานุชาในอดีต สถานภาพตอนนั้นเรียกว่า พระมหาโพธิสัตว์ ผู้จะได้รับพุทธพยากรณ์ครั้งแรกต้องเพียบพร้อมด้วยธรรมสมโณธาน ๘ ประการ จึงจะได้เป็นนิยตโพธิสัตว์^{๓๖} พระมหาโพธิสัตว์ประเภทนี้ต้องบำเพ็ญบารมีต่ออีกยาวนาน เมื่อบำเพ็ญบารมีเต็มรอบจึงจะได้เป็นพระพุทธานุชา จำแนกระยะเวลาการบำเพ็ญบารมีของพระพุทธานุชาเป็น ๓ ประเภท คือ

(๑) พระพุทธานุชาประเภทปัญญาธิกะ คือ ยิ่งด้วยปัญญา ใช้เวลาบำเพ็ญบารมีต่ออีก ๔ อสงไขยกับแสนกัป

(๒) พระพุทธานุชาประเภทศีลธิกะ คือ ยิ่งด้วยศีล ใช้เวลาบำเพ็ญบารมีต่ออีก ๘ อสงไขยกับแสนกัป

(๓) พระพุทธานุชาประเภทวิริยาธิกะ คือ ยิ่งด้วยความเพียร ใช้เวลาบำเพ็ญบารมีต่ออีก ๑๖ อสงไขยกับแสนกัป^{๓๗}

^{๓๖} นิยตโพธิสัตว์ คือ พระโพธิสัตว์ผู้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธานุชาอย่างแน่นอน. ดูรายละเอียดใน พุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๔/๒/๒๒๒-๒๒๓.

^{๓๗} พุ.จริยา.อ. (ไทย) ๗๔/๔/๓/๖๖๒-๖๖๓.

ธรรมที่เกื้อหนุนให้พระมหาโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีได้เป็นพระพุทธเจ้า เรียกว่า “ธรรมสมโณธาน” คือ ความประชุมพร้อมแห่งธรรม ๘ ประการที่จะทำให้ได้เป็นพระพุทธเจ้า มีสาระสำคัญโดยสรุป ดังต่อไปนี้

(๑) ความเป็นมนุษย์ (มนุษยชาติ) ในขณะที่พระมหาโพธิสัตว์ได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าในอดีตนั้น จะต้องเกิดเป็นมนุษย์เท่านั้น

(๒) ความถึงพร้อมด้วยเพศชาย (ถึงคสมปตติ) ในขณะที่ได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าในอดีตนั้น จะต้องเกิดเป็นมนุษย์เพศชายเท่านั้น

(๓) มีเหตุปัจจัยเกื้อหนุน (เหตุ)^{๓๘} มีประสบการณ์ด้านการทำความเพียรทางจิตจนบรรลุสมาบัติหรือโลกียอภิญา ๕ ซึ่งจัดเป็นคุณวิเศษด้านโลกียะ

(๔) การได้พบพระศาสดา (สตถารทสสนิ) มีโอกาสได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยตัวเอง

(๕) การบรรพชา (ปพพชชา) ในชาติที่ได้รับพุทธพยากรณ์ครั้งแรก ขณะนั้นต้องออกบวชเป็นบรรพชิต จะเป็นภิกษุหรือนักบวชนอกศาสนาก็ได้^{๓๙}

(๖) ความสมบูรณ์ด้วยคุณ (คุณสมปตติ) ถึงพร้อมด้วยคุณวิเศษจากการทำความเพียร คือ บรรลุสมาบัติ ๘ และโลกียอภิญา ๕

(๗) การได้ทำบุญที่ยิ่งใหญ่ (อธิกาโร) ได้เสียสละตนเองทำความดีอย่างยิ่งใหญ่แก่พระพุทธเจ้า หรือได้ถวายความอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธเจ้าในอดีตพร้อมสาวก

(๘) ความเป็นผู้มีฉันทะ (ฉนทตา) เมื่อตั้งจิตปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าแล้วแม้จะพบกับความยากลำบากสักเพียงใดก็ไม่ล้มเลิกความตั้งใจ แม้อาจต้องพบกับความยากลำบาก ได้รับบาดเจ็บจนเกือบจะเสียชีวิตก็ไม่ละทิ้งความพยายาม^{๔๐}

เมื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ก็เสด็จไปตามคามนิคมต่างๆ เพื่อประกาศสั่งธรรม โดยมีพระประสงค์จะให้ธรรมนั้นเป็นประโยชน์แก่สัตว์โลกทุกหมู่เหล่า และมีพระประสงค์จะให้ศาสนาของพระองค์นั้นดำรงอยู่ในโลกเพื่ออำนวยประโยชน์แก่ชาวโลกตลอดกาลนาน หลักฐานในพระวินัยปิฎกระบุว่า พระปาฏิโมกข์เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ในโลกนี้ยาวนาน เพราะพระวินัยเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งที่ใช้ปกครองดูแลคณะสงฆ์และเป็นเครื่องรักษาคุ้มครอง

^{๓๘} เหตุ ความถึง พร้อมด้วยเหตุ คือ ผ่านช่วงตั้งพระทัยปรารถนาพุทธภูมิ (มโนปณิธาน) และช่วงเปล่งวาจาปรารถนาพุทธภูมิ (วจีปณิธาน). อัง.เอกก.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๗๙-๒๘๐/๒๗๒.

^{๓๙} บางแห่งหมายถึงนักบวชพวกปริพาชกด้วย. ดูรายละเอียดใน ขุ.อป.อ. (ไทย) ๗๐/๘/๑/๑/๒๖๘.

^{๔๐} มนุสสชาติ	ถึงคสมปตติ	เหตุ สตถารทสสนิ
ปพพชชา	คุณสมปตติ	อธิกาโร จ ฉนทตา
อภุจ ธรรมสมโณธานา		อธินินทาโร สมิมชติ.

ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๕๙/๑๓๙-๑๔๑, ขุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๙ /๒/๒๑๘-๒๐๘.

ภิกษุสงฆ์หลังพุทธปรินิพพาน จำแนกพระวินัยกับศาสนาของพระพุทธเจ้าในอดีตได้ ๒ ประการ คือ (๑) พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ไม่แสดงนวัคส์ตฤศาสนโดยพิสดาร ไม่บัญญัติสิกขาบท ไม่แสดงอาณาปาฏิโมกข์ ไม่กำหนดจิตของสาวกด้วยพระทัยแล้วสั่งสอน ศาสนาของพระเจ้าพระองค์นั้นจะไม่ดำรงอยู่นาน หลังจากพุทธปรินิพพานไม่นาน พุทธบริษัทก็จะมีปัญหาเกี่ยวกับคำสอนและหลักการปฏิบัติ เนื่องจากไม่มีคำสอน (พระธรรมวินัย) ไว้เป็นหลักปฏิบัติและแนวทางตัดสินคำสอน และ (๓) ในทางกลับกัน พระพุทธเจ้าพระองค์ใด แสดงนวัคส์ตฤศาสนโดยพิสดาร เมื่อมีภิกษุประพตติเสียหายก็ทรงบัญญัติสิกขาบท แสดงอาณาปาฏิโมกข์ กำหนดจิตของสาวกด้วยพระทัยแล้วสั่งสอน ศาสนาของพระเจ้าพระองค์นั้นก็ดำรงอยู่นาน หลังจากพุทธปรินิพพาน พุทธบริษัทจะไม่มีปัญหาเกี่ยวกับคำสอนและหลักการปฏิบัติ เนื่องจากจะมีคำสอน (พระธรรมวินัย) ไว้เป็นหลักปฏิบัติศาสนาและใช้พระธรรมวินัยนั้นแนวทางตัดสินคำสอน จากการศึกษาพบว่า พระพุทธเจ้าในอดีตที่ไม่บัญญัติพระวินัยมี ๓ พระองค์ และที่บัญญัติพระวินัยก็มี ๓ พระองค์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๓.๒ พระพุทธเจ้าในอดีตที่ไม่แสดงภิกษุปาฏิโมกข์

พระพุทธเจ้าในอดีตที่แสดงนวัคส์ตฤศาสนโดยย่อ ไม่บัญญัติสิกขาบท ไม่แสดงภิกษุปาฏิโมกข์ ไม่กำหนดจิตของสาวกแล้วสั่งสอน เป็นเหตุให้ศาสนาของพระองค์ไม่ดำรงอยู่นาน มี ๓ พระองค์ ได้แก่ (๑) พระวิปัสสีพุทธเจ้า (๒) พระสิขีพุทธเจ้า และ (๓) พระเวสสภูพุทธเจ้า ซึ่งก็อาจแสดงว่าในกาลแห่งพระพุทธเจ้าทั้ง ๓ พระองค์นี้น่าจะไม่มีการประชุมสงฆ์แล้วยกสิกขาบทในภิกษุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงในวันอุโบสถเหมือนอย่างที่ภิกษุสงฆ์ปฏิบัติในปัจจุบัน พระประวัติของพระองค์กล่าวโดยสรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) พระวิปัสสีพุทธเจ้า

พระวิปัสสีพุทธเจ้า มีพระนามเดิมว่าเจ้าชายวิปัสสี เป็นพระราชโอรสในพระเจ้าพันธุมะ และพระนางพันธุมาตีแห่งกรุงพันธุมาตี ประสูติที่เขมมิคทายวัน มีปราสาท ๓ หลังเป็นที่ประทับ คือ

- (๑) นันทปราสาท
- (๒) สุนันทปราสาท
- (๓) สิริมาปราสาท

พระองค์ทรงมีสนมกำนัล ๔๓,๐๐๐ นาง เมื่อเจริญวัยได้ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางสุทิสสนา มีพระโอรสด้วยกันพระองค์หนึ่ง คือ เจ้าชายสมวัฏฏชนธะ ขณะนั้นเจ้าชายวิปัสสีมีพระชนมายุได้ ๘,๐๐๐ พรรษา หลังประสูติกาลพระโอรส ได้ทรงเห็นเทวทูต ๔ จึงเกิดความเบื่อหน่ายโลก ตัดสินพระทัยทรงรถเทียมม้าเสด็จออกผนวช โดยมีข้าราชการบริพาร ๘๔,๐๐๐ คนตามเสด็จ พระองค์ทรงบำเพ็ญเพียรอยู่ ๘ เดือน ถึงวันเพ็ญเดือนหก ได้เสวยข้าวมธุปายาสที่ธิดาสุทิสสนเศรษฐีนำมาถวาย แล้วไปประทับพักกลางวัน ณ สาละวัน ทรงได้รับหญ้า ๘ กำที่คนเฝ้าไร่ข้าวเหนียวชื่อสุชาติถวาย ทรงนำมาปูลองประทับนั่งที่โคนต้นแคฝอย บำเพ็ญเพียรต่อจนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

ในตอนรุ่งเช้า หลังจากตรัสรู้ได้ทรงประกาศพระศาสนา ตราบจนเสด็จดับขันธปรินิพพานที่วัดสุเมตตาราม ขณะพระชนมายุ ๘๐,๐๐๐ พรรษา พระวิปัสสีพุทธเจ้ามีคู่อัครสาวกนามว่า พระขันตกะและพระติสสะ คู่อัครสาวิกาคือ พระจันทาและพระจันทมิตตา และพระอโศกะ เป็นพระอุปัฏฐาก^{๔๑}

(๒) พระสีขีพุทธเจ้า

คัมภีร์มรุตถวิลาลินีระบุว่า หลังจากที่พระสีขีโพธิสัตว์จุติจากการเป็นท้าวสันดุสิตแล้ว ได้ทรงปฏิสนธิในครรภ์ของพระนางปภาวดี พระอัครมเหสีในพระเจ้าอรุณแห่งกรุงอรุณวดี ได้รับพระนามว่าเจ้าชายสีขี เมื่อเจริญพระชนม์ขึ้นได้อภิเษกสมรสกับพระนางสัพพกามา มีพระโอรสด้วยกันพระองค์หนึ่งชื่อ เจ้าชายอตุลละ เมื่อพระชนมายุได้ ๗,๐๐๐ พรรษา ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต ๔ จึงตัดสินใจทรงย้ายทรงช้างต้นออกผนวช ข้าราชการบริพาร ๑๓๗,๐๐๐ คน ตามเสด็จออกบวชด้วย บำเพ็ญอยู่ ๘ เดือนจึงตรัสรู้ แล้วออกประกาศพระศาสนา ทรงตั้งพระอภิกุและพระสัมภวะเป็นพระอัครสาวก พระเขมังกเป็นพระพุทธรูปอุปัฏฐาก พระสขิลและพระปทุมมาเป็นคู่พระอัครสาวิกา พระสีขีพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานที่วัดอัสสารามวิหาร กรุงสีลวดี สิริพระชนมายุได้ ๗๐,๐๐๐ พรรษา^{๔๒}

(๓) พระเวสสภูพุทธเจ้า

คัมภีร์มรุตถวิลาลินีระบุว่า หลังจากที่พระเวสสภูโพธิสัตว์จุติจากการเป็นท้าวสันดุสิตแล้ว ได้ทรงปฏิสนธิในครรภ์ของพระนางยสวดี พระอัครมเหสีในพระเจ้าสุปตติยะแห่งกรุงอนิเมะ ได้รับพระนามว่าเจ้าชายเวสสภู เมื่อเจริญพระชนม์ขึ้นได้อภิเษกสมรสกับพระนางสุจิตตา มีพระโอรสด้วยกันกับพระองค์หนึ่งชื่อเจ้าชายสุปปพุททะ เมื่อพระชนมายุได้ ๖,๐๐๐ พรรษา ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต ๔ จึงตัดสินใจทรงพระวอทองออกผนวช พร้อมด้วยข้าราชการบริพาร ๗๐,๐๐๐ คน ตามเสด็จออกบวชด้วย บำเพ็ญอยู่ ๖ เดือนจึงตรัสรู้ แล้วออกประกาศพระศาสนา ทรงตั้งพระโสณะและพระอุตตระเป็นพระอัครสาวกพระอุปสันตะเป็นพระพุทธรูปอุปัฏฐากพระรามมาและพระสมาลาเป็นคู่พระอัครสาวิกาพระเวสสภูพุทธเจ้า เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เขมมิกทายวัน กรุงอุสภวดี สิริพระชนมายุได้ ๖๐,๐๐๐ พรรษา^{๔๓}

๒.๓.๓ พระพุทธเจ้าในอดีตที่แสดงพระปาฏิโมกข์

พระพุทธเจ้าในอดีตที่แสดงนวัคคตฤคคาสน์โดยพิสดาร เมื่อมีภิกษุประพฤติเสียหายก็ไม่นิ่งนอนพระทัย ทรงให้ประชุมสงฆ์ รับสั่งสอบถามจนทราบความจริง จากนั้นทรงบัญญัติสิกขาบทแล้วรวบรวมยกขึ้นแสดงทุกกึ่งเดือน เรียกอานาปาฏิโมกข์หรือ ภิกษุปาฏิโมกข์ เป็นเหตุให้ศาสนาของ

^{๔๑}ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑-๓๗/๖๘๕-๖๘๐.

^{๔๒}ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑-๒๘/๖๙๐-๖๙๕.

^{๔๓}ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑-๓๐/๖๙๕-๗๐๖.

พระองค์ดำรงอยู่นาน มี ๓ พระองค์ ได้แก่ พระกกุสันธพุทธเจ้า พระโกนาคมนพุทธเจ้า และพระเวสส
ภูพุทธเจ้า พระประวัติของพระองค์กล่าวโดยสรุปดังต่อไปนี้

(๑) พระกกุสันธพุทธเจ้า

พระกกุสันธพุทธเจ้าเสด็จอุบัติในตระกูลพราหมณ์ในพระนครเขมวดี พระพุทธบิดาคือ
พราหมณ์นามว่าอคิทัตต์ ส่วนพระพุทธรมารดา คือ นางวิสาขาพราหมณี พระองค์ทรงมีปราสาทอัน
ประเสริฐ ๓ หลัง คือ

(๑) กามวัทธนะ

(๒) กามสุทธิ

(๓) รติวัทธนะ

พระองค์มีพระชายาเป็นพราหมณ์พระนามว่า โรปิณี มีพระโอรสพระนามว่า อุตฺร มีนาง
สนมনারีก้านัลใน ๓ หมื่น ทรงครองเพศฆราวาสวิสัยอยู่ ๔ พันปี เสด็จออกผนวชด้วยรถราชยาน ทรง
ทำความเพียรอยู่ ๘ เดือนจึงสำเร็จพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ ควงไม้สิริสะ (ต้นซีก) หลังจาก
ตรัสรู้แล้ว ประทับอยู่ที่ใต้โพธิพฤกษ์ ได้ทรงประกาศพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยมที่ป่าอิสิปตน
มฤคทายวันใกล้ลัมภินคร ทรงแสดงธรรมครั้งใหญ่ๆ ๓ ครั้ง คือ

ครั้งที่ ๑ สัตว์ ๔๐,๐๐๐ โภกฺก เมื่อคราวที่พระองค์เสด็จไปแสดงธรรมโปรดภิกษุ ๔๐,๐๐๐
รูปที่บวชตามพระองค์แล้ว ยังภิกษุเหล่านั้นให้บรรลุพระอรหันต์

ครั้งที่ ๒ สัตว์ ๓๐,๐๐๐ โภกฺก เมื่อคราวที่พระองค์ทรงทำยมกปาฏิหาริย์ เพื่อย้ายความมัว
เมา และมานะของพวกเดียรฉัตร ณ โคนต้นมหาสาละ ใกล้ประตูกัณณกุชชนคร

ครั้งที่ ๓ สัตว์หาประมาณมิได้ เมื่อคราวที่พระองค์เสด็จไปแสดงธรรมโปรดนรเทพยักษ์
ซึ่งอาศัยอยู่ที่เทวาลัยแห่งหนึ่ง ใกล้เขมวดีนคร แล้วประกาศจตุราริยสังแกมหาชน

ทรงมีการประชุมพระสงฆ์สาวกชีนาสพ ผู้ปราศจากมลทิน ผู้สงบ ผู้คงที่ ครั้งเดียวเท่านั้น
มีพระสงฆ์สาวกชีนาสพ ๔ หมื่นรูป เมื่อคราวที่พระองค์เสด็จไปประกาศพระธรรมจักร แก่ภิกษุผู้
บวชตามพระองค์ ในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ใกล้ลัมภินคร จนสำเร็จพระอรหันต์ทุกรูป แล้วทรง
แสดงโอวาทปาฏิโมกข์แก่พระสงฆ์สาวกชีนาสพ ในวันเพ็ญเดือนมาฆมาส พระองค์มีพระวิธูรเถระและ
พระสัณฐิเถระเป็นพระอัครสาวก พระพุทธิชเถระเป็นพุทธอุปัฏฐาก พระสามาเถรีและพระจัมปาเถรี
เป็นคู่พระอัครสาวิกา อัจจุคคอุบาสกและสุมนอุบาสกเป็นคู่อัครอุบาสก นันทอุบาสิกาและสุนันทา
อุบาสิกาเป็นคู่อัครอุบาสิกา พระองค์มีพระวรกายสูง ๔๐ ศอก มีพระรัศมีสีทองแผ่ชานออกจากพระ
วรกายของพระองค์ สว่างไสวไปได้ ๑๑ โยชน์โดยรอบ มีพระชนมายุได้ ๔๐,๐๐๐ ปี จึงเสด็จดับ
ขันธปรินิพพานพร้อมด้วยพระสงฆ์สาวกชีนาสพทั้งหลายที่เขมารามวิหาร พระสถูปของพระองค์ สูง

จรดฟ้าประมาณควาตหนึ่ง ประดิษฐานอยู่ ณ เขมารามวิหาร พระศาสนาของพระองค์ดำรงอยู่ ๔ หมื่นปี จึงอันตรธานไป

ในสมัยพระกกุสันธพุทธเจ้า พระโคตมพุทธเจ้าในปัจจุบันได้เสด็จอุบัติในตระกูลกษัตริย์ พระนามว่า เขมะ ในเขมวดีนคร ได้ถวายบาตรและจีวรเป็นมหาทานและถวายเภสัชทุกอย่าง มียาหยอดตาเป็นต้น พร้อมด้วยสมณบริวารอย่างอื่นอีกเป็นจำนวนมาก แก่พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน และได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์ แล้วมีพระหฤทัยเลื่อมใส ได้ตั้งมั่นอยู่ในศรัทธา และเบญจศีลอย่างมั่นคง ในเวลาสิ้นสุดแห่งการถวายมหาทาน พระพุทธองค์ทรงทำการอนุโมทนาแล้วได้พยากรณ์ว่า “ในอนาคตกาล ในภัทภักปีนี้แล พระเจ้าเขมราชพระองค์นี้จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในโลกเหมือนดังตถาคต มีนามว่า พระศรีศากยมุนีพุทธเจ้า”

พระองค์ได้ฟังพุทธพยากรณ์นั้นแล้ว ก็ยังจิตให้เลื่อมใสอย่างยิ่ง เมื่อจะยังประโยชน์นั้นให้สำเร็จ จึงได้อธิษฐานวัตรในการบำเพ็ญบารมีให้ยิ่งขึ้นไป ทรงบริจาคราชสมบัติทั้งหมดไว้ในพระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์ แล้วผนวชในสำนักของพระพุทธเจ้า ทรงยังพระศาสนาของพระชินเจ้าพระองค์นี้ให้คงงามแล้ว ทรงเป็นผู้ไม่ประมาทเจริญพรหมวิหารภาวนาจนได้สำเร็จจกัญญา เมื่อสิ้นอายุขัย จึงได้ไปบังเกิดเป็นพรหมครองพรหมโลก^{๔๔}

(๒) พระโกนาคมพุทธเจ้า

พระโกนาคมพุทธเจ้า เป็นพระพุทธเจ้าพระองค์ที่ ๒๓ ในพุทธวงศ์และเป็นพระองค์ที่ ๒ ในภัทภักปีนี้ ที่พระองค์มีพระนามเช่นนี้เนื่องจากขณะที่พระองค์ประสูติฝนทองได้ตกลงมาทั่วทั้งชมพูทวีป พระองค์ทรงแสดงธรรมโปรดภิกษุโยสราชกุมารและอุตรราชกุมาร พร้อมด้วยบริวาร พระกายสูง ๘๐ ศอก มีพระชนมายุ ๒๐,๐๐๐ พรรษาจึงเสด็จปรินิพพาน^{๔๕}

(๓) พระกัสสปพุทธเจ้า

พระกัสสปพุทธเจ้าเป็นพระพุทธเจ้าในภัทภักปีนี้ ทรงจุติลงมาในโลกมนุษย์หลังจากสิ้นสุดศาสนาของพระโกนาคมพุทธเจ้าแล้ว โดยนับตั้งแต่อายุมนุษย์ลดลงจากสองหมื่นปีเหลือ ๑๐ ปี แล้วเพิ่มขึ้นจนถึงสองหมื่นปีอีกครั้ง พระองค์จึงเสด็จลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

พระองค์เกิดในตระกูลพราหมณ์บิดานามว่า พรหมทัต มารดานามว่า ธนวัตี หลังจากเจริญชันษาแล้ว ทรง อภิเษกกับ มเหสีนามว่า สุนันทา ทรงมีราชโอรส วิจิตเสน ทรงเป็นขรवासอยู่ ๒,๐๐๐ ปี เมื่อถึงคราวทรงเห็นเทวทูตทั้งสี่ได้ละทางโลก แล้วทรงออกผนวช บำเพ็ญเพียรอยู่ ๗ วันก็ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า^{๔๖}

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑-๒๗/๗๐๑-๗๐๖.

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑-๒๘/๗๐๖-๗๑๑.

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน ขุ.พุทธ.(ไทย) ๓๓/๑-๕๑/๗๑๑-๗๑๘.

สรุปได้ว่า พระวินัย คือ สิกขาบททั้งหลายที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ถือว่าเป็นอายุของพระพุทธศาสนา เมื่อพระวินัยยังดำรงอยู่ พระพุทธศาสนาชื่อว่าดำรงอยู่ตราบนั้น พระพุทธศาสนาดำรงมั่นคงถาวรตราบเท่าพระวินัยตั้งอยู่นั้น ก็เกี่ยวกับว่า เมื่อพระภิกษุทั้งหลายในพระศาสนานี้ยังมีการศึกษาพระวินัยพร้อมทั้งนำมาประพฤติตามไปด้วย อย่าเห็นพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เป็นเรื่องราวของประวัติศาสตร์ที่กล่าวขานกันมาในคัมภีร์เท่านั้น อุบาสก อุบาสิกาเปรียบเสมือนทัพหลัง ที่คอยช่วยเหลือเกี่ยวกับปัจจัยต่าง ๆ เมื่อเห็นพระประพฤติตามพระวินัยอย่างเคร่งครัด ก็เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในข้อวัตรอันงาม ต่างให้ความสนใจมาศึกษาพระศาสนานี้ยิ่งขึ้น ความเข้าใจในพระศาสนาอย่างถูกต้อง ก็จะแพร่สะพัดไปทั่วทิศน้อยทิศใหญ่ แต่หากว่าเป็นไปในทางกลับกันกับที่กล่าวมานี้ ปัญหาต่างๆ มากมาย คงเกิดขึ้นอย่างแน่นอน^{๔๗}

๒.๔ ความสำคัญของภิกษุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนา

การประกาศศาสนาในช่วงปฐมโพธิกาล พระพุทธเจ้าไม่ได้บัญญัติสิกขาบทไปพร้อมๆ กับการเผยแผ่ธรรม เนื่องจากพระสงฆ์กลุ่มแรกล้วนแต่เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ มีคุณธรรมขั้นต่ำ คือ พระโสดาบัน ดังนั้น พระสงฆ์จึงยังไม่มีผลกระทบที่เสื่อมเสียเกิดขึ้น ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ไปกว้างไกลมากขึ้นเรื่อยๆ คนบวชเริ่มมีจำนวนมากขึ้น เป้าหมายของผู้ที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาก็มีลักษณะแตกต่างกัน บางคนตั้งใจบวชเพื่อแสวงหาลาภสักการะบ้าง เพื่อหาเลี้ยงชีพบ้าง ไม่ได้บวชเพื่อประพฤติปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ ดังนั้น หลังจากบวชบางรูปจึงประพฤติเสื่อมเสีย เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าต้องบัญญัติสิกขาบทเพื่อเป็นแบบแผนแห่งการปฏิบัติ พระวินัยเกิดขึ้นจากการที่มีพระภิกษุสงฆ์สาวกเข้ามาบวชเป็นจำนวนมาก โดยที่บุคคลเหล่านั้นมาจากตระกูลที่ต่างกัน มีความประพฤติที่ต่างกัน และมีความเชื่อที่ต่างกัน เมื่อมาอยู่ร่วมกันจึงเป็นการยากที่จะมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยได้ พระสารีบุตรเถระผู้มีความเป็นห่วงต่อความมั่นคงในพระพุทธศาสนา จึงได้ทูลพระพุทธเจ้าให้บัญญัติสิกขาบทเพื่อเป็นเครื่องมือปกครองสงฆ์อันจะส่งผลให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ในโลกได้นาน แต่พระพุทธองค์ก็ไม่เห็นด้วย ทรงร้อจกว่ามีภิกษุทำความผิดเสียหายนิจได้บัญญัติสิกขาบทเป็นพระวินัยสำหรับปกครองคณะสงฆ์^{๔๘}

พระวินัยที่พระพุทธเจ้าบัญญัติขึ้นนี้ มีความหมายดังต่อไปนี้

^{๔๗} วัดเขาสนามชัย, วินัยพระนารัฐคู่มือโยม, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท แอคทีฟพรีนธ์ จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๑-๕.

^{๔๘} วิ.มท.(ไทย) ๑/๒๐/๑๒.

(๑) มีวินัยต่างๆ คือ ประกอบด้วยปาฏิโมกข์เทศ ๕ ประการ มีหมวดแห่งอาบัติ ๗ ประเภท คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส อนินยต (นิสสัคคียปาจิตตีย์) ปาจิตตีย์ ปาฏิเทศนีย์ ทุกกฏ ทุภภาสิต

(๒) มีนัยพิเศษหมายถึงประกอบด้วยปฐมบัญญัติและอนุบัญญัติ

(๓) เป็นการฝึกกายวาจา เพราะเป็นเครื่องห้ามพฤติกรรมทางกายและวาจา ดังข้อความที่ปรากฏในอรรถกถาว่า

บัณฑิตผู้รู้รอรอดแห่งพระวินัยทั้งหลายกล่าวว่า “วินัย เพราะมีนัยต่างๆ เพราะมีนัยพิเศษ และเพราะฝึกกายและวาจาอย่างนี้”^{๔๙} แสดงให้เห็นว่า พระวินัยมีหลายหลาย มีความเป็นพิเศษ และเป็นเครื่องใช้สำหรับฝึกกายและวาจาให้อยู่ในสภาพที่เหมาะสมแก่การดำเนินชีวิต พระวินัยจึงเป็นกฎเบื้องต้นสำหรับกุลบุตรผู้เข้ามาบวชเป็นภิกษุ เป็นเหมือนกฎหมาย เป็นข้อห้ามไม่ให้ปฏิบัติ

การบัญญัติพระวินัยเพื่อเป็นระเบียบให้พระสงฆ์สาวกได้ปฏิบัติเป็นแนวเดียวกัน ป้องกันความยุ่งยากวุ่นวายอันอาจจะเกิดขึ้น สิกขาบทที่ทรงบัญญัติ ๒ ประเภท คือ

(๑) สิกขาบทที่เป็นมูลบัญญัติ ได้แก่ สิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้เดิม หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มาติกา คือ สิกขาบทที่ตั้งไว้เป็นบทแม่ การบัญญัติพระวินัยนี้ พระพุทธองค์มิได้ทรงบัญญัติไว้ล่วงหน้า ต่อเมื่อมีเหตุการณ์ความเสียหายน่าตีเตือนของภิกษุบางรูปเกิดขึ้น พระพุทธองค์จึงประชุมพระสงฆ์สาวกทั้งหมด ไต่สวนมูลความผิดที่เกิดขึ้นว่าเกิดขึ้นจริงตามนั้นหรือไม่ และชี้แจงให้เห็นโทษความเสียหายที่เกิดจากความประพฤติของภิกษุบางรูปนั้นแล้ว ทรงถือเอาข้อความผิดนั้นเป็นต้นเหตุ ซึ่งเรียกว่าอาทิกัมมิกะ^{๕๐} ทรงบัญญัติห้ามภิกษุรูปอื่นประพฤติเช่นนั้นอีก ถ้าใครฝ่าฝืนประพฤติเช่นนั้นอีกจะต้องอาบัติ คือ ต้องโทษ และแม้สิกขาบทอื่นๆ ก็ตาม พระพุทธองค์ทรงอาศัยเหตุเช่นนั้นเป็นมูลบัญญัติในการบัญญัติสิกขาบทแก่พระสาวกเช่นกัน

(๒) สิกขาบทที่เป็นอนุบัญญัติ สิกขาบทที่บัญญัติเพิ่มเติม คือ ต่อมามีการกระทำผิดในลักษณะคล้ายกัน เพื่อเลี่ยงมูลแห่งอาบัติเดิม หรือเกิดเหตุการณ์ที่ไม่อาจบังคับใช้สิกขาบทเดิม ก็อาจแก้ไขรายละเอียดของสิกขาบทเดิมนั้นได้ เพื่อให้เกิดความรัดกุม รอบคอบ และเอื้อต่อพระธรรมวินัย

สิกขาบทที่พระพุทธองค์บัญญัติเรียบร้อยแล้วนี้ ต่อมาถูกรวบรวมเป็นภิกษุปาฏิโมกข์ หรืออาณาปาฏิโมกข์ มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนามากมาย ทั้งต่อคณะสงฆ์โดยรวม ตัวภิกษุเป็นรายบุคคล และสถาบันพระพุทธศาสนา กล่าวโดยสรุปดังต่อไปนี้

^{๔๙} วิ.ม.อ. (ไทยน ๑/๑/๑/๕๓.

^{๕๐} อาทิกัมมิกะ แปลว่า ผู้ทำคนแรก หรือผู้ประกอบกรรมครั้งแรก ซึ่งหมายถึงภิกษุผู้ก่อความเสียหายจนเป็นเหตุให้ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามไว้ ผู้เป็นต้นบัญญัติแห่งสิกขาบทนั้นๆ เช่น พระสุทินเป็นต้นบัญญัติปฐมปาราชิกได้รับการยกเว้นไม่ต้องอาบัติปาราชิก.

๒.๔.๑ ข้อปฏิบัติเพื่อประโยชน์ ๑๐ ประการ

พระพุทธองค์ทรงคำนึงถึงเหตุผลและหวังประโยชน์แก่พระพุทธศาสนาโดยส่วนรวมจึงบัญญัติพระวินัย ภิกษุปาฏิโมกข์ในฐานะเป็นพระวินัย เมื่อศึกษาสืบทอดและปฏิบัติตามย่อมอำนวยประโยชน์ ๑๐ ประการ คือ

- (๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์
- (๒) เพื่อความสำราญแห่งสงฆ์
- (๓) เพื่อชมบรูษผู้เกื้อยาก
- (๔) เพื่ออยู่สำราญแห่งภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก
- (๕) เพื่อป้องกันอาสวะอันจะบังเกิดในปัจจุบัน
- (๖) เพื่อกำจัดอาสวะอันจักบังเกิดในอนาคต
- (๗) เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส
- (๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว
- (๙) เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม
- (๑๐) เพื่อถือตามพระวินัย^{๕๑}

ในที่นี้จะขอแนะนำเสนอวัตถุประสงค์ในการบัญญัติวินัย ๑๐ ตามที่พระพุทธเจ้าทรงปรารถนาหรือประโยชน์ที่ทรงประสงค์ ในการทรงบัญญัติสิกขาบทแก่พระสงฆ์สาวก โดยแบ่งเป็น ๕ ประการ คือ

ประโยชน์ด้านที่ ๑ ประโยชน์แก่คณะสงฆ์หรือส่วนรวม

ภิกษุปาฏิโมกข์เมื่อรักษาอย่างบริสุทธิ์ดีแล้ว ย่อมก่อให้เกิดประโยชน์แก่คณะสงฆ์โดยส่วนรวม ก่อให้เกิดความสามัคคี อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขของคณะสงฆ์ แบ่งเป็น ๒ ประการ คือ

(๑) เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ (สงฆ์สุขุมฤๅชย) คือ เพื่อความเรียบร้อยดีงามแห่งสงฆ์ ซึ่งได้ทรงชี้แจงให้มองเห็นคุณโทษแห่งความประพฤติต่างๆ ชัดเจนแล้ว จึงทรงบัญญัติสิกขาบทขึ้นไว้โดยความเห็นร่วมกัน สิกขาบทกลุ่มนี้ ทรงบัญญัติไว้เพื่อให้เกิดความยอมรับในข้อวัตรปฏิบัติตามสิกขาบทนี้ เพื่อให้หมู่คณะเกิดความเรียบร้อย หากพระสงฆ์สาวกไม่ประพฤติล่วงละเมิดบทบัญญัติ จะทำให้เกิดความเสื่อมเสียแก่หมู่สงฆ์โดยส่วนรวม เช่น สิกขาบทในสังฆาติเสสชื่อว่าด้วยการว่ากล่าวภิกษุผู้ว่ายากสอนยาก ภิกษุนั้นอันภิกษุทั้งหลายพึงสวดสมณุภาสน์จนครบ ๓ ครั้งเพื่อให้สละเรื่องนั้น ถ้าเธอกำลังถูกสวดสมณุภาสน์กว่าจะครบ ๓ ครั้ง ถ้าเธอไม่สละเป็นสังฆาติเสส^{๕๒}

^{๕๑} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๓๙/๒๘.

^{๕๒} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๒๕/๔๕๕.

การเป็นคนว่ายากสอนยากเป็นอุปสรรคต่อศึกษาอบรมในพระพุทธศาสนา เมื่อประพฤติดีไปจากพระวินัยแล้ว มีท่านผู้รู้มาว่ากล่าวตักเตือนแล้ว ยังเป็นคนตื้อรั้น คนประเภทนี้เป็นอันตรายต่อคณะสงฆ์ เพราะหากอยู่ด้วยกันแล้วไม่ยอมรับคำแนะนำตักเตือนกันแล้วก็จะยอมเป็นการยากที่จะยอมรับคนเหล่านี้ที่จะมาตักเตือนได้ พระพุทธองค์จึงได้บัญญัติสิกขาบทไว้เพื่อป้องกันบุคคลประเภทนี้ไว้ เพื่อให้คณะสงฆ์ได้ว่ากล่าวตักเตือนบุคคลประเภทนี้ไว้

(๒) เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ (สงฆผาสุตตาย) คือ เพื่อให้พระสงฆ์อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก สิกขาบทในกลุ่มนี้ ทรงบัญญัติไว้เพื่อรักษาประโยชน์แก่การอาศัยอยู่ร่วมกันด้วยความสงบ ปลอดภัย ไม่มีความระแวงหรือกลัวภัยจากการที่มีภิกษุมาอาศัยอยู่ร่วมกันจำนวนมาก เช่น สิกขาบทว่าด้วยการใช้สอยเสนาสนะ คือ เติง ตัง พุกหรือเก้าอี้ของสงฆ์ในที่กลางแจ้ง เมื่อจะจากไป ไม่เก็บ หรือไม่ใช่ให้เก็บเสนาสนะนั้น หรือไม่บอกมอบหมายไปเสีย ต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๕๓}

สิกขาบทนี้แสดงให้เห็นว่า ต้องการให้เกิดความรับผิดชอบในการช่วยกันดูแลรักษาสิ่งของเครื่องใช้ของสงฆ์ เมื่อใช้แล้วต้องเก็บรักษา ไม่ทิ้งตากแดด ตากฝนให้เสียหาย ซึ่งเป็นการป้องกันผู้มักง่ายไร้ความรับผิดชอบ แต่หากใส่ใจให้ความสำคัญต่อข้าวของเครื่องใช้ของส่วนรวมแล้วย่อมเป็นผลประโยชน์ของส่วนรวม

ประโยชน์ด้านที่ ๒ ประโยชน์แก่บุคคล

ภิกษุปาฏิโมกข์สามารถใช้แก้ปัญหาของบุคคลบางพวกได้ คือ หากมีภิกษุตื้อ บอกล่าแล้วไม่ยอมปรับตัวก็มีวิธีจัดการ เป็นการแก้ปัญหาอันอาจจะไปรบกวนภิกษุรูปอื่นที่รักษาศีลอย่างเคร่งครัด ประโยชน์แก่บุคคลมี ๒ ประการ คือ

(๓) เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก (ทุมมมฺงฺกฺนํ ปุคฺคฺลํ นิคฺคฺหํ) คือ เพื่อกำราบภิกษุบางรูปที่หัวดี ไม่ค่อยละอาย ประพฤติทราม สิกขาบทกลุ่มนี้ทรงบัญญัติไว้เพื่อจัดการภิกษุผู้ทุศีลบางกลุ่ม เพราะเมื่อไม่ได้บัญญัติสิกขาบทไว้ป้องกัน เมื่อพบเห็นภิกษูกำลังละเมิดพระวินัยก็จะยกสิกขาบทตามที่บัญญัติไว้เพื่อปรับอาบัติกับท่านเหล่านั้นได้ เพราะหากไม่มีพระวินัยเป็นข้ออ้าง ภิกษุผู้ทุศีลก็จะไม่ยอมรับ หรืออาจโต้แย้งไปต่างๆ นานา แล้วจะทำให้เกิดความเสียหายแก่พระพุทธศาสนาอย่างหาที่สุดมิได้ ดังสิกขาบทที่ยกมาเป็นตัวอย่าง เช่น สิกขาบทที่กล่าวถึงภิกษุถูกราคะครอบงำแล้ว มีจิตแปรปรวน พุดเกี้ยวมาตุคามด้วยวาจาชั่วหยาบ พาดพิงเมถุน เหมือนชายหนุ่มพุดเกี้ยวหญิงสาว เป็นสังฆาติเสส^{๕๔} และ สิกขาบทที่กล่าวถึงภิกษุถูกราคะครอบงำแล้ว มีจิตแปรปรวน กล่าวสรรเสริญการบำเรอความใคร่ของตนต่อหน้ามาตุคาม ด้วยคำที่พาดพิงเมถุน เป็นสังฆาติเสส^{๕๕}

^{๕๓} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๐๙/๒๙๒.

^{๕๔} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๘๔/๓๑๖.

^{๕๕} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๒๙๑/๓๓๐.

ลักษณะที่ยกมานี้ แสดงให้เห็นว่า ภิกษุผู้ไม่มีความละอาย มีความประพฤติไม่น่าเลื่อมใส พุดจาเกี่ยวพาราสีทำนองบุรุษต้องการให้หญิงสาวบำเรอตนด้วยกามซึ่งไม่เหมาะสมกับสมณะ แสดงถึงความมักมากในโลภกิเลสเป็นต้น เมื่อมีภิกษุปาฏิโมกข์ซึ่งสามารถลงโทษภิกษุผู้ไม่สำรวมเหล่านี้ได้

(๔) เพื่อความอยู่ผาสุกแห่งเหล่าภิกษุผู้มีศีลดีงาม (เปศลานํ ภิกษุณฺโณ ผาสฺวหาราย) คือ เพื่อส่งเสริมให้ภิกษุประพฤติปฏิบัติชอบตามพระวินัย ปกป้องภิกษุผู้มีศีลไม่ให้ถูกรบกวนจากผู้ประพฤติไม่เรียบร้อย การเป็นอยู่ของภิกษุผู้มีศีล มีความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ มีอาชีวะหมดจด งดงามตามพระวินัย บางครั้งอาจถูกภิกษุผู้ทุศีลเบียดเบียนทำให้ได้รับความเดือดร้อน ดังลักษณะ ในภุตคามวรรคความว่า “ก็ ภิกษุใดโกรธ ไม่พอใจ ฉุดลาก หรือใช้ให้ฉุดลากภิกษุออกจากวิหารของสงฆ์ ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๕๖} นอกจากนี้ยังรวมถึง ข้อปฏิบัติที่เป็นเสขียวัตถ์ที่ทรงบัญญัติไว้เพื่อความงดงามแห่งสงฆ์ มีอยู่ ๗ หมวด คือ

(๑) ปริมณฑลวรรค^{๕๗} คือ หมวดว่าด้วยการนุ่งห่มเรียบร้อย หมวดนี้ นับเป็นต้นแบบแห่งการพัฒนาบุคลิกภาพด้านการนุ่งห่ม

(๒) อุชฺชัคฆิกวรรค^{๕๘} คือ หมวดว่าด้วยการหัวเราะ หมวดนี้ นับเป็นต้นแบบแห่งการพัฒนาบุคลิกภาพ ด้านการแสดงออกทางกายที่ต้องควบคุมอาการที่เคลื่อนไหวให้อยู่ในความสำรวม

(๓) ชัมภตกวรรค^{๕๙} คือ หมวดว่าด้วยการเท้าสะเอว หมวดนี้ นับเป็นต้นแบบแห่งการพัฒนาบุคลิกภาพด้านการเคลื่อนไหวที่สง่างาม ไม่เดินเร็วเกินไป ไม่ช้าเกินไป ก้าวเท้าพอดี

(๔) สักกัจจวรรค^{๖๐} คือ หมวดว่าด้วยความเคารพ หมวดนี้ นับเป็นต้นแบบแห่งการแสดงความเคารพกันในสถานที่เหมาะสม ที่ไหนควรทำความเคารพหรือไม่ควรทำความเคารพกัน ที่เรียกว่า รู้กาลเทศะ นั้นเอง

(๕) กพฬวรรค^{๖๑} คือ หมวดว่าด้วยคำข่าว หมวดนี้ นับเป็นต้นแบบแห่งการเรียนรู้เรื่องมารยาทในการรับประทานอาหาร รวมถึงการรักษาสิ่งแวดล้อมเกี่ยวกับการล้างภาชนะ

(๖) สุรฺสุรฺวรรค^{๖๒} คือ หมวดว่าด้วยการฉันทงษ์ชู้ตๆ หมวดนี้ นับเป็นต้นแบบแห่งการรับประทานอาหารมิให้ส่งเสียงรบกวนผู้อื่น และการจะแสดงธรรมแก่ใครนั้น ต้องดูความเหมาะสมแก่สถานที่และบุคคลอีกด้วย

^{๕๖} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๒๕/๓๐๓.

^{๕๗} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๗๖/๖๔๙.

^{๕๘} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๘๖/๖๖๐.

^{๕๙} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๙๖/๖๗๐.

^{๖๐} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๐๖/๖๘๑.

^{๖๑} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๑๗/๖๙๓.

^{๖๒} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๒๗/๗๐๓.

(๗) ปาพุทธาวรรค^{๖๓} คือ หมวดว่าด้วยเชียงเท้า หมวดนี้ นับเป็นต้นแบบแห่งการประทานอาหารมิให้ส่งเสียงรบกวน เป็นการสอนเรื่องมารยาทให้กับพระภิกษุเพื่อให้มีจริยาวัตรตรงตามเป็นต้นแบบในเรื่องการแต่งตัว เรื่องการยืนเดินนั่งนอนซึ่งก็คือบุคลิกภาพ

ประโยชน์ด้านที่ ๓ ประโยชน์แก่ความบริสุทธิ์ หรือแก่ชีวิต ทั้งทางกายและทางใจ

ภิกษุปาฏิโมกข์ที่รักษาดีแล้วย่อมเป็นพื้นฐานสำคัญต่อการปฏิบัติตน เพราะถ้ามีศีลบริสุทธิ์ ย่อมจะปฏิบัติธรรมได้ก้าวหน้า ประโยชน์ด้านนี้มี ๒ ประการ คือ

(๕) เพื่อปิดกั้นอัสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในปัจจุบัน (ทิฏฐธมมิกานํ อาสวานํ สํวราย) คือ เพื่อระงับปิดทางความเสื่อมเสีย ความทุกข์ ความเดือดร้อน ความเสื่อมเสียไม่ว่าจะเป็นด้านชื่อเสียง หรือความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ไม่ตั้งอยู่ในความสำรวม พระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้เพื่อป้องกันอัสวะที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนั้นไว้ ดังสิกขาบทที่ห้ามภิกษุพูดอวดอุตตริมนุสสธรรมที่ไม่มีในตนแก่อนุปสัมบัน ภิกษุรูปใดละเมิดต้องอาบัติปาราชิก^{๖๔}

การอวดอุตตริมนุสสธรรมนี้เป็นอันตรายต่อคณะสงฆ์อย่างยิ่ง เพราะการกล่าวอ้างสิ่งที่ไม่ได้อยู่จริงให้ผู้อื่นหลงเชื่อเพื่อหวังลาภสักการะ เป็นการแสวงหาความสุขบนความคาดหวังผู้อื่น ซึ่งหากจะพิจารณาคุณูปการลักษณะนี้จะเป็นการโกหกตัวเองเป็นเบื้องต้น และโกหกผู้อื่น พระพุทธองค์จึงตรัสว่าเป็นมหาโจรที่มีพฤติกรรมรุนแรงและสร้างผลกระทบแก่สังคมมากที่สุด เพราะหลอกลวงคนอื่นมาเลี้ยงชีพ เป็นผู้ฉ้อฉลอาหารของชาวบ้านด้วยโดยจิต^{๖๕}

พระพุทธองค์ตรัสว่า มหาโจรมี ๕ จำพวก พวกที่หลอกลวงคนอื่นเลี้ยงชีพด้วยการอวดอุตตริมนุสสธรรมร้ายแรงที่สุด เพราะฉ้อฉลอาหารของชาวบ้านด้วยโดยจิต ดังพุทธดำรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย มหาโจร ๕ จำพวกนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก คือ

(๑) มหาโจรบางคนในโลกนี้ ประารถนาว่า เมื่อไรหนอ เราจึงจักมีบริวารเป็นร้อยหรือเป็นพันห้อมล้อมแล้วท่องเที่ยวไปในคาม นิคม และราชธานี ทำการฆ่าเอง สั่งให้ผู้อื่นฆ่า ตัด (มือเท้าผู้อื่น) เอง สั่งให้ผู้อื่นตัด เผา (บ้าน) เอง สั่งให้ผู้อื่นเผา ต่อมา มหาโจรนั้น ก็ได้มีบริวารเป็นร้อยหรือเป็นพันห้อมล้อมแล้วท่องเที่ยวไปในคาม นิคม และราชธานี ทำการฆ่าเอง สั่งให้ผู้อื่นฆ่า ตัดเอง สั่งให้ผู้อื่นตัด เผาเอง สั่งให้ผู้อื่นเผา ฉนั้นใด ภิกษุชั่วบางรูปในธรรมวินัยก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน ประารถนาว่า เมื่อไรหนอ เราจักมีภิกษุบริวารเป็นร้อยหรือเป็นพันห้อมล้อมแล้วท่องเที่ยวไปในคาม นิคม และราชธานี อันคฤหัสถ์และบรรพชิตสักการะ เคารพ นับถือ บูชา

^{๖๓} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๓๘/๗๑๗.

^{๖๔} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๖/๑๘๒.

^{๖๕} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๕/๑๘๑.

นอบน้อม ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัช ต่อมา ภิกษุนั้นก็ได้มีภิกษุบริวารเป็นร้อยหรือเป็นพันห้อมล้อมแล้วท่องเที่ยวไปในคาม นิคมและราชธานี อันคฤหัสถ์และบรรพชิตสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ยำเกรง ได้จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานปัจจัยเภสัชบริวาร ภิกษุทั้งหลาย นี้คือมหาโจรจำพวกที่ ๑ ที่มีปรากฏอยู่ในโลก

(๒) ภิกษุทั้งหลาย ยังมีภิกษุชู้บางรูปในธรรมวินัยนี้ เล่าเรียนธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว อวดอ้างว่าเป็นของตน ภิกษุทั้งหลาย นี้คือมหาโจรจำพวกที่ ๒ ที่มีปรากฏอยู่ในโลก

(๓) ภิกษุทั้งหลาย ยังมีภิกษุชู้บางรูปในธรรมวินัยนี้ โจทเพื่อนภิกษุผู้บริสุทธิ์ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์ด้วยเรื่องที่ทำลายพรหมจรรย์อันไม่มีมูล ภิกษุทั้งหลาย นี้คือมหาโจรจำพวกที่ ๓

(๔) ภิกษุทั้งหลาย ยังมีภิกษุชู้บางรูปในธรรมวินัยนี้ สงเคราะห์ประจบคฤหัสถ์ด้วยครุภัณฑ์ของสงฆ์คืออาราม พื้นที่อาราม วิหาร พื้นที่วิหาร เตียง ตั่ง ฟูก หมอน หม้อ โลหะ อ่าง โลหะ กระจก โลหะ กระทะโลหะ มีด ขวาน ฝึ้ง จอบ สว่าน เถาวัลย์ ไม้ไผ่ หน้ำมุงกระต่าย หน้ำแฝก หน้ำสามัญ ดินเหนียว เครื่องไม้ เครื่องดิน ภิกษุทั้งหลาย นี้คือมหาโจรจำพวกที่ ๔

(๕) ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้กล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมอันไม่มีอยู่ ไม่เป็นจริง จัดเป็นยอดมหาโจรในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะภิกษุนั้น ฉันทอาหารของชาวบ้านด้วยไถยจิต”^{๖๖}

สิกขาบทในข้อนี้แสดงให้เห็นตัวอย่างของภิกษุผู้มีอาจารย์บิณฑิ ไร้ความละอายอาศัยเพศนักบวชเป็นเครื่องมือ หลอกหลวงเลี้ยงชีพ พระพุทธองค์จึงจัดภิกษุเหล่านี้ว่าเป็นมหาโจร โดยเฉพาะมหาโจรจำพวกที่ ๕ ผู้กล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมที่ไม่มีอยู่จริงนับเป็นมหาโจรที่เลวร้ายที่สุด

(๖) เพื่อบำบัดอาสวะทั้งหลายอันจะบังเกิดในอนาคต (สมปรายิกาน์ อาสวาน์ ปฏิฆาตาย) คือ เพื่อแก้ไขมิให้เกิดความเสื่อมเสีย ความทุกข์ความเดือดร้อน ที่จะมิมาในภพหน้าหรือภพหน้า ในกรณีที่ยังตรายอันจะเกิดขึ้นในอนาคต พระพุทธองค์ทรงเป็นห่วงเรื่องทรัพย์สิน เพราะเป็นเรื่องผลประโยชน์ที่จะทำให้ร้ายภิกษุได้ง่าย แม้จะทรงบัญญัติห้ามมิให้พระจับต้องเงินและทอง แต่ก็เป็นการป้องกันความเสียหายดังกล่าวไว้ ดังทศตปิฎกสิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้ว่า

ก็ ภิกษุใด ถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้โดยส่วนแห่งจิตคิดจะลักมีมูลค่าเท่ากับอตราโทษที่พระราชทานทั้งหลายจับโจรได้แล้วประหารบ้าง จองจำบ้าง เนรเทศบ้าง บริภาษว่า “เจ้าเป็นโจร

^{๖๖} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๑๙๕/๑๘๐-๑๘๑.

เจ้าเป็นคนพาล เจ้าเป็นคนหลง เจ้าเป็นขโมย” ดังนี้ เพราะถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นใด
ภิกษุผู้ถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นนั้น แม้ภิกษุนี้เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้^{๖๗}

ประโยชน์ด้านที่ ๔ ประโยชน์แก่ประชาชน

นอกจากภิกษุปาฏิโมกข์จะอำนวยการประโยชน์ให้แก่ภิกษุสงฆ์แล้ว คำนึงถึงคฤหัสถ์ด้วย โดย
มุ่งอนุเคราะห์ทั้งคฤหัสถ์ที่ยังไม่มีความศรัทธาและคฤหัสถ์ผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้ว
ประโยชน์ด้านนี้มี ๒ ประการ คือ

(๓) เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส (อปสนุนานํ ปสาทาย) คือ ความมักน้อย
สันโดษ นับว่าเป็นองค์คุณของภิกษุในพระพุทธศาสนา หากภิกษุไม่ประกอบด้วยองค์คุณดังกล่าว
ประพฤติตนเป็นคนเห็นแก่ได้ย่อมได้รับคำติเตียน ในข้อนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อ
ป้องกันไว้ เช่น สิกขาบทที่ห้ามภิกษุขบถจี้จกจากคนที่ไม่ใช่ญาติ ตัวอย่างเช่น

๑) ก็ ภิกษุใดออกปากขบถจี้จกจากคฤหัสถ์ชายหรือคฤหัสถ์หญิงผู้ไม่ใช่ญาติ ต้อง
อาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์”^{๖๘}

๒) ถ้าคฤหัสถ์ชายหรือคฤหัสถ์หญิงผู้ไม่ใช่ญาติ นำจิวรจำนวนมากมาปวารณาภิกษุ
นั้น ภิกษุนั้นพึงยินดีจิวรมีอุตตราสงค์และอันตราสกเป็นอย่างมากจากจิวรที่เขานำมานั้น ถ้ายินดีเกิน
กว่านั้น ต้องอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์”^{๖๙}

๓) ก็ คฤหัสถ์ชายหรือคฤหัสถ์หญิงผู้ไม่ใช่ญาติ ตระเตรียมทรัพย์เป็นค่าจิวร เจาะจง
ภิกษุว่า “เราจะซื้อจิวรด้วยทรัพย์เป็นค่าจิวรนี้แล้ว นิมนต์ภิกษุซื้อนี้ให้ครองจิวร” ถ้าภิกษุนั้นซึ่งเขา
ไม่ได้ปวารณาไว้ก่อน เข้าไปกำหนด ชนิดจิวรในที่ที่เขาเตรียมจิวรไว้ เพราะต้องการจิวรดีว่า “ดีละ
ท่านจงซื้อจิวรเช่นนั้นเช่นนี้ด้วยทรัพย์เป็นค่าจิวรนี้แล้วให้อาตมาครองเถิด” ต้องอาบัตินิสสัคคิย
ปาจิตตีย์”^{๗๐}

สิกขาบทที่ยกมานี้เกิดจากกรณีภิกษุไปขบถจี้จกจากคฤหัสถ์ที่ไม่มีศรัทธาเลื่อมใส เมื่อ
ภิกษุไปขบถจี้จกจึงไม่พอใจ นินทา โพนทะนาไปต่างๆ นานา เกิดความเสียหาย พระพุทธองค์จึง
บัญญัติสิกขาบทห้ามไม่ให้ขบถจี้จกจากคนที่ไม่ใช่ญาติ ไม่ได้ปวารณาไว้

(๘) เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว (ปสนุนานํ ภิกษุภิกษุภิกษุ) คือ ใน
หมู่คฤหัสถ์ที่มีความศรัทธาเลื่อมใสแล้วพระพุทธองค์ก็หวังให้ภิกษุรักษาศรัทธาไว้ ไม่ทำกิริยาที่ทำลาย
ศรัทธา พระภิกษุเป็นผู้มีศีลย่อมประพฤติตนเป็นประโยชน์ต่อผู้อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน หากพระภิกษุ

^{๖๗} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๘๙/๗๘-๗๙.

^{๖๘} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๑๖/๔๑.

^{๖๙} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๒๓/๔๗.

^{๗๐} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๕๒๘/๕๒.

ดังกล่าวกล่าวมีความประพฤติเลวทราม การกระทำของเธอย่อมไม่เป็นประโยชน์แก่ประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชนนั้นๆ ข้อนี้เห็นได้จากสิกขาบทกุลทุกสิกขาบทแห่งสังฆาติเสส ความว่า

ก็ ภิกษุอยู่อาศัยหมู่บ้านหรือนิคมแห่งใดแห่งหนึ่ง ประทุษร้ายตระกูล มีความประพฤติเลวทราม เขาได้เห็นและได้ยินกันทั่ว ตระกูลทั้งหลายที่เธอประทุษร้าย เขาก็ได้เห็นและได้ยินกันทั่ว ภิกษุนั้นอันภิกษุทั้งหลายพึงว่ากล่าวตักเตือนอย่างนี้ว่า “ท่านประทุษร้ายตระกูลประพฤติเลวทราม ความประพฤติเลวทรามของท่าน เขาได้เห็นและได้ยินกันทั่ว ตระกูลทั้งหลายที่ท่านประทุษร้าย เขาก็ได้เห็นและได้ยินกันทั่ว ท่านจงออกจากอาวาสนี้ อาย่าอยู่ที่นี้” และภิกษุนั้นอันภิกษุทั้งหลายว่ากล่าวตักเตือนอยู่อย่างนี้ก็ได้ตอบภิกษุทั้งหลายว่า “พวกภิกษุลำเอียงเพราะความพอใจ ลำเอียงเพราะความขัดเคือง ลำเอียงเพราะความหลง และลำเอียงเพราะความกลัว ขับภิกษุบางรูป ไม่ขับบางรูป เพราะอาบัติอย่างเดียวกัน” ภิกษุนั้นอันภิกษุทั้งหลายว่ากล่าวตักเตือนอย่างนี้ว่า “ท่านอย่าพูดอย่างนั้น ภิกษุทั้งหลายไม่ลำเอียงเพราะความพอใจ ไม่ลำเอียงเพราะความขัดเคือง ไม่ลำเอียงเพราะความหลง และไม่ลำเอียงเพราะความกลัว ท่านประทุษร้ายตระกูล ประพฤติเลวทราม ความประพฤติเลวทรามของท่าน เขาได้เห็นและได้ยินกันทั่ว ตระกูลทั้งหลายที่ท่านประทุษร้าย เขาก็ได้เห็นและได้ยินกันทั่ว ท่านจงออกจากอาวาสนี้ อาย่าอยู่ที่นี้” ภิกษุนั้นอันภิกษุทั้งหลายว่ากล่าวตักเตือนอยู่อย่างนี้ ก็ยังยกย่องอยู่อย่างนั้น ภิกษุนั้นอันภิกษุทั้งหลายพึงสวดสมณุภาสน์จนครบ ๓ ครั้ง เพื่อให้สละเรื่องนั้น ถ้าเธอกำลังถูกสวดสมณุภาสน์กว่าจะครบ ๓ ครั้ง สละเรื่องนั้นได้นั้นเป็นการดี ถ้าเธอไม่สละ เป็นสังฆาติเสส^{๗๑}

ภิกษุปาฏิโมกข์เมื่อภิกษุรักษาคือแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อยังจิตของผู้ที่มีศรัทธาอยู่แล้ว ให้มีศรัทธาเลื่อมใสยิ่งขึ้นไป เพราะภิกษุจะไม่ประพฤติเสียหายกระทบต่อความรู้สึกรักของชาวบ้าน ซึ่งพระพุทธองค์ก็ทรงห้ามไว้ การสงเคราะห์คฤหัสถ์ภิกษุต้องระมัดระวัง เพราะอาจเป็นการประจบคฤหัสถ์หรือประทุษร้ายตระกูล หรืออาจเป็นการแสวงหาลาภอันไม่สมควร (อนสนา) ก็เป็นได้

ประโยชน์ด้านที่ ๔ ประโยชน์แก่พระศาสนา

ภิกษุปาฏิโมกข์ที่ภิกษุรักษาคือแล้วย่อมอำนวยประโยชน์โดยตรงแก่พระพุทธศาสนา ส่งผลทำให้พระพุทธศาสนาดำรงมั่นอยู่บนโลกนี้อย่างยาวนาน ประโยชน์ด้านนี้มี ๓ ประการ คือ

(๔) เพื่อความตั้งมั่นแห่งศีลธรรม (สัทธมมภูริติยา) คือ พระวินัยที่ภิกษุรักษาคือแล้วย่อมส่งผลดีต่อการศึกษา การเผยแผ่ การรักษาสืบต่อ และการปฏิบัติตามพระธรรมวินัย การที่เพื่อนสหธรรมจารีผู้ประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนาที่ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ช่วยกันปกป้องพระพุทธศาสนา เมื่อพบเห็นเพื่อนพรหมจรรย์ประพฤติผิด ไม่ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยจึงช่วยว่ากล่าวตักเตือน

^{๗๑} วิมหา.(ไทย) ๑/๔๓๖/๔๖๖-๔๖๗.

ให้สติยอมเป็นผลดี แต่หากปกปิดไม่ว่ากล่าวตักเตือนยอมเกิดโทษ ดังนั้น สิกขาบทที่ทรงบัญญัติไว้จึงนับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งที่จะทำให้พระสังฆกรรมหรือศาสนามั่นคง ดังสิกขาบทที่บัญญัติไว้ในสัปทามวรรคว่า “ก็ ภิกษุใดรู้อยู่ ปกปิดอาบัติชั่วหยาบของภิกษุ ต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๗๒} และสิกขาบทที่มีความประสงค์คล้ายกันว่า

ก็ ภิกษุใดเพียรพยายามเพื่อทำลายสงฆ์ผู้พร้อมเพรียง หรือถ้อยกย่องยืนยันอธิกรณ์อันเป็นเหตุทำให้แตกแยกกัน ภิกษุนั้นอันภิกษุทั้งหลายพึงว่ากล่าวตักเตือนอย่างนี้ว่า “ท่านอย่าเพียรพยายามเพื่อทำลายสงฆ์ผู้พร้อมเพรียง หรือถ้อยกย่องยืนยันอธิกรณ์อันเป็นเหตุทำให้แตกแยกกัน ท่านจงพร้อมเพรียงกับสงฆ์ เพราะสงฆ์ผู้พร้อมเพรียง ประองตอง ไม่วิวาท มีอุทเทสเดียวกัน ย่อมอยู่ผาสุก” และภิกษุนั้นอันภิกษุทั้งหลายว่ากล่าวตักเตือนอย่างนี้ยังยกย่องอยู่อย่างนั้น ภิกษุนั้นอันภิกษุทั้งหลายพึงสวดสมณุภาสน์จนครบ ๓ ครั้งเพื่อให้สละเรื่องนั้น ถ้าเธอกำลังถูกสวดสมณุภาสน์กว่าจะครบ ๓ ครั้ง สละเรื่องนั้นได้ นั่นเป็นการดี ถ้าเธอไม่สละ เป็นสังฆาภิเสศ^{๗๓}

บทบัญญัติตามสิกขาบทนี้ ให้ความสำคัญต่อหมู่สงฆ์ที่อยู่กันด้วยความสามัคคี มีธรรมและวินัยเดียวกัน อยู่กันด้วยความสงบสุข หากมีผู้ใดมาก่อให้เกิดความแตกแยกยอมก่อให้เกิดความเสียหายขึ้น ดังนั้น สิกขาบทนี้จึงเป็นการป้องกันบุคคลประเภทนี้ จึงปรับอาบัติอย่างหนักไว้เป็นเครื่องป้องกัน

(๑๐) เพื่ออนุเคราะห์วินัย (วินยานุคคหยา) คือ ทำให้มีบทบัญญัติสำหรับใช้เป็นหลักเกณฑ์จัดระเบียบของหมู่ สนับสนุนการประพฤติตามพระวินัยให้หนักแน่นมั่นคงยิ่งขึ้น^{๗๔} ในข้อนี้ ได้ทรงบัญญัติสิกขาบทที่ใช้เป็นแนวทางเพื่อการพิจารณาปรับอาบัติในกรณีที่มีอธิกรณ์เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้ถูกกล่าวโทษ เช่น อนิยตสิกขาบทว่า “ก็ ภิกษุใดนั่งบนอาสนะที่กำลังในที่ลับพอจะทำการได้กับมาตุคามสองต่อสอง อุบาสิกามีวาจาเชื่อถือได้ ได้เห็นภิกษุนั่งกับมาตุคามนั้นแล้ว กล่าวโทษด้วยอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาอาบัติ ๓ อย่าง คือ ปาราชิก สังฆาภิเสศหรือปาจิตตีย์ ภิกษุนั้นยอมรับการนั่ง พึงถูกปรับด้วยอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาอาบัติ ๓ อย่าง คือ ปาราชิก สังฆาภิเสศ หรือปาจิตตีย์ อีกอย่างหนึ่ง อุบาสิกามีวาจาเชื่อถือได้นั้น กล่าวโทษด้วยอาบัติใด ภิกษุนั้นพึงถูกปรับด้วยอาบัตินั้น อาบัตินี้ชื่อว่า อนิยต^{๗๕}

สิกขาบทที่บัญญัติเหล่านี้ ล้วนแต่เพื่ออนุเคราะห์หรือคล้อยตามพระวินัยที่บัญญัติไว้อย่างมั่นคงเป็นหลักฐานหนักแน่น จะเห็นว่า พระวินัยที่พระพุทธเจ้าบัญญัติจะไม่ขัดแย้งกัน คล้อยตามกัน

^{๗๒} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๓๙๘/๕๑๐

^{๗๓} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๑๑/๔๔๔.

^{๗๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๒๔๒.

^{๗๕} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๔๔/๔๗๕.

มีโทษหนักบ้าง เบาบ้าง ตามสมควรแก่ความผิด พร้อมกันนั้นก็มิมีวิธีปฏิบัติเพื่อออกจากอาบัตินั้นๆ อย่างเป็นขั้นตอนตามสมควรแก่ความผิด ทั้งนี้ก็เพื่อให้เกิดความเรียบร้อยดีงามแก่คณะสงฆ์

สรุปความได้ว่า ภิกษุปาฏิโมกข์และพระวินัยอื่นๆ นอกพระปาฏิโมกข์เป็นพระวินัยที่พระพุทธเจ้าบัญญัติขึ้นเพื่อประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา ๑๐ ประการสรุปย่อเป็นประโยชน์ ๕ ด้าน คือ (๑) ประโยชน์แก่คณะสงฆ์โดยส่วนรวม เพื่อให้สงฆ์ทั้งปวงยอมรับว่าดีแล้วนำไปปฏิบัติไปในทางเดียวกัน และเพื่อให้สงฆ์อยู่ร่วมกันด้วยความผาสุก (๒) ประโยชน์แก่บุคคล เพื่อข่มภิกษุผู้ถือศีลผิด และปกป้องสนับสนุนภิกษุผู้มีศีลดีงาม (๓) ประโยชน์แก่ความบริสุทธิ์ทั้งทางกาย ใจ ไม่ให้อาสวกิเลสครอบงำได้ทั้งในปัจจุบันและอนาคต (๔) ประโยชน์แก่ประชาชน ทั้งที่ยังไม่เลื่อมใสและผู้ทีเลื่อมใสแล้ว (๕) เพื่อประโยชน์แก่พระศาสนา คือ เพื่อให้พระสัทธรรมดำรงมั่นคงยาวนาน และเพื่อให้เป็นแบบแผนปฏิบัติที่อนุเคราะห์หรือคล้อยตามพระวินัย

๒.๔.๒ ข้อปฏิบัติที่เป็นระเบียบของคณะสงฆ์

ภิกษุปาฏิโมกข์ถูกใช้เป็นระเบียบในการปฏิบัติของพระสงฆ์ และเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติตนของภิกษุ สิกขาบทในภิกษุปาฏิโมกข์มีมากถึง ๒๒๗ สิกขาบท จำแนกเป็นข้อศึกษาสำคัญสำหรับภิกษุในพระพุทธศาสนาได้ ๒ ด้าน คือ

(๑) อาทิพรหมจริยกาสิกขา คือ ข้อห้ามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้มิให้ภิกษุล่วงละเมิด หากภิกษุใดล่วงละเมิดจะมีโทษหนักบ้างเบาบ้างตามความผิดที่ได้กระทำ พุทธบัญญัติมี ๒๒๗ ข้อซึ่งถูกกำหนดไว้เป็นหลักเรียกว่า “พระปาฏิโมกข์” สำหรับภิกษุสวดทบทวนทุก ๑๕ วัน พระวินัยส่วนนี้ถือว่าเป็นข้อศึกษาอบรมหรือข้อปฏิบัติอันเป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ในการดำเนินชีวิตอยู่อย่างประเสริฐ เป็นระเบียบที่พึงปฏิบัติในสังคมของพระอรหันต์บุคคล ได้แก่ ส่วนที่เป็นสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เพื่อป้องกันความเสียหายเป็นต้น มีการปรับโทษกำกับไว้ทุกข้อ หนักบ้างเบาบ้าง จัดเป็นพุทธอาณัติ คือ เป็นคำสอนส่วนที่มีบทลงโทษของพระพุทธเจ้า

(๒) อภิสมาจาริกาสิกขา ได้แก่ ข้อศึกษาอบรมหรือข้อปฏิบัติอันเป็นแบบแผน ธรรมเนียม ความประพฤติที่เป็นมรรยาท เป็นสมบัติผู้ดี ซึ่งทรงบัญญัติไว้เพื่อให้พระสงฆ์มีความสง่างาม น่าเคารพศรัทธาเลื่อมใส เป็นสิกขาบทที่มานอกพระปาฏิโมกข์^{๗๖} พระวินัยในส่วนที่เป็นอภิสมาจารนี้ ไม่ปรับโทษไว้โดยตรง แต่ถ้าไม่เอื้อเพื่อปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมนี้ ก็ปรับอาบัติอย่างเบา คือ อาบัติอุลลัจจัยและอาบัติทุกกฏ พระวินัยส่วนที่เป็นอภิสมาจารมีมากเกินไปจะนำมาสวดทบทวนจึงจัดไว้เป็นส่วนหนึ่งสำหรับให้ภิกษุศึกษาเพิ่มเติมและไม่ขัดกับพระปาฏิโมกข์

^{๗๖} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุตเตโช), พระวินัยบัญญัติ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๖๑), หน้า ๑๖-๑๗.

๒.๔.๓ ข้อปฏิบัติสำหรับผู้อยู่ในอริยวินัย

ภิกษุปาฏิโมกข์จัดเป็นอริยวินัย คำว่า อริยวินัย หมายถึง กฎระเบียบหรือวินัยของพระอริยสงฆ์ จัดเป็นบทบัญญัติที่เป็นประธาน คือ พระปาฏิโมกข์ การล่วงละเมิดอริยวินัยย่อมมีโทษแก่ผู้ล่วงละเมิดนั้น โทษที่เกิดเพราะการล่วงละเมิดข้อบัญญัติที่พระพุทธเจ้าห้าม เรียกว่า อาบัติ ในแง่หนึ่งนั้น อาบัติจึงเป็นโทษที่เกิดจากการล่วงละเมิดสิกขาบทหรือข้อห้ามแห่งภิกษุ ใช้เรียกความผิดทางวินัยของพระภิกษุ หรือ เป็นกิริยาที่ล่วงละเมิดสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้วมีโทษอยู่เหนือตน เช่น ภิกษุมีความจงใจฆ่ามนุษย์ให้ตายต้องอาบัติปาราชิกซึ่งเป็นอาบัติที่หนักมาก ขาดจากความเป็นพระภิกษุทันที เป็นต้น

อาบัติว่าโดยชื่อมี ๗ ประเภท คือ

- (๑) อาบัติปาราชิก ต้องแล้วทำให้เป็นผู้พ่ายแพ้จากศาสนา ขาดจากความเป็นภิกษุ
- (๒) อาบัติสังฆาทิเสส ต้องแล้วต้องอาศัยสงฆ์ในการออกจากอาบัติ
- (๓) อาบัติถุลลัจจัย ต้องเพราะการกระทำที่หยาบคาย
- (๔) อาบัติปาจิตตีย์ ต้องแล้วทำให้ความตึงตังตกไป
- (๕) อาบัติปาฏิเทสนียะ ต้องแล้วต้องแสดงคืนกับบุคคลที่ทำให้ต้องอาบัติ
- (๖) อาบัติทุกกฏ ต้องเพราะการทำให้ไม่ดีไม่เหมาะสม
- (๗) อาบัติทุพภาสิต ต้องเพราะการพูดไม่ดี ไม่เหมาะสม

บรรดาอาบัติเหล่านั้น แบ่งตามระดับความผิดเป็น ๒ ประเภท คือ

(๑) ครุกาบัติ หมายถึง อาบัติหนัก อาบัติที่มีโทษร้ายแรง จำแนกเป็น ๒ อย่าง คือ ปาราชิก และ สังฆาทิเสส

(๒) ลหุกาบัติ หมายถึง อาบัติเบา อาบัติที่ไม่มีโทษร้ายแรงเท่าครุกาบัติ มี ๕ อย่าง คือ ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ และทุพภาสิต

แต่ถ้าจะแบ่งโดยละเอียด สามารถแบ่งระดับโทษของอาบัติออกเป็น ๓ สถาน คือ

(๑) อาบัติอย่างหนัก ทำให้ภิกษุผู้ต้องอาบัตินั้นขาดจากความเป็นภิกษุ ได้แก่ ปาราชิก ซึ่งเป็นอาบัติที่แก้ไขไม่ได้ (อเตกัจฉา)

(๒) อาบัติอย่างกลาง ทำให้ภิกษุผู้ต้องอาบัตินั้นต้องอยู่กรรม (ปริวาส หรือมานัต) โดยประพฤติวัตรอย่างหนึ่งเพื่อทรมานตน ได้แก่ สังฆาทิเสส จัดเป็นอาบัติหนักประเภทที่แก้ไขได้ (สเกตกิจฉา) ด้วยการอยู่ปริวาสกรรม

(๓) อาบัติอย่างเบา ทำให้ภิกษุผู้ต้องอาบัตินั้นต้องประจานตนต่อหน้าภิกษุด้วยกัน แล้วจึงจะพ้นโทษนั้นได้ อันได้แก่ ถุลลัจจัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ และทุพภาสิต อาบัติเหล่านี้ ภิกษุต้องแล้วสามารถกระทำคืนหรือแก้ไขได้ (สเทกกิจฉา)

ในการบัญญัติสิกขาบทในอาบัติทั้ง ๗ ประเภทนั้น ใช้เหตุผลในการบัญญัติตามสมควรแก่ความผิด และแสดงวิธีออกจากอาบัติแต่ละประเภทไว้อย่างเหมาะสม ผู้ที่ทำผิดครั้งแรกที่ทำให้เกิดการบัญญัติครั้งแรกหรือผู้ที่เป็นต้นบัญญัติจึงไม่มีความผิด ส่วนผู้ที่ทำผิดคนต่อไปจึงจะมีความผิด ก่อนจะบัญญัติสิกขาบทเพื่อเป็นข้อปฏิบัติจะมีการประชุมสงฆ์และสอบถามผู้ที่ถูกกล่าวหา เมื่อผู้กระทำความผิดยอมรับในการบัญญัติพระวินัย เพื่อให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่อย่างมั่นคง

การบัญญัติสิกขาบทเพื่อใช้เป็นข้อห้ามสำหรับพระภิกษุ เป็นหลักเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกันของหมู่คณะ จึงเป็นสิ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนามีความตั้งมั่นยาวนาน เพราะเมื่อใดที่ภิกษุทำความผิดขึ้น ก็มีบทบัญญัติไว้สำหรับคอยตรวจสอบและตัดสิน มีกระบวนการแห่งการไต่สวน สอนสวน พิจารณาตรวจสอบ ปรับโทษสำหรับผู้ทำความผิด ทำให้คนชั่วไม่ได้โอกาสในการอาศัยเพศสมณะ (ชีวิตนักรบ) ทำความผิดต่อไป เป็นประโยชน์ต่อพระศาสนาเพื่อการดำรงตั้งมั่นต่อไปในอนาคตอันยาวนาน การบัญญัติพระวินัยจึงมีเหตุมีผลครอบคลุมทั้งหมู่สงฆ์ ปัจเจกบุคคล ความบริสุทธิ์ประชาชนและพระศาสนาเอง ตามความหนักเบา ตามบทบัญญัติ ดังต่อไปนี้

(๑) การบัญญัติปาราชิกสิกขาบท

ปาราชิกเป็นอาบัติที่มีโทษหนักที่สุด สำหรับภิกษุมิ ๔ สิกขาบท คือ ห้ามเสพเมถุน ห้ามลักขโมยทรัพย์ ห้ามฆ่ามนุษย์ และห้ามอวดอุตตริมนุสยธรรม เฉพาะสิกขาบทที่ ๑ คือ การเสพเมถุนที่ห้ามเพราะไม่ใช่วิสัยของสมณะ เมถุนธรรมเป็นธรรมของคนคู่เป็นเรื่องของคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน ส่วนสมณะเป็นผู้ออกจากเรือนบวชแล้ว ควรเว้นจากกิจของคฤหัสถ์ ส่วนการประพฤติพรหมจรรย์เป็นการดำเนินชีวิตเพื่อเป็นที่สำรอกแห่งราคะ เป็นที่สร้างแห่งความเมา เป็นที่ดับสูญแห่งความระหาย เป็นที่หลุดถอนแห่งอาลัย เป็นที่เข้าไปตัดแห่งวิภูฏะ เป็นที่สิ้นแห่งตัณหา เป็นที่สำรอกแห่งตัณหา

(๒) การบัญญัติสังฆาทิเสสสิกขาบท

สังฆาทิเสสเป็นอาบัติมีโทษขนาดกลาง แม้จะมีความผิดสถานหนักแต่ก็ยังไม่รุนแรง ยังให้ออกสแก้ไขปรับปรุงในโอกาสต่อไป โดยการลงโทษให้อยู่ประพฤติวัตรเพื่อออกจากความผิดฐานละเมิดอาบัติสังฆาทิเสส เพื่อให้สำนักโทษจะได้ไม่ผิดอีกในโอกาสต่อไป ถ้าทำได้ตามบทลงโทษก็สามารถกลับมาอยู่ในฐานะเดิมได้ แต่การกระทำทั้งหมดต้องอยู่ในอำนาจของสงฆ์ และต้องปฏิบัติตามกฎอย่างเคร่งครัด ตั้งแต่การประพฤติมานัต (การกำหนดโทษ) การอยู่ปริวาส (การลงโทษ) การให้อัฎฐาน (การประกาศพ้นโทษ) ซึ่งมีกฎเกณฑ์ที่ละเอียด หากภิกษุรูปใดทำผิดในสังฆาทิเสสต้องทำตามกระบวนการตามเหตุปัจจัยและเงื่อนไขแห่งความผิดนั้นๆ เมื่อปฏิบัติได้จึงจะพ้นโทษ เหตุผลในการบัญญัติสังฆาทิเสสสิกขาบท เป็นการให้ออกสแก้ไขผู้ที่ไม่ระมัดระวังตนซึ่งตามปกติย่อมจะผิดพลาดบ้างเมื่อทำตามเงื่อนไขก็เป็นอันพ้นโทษกลับมาเป็นภิกษุเหมือนเดิม

(๓) การบัญญัติปาจิตตีย์-ปาฏิเทสนีย์-ทุกกฎและทุพภาษิตสิกขาบท

ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฎและทุกภาษิตจัดเป็นอาบัติมีโทษขนาดเบา ความผิดที่ท่านปรับอาบัติเหล่านี้ก็เป็นวิสัยของปุถุชนทั่วไป บางหมวดเป็นเรื่องส่วนบุคคลดัง เช่น ปาจิตตีย์ หมวดมุสาวาทวรรค บางอย่างเกี่ยวข้องกับหมู่คณะโดยตรง เช่น ปาจิตตีย์ หมวดสหธรรมิกวรรค บางอย่างเกี่ยวข้องกับนักบวชในศาสนาอื่น เช่น ปาจิตตีย์ หมวดตเจลวรรค บางอย่างเกี่ยวข้องกับประชาชนทั่วไป เช่น ปาจิตตีย์ หมวดภุมมุตคาม บางอย่างเกี่ยวข้องกับนางภิกษุณี เช่น ปาฏิเทสนียะ บางอย่างเป็นเรื่องของข้อที่ควรปฏิบัติ เช่น เสดยวัตรทั้งหมด ผู้ที่ละเมิดสิกขาบทบัญญัติเหล่านี้ เพียงแต่บอกสิ่งที่ตนได้กระทำลงไปต่อหน้าภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง แล้วให้คำสัญญาว่าจะไม่กระทำอีก ก็เป็นอันพ้นจากโทษเหล่านั้นได้

๒.๔.๔ ข้อปฏิบัติเพื่อส่งเสริมความประพฤติดีงามของคณะสงฆ์

ภิกษุปาฏิโมกข์มีความสำคัญอย่างเด่นชัดเพราะถูกใช้เป็นเครื่องมือในการปกครองคณะสงฆ์ อุปมาเหมือนเส้นด้ายที่ใช้ร้อยดอกไม้ต่างสี ต่างพันธุ์ให้เข้ามาอยู่ในเส้นด้ายเส้นเดียวกัน ภิกษุในพระพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน มาจากตระกูลต่างๆ มีทัศนคติ การศึกษาอบรมแตกต่างกัน ก็จำเป็นต้องมีพระวินัยมาให้สมาทานปฏิบัติเพื่อจะได้ถือปฏิบัติไปในแนวเดียวกัน หากภิกษุรูปใดไม่รักษาศีลด้วยการละเมิดสิกขาบทในภิกษุปาฏิโมกข์ ก็จะถูกพระพุทธเจ้าตำหนิโทษและมีบทลงโทษตามสมควรแก่ความผิด ดังนั้น ภิกษุปาฏิโมกข์จึงมีความสำคัญในฐานะเครื่องมือป้องกันความเสียหายที่อาจจะเกิดจากการประพฤติเสียหายของภิกษุบางรูป อย่างน้อยภิกษุปาฏิโมกข์ก็สามารถป้องกันและแก้ไขความประพฤติเสียหายของภิกษุได้ ผู้ล่วงละเมิดพระวินัยไว้โดยประการต่างๆ ทำให้เกิดผลเสียทั้งแก่ตนเองและถูกตำหนิตีเดียวนจากสังคม สรุปลักษณะการทำผิดพระวินัยที่สามารถแก้ไขด้วยการรักษาภิกษุปาฏิโมกข์ไว้ว่า

- (๑) ทำตนเป็นคนเลี้ยงยาก
- (๒) ทำตนเป็นคนบำรุงยาก
- (๓) ทำตนเป็นคนมักมาก
- (๔) ทำตนเป็นคนไม่สันโดษ
- (๕) มีพฤติกรรมประพฤติดตนเป็นผู้คดโกงด้วยหมู่คณะ
- (๖) มีพฤติกรรมคือประกอบด้วยความเกียจคร้าน

ขณะเดียวกัน พระพุทธเจ้าก็ตรัสสรรเสริญภิกษุผู้รักษาภิกษุปาฏิโมกข์ได้อย่างสมบูรณ์ กล่าวคือ ทรงตรัสสรรเสริญคุณที่เกิดจากการรักษาพระวินัยไว้ ๙ ประการ ได้แก่

- (๑) ความเป็นคนเลี้ยงง่าย
- (๒) ความเป็นผู้บำรุงง่าย
- (๓) ความเป็นผู้มักน้อย
- (๔) ความเป็นผู้สันโดษ

- (๕) ความเป็นผู้เคร่งครัดขัดเกลา
- (๖) ความเป็นผู้ยินดีในจุดด่าง
- (๗) ความเป็นผู้มีอาการนำเลื่อมใส
- (๘) ความเป็นผู้มกน้อย
- (๙) ความเป็นผู้ปรารถนาความเพียร^{๗๗}

ภิกขุปาฏิโมกข์ทั้ง ๒๒๗ สิกขาบท คือ ข้อที่ต้องศึกษาและปฏิบัติของพระสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์สำรวมระวังตน และเพื่อป้องกันมิให้ประพฤติดีตพลาดจนเกิดความเกิดความเสียหายต่อคณะสงฆ์ เมื่อว่าโดยโทษ มี ๒ ประเภท คือ โลกวัชชะ และ ปณณัตติวัชชะ^{๗๘} กล่าวคือ

(๑) โลกวัชชะ คือ โทษทางโลกหรือชาวโลกตำหนิ อันเป็นโทษที่เกิดเพราะกระทำผิดกฎหมายบ้านเมือง ประเพณี วัฒนธรรมที่ดั่งงาม ที่เป็นความเชื่อทางสังคมและท้องถิ่นนั้นๆ หรือการละเมิดศีลธรรมจรรยาที่สังคมส่วนใหญ่ยอมรับไม่ได้ ก่อให้เกิดความเสียหายและพฤติกรรมเลียนแบบที่ไม่เหมาะสมต่อคนส่วนใหญ่ในสังคม

(๒) ปณณัตติวัชชะ คือโทษที่เกิดเพราะการล่วงละเมิดข้อห้ามที่เป็นพุทธบัญญัติและอนุบัญญัติ เรียกว่า “โทษที่ละเมิดพุทธบัญญัติ”

สรุปความได้ว่า ภิกขุปาฏิโมกข์ที่ถือว่าเป็นวินัยสงฆ์ คือ กติกาสงฆ์ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้เป็นศาสดาได้ทรงบัญญัติขึ้น เพื่อเป็นเครื่องมือให้สงฆ์ใช้ปกครองภิกษุในพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพื่อให้เกิดสันติสุขในหมู่สงฆ์ และป้องกันอันตรายอันอาจเกิดขึ้นแก่สงฆ์จากการคิดผิดปฏิบัติผิดของผู้ใดผู้หนึ่งในพระธรรมวินัยของพระองค์ คือ ความเป็นคนเลี้ยงยาก ความเป็นคนบำรุงยาก ความเป็นคนมกมาก ความเป็นคนไม่สันโดษ ประพฤติตนเป็นผู้คลุกคลีด้วยหมู่คณะ และประกอบด้วยความเกียจคร้าน ภิกขุปาฏิโมกข์ทำให้ภิกษุผู้รักษาปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ได้รับคำสรรเสริญด้านความประพฤติดีงามตามพระธรรมวินัย คือ ความเป็นคนเลี้ยงง่าย ความเป็นผู้บำรุงง่าย ความเป็นผู้มกน้อย ความเป็นผู้สันโดษ ความเป็นผู้เคร่งครัดขัดเกลา ความเป็นผู้ยินดีในจุดด่าง ความเป็นผู้มีอาการนำเลื่อมใส ความเป็นผู้มกน้อย และ ความเป็นผู้ปรารถนาความเพียร ซึ่งมีโอกาสที่จะเจริญก้าวหน้าในพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าตามลำดับ

๒.๔.๕ ข้อปฏิบัติเพื่อฝึกหัด (วินัย) คู่กับธรรม

ภิกขุปาฏิโมกข์เป็นคำสอนประเภทวินัยซึ่งพระพุทธเจ้าบัญญัติแก่หมู่ภิกษุด้วยทรงมีพระประสงค์ให้เป็นหลักการปฏิบัติคู่กับธรรม เป็นที่ทราบกันดีว่า ความขาดวินัยเป็นปัญหาใหญ่ของสังคมทุกสมัย ทุกสังคมหากต้องการพัฒนาคนให้ระเบียบจะต้องมีวินัย ถ้าเราไม่สามารถสร้างวินัยให้แก่คน

^{๗๗} วิ.มท.(ไทย) ๑/๓๙/๒๘.

^{๗๘} วิ.อ.(บาลี) ๑/๒๖๗. “ปฐมปาราชิกวณณา”

ในชาติได้ การพัฒนาสังคมด้านต่างๆ ก็หวังผลสำเร็จได้น้อย เพราะว่าสังคมที่มีความเจริญอยู่ได้ด้วย กฎเกณฑ์ และกติกาคง คนต้องเคารพหลักการ กฎเกณฑ์ และกติกาคง และความเคารพกฎเกณฑ์และ กติกาคงของสังคมนั้น ก็คือความหมายอย่างหนึ่งของความมีวินัย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) กล่าวถึงวินัยในฐานะเป็นคำสอนที่สำคัญคู่กับธรรมว่า

คำว่า วินัย เป็นคำใหญ่มาก มีความหมายกว้างกว่าที่เราใช้กันทั่วไปมาก และเป็นคำศัพท์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา มักใช้ควบคู่กับคำว่า ธรรม ดังที่มีคำเรียกพระพุทธ ศาสนาว่า "ธรรมวินัย" และคำทั้งสองนี้มีความหมายสัมพันธ์กัน

พระพุทธศาสนาถือว่า ความจริงของสิ่งทั้งหลายเป็นเรื่องธรรมดามีอยู่แล้วในธรรมชาติ ไม่ ว่าพระพุทธเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด มันก็เป็นอย่างนั้นเป็นธรรมดา ธรรมชาติและธรรมดานี้แหละ คือ ธรรม พระพุทธเจ้าทรงค้นพบธรรมคือความจริงนั้นแล้ว ก็ทรงนำมาประกาศเผยแผ่ สอน ชี้แจงแสดงให้เข้าใจง่าย หน้าที่ของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับธรรมก็เพียงทรงค้นพบ แล้วนำมา ประกาศและสั่งสอน เพราะธรรมเป็นความจริงที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติ

การที่จะให้ความจริงของธรรมชาติมีผลในทางปฏิบัติ เป็นประโยชน์แก่หมู่มนุษย์ในสังคม ก็ ต้องนำหลักความจริง คือ ธรรมนั้นมาจัดตั้ง วางเป็นระบบระเบียบ โดยนำเอาหลักความจริงที่มี อยู่ตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นเรื่องของกฎแห่งเหตุปัจจัย หรือความเป็นไปตามเหตุปัจจัยของสิ่ง ทั้งหลายที่เกิดขึ้นโดยเป็นเหตุเป็นผลแก่กันนั้น พุดสั้นๆ ว่า เอาหลักเกณฑ์ในกฎธรรมชาตินั้น มาวางรูปเป็นกฎในหมู่มนุษย์ จากกฎในธรรมชาตินั้นมาเป็นกฎในหมู่มนุษย์ การจัดตั้งวางระบบ ระเบียบในหมู่มนุษย์นี้แหละ เรียกว่า "วินัย"^{๗๙}

พระวินัยมีความสำคัญในฐานะเป็นกฎของมนุษย์ประเภทหนึ่ง กล่าวคือ กฎของธรรมชาติ เรียกว่า "ธรรม" กฎของมนุษย์ เรียกว่า "วินัย" กฎ ๒ อย่างนี้มีความสัมพันธ์กัน คือ

ประการที่ ๑ โดยหลักการสำคัญ วินัย ต้องตั้งอยู่บนฐานของธรรม คือ ต้องมีความจริงใน ธรรมชาติเป็นฐานอยู่ ถ้าไม่มีความจริงในธรรมชาติเป็นฐาน วินัยก็ไม่มีความหมาย

ประการที่ ๒ การที่เราจัดวางกฎเกณฑ์ที่เป็นเหตุเป็นผลขึ้นในหมู่มนุษย์ ก็เพื่อจะให้ ได้ผล ตามธรรม และมีความมุ่งหมายเพื่อธรรมนั่นเอง คือเพื่อจะให้การทำตามธรรมนั้นเกิดผลเป็นจริงในหมู่ มนุษย์ เราจึงได้วางกฎเกณฑ์ของมนุษย์ขึ้นมา

ความเชื่อมโยงระหว่างธรรมกับวินัยสรุปได้ว่า เพื่อให้เกิดความมั่นใจว่ามนุษย์จะปฏิบัติ ตามและได้ประโยชน์จากกฎธรรมชาตินี้ หรือใช้กฎธรรมชาตินี้ให้เป็นประโยชน์ได้ดีที่สุด จึงวางกฎมนุษย์ ขึ้นมา กฎธรรมชาตินี้มีอยู่เป็นธรรมดา ส่วนกฎมนุษย์นั้นเป็นกฎสมมติ "สมมติ" คือ การตกลงร่วมกัน

^{๗๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), วินัยเรื่องใหญ่กว่าที่คิด, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (นครปฐม จ.เจริญ อินเทอร์เน็ต จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๑-๖.

หรือยอมรับร่วมกัน สมมติเป็นสิ่งที่เกิดจากความรู้เข้าใจในหลักความจริงที่เป็นเหตุเป็นผล แล้วนำความรู้นั้นมาจัดวางเป็นข้อกำหนดเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ เช่น เมื่อเราจ้างคนขุดดิน ก็จะมีการวางกฎเกณฑ์แห่งเหตุและผลขึ้นมา กฎที่เราวางขึ้นนั้น เป็นกฎของมนุษย์ คือเป็นกฎสมมติ แต่เราวางกฎสมมติขึ้นขึ้น โดยอาศัยความรู้ในความเป็นเหตุเป็นผลที่มีจริงเป็นจริงอยู่ในกฎธรรมชาติ เพราะฉะนั้น จึงมีกฎ ๒ กฎซ้อนกันอยู่ คือ กฎธรรมชาติที่เป็นความจริงแท้ กับกฎมนุษย์ที่เป็นสมมติ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อเป็นกรอบในการควบคุมความประพฤติทางกายและวาจาของคณะสงฆ์ที่จัดตั้งขึ้น เพื่อเอื้อให้สมาชิกทุกคนในสังฆะอยู่รวมกันอย่างมีความสุข จะได้ศึกษาและเผยแผ่ธรรมอันเป็นเป้าหมายของการเข้ามาอยู่ในสังฆะได้อย่างเต็มที่ และเมื่อตรัสรู้ธรรมแล้วก็จะได้ช่วยกันเผยแผ่ธรรมที่ตนได้ตรัสรู้สืบต่อไป ความจริงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสวัตถุประสงค์ของการบัญญัติพระวินัยไว้ ๑๐ ประการ แต่โดยภาพรวมแล้วทั้ง ๑๐ ประการนั้นก็มุ่งหมายหลักดังที่ได้กล่าวมานี้

สรุปความได้ว่า เดิมนั้นมีธรรมอยู่แล้ว ไม่ว่าจะมิพระพุทธรเจ้าอุบัติมาหรือไม่ก็ตาม สังฆธรรมหรือธรรมก็มีอยู่แล้วแต่อาจจะมีคนค้นพบ แต่เพื่อให้คนหมู่มากได้ประโยชน์จากธรรม จึงมีวินัยขึ้นมาจัดสรรความเป็นอยู่ของหมู่มนุษย์ ให้เกิดโอกาสอันดีที่สุด ที่จะใช้ธรรมให้เป็นประโยชน์หรือได้ประโยชน์จากธรรมนั้น ถ้าจัดตั้งวางระบบแบบแผนโดยไม่มีธรรมคือความจริงที่แท้เป็นฐานแล้ว การจัดตั้งนั้นก็ไร้ความหมาย ดังนั้น วินัยคือการจัดตั้งของมนุษย์จึงต้องตั้งอยู่บนฐานของธรรม คือตัวความจริงแท้ ธรรมจึงสูงสุดในโลก ธรรมสูงสุดในสังคัมมนุษย์ แม้พระพุทธเจ้าเองก็ทรงเคารพธรรม ธรรมจึงเป็นฐานของวินัย และเป็นทั้งจุดหมายของวินัย ธรรมเป็นเรื่องของความจริงแท้ในธรรมชาติ ส่วนวินัยถูกบัญญัติขึ้นเพื่อหนุนธรรม ในพระพุทธศาสนา เมื่อพูดถึง ธรรม เราจะใช้คำว่า แสดง เพราะธรรมเป็นความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดา เราเพียงแต่ไปรู้และแสดงมัน แต่ถ้าพูดถึง วินัย จะใช้คำว่า บัญญัติ เพราะเป็นสิ่งที่จัดตั้งหรือทำขึ้นมา เพราะฉะนั้นเราจึงพูดว่า พระพุทธเจ้า "ทรงแสดงธรรม" และพูดว่า "ทรงบัญญัติวินัย" พระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัตินี้ หมายถึงอาศีล ๒๒๗ ข้อของพระภิกษุ องค์แรกซึ่งมีเฉพาะพระอรหันต์นั้น พระพุทธเจ้ายังไม่ได้บัญญัติวินัยคือศีล ๒๒๗ ข้อขึ้น ทั้งนี้เพราะพระอรหันต์ทั้งหลายนั้นเป็นผู้มีกิเลสเบาบาง มีวินัยในตัวเองคือ มีสัมมาวาจา มีสัมมากัมมันตะ และมีสัมมาอาชีวะ ปกครองตนเองได้ รู้ว่าอะไรควรทำไม่ควรทำ จึงไม่จำเป็นต้องบัญญัติพระวินัยเพิ่มอีก นอกจากนี้ในศาสนาของพุทธเจ้าบางพระองค์ เช่น พระวิปัสสี พระสิขี และพระเวสภู เป็นต้น ก็ไม่มีการบัญญัติพระวินัยตราบนแต่ละพระองค์ปรินิพพาน เพราะพระภิกษุในยุคนั้นเป็นผู้ไม่มีโทษ กล่าวคือ กิเลสเบาบาง รู้ว่าอะไรควรทำไม่ควรทำ จึงไม่ทำในสิ่งที่ผิดคือเป็นโทษ เพราะฉะนั้นวินัยก็ดี กฎหมายก็ดีที่บัญญัติเพิ่มขึ้นมานั้นจึงจำเป็นเฉพาะยุคที่คนมีกิเลสหนักเท่านั้น

๒.๔.๖ ข้อปฏิบัติเพื่อวิสุทธิ (พัฒนาไตรสิกขาไปตามลำดับ)

ภิกขุปาฏิโมกข์แต่ละข้อเรียกว่า สิกขาบท คำว่า “สิกขา” หมายถึง สิ่งที่ต้องศึกษา ได้แก่ สीलสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา ส่วนคำว่า “บท” หมายถึง อุบายเครื่องบรรลู่^{๘๐} ดังนั้น สิกขาบท จึงหมายถึงอุบายเครื่องบรรลู่สิ่งที่จะต้องศึกษา และหมายถึงพื้นฐาน ที่อาศัย หรือ ที่ตั้งแห่ง สิ่งที่จะต้องศึกษา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา กล่าวโดยสรุปสิกขา ๓ หรือ ไตรสิกขา คือการฝึกหัด อบรม กาย วาจา ใจ และปัญญาให้ยิ่งขึ้นไป จนบรรลู่จุดมุ่งหมายสูงสุดคือพระนิพพาน หัวข้อแห่ง สิกขา ๓ ได้แก่

(๑) อธิศีลสิกขา

อธิศีลสิกขา : สิกขา คือ ศีลอันยิ่ง หรือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติ อย่างสูง ได้แก่ ข้อปฏิบัติหรือศีลที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เพื่อสาวกหรือศาสนิกชนได้ยึดถือปฏิบัติ เพื่อความพ้นทุกข์ตามสมควรแก่เอกัตภาพของแต่ละอย่าง สำหรับภิกษุ อธิศีลสิกขาที่เป็นหลักสำคัญ ได้แก่ ภิกขุปาฏิโมกข์ ๒๒๗ สิกขาบทเป็นศีลสำหรับพระภิกษุ ถือเป็นข้อปฏิบัติที่ละเอียดลงไป ภิกษุ ทุกรูปจะต้องสมาทานปฏิบัติ ต้องสำรวมระวังมิให้เกิดการละเมิด หากเกิดการละเมิดเรียกว่า ต้อง อาบัติ คือ ต้องโทษ ซึ่งถือเป็นโทษทางใจผู้ละเมิดย่อมรู้เองเห็นเอง และอาบัตินั้นได้ทรงบัญญัติไว้เป็น กลุ่มๆ ตามความหนักเบา

(๒) อธิจิตตสิกขา

อธิจิตตสิกขา (สมาธิสิกขา) : สิกขา คือจิตอันยิ่ง ได้แก่ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดอบรมจิต เพื่อให้เกิดคุณคือ สัมมาสมาธิอย่างสูง คือการกำหนดจิตให้แน่วแน่นมั่นคงอันเป็นหลักแห่งการควบคุม จิต มิให้ฟุ้งซ่านและควบคุมตนมิให้ตกไปในทางแห่งความเสื่อมเสีย นั่นคือการกำหนดจิตของตนให้อยู่ จุดใดจุดหนึ่ง โดยเฉพาะ เช่น ลมหายใจ เรียกว่า อานาปานสติสมาธิ หรือกำหนดจิตในขณะที่ย่างเท้า เรียกว่าเดินจงกรมหรือ กายคตาสติ

สมาธิแบ่งเป็น ๓ ระดับ ได้แก่ (๑) ขณิกสมาธิ จิตตั้งมั่นชั่วขณะ คือภาวะที่จิตมั่นคงได้ ชั่วขณะ (๒) อุปจารสมาธิ จิตตั้งมั่นจวนจะแน่วแน่ คือภาวะจิตที่สงบสูงขึ้น บางทีเรียกว่า สมาธิเฉียด การได้ฌาน (๓) อัปปนาสมาธิ จิตที่ตั้งมั่นแน่วแน่ คือภาวะที่จิตสงบอย่างมั่นคง กล่าวคือ เมื่อจิตสงบ ถึงขั้นอัปปนา สมาธินี้แล้วก็จะเข้าสู่ฌานตั้งแต่รูปฌานต่อไปถึงอรุณฌาน เมื่อจิตเกิดเป็นสมาธิก็จะ ได้รับอานิสงส์ดังนี้ ๑) ทิฏฐธัมมิกสุข คือความสุขทันตาเห็นในปัจจุบัน ๒) เกิดอภิญญาขึ้น เช่น หูทิพย์ ตาทิพย์ เป็นต้น ๓) สติสัมปชัญญะ สมบูรณ์ ๔) สันอาสวะ คือตัดกิเลสได้

(๓) อธิปัญญาสิกขา

^{๘๐} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๘๒/๕๘.

อธิปัญญาสิกขา: สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง ได้แก่ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง พัฒนาผู้ปฏิบัติก้าวหน้าสู่ความเป็นอริยบุคคลตามลำดับ คือ โสตาบัน สกิทาคามี อนาคามี และอรหัตต์

ภิกขุปาฏิโมกข์จึงมีความสำคัญในฐานะเป็นฐานราก หรือเป็นบ่อเกิดของความดีงามทางการประพฤติปฏิบัติ เพราะหากไม่สามารถรักษาภิกขุปาฏิโมกข์ได้ เป็นผู้มีศีลไม่บริสุทธิ์ คือ ต้องอาบัติโดยไม่กระทำผิดตามวิธีการ ก็จะไม่สามารถเจริญสมาธิให้จิตสงบได้ ก็จะทำให้ไม่สามารถเจริญปัญญาสิกขาได้ แต่หากภิกษุรักษาภิกขุปาฏิโมกข์ คือรักษาศีลได้อย่างบริสุทธิ์ ก็จะสนับสนุนให้จิตสงบก้าวหน้าในจิตตสิกขา และส่งผลให้การพัฒนาปัญญาสิกขาก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว

๒.๔.๗ ข้อปฏิบัติเพื่อสร้างความมั่งคั่งในท่ามกลางสงฆ์

ภิกขุปาฏิโมกข์เป็นข้อปฏิบัติที่ภิกษุในพระพุทธศาสนาทุกรูปต้องรักษาตลอดชีวิต เมื่อภิกษุรักษาดีแล้วด้วยความมั่นใจ ไม่ล่วงละเมิดไม่ว่าด้วยข้ออ้างใดๆ ย่อมได้ชื่อว่าเป็นสมณศากยบุตรที่แท้จริง ภิกษุผู้รักษาสิกขาบทได้อย่างบริสุทธิ์ย่อมเป็นบุญเขต เป็นเนื่อนาบุญของเทวดาและมนุษย์ ย่อมได้อานิสงส์อันสำคัญยิ่ง ๓ ประการ^{๘๑} คือ

(๑) ไม่มีวิภวีสาร คือ ความเดือนร้อนใจ มีความสบายใจ ไม่ต้องวิตกกังวลเรื่องศีลาจารวัตร เรื่องการประพฤติของตน

(๒) ได้รับความชื่นชมชื่น เพราะรู้สึกว่าคุณประพฤติดีงามแล้ว ไม่ต้องถูกลงโทษหรือถูกตำหนิตติงจากผู้อื่น

(๓) ได้รับความยกย่องสรรเสริญ สามารถเข้าสมาคมกับผู้ทรงศีลได้อย่างกล้าหาญ ไม่สะทกสะท้าน

สอดคล้องกับอานิสงส์ของการเล่าเรียนพระวินัยที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถาพระวินัย ดังความตอนหนึ่งว่า

จริงอยู่ บุคคลผู้ฉลาดในวินัยปริยัติ ย่อมเป็นผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นมารดาบิดาของเหล่ากุลบุตร ผู้ได้ศรัทธาในพระศาสนา เพราะว่า บรรพชาอุปสมบท ข้อปฏิบัติวัตรใหญ่น้อย ความเป็นผู้ฉลาดในอาจารย์และโคจรของกุลบุตรเหล่านั้น เนื่องด้วยความฉลาดในวินัยปริยัตินั้น

อีกประการหนึ่ง เพราะอาศัยวินัยปริยัติ กองศีลของตน ย่อมเป็นของอันบุคคลนั้น ค้ำครองรักษาดีแล้ว ย่อมเป็นที่พึงพิงของเหล่ากุลบุตรผู้ถูกความสงสัยครอบงำ ย่อมกล้าพูดในท่ามกลางสงฆ์ ย่อมชมเชยพวกเขาได้ด้วยดี โดยสทธรรม ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติ เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรมเพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายอานิสงส์ ๕ เหล่านี้ (มีอยู่) ในบุคคลผู้ทรงพระวินัย คือ

^{๘๑} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุตเตโช), พระวินัยบัญญัติ, หน้า ๑๒..

- (๑) กองศีลของตนย่อมเป็นของอันบุคคลนั้นคุ้มครอง รักษาไว้ดีแล้ว
- (๒) ย่อมเป็นที่พึงพิงของเหล่ากัลยาณมิตร ผู้ถูกความสงสัยครอบงำ
- (๓) ย่อมเป็นผู้กล้าพูดในท่ามกลางสงฆ์
- (๔) ย่อมข่มขี้พวกข้าศึกได้ด้วยดี โดยสธรรม
- (๕) ย่อมเป็นผู้ปฏิบัติ เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม^{๘๒}

ภิกษุผู้รักษาภิกษุปาฏิโมกข์ได้อย่างบริสุทธิ์ย่อมเป็นที่พึ่งอาศัย เป็นตัวอย่าง เป็นที่อ้างอิงของภิกษุในพระพุทธศาสนาทั้งหลาย ดังจะเห็นได้จากภิกษุผู้บวชเข้ามาใหม่ ย่อมต้องการครูอาจารย์ ผู้รักษาพระวินัยอย่างเคร่งครัดและมีความเพียรในการตามประกอบกรรมฐาน เช่น พระฝ่ายอริยวาสี หรือพระป่า ภิกษุเหล่านี้ถือวินัยเคร่งครัด ปฏิบัติตามพระวินัยอย่างมีแบบแผน จึงได้รับความเคารพนับถือจากทั้งภิกษุด้วยกันและพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ภิกษุผู้สรวมในพระปาฏิโมกข์ไม่ว่าจะอยู่ในสถานที่ใดย่อมไม่เดือดร้อน มีความเข้มแข็งใจ ภูมิใจในศีลของตน และได้รับการยกย่องสรรเสริญจากสังคมโดยทั่วไป

๒.๔.๘ ข้อปฏิบัติเพื่อนำสู่ความหลุดพ้นตามลำดับ

ในคัมภีร์ปริวารได้กล่าวถึงประโยชน์ของการรักษาภิกษุปาฏิโมกข์ไว้ว่า วินัยมีประโยชน์แก่ภิกษุผู้รักษามากมาย นำไปสู่ความหลุดพ้นตามลำดับ ได้แก่

- (๑) วินัยเพื่อประโยชน์แก่ความสำรวม (สังวร)
- (๒) ความสำรวมเพื่อประโยชน์แก่ความไม่เดือดร้อน (อวิปปกัสนาร)
- (๓) ความไม่เดือดร้อนเพื่อประโยชน์แก่ความปราโมทย์ (ปราโมชชะ)
- (๔) ความปราโมทย์เพื่อประโยชน์แก่ความอิมใจ (ปีติ)
- (๕) ความปีติเพื่อประโยชน์แก่ความสงบใจ (ปัสสัทธิ)
- (๖) ปัสสัทธิเพื่อประโยชน์แก่ความสบายใจ (สุข)
- (๗) ความสุขเพื่อประโยชน์แก่ความตั้งมั่น (สมาธิ)
- (๘) สมาธิเพื่อประโยชน์แก่ความรู้เห็นตามเป็นจริง (ยถาภูตญาณทัสสนะ)
- (๙) ความรู้เห็นตามเป็นจริงเพื่อประโยชน์แก่ความเบื่อหน่าย (นิพพิทา)
- (๑๐) ความเบื่อหน่ายเพื่อประโยชน์แก่ความสำรอกกิเลส (วิราคะ)
- (๑๑) ความคลายกำหนด เพื่อประโยชน์แก่ความหลุดพ้น (วิมุตติ)
- (๑๒) วิมุตติเพื่อประโยชน์แก่ความเห็นว่าหลุดพ้น (วิมุตติญาณทัสสนะ)
- (๑๓) วิมุตติญาณทัสสนะเพื่อประโยชน์แก่ความดับสนิทหาเชื้อมิได้ (อนุปาทาปรินิพพาน) การกล่าวมีอนุปาทานิพพานนั้นเป็นประโยชน์ การปรักษามีอนุปาทานิพพานนั้นเป็น

^{๘๒} วิ.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๑/๑๗๐-๑๗๒.

ประโยชน์ ความเป็นปัจจัยกันมีอนุปาทานิพพานนั้นเป็นประโยชน์ ความเงี้ยวโสตสดับมีอนุปาทานิพพานนั้นเป็นประโยชน์ คือ ความพ้นวิเศษแห่งจิตเพราะไม่ยึดมั่น^{๘๓}

สรุปความได้ว่า ภิกขุปาฏิโมกข์มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา ในหลายฐานะ กล่าวคือ (๑) เป็นข้อปฏิบัติเพื่อประโยชน์แห่งพระพุทธศาสนา ๑๐ ประการ มีเพื่อความยอมรับว่าดีแห่งสงฆ์ เป็นต้น (๒) เป็นข้อปฏิบัติที่เป็นระเบียบของคณะสงฆ์ โดยเฉพาะข้อปฏิบัติด้านอาทิพรหมจรรย์ คือ หลักการที่เป็นระเบียบวินัยเป็นข้อปฏิบัติเบื้องต้นที่สำคัญต่อผู้ประพฤติพรหมจรรย์ (๓) เป็นข้อปฏิบัติสำหรับผู้อยู่ในอริยวินัย สำหรับฝึกพัฒนาตนสู่ความเป็นพระอริยเจ้าผู้มีวิถีชีวิตและสภาพจิตปลอดจากกิเลสต่างๆ (๔) เป็นข้อปฏิบัติเพื่อส่งเสริมความประพฤติดีงามของคณะสงฆ์ เพื่อให้ภิกษุมีชีวิตที่เรียบง่าย คือ ไม่ทำตัวให้เขาเลี้ยวยาก ทำตัวให้เขาเลี้ยวง่าย เป็นต้น จะได้มีเวลาฝึกพัฒนาตนไปสู่ความสิ้นกิเลสไปตามลำดับ (๕) เป็นข้อปฏิบัติเพื่อฝึกหัด (วินัย) คู่กับธรรม โดยที่ถือว่าธรรมเป็นกฎของธรรมชาติ พระวินัยเป็นกฎของสังคมสงฆ์ ภิกษุในพระพุทธศาสนาจำเป็นต้องรักษาปฏิบัติภิกขุปาฏิโมกข์เพื่อส่งเสริมการปฏิบัติให้เข้าถึงธรรมซึ่งเป็นเป้าหมายในชีวิต (๖) เป็นข้อปฏิบัติเพื่อวิสุทธิต (พัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา) (๗) เป็นข้อปฏิบัติเพื่อสร้างความองอาจในท่ามกลางสงฆ์ ทำให้ภิกษุได้อานิสงส์ คือ ไม่มีวิปปฏิสาร คือ ความเดือนร้อนใจ มีความสบายใจ ไม่ต้องวิตกกังวลเรื่องศิลาจารวัตร เรื่องการประพฤติของตน ได้รับความชื่นมื่น เพราะรู้สึกว่าคุณประพฤติดีงามแล้ว ไม่ต้องถูกลงโทษหรือถูกตำหนิตติงจากผู้อื่น และได้รับความยกย่องสรรเสริญ สามารถเข้าสมาคมกับผู้ทรงศีลได้อย่างกล้าหาญ ไม่สะทกสะท้าน และ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อนำสู่ความหลุดพ้นตามลำดับ และ (๘) เพื่อประโยชน์แก่ความหลุดพ้นตามลำดับ คือ วินัยเพื่อประโยชน์แก่ความสำรวม (สังวร) ความไม่เดือดร้อน (อวิปปฏิสาร) ความปราโมทย์ (ปามุชชะ) ความอิมใจ (ปีติ) ความสงบใจ (ปัสสัทธิ) ความสบายใจ (สุข) ความตั้งมั่นแห่งจิต (สมาธิ) ความรู้เห็นตามเป็นจริง (ยถาภูตญาณทัสสนะ) ความเบื่อหน่าย (นิพพิทา) ความสัรรอกกิเลส (คลายกำหนด) (วิราคะ) ความหลุดพ้น (วิมุตติ) ความเห็นว่าหลุดพ้น (วิมุตติญาณทัสสนะ) และความดับสนิทหาเชื้อมิได้ (อนุปาทาปรินิพพาน) การกล่าวมีอนุปาทานิพพานนั้นเป็นประโยชน์เป็นต้น

๒.๕ หลักธรรมเกี่ยวกับภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนา

สำหรับหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระปาฏิโมกข์ อันเป็นข้อบัญญัติหรือหลักปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ที่จะต้องประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับศาสนทายาทซึ่งนอกจากศึกษาในเรื่องของศีล หรือวินัย ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวแล้วข้างต้น ก็จำเป็นต้องศึกษาในหลักธรรมด้วย โดยหลักธรรมที่เกี่ยวกับพระปาฏิโมกข์ ประกอบด้วย (๑) ไตรสิกขา (๒) ปาริสุทธิศีล (๓) นวกภิกขุ

^{๘๓} วิ.ป. (ไทย) ๘/๑๖๕/๕๕๐.

ธรรม (องค์ของภิกษุใหม่) (๔) อวาสิกธรรม และ (๕) ปัพพชิตอภินหปัจจเวกขณะ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๕.๑ ไตรสิกขา

ไตรสิกขาเป็นหลักธรรมที่แสดงหลักการศึกษาค้นคว้าพัฒนาตนตามแนวทางของพระพุทธศาสนา ๓ ด้าน แบ่งเป็น ๓ ชั้น คือ ชั้นศีล ชั้นสมาธิ และชั้นปัญญา พระพุทธองค์ทรงวางหลักไว้เพื่อให้พุทธบริษัทได้ปฏิบัติตามและศึกษาให้เข้าใจ โดยหลักการศึกษาค้นคว้าของภิกษุตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก คือ สิกขา ๓ ได้แก่ (๑) อธิศีลสิกขา (๒) อธิจิตสิกขา และ (๓) อธิปัญญาสิกขา^{๘๔} มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) อธิศีลสิกขา

อธิศีลสิกขา : สิกขาคือศีลอันยิ่ง หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง ดังคำอธิบายในคฤหัสถ์สุตตนิเทศ ว่า

อธิศีลสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์^{๘๕} สมบูรณ์ด้วยอาจารย์^{๘๖} และโคจร เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่ คือ สิลขันธเล็ก^{๘๗} สิลขันธใหญ่^{๘๘} ศีลเป็นที่พึ่ง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพฤติ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศลนี้ชื่อว่าอธิศีลสิกขา

(๒) อธิจิตสิกขา

อธิจิตตสิกขา : สิกขาคือจิตอันยิ่ง เป็นการฝึกอบรมจิตนั้นมุ่งเน้นที่ความตั้งมั่นแห่งจิต, การทำใจให้สงบแน่วแน่เพื่อให้จิตบริสุทธิ์ไม่ฟุ้งซ่านเป็นกลาง ปราศจากอคติ ดังที่แสดงในมาติกากถาคัมภีร์ปฏิสัมภิตามรรคว่า

อธิจิตตสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ สงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตกวิจารณ์ ปิดติและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์ สงบระงับไปแล้ว

^{๘๔} อจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒, ๒๐/๙๐/๓๑๘,

^{๘๕} สังวรในปาติโมกข์ มีอรรถาธิบายแต่ละคำดังนี้ สังวร หมายถึง การไม่ล่วงละเมิดทางกาย วาจา, ปาติโมกข์ หมายถึง ศีลสิกขาบท ที่เป็นเหตุให้ผู้รักษาพ้นจากทุกข์. วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๔/๑๗.

^{๘๖} อาจารย์ หมายถึง การไม่ล่วงละเมิดทางกาย การไม่ล่วงละเมิดทางวาจา การไม่ล่วงละเมิดทางกาย และวาจา หรือการสำรวมในศีลทั้งหมด คือ การไม่เล็งชีพด้วยอาชีพที่ผิด ที่พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ เช่น ไม่เล็งชีพด้วยการให้ไม้ไผ่ ให้ใบไม้ ดอกไม้ ผลไม้ เครื่องสาน ไม้สีฟัน ไม่เล็งชีพด้วยการทำตนต่ำว่าคฤหัสถ์ ด้วยการพูดเล่นเป็นแก่งั่ว (จริงบ้างไม่จริงบ้าง) ไม่เล็งชีพด้วยการเลี้ยงเด็ก และการรับส่งข่าว. วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๔/๑๘.

^{๘๗} สิลขันธเล็ก หมายถึง อาบัตินี้ที่แก้ไขได้ คือ อาบัตินี้ตั้งแต่สังฆาติเสสลงมาถึงทุพภาษิต. ขุ.ม.อ.(บาลี) ๑๐/๑๒๐.

^{๘๘} สิลขันธใหญ่ หมายถึง อาบัตินี้ที่แก้ไขไม่ได้ คือ อาบัตินี้ปราศจากอย่างเดียว. ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑๐/๑๒๐.

บรรลุดุติยฌาน มีความผ่อนคลายในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติ และสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุดุติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เพราะละสุข และทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัส ดับไปก่อนแล้ว บรรลุดุตตฌาน ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ นี่ชื่อว่าอิจิตตสิกขา

(๓) อิปัญญาสิกขา

อิปัญญาสิกขา : สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง การรู้ชัดตามความเป็นจริงในอริยสัจ ๔ เป็นลำดับไปจนทำให้แจ้งทั้งเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติสามารถทำลายอาสวะกิเลสให้หมดไปตั้งคำอธิบายในคหุภุฏฐกสูตรนิตเทสคัมภีร์มหา- นิตเทสว่า

อิปัญญาสิกขา เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มึปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอัน ประเสริฐ หยั่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลส ให้บรรลุดถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ เธอรู้ ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) เธอรู้ตาม ความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์นิโรธคามินี ปฏิปทา(ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์) เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า เหล่านี้อาสวะ เธอรู้ตามความเป็นจริงว่านี้อาสวสมุทัย เธอรู้ตามความเป็นจริงว่านี้อาสวนิโรธ เธอรู้ตามความ เป็นจริงว่านี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา นี่ชื่อว่าอิปัญญาสิกขา

ความสำคัญของไตรสิกขา คือ เป็นหลักการของพัฒนา ๓ อย่าง ได้แก่ ศีล สมาธิ และ ปัญญา มีสาระสำคัญดังนี้

(๑) ศีล คือ การฝึกฝนพัฒนาด้านพฤติกรรม หมายถึง การพัฒนาพฤติกรรมทางกาย และวาจาให้มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างถูกต้องมีผลดี สิ่งแวดล้อมที่เราเกี่ยวข้องสัมพันธ์มี ๒ ประเภทคือ สิ่งแวดล้อมทางสังคมได้แก่เพื่อนมนุษย์ (ในความหมายเดิมทางพระพุทธศาสนา รวมทั้ง สัตว์อื่นทั้งหลายทั้งปวงด้วย) กับสิ่งแวดล้อมได้แก่ ธรรมชาติที่เราอาศัยอยู่

(๒) สมาธิ หมายถึง การฝึกพัฒนาในด้านจิตใจมีความสำคัญอย่างยิ่งเพราะจิตใจเป็น ฐานของพฤติกรรม เนื่องจากพฤติกรรมทุกอย่างเกิดขึ้นจากความตั้งใจหรือเจตนาและเป็นไปตาม เจตจำนงและแรงจูงใจที่อยู่เบื้องหลัง ถ้าจิตใจได้รับการพัฒนาให้ตั้งงามแล้วก็จะควบคุมดูแลและนำ พฤติกรรมไปในทางที่ตั้งงามด้วย แม้ความสุขความทุกข์ในที่สุดก็อยู่ที่ใจ ยิ่งกว่านั้นปัญญาจะเจริญอก งามได้ต้องอาศัยจิตใจที่เข้มแข็ง สู้ปัญหา เอาใจใส่ มีความเพียรพยายามที่จะคิดค้น ไม่ท้อถอย ยิ่งเรื่อง ที่คิดหรือพิจารณานั้นยากหรือละเอียดลึกซึ้ง ก็ยิ่งต้องมีจิตใจที่สงบแน่วแน่มิพุ้งซ่านไม่พลุ่งพล่าน กระวนกระวายคือต้องมีสมาธิ จึงจะคิดได้ชัดเจนเจาะลึกทะลุได้และมองเห็นทั่วตลอดจิตที่ฝึกดีแล้วจึง เป็นฐานที่จะให้ปัญญาทำงานและพัฒนาอย่างได้ผล

(๓) ปัญญา หมายถึง การพัฒนาปัญญาซึ่งมีความสำคัญสูงสุดเพราะปัญญาเป็นตัวนำทางและควบคุมพฤติกรรมทั้งหมด คนเราจะมีพฤติกรรมอะไรอย่างไรและแค่นั้น ก็อยู่ที่ว่าจะมีปัญญาชี้แนะหรือบอกทางให้เท่าใด และปัญญาเป็นตัวปลดปล่อยจิตใจ ให้ทางออกแก่จิตใจ เช่น เมื่อจิตใจอึดอัดมีปัญหาติดตันอยู่ พอเกิดปัญญารู้ว่าจะทำอย่างไร จิตใจก็โล่งเป็นอิสระได้ การพัฒนาปัญญาเป็นเรื่องกว้างขวางแยกออกไปได้หลายด้านและมีหลายชั้นหลายระดับ เช่น

การพัฒนาตามหลักไตรสิกขานี้เริ่มต้นที่ศีลสิกขา คือ ข้อศึกษาส่วนที่เป็นระเบียบวินัย มรรยาทหรือธรรมเนียมในหมู่คณะ สำหรับคณะสงฆ์นั้น ศีลสิกขา ได้แก่ สิกขาบทที่พระพุทธเจ้าบัญญัติแก่ภิกษุทั้งหมด หมวดที่สำคัญ คือ สิกขาบท ๒๒๗ สิกขาบทในภิกษุปาฏิโมกข์ ศีลหมวดนี้จัดเป็นอาทิพรหมจรรย์ คือ ข้อศึกษาที่จำเป็นและเป็นเบื้องต้นของภิกษุผู้เข้ามาประพฤติพรหมจรรย์ ในพระพุทธศาสนา มีการกำหนดโทษแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดและแสดงวิธีออกจากอาบัติไว้อย่างชัดเจน

๒.๕.๒ ปาฏิโมกข์ศีล

ปาฏิโมกข์ศีล คือ ศีลเป็นเครื่องทำให้บริสุทธิ์, ศีลเป็นเหตุให้บริสุทธิ์ หรือความประพฤติบริสุทธิ์ที่จัดเป็นศีลมี ๔ อย่าง คือ

(๑) ปาฏิโมกข์สังวรศีล

ปาฏิโมกข์สังวรศีล : ศีล คือ ความสำรวมในพระปาฏิโมกข์เว้นจากข้อห้าม ทำตามขออนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย

(๒) อินทริยสังวรศีล

อินทริยสังวรศีล : ศีล คือ ความสำรวมอินทริย ระวังไม่ให้บาปอกุศลธรรมครอบงำ เมื่อรับรู้อารมณ์ด้วยอินทริย ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ)

(๓) อาชีวะปาฏิโมกข์ศีล

อาชีวะปาฏิโมกข์ศีล : ศีล คือ ความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะ เลี้ยงชีพโดยทางที่ชอบ ไม่ประกอบอเนสนา มีการหลอกลวงเขาเลี้ยงชีพเป็นต้น

(๔) ปัจจยสันนิสิตศีล

ปัจจยสันนิสิตศีล : ศีลที่เกี่ยวกับปัจจย ๔ ได้แก่ ปัจจเวกชน คือ พิจารณาใช้สอยปัจจย ๔ ให้เป็นไปตามความหมายและประโยชน์ของสิ่งนั้น ไม่บริโภครด้วยตัณหา^{๘๙}

ปาฏิโมกข์ศีลทั้ง ๔ มีสาระสำคัญและแนวปฏิบัติโดยย่อ ดังต่อไปนี้

(๑) ภิกษุในพระพุทธศาสนานี้ เป็นผู้สำรวมด้วยปาฏิโมกข์สังวร ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษทั้งหลาย มาตราว่าเล็กน้อย ย่อมสมათานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ดังนี้ ชื่อว่า ปาฏิโมกข์สังวรศีล^{๙๐}

^{๘๙} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๑๙.

(๒) ภิคุเห็นรูปด้วยจักขุแล้วเป็นผู้ไม่ถือเอาซึ่งนิมิต ไม่ถือเอาซึ่งอนุพยัญชนะ อภิขณาและโทมนัสทั้งหลาย อกุศลธรรมทั้งหลายอันเป็นบาป พังโหลตามภิคุผู้ไม่สำรวม จักขุนทรีย์ ย่อมถึงซึ่งความสำรวมในจักขุนทรีย์ พังเสียงด้วยโสตแล้ว..ดมกลิ่นด้วยฆานะแล้ว... ลิ้นรสด้วยลิ้นแล้ว...ถูกต้องโณภูริทัตด้วยกายแล้ว...รู้แจ้งธรรมด้วยใจแล้ว เป็นผู้ไม่ถือเอานิมิต ...ย่อมถึง ซึ่งความสำรวมในมโนทรี” ดังนี้ ชื่อว่า อินทริยสังวรศีล^{๙๐}

(๓) ความมงดเว้นจากมิถนาคาชีวะอันใด ที่เป็นไปด้วยอำนาจของความล่วงละเมิด สิกขาบท ๖ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบัญญัติไว้ เพราะอาชีวะเป็นเหตุ เพราะอาชีวะ เป็นการณ และด้วยอำนาจแห่งบาปธรรมทั้งหลาย คือ กุหนา (หลอกลวง) ลปนา (พูดยก) เนมิตติกา (ความเป็นผู้ทำนิมิต) นิเปสสิกา (ความเป็นผู้พูดบิบบังคับ) ลากิ นิชิตินตา (ความปรารถนา จะอาศัยลากินลากินไปคือ แลกเปลี่ยนลาก) ดังนี้เป็นต้นนี้ชื่อว่า อาชีวะปาริสุทธิศีล^{๙๑}

(๔) ธรรมเครื่องใช้สอยปัจจัย ๔ ที่ปาริสุทธิเพราะการพิจารณาโดยนัยเป็นต้นว่า ภิคุพิจารณาจิ๋วโดยแยบคายแล้วจึงเสพ เพียงเพื่อป้องกันความหนาว ดังนี้ชื่อว่า ปัจจัยสันนิสิตศีล^{๙๒}

บรรดาปาริสุทธิศีลเหล่านั้น ข้อที่เกี่ยวข้องกับภิคุปาฏิโมกข์ของภิคุ ได้แก่ ปาฏิโมกข์สังวรศีล มีคำอธิบายโดยสรุปและแนวปฏิบัติ ๓ ประการ ดังต่อไปนี้

(๑) สำรวมแล้วด้วยปาฏิโมกข์สังวร

ความสำรวมในปาฏิโมกข์สังวร ได้แก่ การรักษาสิกขาบทที่เป็นพุทธบัญญัติ คือ ข้อห้าม และขออนุญาตให้ประพฤติตามพระพุทธรูปบัญญัติ ๒๒๗ สิกขาบทและสิกขาบทนอกพระปาฏิโมกข์อีก จำนวนมาก เมื่อบุคคลรักษาดีแล้วย่อมยังให้พ้นจากทุกข์ทั้งหลายมีทุกข์ในอบายเป็นต้น (ศีลที่รักษา คุ่มครองดีแล้วจะเป็นปัจจัยให้หลุดพ้นจากทุกข์ คือ การเวียนว่ายตายเกิดเป็นที่สุด)^{๙๓}

(๒) ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร

ความถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร แบ่งแนวปฏิบัติเป็น ๒ อย่าง คือ

๑) ถึงพร้อมด้วยอาจารย์ คือ ความประพฤติดี, มารยาทดีงาม, จรรยา ได้แก่ ความไม่ก้าวล่วงทางกาย และทางวาจา ได้แก่ ต้องไม่ประพฤติเสียหายด้วยความประพฤติต่อไปนี้

ภิคุบางรูปในพระศาสนานี้ ย่อมสำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยการให้ไม้ไผ่บ้าง (เพราะความต้องการ ได้ปัจจัย ๔) ด้วยการให้ใบไม้บ้าง, ดอกไม้, ผลไม้, เครื่องสรง, ไม้ชำระฟันบ้าง, ด้วยความเป็น ผู้ทำตัวต่ำบ้าง (ราวกับเป็นทาสโยม) ด้วยเป็นผู้มีคำพูดดุจแกว่บ้าง (คำพูด

^{๙๐} คุรายละเอียดใน วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๓๓.

^{๙๑} คุรายละเอียดใน วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๓๓-๓๔.

^{๙๒} คุรายละเอียดใน วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๓๔.

^{๙๓} คุรายละเอียดใน วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๕๖.

^{๙๔} คุรายละเอียดใน วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๓๕.

เหล่าเหล่าจตุรธวั มีทั้งสุขทั้งดิบ มีคำพูดไม่จริงเสียมาก), ด้วยความเป็นพี่เลี้ยงทารกบ้าง (มีการแต่งตัวให้เป็นต้น) ด้วยการรับส่งข่าวสารบ้าง (นำสาส์น แจ้งสาส์นไปยังสถานที่ต่างๆ) หรือด้วยมิถุนาชีวะอื่นๆ อย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ (เช่น รักษาโรคหรือรักษาสมบัติให้โยมเป็นต้น พระองค์ ทรงติเตียน ทรงห้าม)^{๙๕}

๒) ถึงพร้อมด้วยโคจร (สถานที่ที่ควรไป, บุคคลที่ควรคบ, การสำรวม) ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยโคจรต้องไม่ไปหรือไม่คบบุคคลด้วยพฤติกรรมดังต่อไปนี้

ภิกษุบางรูปในศาสนานี้ เป็นผู้มิหวัญแพศยาเป็นโคจรบ้าง (หวัญที่ขายรูปร่างเลี้ยงชีวิต ได้แก่ หวัญโสภณีย์ ภิกษุไม่ควรเข้าไปคั่นเคย เพราะจะกระทำอันตรายต่อความเป็นสมณะได้ หรือจะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้ ถึงแม้จะบริสุทธิ์ใจก็ตาม หากต้องเข้าไปรับทักษิณาทาน ฟังตั้งสติ ให้ดีก่อน) มีหวัญม้าย, สาวทันทิก (สาวแก่ที่ไม่มีคู่ครอง), บัณเฑาะก์ (กระเทย), ภิกษุณี, โรงสุรา เป็นโคจรบ้าง เป็นผู้คลุกคลีด้วยพระราชาทั้งหลายบ้าง ด้วยราชมหาดำมาตย์ทั้งหลายบ้าง ด้วยพวกเดียรถีย์ทั้งหลายบ้าง ด้วยสาวกทั้งหลายของเดียรถีย์ทั้งหลายบ้าง ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์อันไม่อนุโลมต่อคุณทั้งหลายบ้าง ก็หรือว่าตระกูลทั้งหลายเหล่าใดที่ไม่ศรัทธา ไม่เลื่อมใส ที่ด่าและบริภาษให้ ที่ใคร่สิ่งอันหาประโยชน์มิได้ให้ ที่ใคร่สิ่งอันไม่เกื้อกูลให้ ที่ใคร่ความไม่ผาสุก ให้ ที่ใคร่ความไม่เกษมจากโยคะให้ (โยคะ คือ กิเลส) แก่ภิกษุทั้งหลาย แก่ภิกษุณีทั้งหลาย แก่อุบาสกทั้งหลาย แก่อุบาสิกาทั้งหลาย เธอไปเสพ ไปคบ นั่งใกล้ ซึ่งตระกูลทั้งหลายเห็นปานนั้น^{๙๖}

อนึ่ง ความถึงพร้อมด้วยโคจรมีแนวปฏิบัติอื่นอีก คือ ท่านแสดงโคจรอีก ๓ อย่าง คือ ๑) อุปนิสสยโคจร ได้แก่ การมีกัลยาณมิตรที่ประกอบด้วยคุณต่างๆ เช่น กถาวัตถุ ๑๐ เป็นต้น เป็นที่โคจรอันจะทำให้เธอมีศีล และสัมมาทิฐิเป็นต้น เป็นที่โคจร ๒) อารักขโคจร ได้แก่ การสำรวมด้วยการมีสติ ขณะเข้าไปสู่บ้านเพื่อบิณฑบาต และ ๓) อุปนิพันธโคจร ได้แก่ ธรรมเนียม คือ สติปัญญา อันเป็นที่ตั้งแห่งการเข้าไปผูกจิตไว้^{๙๗}

(๓) มีปกติเห็นภัยในโทษทั้งหลายแม้ว่าเล็กน้อย

การมีปกติเห็นภัยในโทษทั้งหลายแม้ว่าเล็กน้อย คือ ไม่ยอมอมลวงละเมิดศีล หรือแม้ความคิดที่เป็นอกุศลก็ไม่ยอมให้เกิด โทษเล็กน้อย คือ การผิดเสขยวัตร ภิกษุก็ไม่ยอมก้าวล่วง, ปกติเห็นภัยคือ เห็นโทษเล็กน้อยเหมือนโทษใหญ่ อาบัติทุพพาสิตเห็นให้เท่าปราชิก, ย่อมสมมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ได้แก่ สิกขาบททั้งหลายที่พึงศึกษา ภิกษุนั้นก็สมมาทาน (ถือเอา) โดยชอบ คือ โดยความเคารพ และโดยประการทั้งปวง^{๙๘}

^{๙๕} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๓๕-๓๖.

^{๙๖} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๓๖-๓๘.

^{๙๗} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๔๐.

^{๙๘} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑/๔๒.

สรุปความได้ว่า ปาฏิหาริย์ศีล ๔ ข้อ ข้อที่ ๑ เกี่ยวข้องกับภิกษุปาฏิโมกข์โดยตรง ว่าด้วยแนวปฏิบัติเป็นเครื่องทำให้บริสุทธิ์ หรือเป็นหลักแห่งความประพฤติเพื่อความบริสุทธิ์แห่งศีล ๓ ประการ คือ สำรวมในพระปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร และเห็นภัยในมรโทษน้อยใหญ่ ไม่ล่วงละเมิดสิกขาบทแม้ว่าจะเป็นสิกขาบทเล็กน้อยก็ตาม

๒.๕.๓ นวกภิกษุธรรม (ธรรมของภิกษุใหม่)

ภิกษุที่บวชในพระพุทธศาสนาทุกรูปต้องสำรวมในพระปาฏิโมกข์ตั้งแต่ตอนบวชใหม่ และต้องรักษาอย่างจริงจังต่อไปจนตลอดชีวิต ภิกษุปาฏิโมกข์เป็นวินัยที่อุปัชฌาย์อาจารย์จะต้องอบรมสั่งสอนแก่ภิกษุที่บวชใหม่ และปลูกฝังให้รักษาอย่างดีตลอดชีวิต ครั้งหนึ่งขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่หมู่บ้านอันธกวินทะ แคว้นมคธ พระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ ทรงแนะนำพระอานนท์ให้แนะนำพวกภิกษุใหม่ บวชได้ไม่นาน เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยให้สมาทาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในธรรม ๕ ประการ ได้แก่

(๑) ให้ดำรงอยู่ในปาฏิโมกข์สังวรศีลว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย มาเถิด ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในพระปาฏิโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย’

(๒) ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในอินทริยสังวรศีลว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย มาเถิด ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทริยทั้งหลาย มีสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน มีใจรักษาดีแล้ว ประกอบด้วยจิตที่มีสติเป็นเครื่องรักษาอยู่’

(๓) ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในการพูดมีที่จับว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย มาเถิด ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้พูดน้อย พูดให้มีที่จับ’

(๔) ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในความสงบกายว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย มาเถิด ขอท่านทั้งหลายจงอยู่ป่าเป็นวัตร จงอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงัด คือป่าโปร่งและป่าทึบ’

(๕) ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในสัมมาทสสนะ (ความเห็นชอบ)ว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย มาเถิด ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้มีสัมมาทสสนะ ประกอบด้วยสัมมาทสสนะ’^{๙๙}

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า ปาฏิโมกข์สังวรศีล เป็นหลักธรรมที่พระอุปัชฌาย์อาจารย์จะต้องอบรมสั่งสอนแก่ภิกษุใหม่ และปลูกฝังให้รักษาอย่างจริงจังตลอดชีวิต ต่อจากนั้นก็ต้องสำรวมอินทริย คือ สำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้กิเลสครอบงำได้ พร้อมกันนั้นก็ให้พยายามหลีกเลี่ยงการพูดคุยกับคนอื่น มีความสำรวมกายและศึกษาหาความรู้ จนมีสัมมาทสสนะ

๒.๕.๕ อาวาสสิกขาธรรม (ธรรมของภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาส)

^{๙๙} ส.ป. (ไทย) ๒๒/๑๑๔/๑๙๒-๑๙๓.

ภิกษุปาฏิโมกข์เป็นพระวินัยที่จำเป็นสำหรับภิกษุผู้ปกครองดูแลอาวาส ภิกษุผู้เป็นเจ้าของอาวาส (อาวาสสิกขิก) มีความจำเป็นต่อบรพฐภิกษุปาฏิโมกข์ พระพุทธองค์ได้แสดงหลักธรรมสำหรับภิกษุผู้เป็นเจ้าของอาวาสไว้อย่างชัดเจนในพระไตรปิฎก แต่ที่ปรากฏชัดเจน คือ อาวาสกวรรค แห่งอังคุตตรนิกาย ปัญจนิบาต มี ๑๐ สูตร^{๑๐๐} สามารถจำแนกกว้างๆ เป็น ๒ ลักษณะ หลักธรรมที่ส่งเสริมการทำหน้าที่ของเจ้าอาวาสและหลักข้อปฏิบัติที่เจ้าอาวาสผู้หวังความเจริญจะต้องละเว้น ขอยกพระสูตรในอาวาสกวรรคที่เกี่ยวกับศีล หรือภิกษุปาฏิโมกข์ มาแสดงเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

(๑) อาวาสกสูตร ว่าด้วยธรรมของเจ้าอาวาส ความโดยสรุปว่า ภิกษุผู้เป็นเจ้าของอาวาสผู้ไม่ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ จะเป็นผู้ที่ไม่ควรยกย่อง แต่ถ้าภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เป็นผู้ที่ไม่ควรยกย่อง คือ

- (๑) เป็นผู้พร้อมด้วยอากัปกิริยาและวัตรปฏิบัติ^{๑๐๑}
- (๒) เป็นพหูสูต
- (๓) เป็นผู้ประพฤตขัดเกลา
- (๔) มีกัลยาณพจน์
- (๕) มีปัญญา^{๑๐๒}

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า เจ้าอาวาสผู้ควรยกย่องนั้น ต้องประกอบด้วยหลักธรรมทั้งส่วนที่เกี่ยวกับมรรยาทและข้อวัตรอันเป็นธรรมเนียมของหมู่สงฆ์ ต้องสนใจการศึกษาจนสามารถจดจำคำสอนได้ไม่ลืมเลือน เป็นพหูสูต ในด้านความประพฤติที่ต้องสนใจการประพฤตเพื่อขัดเกลาให้กิเลสเบาบาง เจรจากับคนอื่นด้วยคำที่สัตย์จริงและด้วยถ้อยคำไพเราะรื่นหู พร้อมกันนั้นก็ต้องมีปัญญาเฉลียวฉลาด สามารถนำพาหมู่คณะและแก้ปัญหาได้อย่างเรียบร้อย

(๒) ปิยสูตร ว่าด้วยธรรมเป็นเหตุให้เป็นที่รัก ความโดยสรุปว่า ภิกษุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ ย่อมเป็นที่รัก ที่พอใจ เป็นที่เคารพ และเป็นที่ยกย่องของเพื่อนสพรหมจารี คือ

- (๑) เป็นผู้ไม่มีศีล
- (๒) เป็นพหูสูต
- (๓) มีกัลยาณพจน์
- (๔) เป็นฉนลานลาภี

^{๑๐๐} อาวาสกวรรค หมวดว่าด้วยภิกษุผู้เป็นเจ้าของอาวาสมี ๑๐ สูตร ได้แก่ อาวาสกสูตร ปิยสูตร โสภณสูตร พหุการสูตร อนุกัมปสูตร ปฐมอวัณณาหารสูตร ทุตติยอวัณณาหารสูตร ตติยอวัณณาหารสูตร ปฐมมัจฉริยสูตร ทุตติยมัจฉริยสูตร. อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๑-๒๔๐/๓๗๓-๓๘๓.

^{๑๐๑} เพียบพร้อมด้วยกิริยามรรยาท (อากัปกิริยา) หมายถึง มรรยาทของความเป็นสมณะ. อภ.ปญจก.อ. (ไทย) ๓๖/๓/๔๘๖.

^{๑๐๒} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๑/๓๗๓.

(๕) ประจักษ์แจ้งวิมุตติ^{๑๐๓}

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า เจ้าอาวาสผู้ที่จะเป็นที่เคารพรักของเพื่อนสหพรหมจารี จำเป็นต้องเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์เป็นอันดับแรก คือ เป็นผู้สำรวมในปาฏิโมกข์เป็นต้น ธรรมข้อนี้เป็นส่วน ของความประพฤติ ส่วนธรรมข้อที่ ๒-๕ เป็นธรรมด้านความทรงจำพุทพจน์ การใช้วาจา การบรรล ุฌานและความหลุดพ้น ธรรมเหล่านี้จะเกิดมีได้ก็ต้องอาศัยศีล

(๓) พหุการสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้มีอุปการะมากแก่อาวาส ความโดยสรุปว่า ภิคุเจ้าอาวาสประกอบด้วยธรรม ๕ ประการนี้ ย่อมเป็นผู้มีอุปการะมากแก่อาวาส คือ

- (๑) เป็นผู้ที่มีศีล
- (๒) เป็นพหุสูต
- (๓) รู้จักปฏิสังขรณ์เสนาสนะที่ปรักหักพัง
- (๔) บอกข่าวในคราวจะทำบุญแก่พระสงฆ์หมู่ใหญ่
- (๕) เป็นฌานลาภี^{๑๐๔}

พระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่า เจ้าอาวาสผู้ที่จะมีอุปการะต่อวัดนั้น จะต้องมีศีลบริสุทธิ์ คือ สำรวมในภิกขุปาฏิโมกข์ นอกจากนั้นก็เป็นผู้สามารถทรงจำพระพุทพจน์ได้มาก มีความสามารถในการ บูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะ ฉลาดและสามารถในการชักชวนคฤหัสถ์ผู้ได้ทำการบวรณาไว้ให้มา ช่วยกันปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมเสนาสนะที่ชำรุดทรุดโทรมให้กลับมามั่นคงแข็งแรงสวยงาม พร้อมกันนั้น เมื่อถึงคราวที่ในวัดมีภิกษุอาศัยอยู่จำนวนมาก หรือมีอาคันตุกภิกษุเดินทางมาจากถิ่นอื่น นอกจากเจ้า อาวาสจะต้องรับและจัดให้เข้าอาศัยในเสนาสนะแล้ว จะต้องชักชวนคฤหัสถ์ให้มาร่วมถวายการ อุปถัมภ์บำรุงด้วย ด้านการปฏิบัติส่วนตัวก็ต้องชวนช่วยในการทำความเพียรเพื่อรักษาจิตใจให้สงบ เพื่อความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติต่อไป

๒.๕.๖ ปัพพชิตอภินทปัจจเวกขณ

ในการดำเนินชีวิต พระพุทธเจ้าจะสอนให้ภิกษุพิจารณาเสมอว่า ภิกษุมีสถานะแตกต่าง จากคฤหัสถ์ มีภาระที่จะต้องดำเนินชีวิตอย่างสงบสำรวม มุ่งพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา トラบไต่ที่ยังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์ก็ยิ่งต้องศึกษาต่อไป ต่อเมื่อบรรล ุเป็นพระอรหันต์แล้วจึงได้ชื่อว่าสำเร็จการศึกษาในพระธรรมวินัย เป็นนอเสขบุคคล ทรงสอนให้ภิกษุ พิจารณาเตือนใจตนเองๆ ดังบทพิจารณาในปัพพชิตอภินทสูตร ว่า

- (๑) เราถึงความมีเพศต่างจากคฤหัสถ์
- (๒) การเลี้ยงชีพของเราเนื่องด้วยผู้อื่น

^{๑๐๓} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๒/๓๗๔-๓๗๕.

^{๑๐๔} อัง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๔/๓๗๖.

(๓) เรามีอากัปกริยาอย่างอื่นที่จะพึงทำ
 (๔) เราติเตียนตนเองโดยศีลได้หรือไม่
 (๕) เพื่อนพรหมจรรย์ผู้รู้ทั้งหลายพิจารณาแล้วติเตียนเราโดยศีลได้หรือไม่
 (๖) เราจักต้องมีความพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น
 (๗) เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น

(๘) วันคืนล่วงไป ๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่

(๙) เรายินดียิ่งในเรือนว่าง^{๑๐๕}อยู่หรือไม่

(๑๐) ญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ^{๑๐๖}อันวิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์^{๑๐๗} ที่เราบรรลุแล้วซึ่งจักเป็นเหตุให้เราไม่เก้อเขินเมื่อเพื่อนพรหมจรรย์ถามในภายหลัง มีอยู่หรือไม่^{๑๐๘}

ธรรมสำหรับพิจารณาเนื่องๆ ของภิกษุนี้ เริ่มด้วยบทพิจารณาให้เห็นว่า ตนออกบวชเป็นภิกษุแล้ว มีเพศเป็นสมณะ ไม่ใช่คฤหัสถ์เหมือนแต่ก่อน ต้องอาศัยคนอื่นเลี้ยงชีพ ไม่สามารถประกอบอาชีพ หรือหุงต้มอาหารฉันเองได้ ต้องสำรวมอากัปกริยา ที่สำคัญต้องรักษาศีล คือ สำรวมในพระปาฏิโมกข์ พร้อมกับหมั่นตักเตือนตนให้สำรวมระวังไม่ละเมิดพุทธบัญญัติ ระวังไม่ทำผิดจนเป็นเหตุให้เพื่อนภิกษุติเตียนได้ ขณะเดียวกันก็ต้องเตือนตนให้พร้อมเผชิญกับความพลัดพราก พร้อมรับผลของกรรม เตือนตนให้หมั่นทำความเพียร ไม่ให้เวลาล่วงไปโดยไม่ทำประโยชน์ โดยที่สุดต้องยกระดับการขัดเกลากิเลสของตนจนถึงขั้นบรรลุฌานสมาบัติ และได้บรรลุธรรมชั้นสูงยิ่งๆ ขึ้นไปตามลำดับ

๒.๖ สรุป

จากการศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของภิกษุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนาสรุปความได้ว่า ภิกษุปาฏิโมกข์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อาณาปาฏิโมกข์ หมายถึง ประมวลสิกขาบทที่เป็นพุทธบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงตั้งขึ้นเป็นพุทธอาณา ได้แก่ อาทิพรหมจรรย์สิกขา หรือคัมภีร์ที่รวมวินัยของสงฆ์ ๒๒๗ ข้อ มีพระพุทธานุญาติให้สวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน ที่เรียกว่า พระสงฆ์ลง

^{๑๐๕} ยินดียิ่งในเรือนว่าง ในที่นี้หมายถึงยินดีอยู่ผู้เดียวบำเพ็ญกายวิเวกให้บริบูรณ์ทุกอิริยาบถในที่สงัด. อัง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๔๘/๓๔๙, หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึงความยินดีในเรือนว่างด้วยปฐมฌาน ทุตติฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน

^{๑๐๖} ญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ หมายถึง มหัคคตโลกุตตรปัญญาอันประเสริฐ บริสุทธิ์ สูงสุดสามารถกำจัดกิเลสได้. อัง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๔๘/๓๕๐.

^{๑๐๗} ธรรมของมนุษย์ ในที่นี้หมายถึงกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ. อัง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๔๘/๓๕๐.

^{๑๐๘} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๔๘/๙๒.

อุโบสถกรรม ลิกขาบทในพระวินัยปิฎก เรียกว่าง่าย ๆ พระวินัยเป็นคำสอนที่เป็นเบื้องต้น เป็นประธาน เป็นประมุขของธรรมทั้งหลาย เป็นข้อปฏิบัติระดับศีลที่มีความสำคัญยิ่ง เพราะถือว่าเป็นพื้นฐาน สำหรับการพัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา พิจารณาจากเหตุการณ์การบัญญัติพระวินัยสรุปได้ว่า ภิกษุ ปาฏิโมกข์นี้น่าจะเกิดขึ้นที่หลังโอวาทปาฏิโมกข์ ทั้งนี้เพราะว่า ในตอนปฐมโพธิกาล (๒๐ พรรษาแรก) พระพุทธองค์ยังไม่บัญญัติสิกขาบท แต่ทรงสอนและปกครองคณะสงฆ์ด้วยหลักโอวาทปาฏิโมกข์ที่ทรง แสดงในท่ามกลางสงฆ์จนต่อมามีภิกษุประพฤติเสียหาย (เกิดอภยวินัยธรรม) พระองค์จึงบัญญัติ สิกขาบท ซึ่งต่อมารวบรวมเป็นภิกษุปาฏิโมกข์ มี ๒๒๗ สิกขาบท และมีพุทธบัญญัติให้ยกขึ้นแสดงใน ท่ามกลางสงฆ์ทุกกึ่งเดือน (ในวันขึ้น/แรม ๑๕ หรือ ๑๔ ค่ำ)

เหตุปัจจัยที่จะทำให้พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลายดำรงอยู่นานหรือไม่นาน มี ๓ อย่าง คือ (๑) พระพุทธเจ้าแสดงนวัคคัสตฤศาสน์โดยพิสดาร (๒) ทรงบัญญัติสิกขาบท แสดงภิกษุ ปาฏิโมกข์ และ (๓) กำหนดจิตของสาวกแล้วสั่งสอน ภิกษุปาฏิโมกข์เป็นปัจจัยที่ทำให้พระพุทธศาสนา ดำรงอยู่นาน พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์คือ พระวิปัสสิพุทธเจ้า พระสีขีพุทธเจ้า และพระเวสสภูพุทธ เจ้า ได้ทรงแสดงและปกครองคณะสงฆ์ด้วยโอวาทปาติโมกข์และไม่แสดงนวัคคัสตฤศาสน์โดยพิสดาร ไม่บัญญัติพระวินัย เป็นเหตุให้ศาสนาของพระองค์ไม่ดำรงอยู่นาน ส่วนพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ คือ พระกกุสันธะพุทธเจ้า พระโกนาคมะพุทธเจ้า และพระกัสสปะพุทธเจ้า ทรงแสดงนวัคคัสตฤศาสน์ โดยพิสดารและบัญญัติพระวินัย เป็นเหตุให้ศาสนาของพระองค์ดำรงอยู่นาน

ภิกษุปาฏิโมกข์มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา ในฐานะ (๑) เป็นข้อปฏิบัติเพื่อ ประโยชน์แห่งพระพุทธศาสนา ๑๐ ประการ (๒) เป็นข้อปฏิบัติที่เป็นระเบียบของคณะสงฆ์ (๓) เป็น ข้อปฏิบัติสำหรับผู้อยู่ในอริยวินัย สำหรับฝึกหัดพัฒนาตนสู่ความเป็นพระอริยเจ้า (๔) เป็นข้อปฏิบัติ เพื่อส่งเสริมความประพฤติดีงามของคณะสงฆ์ เพื่อให้ภิกษุมีชีวิตที่เรียบง่าย (๕) เป็นข้อปฏิบัติเพื่อ ฝึกหัด (วินัย) คู่กับธรรม (๗) เป็นข้อปฏิบัติเพื่อสร้างความองอาจในท่ามกลางสงฆ์ ทำให้ภิกษุได้ อานิสงส์ คือ ไม่มีวิปถีสาร มีความสบายใจ ไม่ต้องวิตกกังวลเรื่องศีลาจารวัตร และ (๘) เพื่อประโยชน์ แก่ความหลุดพ้นตามลำดับ คือ วินัยเพื่อประโยชน์แก่ความสำรวม (สังวร) ความไม่เดือด ร้อน (อวิปถีสาร) ความปราโมทย์ (ปาโมชชะ) ความอึดใจ (ปีติ) ความสงบใจ (ปัสสัทธิ) ความสบายใจ (สุข) ความตั้งมั่นแห่งจิต (สมาธิ) ความรู้เห็นตามเป็นจริง (ยถาภูตญาณทัสสนะ) ความเบื่อหน่าย (นิพพิทา) ความส่ำรอกกิเลส (คลายกำหนด) (วิราคะ) ความหลุดพ้น (วิมุตติ) ความเห็นว่าหลุดพ้น (วิมุตติญาณทัสสนะ) และความดับสนิทหาเชื่อกันได้ (อนุปาทาปรินิพพาน) การกล่าวมือนุปาทานิพพาน นั้นเป็นประโยชน์เป็นต้น

บทที่ ๓

การสืบทอดภิกขุปาฏิโมกข์ของภิกษุในพระพุทธศาสนา

บทนี้เป็นการศึกษาถึงการสืบทอดภิกขุปาฏิโมกข์ของภิกษุในพระพุทธศาสนาในประเด็นต่อไปนี้เป็น (๑) สังฆกรรมที่เกี่ยวกับการแสดงภิกขุปาฏิโมกข์ (๒) สิกขาบทในพระปาฏิโมกข์ ๒๒๗ สิกขาบท (๓) โทษจากการละเมิดสิกขาบทในพระปาฏิโมกข์ (๔) วิธีออกจากอาบัติของภิกษุ และ (๕) การสืบทอดภิกขุปาฏิโมกข์ของภิกษุ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑ สังฆกรรมเกี่ยวกับการแสดงภิกขุปาฏิโมกข์

หลังจากมีอาสวัฏฐานิยธรรมเกิดขึ้นในหมู่สงฆ์ กล่าวคือ มีภิกษุบางรูปประพฤติน่าไม่เหมาะสมก่อให้เกิดความเสียหายแก่คณะสงฆ์ พระพุทธเจ้าจึงหยุดแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ จากนั้นจึงเริ่มบัญญัติสิกขาบทเป็นพุทธบัญญัติที่มีลักษณะกำหนดโทษเป็นพุทธอาณัติ เรียกว่า ภิกขุปาฏิโมกข์ หรือ อาณาปาฏิโมกข์^๑ ดังนั้น ภิกขุปาฏิโมกข์หรืออาณาปาฏิโมกข์จึงมีความสำคัญต่อชีวิตของภิกษุ ในระยะแรกยังไม่มียุติบัญญัติเกี่ยวกับการสวดภิกขุปาฏิโมกข์อย่างชัดเจน ภิกษุจึงพากันสวดกันบ่อย พระพุทธองค์เห็นว่าเกิดความจำเป็นจึงกำหนดให้ภิกษุรวมตัวกันแล้วยกอาณาปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงในท่ามกลางสงฆ์ทุกกึ่งเดือน เพื่อทบทวนสิกขาบทที่ภิกษุต้องรักษาไปจนตลอดชีวิต ขณะเดียวกันหากมีภิกษุล่วงละเมิดสิกขาบทก็จะได้กระทำคืนตามวิธีที่บัญญัติไว้อย่างชัดเจน วิธีปฏิบัติที่กล่าวมานี้กำหนดให้ทำเป็นสังฆกรรมอย่างมีแบบแผน มีขั้นตอนและรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑.๑ พุทธบัญญัติให้ยกสิกขาบทขึ้นแสดง

การสวดภิกขุปาฏิโมกข์มีพัฒนาการหลายครั้ง ก่อนที่จะได้ข้อยุติดังที่ปรากฏในปัจจุบัน ดังที่กล่าวแล้วว่า ในตอนแรกของการประกาศพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้ายังไม่ได้บัญญัติพระวินัย แต่ทรงปกครองและสั่งสอนภิกษุด้วยโอวาทปาฏิโมกข์ จนกระทั่งมีภิกษุบางรูปประพฤติน่าเสียหาย เกิดอาสวัฏฐานิยธรรม จึงทรงบัญญัติพระวินัยเป็นเรื่องมีปกครองคณะสงฆ์ นับจากนั้นพระพุทธเจ้าก็ได้ยุติการแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ทรงรับสั่งให้ภิกษุยกภิกขุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงแทน การยกภิกขุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงมีความเป็นมาตามลำดับดังต่อไปนี้

^๑ อรรถกถาพระวินัยปิฎกบรรยายว่า พระพุทธเจ้าจะไม่แสดงโอวาทปาฏิโมกข์ในสังฆซึ่งไม่บริสุทธิ์ จากนั้นจึงอนุญาตให้ภิกษุยกภิกขุปาฏิโมกข์ (อาณาปาฏิโมกข์) ขึ้นแสดงในท่ามกลางสงฆ์ทุกกึ่งเดือน. ๑/๑/๑/๓๔๗.

๓.๑.๑.๑ การแสดงภิกขุปาฏิโมกข์ระยะแรก

ในช่วงปฐมโพธิกาล พระพุทธศาสนายังไม่ได้กำหนดให้มีพิธีกรรมหรือสังฆกรรมในวันอุโบสถเหมือนกับนักบวชนอกศาสนา คัมภีร์พระวินัยปิฎก จุฬวรรคกล่าวถึงความเป็นมาในตอนนี้อย่างไรว่า ในวันอุโบสถ ๑๕ คำวันหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่กับพระภิกษุสงฆ์ ณ ปราสาทที่นางวิสาขาสร้างถวายในบุพพาราม จนกระทั่งดึกล่วงปฐมยามแห่งราตรี พระอานนท์จึงกราบทูลขอให้พระพุทธเจ้า สวดพระปาฏิโมกข์ แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงนิ่งอยู่ เมื่อมีขมิณยามแห่งราตรีล่วงไป พระอานนท์ก็กราบทูลเตือนเป็นครั้งที่สอง แต่ก็ประทับนิ่ง ครั้นปัจฉิมยามแห่งราตรีล่วงแล้วอรุณกำลังจะขึ้น พระอานนท์ก็กราบทูลเตือนอีกเป็นครั้งที่สาม พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “บริษัทไม่บริสุทธ์” พระโมคคัลลานะ พิจารณาที่รู้ว่ามิใช่ภิกษุที่ขาดจากความเป็นภิกษุ แต่ปฏิญาณตนว่าเป็นภิกษุนั่งปนอยู่ในบริษัทนั้น ท่านจึงพูดกับภิกษุนั้นให้ออกไปเสีย แม้พูดถึงสามครั้งภิกษุนั้นก็ยังนั่งอยู่ ท่านจึงจับแขนพาออกไปนอกชุ้มประตูแล้วลงกลอน พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “โมคคัลลานะ น้าอัครรรยจริง โมคคัลลานะ เป็นเรื่องยังไม่เคยปรากฏ โมฆบุรุษรอนจนกระทั่งถูกขูดแขนออกไป”^๒

จากนั้นทรงตรัสเปรียบเทียบพระธรรมวินัยว่ามีลักษณะเหมือนกับมหาสมุทร ๘ ประการ โดยในอันดับแรกทรงแสดงลักษณะของมหาสมุทร ๘ ประการ ว่า

- (๑) มหาสมุทรดำไปโดยลำดับ ลาดไปโดยลำดับ ลึกลงไปโดยลำดับ ไม่ลึกชั้นดิ่งไปทันที
- (๒) (น้ำใน)มหาสมุทรมีปกติคงที่ ไม่ล้นฝั่ง
- (๓) มหาสมุทรไม่อยู่ร่วมกับซากศพ ย่อมซัดซากศพขึ้นฝั่งจนถึงบนบก ทันที
- (๔) มหาสมุทรทุกสาย คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรรภู มหิ ไหลลงสู่มหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิมของตน รวมเรียกว่า มหาสมุทรทั้งสิ้น
- (๕) แม่น้ำสายใดสายหนึ่งในโลกที่ไหลรวมลงสู่มหาสมุทร และสายฝนตกลงจากฟากฟ้า ก็ไม่ทำให้มหาสมุทรพร่องหรือเต็มได้
- (๖) มหาสมุทรมีรสเดียว คือ รสเค็ม
- (๗) มหาสมุทรมีรัตนะมาก มีรัตนะหลายชนิด คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์สังข์ ศิลา ประพาฬ เงิน ทอง ทับทิม แก้วตาแมว
- (๘) มหาสมุทรเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ขนาดใหญ่ คือ ปลาตมิ ปลาตมิงคละ ปลาตมิติมิงคละ ปลาตมหาตมิงคละ อสุร นาค คนธรรพ์ มีลำตัว ๑๐๐ โยชน์บ้าง ๒๐๐ โยชน์บ้าง ๓๐๐ โยชน์บ้าง ๔๐๐ โยชน์บ้าง ๕๐๐ โยชน์บ้าง^๓

^๒ วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๘๓/๒๗๘, ชุ.ชา.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๐/๒๕๒-๒๕๔.

^๓ วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๘๔/๒๘๐-๒๘๒,

จากนั้นพระพุทธเจ้าได้แสดงอุปมาให้เห็นให้เห็นว่า พระธรรมวินัยของพระองค์ก็มีความน่าอัศจรรย์ ๘ ประการคล้ายกับมหาสมุทร ดังความตอนหนึ่งว่า

(๑) ในธรรมวินัยนี้ มีการศึกษาไปตามลำดับ มีการบำเพ็ญไปตามลำดับ มีการปฏิบัติไปตามลำดับ ไม่ใช่มีการบรรลุหรือหัตถผลโดยทันที เหมือนมหาสมุทรต่ำไปโดยลำดับ ลาดไปโดยลำดับ ลึกลงไปโดยลำดับ ไม่ลึกชั้นดังไปทันที

(๒) สวางทั้งหลายของเราย่อมไม่ละเมิดลึกขาบทที่เราบัญญัติไว้ แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต เหมือน(น้ำใน)มหาสมุทรมีปกติคงที่ ไม่ล้นฝั่ง

(๓) บุคคลใดที่ศีลมีบาปธรรม ประพฤติไม่สะอาด น่ารังเกียจ ปกปิดพฤติกรรม ไม่ใช่สมณะแต่ปฏิบัติว่าเป็นสมณะ ไม่ใช่พรหมจารี แต่ปฏิบัติว่าเป็นพรหมจารี เน่าภายใน เปียกชุ่ม เป็นดุจหยากเยื่อ สงฆ์ก็ไม่อยู่ร่วมกับบุคคลนั้น สงฆ์ย่อมประชุมกันนำบุคคลนั้นออกไปทันที แม้บุคคลนั้นจะนั่งอยู่ในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ก็ยังห่างไกลจากสงฆ์ และสงฆ์ก็ห่างไกลจากบุคคลนั้น เหมือนมหาสมุทรไม่อยู่ ร่วมกับซากศพ ย่อมชั้ซากศพขึ้นฝั่งจนถึงบนบก ทันที

(๔) วรรณะ ๔ เหล่านี้คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร ออกจากเรือนมาบวชในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิม รวมเรียกว่าสมณะเชื้อสายศากยบุตรทั้งสิ้น เหมือนมหานทีทุกสาย คือ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรรภู มหิ ไหลลงสู่มหาสมุทรแล้ว ย่อมละชื่อและโคตรเดิม รวมเรียกว่า มหาสมุทรทั้งสิ้น

(๕) แม้ถ้าภิกษุจำนวนมาก ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุก็ไม่ทำให้นิพพานพร่องหรือเต็มได้ เหมือนแม่น้ำสายใดสายหนึ่งในโลกที่ไหลรวมลงสู่มหาสมุทร และสายฝนตกลงจากฟากฟ้า ก็ไม่ทำให้มหาสมุทรพร่องหรือเต็มได้

(๖) ธรรมวินัยนี้มีรสเดียวคือวิมุตติรส (ความหลุดพ้น) เหมือนมหาสมุทรมีรสเดียวคือ รสเค็ม

(๗) ธรรมวินัยนี้มีรัตนะมาก มีรัตนะหลายชนิดคือ สติปัญญา ๔ สัมมัตถิยาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทริย ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘ เหมือนมหาสมุทรมีรัตนะมาก มีรัตนะหลายชนิด คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ ศิลา ประพาฬ เงิน ทอง ทับทิม แก้วตาแมว

(๘) ธรรมวินัยนี้เป็นที่อยู่ของผู้ใหญ่ คือ พระโสดาบัน บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล พระสกิทาคามี บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุสกิทาคามีผล พระอนาคามี บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอนาคามีผล พระอรหันต์ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตผล เหมือนมหาสมุทรเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ขนาดใหญ่ คือ ปลาตมิ ปลาตมิงคละ ปลา ตมิตมิงคละ ปลามหา

ติมิงคละ อสุร นาค คนธรรพ์ มีลำตัว ๑๐๐ โยชน์บ้าง ๒๐๐ โยชน์บ้าง ๓๐๐ โยชน์บ้าง ๔๐๐ โยชน์บ้าง ๕๐๐ โยชน์บ้าง^๕

พระพุทธเจ้าจึงทรงปรารภเรื่องนี้ตรัสให้พระสงฆ์ยกเอาพระวินัยที่ทรงบัญญัติไว้มาสด เป็นภิกขุปาฏิโมกข์แทน และให้พระสงฆ์สวดกันเอง การสวดภิกขุปาฏิโมกข์เป็นหน้าที่ของภิกษุ ไม่ใช่ วินัยของพระพุทธเจ้า (พระพุทธเจ้าแสดงเฉพาะโอวาทปาฏิโมกข์) พระพุทธเจ้าจะไม่เสด็จมาทำ อุโบสถร่วมด้วยอีก

หลังจากนั้น จึงมีการแสดงภิกขุปาฏิโมกข์ตามที่เห็นสมควรแต่พระพุทธเจ้าก็โปรดให้แก้ไข ให้เหมาะสม สิ่งทีภิกษุในขณะนั้นปฏิบัติ

(๑) เมื่อภิกษุทราบว่พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ยกภิกขุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงในท่ามกลาง สงฆ์ในวันอุโบสถ ภิกษุเหล่านั้นพากันสวดภิกขุปาฏิโมกข์กันทุกวัน พระพุทธเจ้าเห็นว่าเป็นการสวด บ่อยครั้งเกินไปอาจทำให้เกิดความลำบาก จึงทรงบัญญัติไม่ให้สวดภิกขุปาฏิโมกข์ทุกวันด้วยพระดำรัส ว่า ภิกษุไม่พึงสวดพระปาฏิโมกข์ทุกวัน รูปใดสวด ต้องอาบัติทุกกฏ^๕ อนุญาตให้สวดเฉพาะในวัน อุโบสถ

(๒) เมื่อพวกภิกษุทราบว่า พระพุทธเจ้าอนุญาตให้สวดพระปาฏิโมกข์ในวันอุโบสถจึง สวดพระปาฏิโมกข์ ๓ ครั้ง คือ ในวัน ๑๔ ค่ำ, วัน ๑๕ ค่ำ, และวัน ๘ ค่ำแห่งปักษ์ พระพุทธเจ้าจึง บัญญัติว่า “ภิกษุไม่พึงสวดพระปาฏิโมกข์ปักษ์ละ ๓ ครั้ง รูปใดสวด ต้องอาบัติทุกกฏ” ทรงอนุญาตให้ สวดพระปาฏิโมกข์ปักษ์ละ ๑ ครั้ง คือ ในวัน ๑๔ ค่ำ หรือ ๑๕ ค่ำ^๖

(๓) ต่อมามีภิกษุสวดปาฏิโมกข์เฉพาะคณะของตน ไม่สวดร่วมกับภิกษุอื่นจึงทรง บัญญัติว่า “ภิกษุไม่พึงสวดพระปาฏิโมกข์เฉพาะบริษัทของตน รูปใดสวด ต้องอาบัติทุกกฏ” ทรง อนุญาตให้สวดพระปาฏิโมกข์แก่ภิกษุบริษัทผู้พร้อมเพรียงกัน และท้ายที่สุดทรงอนุญาตความพร้อม เพียงมีกำหนดภายในอาวาสเดียวกันเท่านั้น^๗

๓.๑.๑.๒ การแสดงภิกขุปาฏิโมกข์ทุกกึ่งเดือน

นับจากนั้นเป็นต้นมา จึงมีการยกเอาวินัยขึ้นสวดเป็นปาฏิโมกข์ทุก ๑๕ วันสืบต่อมาจน บัดนี้ ภิกขุปาฏิโมกข์ที่ยกเอาพระวินัยขึ้นมาสวด เรียกว่า วินัยปาฏิโมกข์^๘ ซึ่งก็คือ คัมภีร์รวมวินัยสงฆ์ ๒๒๗ ข้อ ต้องสวดทบทวนในที่ประชุมสงฆ์หรือการลงอุโบสถทุกกึ่งเดือน ในวันพระ ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ^๙

^๕ วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๘๕/๒๘๒-๒๘๕,

^๕ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๖/๒๑๒.

^๖ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๖/๒๑๓.

^๗ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๖/๒๑๓-๒๑๔.

^๘ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๓/๒๐๔.

^๙ วิ.ม. (ไทย) ๔/ ๑๔๙/๒๒๖.

พระพุทธเจ้าจึงทรงปรารภเรื่องนี้ตรัสให้พระสงฆ์ยกเอาพระวินัยที่ทรงบัญญัติขึ้นไว้มาสดเป็นภิกขุปาฏิโมกข์แทน และให้พระสงฆ์สวดกันเอง^{๑๐}

เป็นที่ทราบโดยทั่วไปว่า ในการบัญญัติพระวินัย พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติไว้ล่วงหน้า เป็นกฎสำเร็จรูปก่อนจะมีความเสียหายเกิดขึ้น แต่เมื่อมีพระสงฆ์เกิดขึ้นและอยู่ร่วมกันจำนวนมาก มีความประพฤติเสียหายเกิดขึ้นในหมู่พระสงฆ์ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามประพฤติเช่นนั้น ไม่ให้ภิกษุอื่นประพฤติก่อต่อไป^{๑๑} เห็นได้ว่าในตอนต้นพุทธกาลคือตั้งแต่พรรษาที่ ๑ ถึงพรรษาที่ ๑๑ พระพุทธเจ้ายังไม่ได้ทรงบัญญัติสิกขาบทไว้^{๑๒} เพราะภิกษุสงฆ์ล้วนมีวัตรปฏิบัติที่ดีงาม ครั้นต่อมาในพรรษาที่ ๑๒ ขณะประทับอยู่ณเมืองเวรัญชา พระสารีบุตรกราบทูลอาราธนาให้ทรงบัญญัติสิกขาบท ดังปรากฏในพระวินัยปิฎก เจริญชกนทว่า “ถึงเวลาแล้วพระพุทธเจ้าข้าที่พระพุทธเจ้าจะทรงบัญญัติสิกขาบท ทรงยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงแก่พระสาวก อันจะเป็นเหตุให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่ได้ยืนนาน”^{๑๓}

ถึงตอนนั้นพระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงบัญญัติสิกขาบท เพราะในระยะนั้นภิกษุสงฆ์ส่วนใหญ่เป็นพระอริยบุคคลทั้งนั้น การรักษาศีลของภิกษุสงฆ์ในขณะนั้นจึงเป็นลักษณะจารีตประเพณี ตามแบบอย่างทีพระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติมาที่เรียกว่า จาริตตศีล ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสตอบพระสารีบุตร ความโดยสรุปว่า ให้รอไปก่อน ยังไม่ถึงเวลา ตถาคตรู้เวลาในเรื่องที่จะบัญญัติสิกขาบทนั้น พระพุทธเจ้าจะยังไม่บัญญัติสิกขาบทแก่สาวก ไม่ยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงตลอดเวลาที่ยังไม่เกิดอาสวัฏฐานิยธรรม^{๑๔} บางอย่างขึ้นในหมู่สงฆ์ พระพุทธเจ้าจึงจะบัญญัติสิกขาบท จะยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงแก่สาวก เพื่อขจัดธรรมเหล่านั้น ภิกษุสงฆ์ยังไม่มีเสนียด ไม่มีโทษ ไม่มีสิ่งมีมัวหมอง ในภิกษุ ๕๐๐ รูปนี้ภิกษุเหล่านี้มีคุณธรรมอย่างต่ำก็ขึ้นโสดาบัน^{๑๕}

หลังจากพระพุทธเจ้าอนุญาตให้ภิกษุนำพระวินัยมาสดเป็นภิกขุปาฏิโมกข์แล้ว พระวินัยปิฎกกล่าวถึงเรื่องทีควรทราบเกี่ยวกับการสวดภิกขุปาฏิโมกข์อีกหลายประเด็น ตัวอย่างเช่น

^{๑๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/ ๑๓๒/๒๐๕- ๒๐๙.

^{๑๑} พระอรธรรคถาจารย์อุปมาว่าเหมือนกับหมอทีฉลาดจะไม่ให้ยาแก่คนทียังไม่ป่วย กล่าวคือ หากบัญญัติพระวินัยไว้ล่วงหน้า จะเหมือนกับหมอทีให้ยาแก่คนทียังไม่ป่วย ต่อเมื่อคนป่วยด้วยโรคมาหาหมอ หมอจึงทำการรักษาไปตามอาการ. วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๕๕-๓๕๗.

^{๑๒} อรรถถาพระวินัยปิฎกระบุว่ ทรงบัญญัติพระวินัยเมื่อล่วงพรรษาที ๒๐ แล้ว ดังความในอรรถถาพระวินัยว่ “เพราะฉนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า แม่ของพวกเราทีทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์นี้ตลอดเวลาเพียง ๒๐ พรรษาในปฐมโพธิกาลเท่านั้น”. วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑/๓๔๗.

^{๑๓} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๑/๑๓.

^{๑๔} ธรรมเป็นทีตั้งแห่งอาสวะ ความชั่วต่างๆ เช่น การกล่าวให้ร้ายคนอื่นความเดือดร้อนเป็นต้น.

^{๑๕} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๑/๑๓-๑๔.

(๑) ภิคุสวดปาฏิโมกข์ตามบริเวณไม่มีที่สังเกต ภิคุที่เป็นอาคันตุกะจรมาไม่รู้ว่าทำอุโบสถกันที่ไหน จึงทรงอนุญาตให้สมมติโรงอุโบสถในการทำอุโบสถ จะเป็นวิหาร (กุฎี) หรือเพิงหรือปราสาท หรือเรือนโถง (หลังคาตัด) หรือถ้ำก็ได้

(๒) ภิคุสมมติโรงอุโบสถ ๒ แห่งในอวาสเดียวกัน ทรงบัญญัติห้าม และตรัสแนะนำให้สวดถอนโรงอุโบสถออกหลังหนึ่งเสียก่อน อนุญาตให้ใช้เพียงหลังเดียว

(๓) ภิคุสมมติโรงอุโบสถเล็กเกินไป มีพระมาประชุมมากบางรูปต้องนั่งนอกเขต มีพระภิคุสงฆ์ทูลถามว่าจะป็นอันทำอุโบสถหรือไม่ พระพุทธเจ้าตรัสว่า เป็นอันทำอุโบสถ และได้ตรัสแนะนำให้กำหนดนิมิตแล้วประชุมสงฆ์สวดสมมติหน้ามุขอุโบสถขยายให้ใหญ่ออกไปตามต้องการ

(๔) ภิคุบวชใหม่มาประชุมก่อนเวลาในวันอุโบสถ นี้กว่าพระเถระคงยังไม่มาจึงกลับไป กว่าจะได้ทำอุโบสถก็กลางคืน เพราะมัวแต่รอกัน จึงตรัสอนุญาตให้ภิคุผู้เป็นเถระมาประชุมก่อนในวันอุโบสถ

(๕) ที่อยู่ของสงฆ์ในนครราชคฤห์หลายแห่งมีสีมาเดียวกัน ภิคุวิวาทกันว่า ขอสงฆ์จงทำอุโบสถในที่อยู่ของเราจึงตรัสว่า ภิคุเหล่านั้นทุกรูป ฟังทำอุโบสถแห่งเดียวกัน ก็หรือภิคุผู้เถระอยู่ในที่อยู่ใดฟังทำอุโบสถในที่นั้น แต่สงฆ์เป็นวรรคไม่ฟังทำอุโบสถ รูปใดทำต้องทุกกฎ

(๖) พระมหากัสสปเกือบถูกน้ำพัดไปในระหว่างทางข้ามแม่น้ำ เพื่อจะมาทำอุโบสถจีวรของท่านเปียก จึงตรัสอนุญาตให้สมมติสีมาเป็นเขตอยู่ร่วมกันทำอุโบสถร่วมกัน และให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร (ติจีวรวิปวาสนสีมา) และให้สมมติวันเขตบ้าน และละแวกบ้าน เพื่อไม่ให้เก็บจีวรไว้ในบ้าน

(๗) ตรัสอนุญาตว่าเมื่อสวดถอน ให้ถอนเขตไม่อยู่ปราศจากไตรจีวรก่อน แล้วถอนเขตอยู่ร่วมกันทีหลัง เมื่อสวดสมมติให้สมมติสีมา ให้เป็นเขตอยู่ร่วมกันก่อน สมมติเขตไม่อยู่ปราศจากไตรจีวรทีหลัง

(๘) ถ้ายังมีได้สมมติสีมา(อพทตสีมา) ให้ใช้หมู่บ้านหรือนิคมที่อยู่นั้นเป็นคามสีมาและนิคมสีมาได้, ถ้าในป่าไม่มีให้ใช้ระยะรัศมี ๗ อัปภันตรจากจุดศูนย์กลางเป็นสัตตภันตรสีมาได้ อนุญาตให้ใช้เขตที่พื้นระย่น้ำสาดถึงในน้ำเป็นอุทกทุกเขปสีมาเป็นเขตลอยเรือหรือแพ หรือปลุกโรงอุโบสถได้กลางแม่น้ำทะเลหรือสระน้ำ แต่ไม่อนุญาตสมมติแม่น้ำทะเลหรือสระน้ำทั้งหมดเป็นเขตสีมา

(๙) ถ้าไม่มีใครสวดปาฏิโมกข์ได้เลยให้ส่งภิคุรูปหนึ่งไปในวัดที่อาจกลับได้ทันในวันนั้น เพื่อเรียนปาฏิโมกข์โดยย่อหรือโดยพิสดาร ถ้าไม่ได้ ภิคุเหล่านั้นทุกรูปฟังพากัน ไปสู่วัดที่รู้วิธีทำอุโบสถ รู้ปาฏิโมกข์ ถ้าไม่ไปต้องทุกกฎ ถ้าเป็นช่วงพรรษาให้ส่งภิคุไปเรียนเช่นกัน ถ้าไม่ได้ให้ส่งไปชั่วระยะ ๗ วัน ถ้าไม่ได้ ไม่ฟังอยู่จำพรรษาในอาวาสนั้น ถ้าขึ้นอยู่ต้องอาบัติทุกกฎ

(๑๐) ภิคุเป็นไข้ ตรัสให้บอกความบริสุทธิ์แก่ภิคุรูปหนึ่ง เพื่อนำไปบอกแก่สงฆ์ ถ้าไม่มีผู้รับไปบอก ให้นำขึ้นเตียง ขึ้นตั่ง ห้ามไปทำอุโบสถ ไม่ให้ทำอุโบสถแยกกัน ถ้าให้เคลื่อนที่

อาพาธอาจกำเริบหรืออาจถึงมรณภาพ ให้สงฆ์ไปทำอุโบสถ ณ สถานที่ที่ภิกษุรูปนั้นอยู่ แล้วตรัสให้ภิกษุผู้รับบอกปาริสุทธิต้องไปบอกแก่สงฆ์ให้จงได้ ถ้าไปไม่ได้ด้วยตนเองให้มอบหมายผู้อื่นไปบอกแทน ถ้าภิกษุผู้นำบริสุทธิต่างที่ประชุมสงฆ์แล้ว จงใจไม่บอก ให้ถือว่าบริสุทธินั้นเป็นอันนำมาแล้ว แต่ภิกษุผู้นำบริสุทธิต่างที่จงใจไม่บอกต้องอาบัติทุกกฏ

จากที่กล่าวมาทำให้เห็นว่า พุทธบัญญัติให้ภิกษุสวดภิกษุปาฏิโมกข์นั้นมีพัฒนาการมาตามลำดับ กว่าที่จะเป็นที่ยึดเหนี่ยวอย่างที่ปฏิบัติอยู่ในปัจจุบันได้ผ่านเหตุการณ์ต่างๆ มากมายจนได้ข้อยุติ ให้ภิกษุยกภิกษุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงในท่ามกลางสงฆ์ทุกกึ่งเดือน โดยกำหนดให้ภิกษุทุกรูปทั้งที่เป็นพระอรหันต์และปุถุชนเข้าร่วมทำสังฆกรรมด้วยกัน ภิกษุที่ไม่สามารถเข้าร่วมสังฆกรรมได้ก็ต้องแสดงความบริสุทธิ์ให้สงฆ์รับทราบ ทำให้เห็นว่า ภิกษุปาฏิโมกข์มีความสำคัญและจำเป็นต่อการปกครองดูแลคณะสงฆ์มาก นอกจากจะทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่สงฆ์แล้ว ยังเป็นโอกาสให้ภิกษุทุกรูปได้ทบทวนสิกขาบทที่เป็นพุทธบัญญัติอีกด้วย เมื่อพบว่าได้ต้องอาบัติก็ดำเนินการออกจากอาบัติตามวิธีที่กำหนดไว้ ทำให้หมู่ภิกษุมีความบริสุทธิ์จากการต้องอาบัติ

๓.๑.๒ บุพพกรรมและบุพพกิจ

ในการยกสิกขาบทที่เป็นพุทธบัญญัติขึ้นสวดเป็นภิกษุปาฏิโมกข์นั้น มีความเกี่ยวข้องกับหลายฝ่าย ทั้งที่เป็นบุคคลและสถานที่ จึงต้องมีการเตรียมการก่อนจะเริ่มสังฆกรรมลงอุโบสถมี ๒ อย่าง เรียกว่า บุพพกรรมและบุพพกิจ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑.๒.๑ บุพพกรรม

บุพพกรรม คือ สิ่งที่ต้องทำก่อนที่ภิกษุสงฆ์จะลงอุโบสถ หรือการเตรียมการก่อนที่จะมีการประชุมสงฆ์ เป็นธุระที่จะทำในเบื้องต้น งานที่จะต้องกระทำที่แรก หรือ เรื่องที่ควรตระเตรียมให้เสร็จ เช่น บุพพกรรมการทำอุโบสถกรรม ให้พระเถระลงอุโบสถก่อนเพื่อสั่งให้ภิกษุผู้น้อยปิดกวาดโรงอุโบสถ^{๑๖} บุพพกรรมจึงเป็นงานที่ภิกษุต้องทำในวัน ๑๔ คำหรือ ๑๕ คำและวันปวารณา บุพพกรรมในการสวดภิกษุปาฏิโมกข์มี ๔ อย่าง คือ

- (๑) สมมุขชนิ ได้แก่ การปิดกวาดเช็ดถูพื้นบริเวณอุโบสถ
- (๒) ปทีโป ได้แก่ การตามประทีป ในกรณีที่มีการลงอุโบสถในเวลากลางคืน
- (๓) อุทก ได้แก่ การตั้งน้ำใช้และน้ำฉันไว้
- (๔) อาสนิ ได้แก่ การปูลาดอาสนะสำหรับพระภิกษุสงฆ์^{๑๗}

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓๙.

^{๑๗} วิมหา. (ไทย) ๔/๑๕๙/๑๔๑-๑๔๒, วิมหา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๘/๑๓๙, กงขา.อ. (บาลี) ๑๑๘-๑๒๒.

บุพพกรรม ๔ อย่างนี้มีพุทธานุญาตให้ภิกษุทั้งที่เป็นเถระและนวกะร่วมกันดูแล กล่าวคือ ให้พระเถระมอบหมายงานให้พระนวกะเป็นผู้ดำเนินการ ภิกษุที่ไม่อาพาธถูกพระเถระใช้ให้ทำบุพพกรรมจะบ้ายเบี่ยงหรือหลบเลี่ยงไม่ทำถือว่ามีความผิด ถ้าไม่ทำต้องอาบัติทุกกฏ

๓.๑.๒.๒ บุพพกิจ

บุพพกิจ คือ สิ่งที่ภิกษุสงฆ์ต้องทำก่อนการสวดพระปาติโมกข์ เป็นกิจอันจะทำก่อนกิจเบื้องต้นก่อนเริ่มสังฆกรรมสวดภิกษุปาฏิโมกข์ เป็นเรื่องของการเตรียมการที่ทำต่อจากบุพพกรรม มี ๔ อย่าง ได้แก่

(๑) ฉนทาหรณฺ์ ได้แก่ นำฉันทะมาแจ้งแก่พระสงฆ์ในโรงอุโบสถ การนำฉันทะและปารีสฺุทธิของภิกษุผู้เป็นไข้ คือ ถ้ามีภิกษุผู้เป็นไข้อยู่ในสีมาเดียวกัน ต้องนำความยินยอมและคำปฏิญญาว่าตัวเองเป็นผู้บริสุทธิ์จากอาบัติของภิกษุผู้เป็นไข้นั้นมาแจ้งให้สงฆ์ทราบ

(๒) ปารีสฺุทธิอาหรณฺ์ ได้แก่ นำปารีสฺุทธิของภิกษุผู้มีได้ลงอุโบสถมาแจ้งแก่สงฆ์

(๓) อุตุกฺขานํ ได้แก่ การบอกเหตุ ว่าเหตุที่กำลังทำอุโบสถนี้ เป็นเหตุอะไร มีที่อุโบสถผ่านไปแล้วก็อุโบสถ และยังคงเหลืออยู่เท่าไร

(๔) ภิกฺขุคณฺนา ได้แก่ การนับจำนวนพระภิกษุที่ลงอุโบสถ

(๕) ภิกฺขุณินมฺวาโท ได้แก่ การให้อิวาทแก่ภิกษุณี^{๑๘}

บุพพกิจในการสวดภิกษุปาฏิโมกข์ที่มีความซับซ้อน ได้แก่ วิธีมอบฉันทะและปารีสฺุทธิ การบอกเหตุและการนับจำนวนของภิกษุที่มาร่วมประชุมฟังพระปาฏิโมกข์กล่าวโดยสรุปดังต่อไปนี้

(๑) การมอบฉันทะ อุโบสถกรรมถือว่าเป็นสังฆกรรมอย่างหนึ่ง ฉะนั้น ภิกษุที่อยู่ในบริเวณวัดหรือแม้แต่จะเป็นพระอาคันตุกะก็ตาม เมื่อถึงวันอุโบสถก็จำต้องลงประชุมทำสังฆกรรมร่วมกัน ต้องนั่งประชุมในเขตสีมาเดียวกัน และต้องนั่งอยู่ในหัตถบาธของกันและกันทุกรูป แต่ถ้ามีเหตุจำเป็น เช่น เจ็บป่วย ก็ทรงอนุญาตให้งดสังฆกรรมได้ แต่ต้องมอบฉันทะและปารีสฺุทธิกับภิกษุรูปใดรูปหนึ่งให้นำมาแจ้งแก่สงฆ์ แล้วสงฆ์จึงจะทำอุโบสถกรรมต่อไปได้ วัตถุประสงค์ของการมอบฉันทะก็เพื่อว่าเมื่อมีกิจที่สงฆ์ต้องวินิจฉัยเรื่องที่เกิดขึ้นเมื่อสงฆ์ลงมติไปแล้ว ภิกษุรูปที่มอบฉันทะให้แล้ว ภายหลังจะมากล่าวหาสงฆ์ว่าทำกรรมไม่ชอบธรรมไม่ได้ เพราะตนเองได้มอบอำนาจให้สงฆ์ไปแล้ว วิธีมอบให้ฉันทะนั้น ฟังกล่าวว่า “ฉนฺทํ ทมฺมิ, ฉนฺทํ เม หร, ฉนฺทํ เม อาโรเจหิ” แปลว่า “กระผมมอบให้ฉันทะ ท่านช่วยนำฉันทะของกระผมไปช่วยแจ้งฉันทะของกระผมแก่สงฆ์”

(๒) การบอกปารีสฺุทธิ ส่วนปารีสฺุทธินั้น แปลว่า ความบริสุทธิ์ เป็นการแสดงความบริสุทธิ์ ึ่งตัวเองว่าไม่ได้ต้องอาบัติอะไร วิธีให้ปารีสฺุทธินั้น ฟังกล่าวว่า “ปารีสฺุทธิ ทมฺมิ,

^{๑๘} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๕๙/๑๔๑-๑๔๓, วิ.มหา.อ. (บาลี) ๓/๑๖๘/๑๓๙, กงขา.อ. (บาลี) ๑๑๘-๑๒๒.

ปารีสุทธิ เม หร, ปารีสุทธิ เม อาโรเจหิ”แปลว่า “กระผมมอบให้ปารีสุทธิ ท่านช่วยนำปารีสุทธิ ของกระผมไป ช่วยแจ้งปารีสุทธิของกระผมแก่สงฆ์”เมื่อภิกษุรูปนั้นรับฉันทะและปารีสุทธิของ ภิกษุผู้ป่วยไข้ เป็นต้น มาแล้ว ก่อนสวดปาฏิโมกข์ ต้องแจ้งแก่สงฆ์ก่อนแล้วจึงจะทำอุโบสถ กรรมต่อไปได้

(๓) การนับและบอกฤดู ฤดูเป็นสภาพการเปลี่ยนแปลงของอากาศที่เกิดขึ้นเป็น ประจำในแต่ละปี ฤดูสำหรับทำอุโบสถในปีหนึ่งๆ มี ๓ ฤดู คือ

๑) เหมนโต=ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๒ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ มีวันอุโบสถทั้งหมด ๘ อุโบสถ

๒) คิมโห=ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๔ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ มี วันอุโบสถทั้งหมด ๘ อุโบสถ แต่ถ้าปีใดมีอธิกมาส คือมีเดือน ๘ สองหน ในปีนั้น ก็จะมี ๑๐ อุโบสถ

๓) วสสาโน=ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ มีวันอุโบสถทั้งหมด ๗ อุโบสถ กับอีก ๑ วันปวารณา (ออกพรรษา)

ถ้าเป็นฤดูหนาว ฟังว่า เหมนโตตุ (เหมนโต+อุตุ), ถ้าเป็นฤดูร้อน ฟังว่า คิมโหตุ (คิมโห+อุตุ), ถ้าเป็นฤดูฝน ฟังว่า วสสาโนตุ (วสสาโน+อุตุ)^{๑๙}

(๓) การนับจำนวนภิกษุ วิธีนับจำนวนภิกษุที่มีอยู่ในบุพกิจนั้น คือ การนับจำนวน ภิกษุที่มาร่วมประชุมกันในโรงอุโบสถนั้น ว่ามีจำนวนเท่าใด แล้วบอกให้สงฆ์ทราบเป็นสังขยา มคร เช่น มีภิกษุ ๔ รูป ฟังว่า “จตตารโ ภิกขุ” ภิกษุ ๕ รูป ฟังว่า “ปญจ ภิกขุ” เป็นต้น โดยให้ ประกอบศัพท์สังขยาให้ตรงกับจำนวนของภิกษุ^{๒๐}

(๔) การให้โอวาทแก่ภิกษุณี ก่อนที่จะทำการสวดปาฏิโมกข์ มีข้อกำหนดว่าสงฆ์ต้อง มอบหมายให้ภิกษุผู้รู้พระธรรมวินัยไปให้โอวาทแก่ภิกษุณีด้วย โดยภิกษุรูปนั้นจะต้องรอบรู้ทั้ง ภิกษุปาฏิโมกข์และภิกษุณีปาฏิโมกข์และต้องได้รับมอบหมายจากสงฆ์ ภิกษุที่ไปให้โอวาท ภิกษุณีต้องระมัดระวังตัว ต้องรักษามารยาทที่ควรประพฤติในสำนักของภิกษุณีเนื่องจากอาจมี คนนินทาได้

อุโบสถกรรมต้องประกอบด้วยลักษณะ ๔ ประการ พระภิกษุสงฆ์จึงจะทำอุโบสถกรรมได้ ลักษณะ ๔ ประการนั้น เรียกว่า “องค์ของปัตตกัลละ” มีดังนี้

^{๑๙} พระมหาธิติพงษ์ อุตตมปณฺโญ, *ภิกษุปาฏิโมกข์แปล พร้อมมาติกาสำหรับวินิจฉัยสิกขาบท*, (กรุงเทพฯ มหานคร : หจก.ประยูรสาส์นไทยไทย จำกัด, ๒๕๖๐), หน้า ๒-๓.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒-๓.

(๑) เป็นวัน ๑๔ คำ วัน ๑๕ คำ หรือวันสามัคคี วันใดวันหนึ่ง สามัคคีอุโบสถนั้นทรงบัญญัติไว้เพื่อให้พระสงฆ์ที่แตกร้าง เมื่อปรองดองกันเมื่อใด ก็ให้ทำอุโบสถร่วมกันในวันนั้น เรียกว่า “สามัคคีอุโบสถ”

(๒) จำนวนภิกษุที่จะทำอุโบสถกรรมได้นั้นต้องมีจำนวนตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป เรียกว่า “สงฆ์จตุรกรค” ไม่ต้องอาบัติปาราชิก และภิกษุเหล่านั้นไม่ถูกสงฆ์กัฏฐคือห้ามสังฆกรรมและนั่งได้หัตถบาสนในสีมาเดียวกัน

(๓) ภิกษุไม่ต้องสภาคาบัติ คือ อาบัติเดียวกันและวัตถุที่ต้องเหมือนกัน เช่น ภิกษุฉันอาหารในเวลาวิกาล เป็นต้น

(๔) เว้นบุคคลที่ควรเว้น ๒๑ ประเภทมีคฤหัสถ์ เป็นต้น บุคคลเหล่านี้ไม่ควรให้เข้ามานั่งร่วมในเขตหัตถบาสน^{๒๑}

สรุปความได้ว่า บุพพกรรมและบุพพกิจ คือ ชุระหรือพิธีกรรมที่ทำก่อนสวดพระปาฏิโมกข์ เพื่อเตรียมความพร้อมและให้ทราบรายละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับภิกษุที่มาร่วมทำสังฆกรรม มีข้อควรทราบอย่างหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าไม่อนุญาตให้นำปาริสุทธิมาเฉพาะในวันสังฆสามัคคี^{๒๒} ดังนั้นบุพพกรรม คือ กรณียะอันจะพึงกระทำให้เสร็จก่อนประชุมสงฆ์ ส่วนบุพพกิจเป็นธุระอันจะพึงทำก่อนที่จะเริ่มสวดพระปาฏิโมกข์ การยกภิกษุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงนั้น ก่อนเริ่มพิธีต้องเตรียมการให้พร้อม ทั้งจัดสถานที่ เตรียมน้ำดื่ม น้ำใช้ บูที่นั่ง จัดเตรียมบุคคล บอกรัตนุ นับจำนวนภิกษุ และมอบหมายให้ภิกษุไปให้โอวาทภิกษุณี เมื่อมีความพร้อมจึงเริ่มทำอุโบสถกรรมได้

๓.๑.๓ วิธีการสวดภิกษุปาฏิโมกข์

ในการสวดภิกษุปาฏิโมกข์มีวิธีการสวดหลายแบบ โดยอนุโลมตามสถานการณ์ แบ่งเป็น ๒ วิธี คือ (๑) การสวดเต็มจำนวน และ (๒) การสวดโดยย่อ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑.๓.๑ วิธีการสวดภิกษุปาฏิโมกข์เต็มจำนวน

การสวดภิกษุปาฏิโมกข์เต็มจำนวน คือ การสวดปาฏิโมกข์ ๒๒๗ ข้อ มีต้นบัญญัติในคัมภีร์มหาวิงค์ทุกข้อ และเป็นวินัยของคณะสงฆ์ฝ่ายเถรวาทที่สืบทอดกันมาช้านาน เป็นสังฆกรรมที่คณะสงฆ์ฝ่ายเถรวาททั่วโลกมีความเห็นโดยพร้อมเพรียงกันทำกิจกรรมด้วยความสามัคคี และเป็นปฏิบัติของครูบาอาจารย์ผู้เคารพภักตธรรมวินัยมาตั้งแต่โบราณกาล ทั้งเป็นอริยะประเพณีจากสมัยพระพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน มีลำดับการสวดดังต่อไปนี้

(๑) นิทานุทเทส ว่าด้วยตอนเริ่มต้นตั้งแต่เผด็จสงฆ์ บอกรัตนุโบสถ เป็นต้น

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๓๙.

- (๒) ปาราชิกุทเทศ ว่าด้วยปาราชิก ๔ ลิกขาบท
- (๓) สงฆาทีเสสุทส ว่าด้วยสังฆาทีเสส ๑๓ ลิกขาบท
- (๔) อนนิตุทเทศ ว่าด้วยอนนิต ๒ ลิกขาบท
- (๕) วิตถารุทเทโส มี ๔ อุเทศ คือ
 - ๑) นิสสัคคียปาจิตติยุทเทศ ว่าด้วยนิสสัคคียปาจิตติย ๓๐ ลิกขาบท
 - ๒) สุทฐปาจิตติยุทเทศ ว่าด้วยนิสสัคคียปาจิตติย ๙๒ ลิกขาบท
 - ๓) ปาฏิเทสนียุทเทศ ว่าด้วยปาฏิเทสนีย ๔ ลิกขาบท
 - ๔) เสขียุทเทศ ว่าด้วยเสขียวัตถ ๗๕ ลิกขาบท
 - ๕) อธิกรณสมถุทเทศ ว่าด้วยอธิกรณ ๗ ลิกขาบท

การสวดภิกขุปาฏิโมกข์เต็มจำนวนจะเริ่มด้วยการสวดบอกบุพพกรณ์ บุพพกิจและแจ้งรายละเอียดต่างๆ จนครบแล้ว จากนั้นจะนำลิกขาบทในปาฏิโมกข์ุทเทศทั้ง ๒๒๗ ลิกขาบทมาแสดง หลังจากแสดงลิกขาบทในแต่ละหมวดแล้วก็จะมีการถามภิกษุที่นั่งในที่ประชุมสงฆ์ว่า ลิกขาบทที่ยกขึ้นแสดงนี้ ท่านทั้งหลายเป็นผู้บริสุทธ์แล้วหรือ ตัวอย่างเช่น เมื่อยกปาราชิกุทเทศขึ้นแสดงจบแล้ว ก็จะมีการสอบถามด้วยคำว่า

- (๑) อุททิฏฐา โข อายสมนโต จตตารโ ปาราชิกา ธมมา, เยส ภิกขุ อณฺณุตโร วา อณฺณุตโร วา อาปชิตฺวา น ลภติ ภิกขุหิ สทฺธี สฺวาสํ, ยถา ปุเร; ตถา ปจฺฉา; ปาราชิกโ ทฺติ อสฺวาโส.
- (๒) ตตถายสมนเต ปุจฺฉามิ : กจฺจิตถ ปรีสุทฺธา
- (๓) ทุตฺติยมปิ ปุจฺฉามิ : กจฺจิตถ ปรีสุทฺธา
- (๔) ตตฺติยมปิ ปุจฺฉามิ : กจฺจิตถ ปรีสุทฺธา
- (๕) ปรีสุทฺเธตถายสมนโต; ตสฺมา ตฺถุนฺหิ, เอวเมตํ ธารยามิ.

มีคำแปลตามลำดับดังต่อไปนี้

- (๑) ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย อาบัติปาราชิก ๔ ข้อ กระทบแสดงแล้วแล ภิกษุต้องอาบัติข้อใด ข้อหนึ่งในบรรดาทั้ง ๔ ข้อ ย่อมไม่ได้การอยู่ร่วมกับภิกษุทั้งหลาย เหมือนเช่นกับในกาลก่อน ต้องอาบัติปาราชิก หาสังวาสมิได้
- (๒) กระทบขอถามท่านผู้มีอายุทั้งหลายในอาบัติปาราชิก ๔ ข้อเหล่านั้นว่า ท่านทั้งหลายเป็นผู้บริสุทธ์แล้ว แลหรือ
- (๓) กระทบขอถามแม้เป็นครั้งที่ ๒ ว่า ท่านทั้งหลายเป็นผู้บริสุทธ์แล้ว แลหรือ
- (๔) กระทบขอถามแม้เป็นครั้งที่ ๓ ว่า ท่านทั้งหลายเป็นผู้บริสุทธ์แล้ว แลหรือ
- (๕) ท่านผู้มีอายุทั้งหลายเป็นผู้บริสุทธ์แล้วในอาบัติปาราชิก ๔ ข้อเหล่านี้เพราะ ฉะนั้น จึงนั่งเสีย กระทบขอทรงความเป็นผู้บริสุทธ์นั้นไว้อย่างนี้

การยกภิกขุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงนอกจากจะเป็นการยกสิกขาบทที่เป็นพุทธบัญญัติมาสวดเพื่อทบทวนสิกขาบทแล้ว ยังมีวิธีปฏิบัติที่แฝงอยู่ในตอนสวดด้วยคือ เมื่อยกสิกขาบทมาสวดแล้ว ต้องมีการสอบถามสงฆ์ด้วยว่า สิกขาบทที่แสดงมานี้มีภิกษุรูปใดล่วงละเมิดหรือไม่ ถ้าล่วงละเมิดก็ขอให้กระทำความผิดให้พ้นจากอาบัติ แต่ถ้าไม่ได้ล่วงละเมิดก็ขอให้หนึ่ง โดยผู้สวดจะถือเอาอาการสิ่งนั้นเป็นเครื่องแสดงความบริสุทธิ์ของภิกษุ แต่ถ้ามีภิกษุต้องอาบัติข้อใดข้อหนึ่งแต่กลับนิ่งไม่ยอมแสดงอาบัติถือว่าต้องอาบัติข้อมุสาวาท (สัมปชานมุสาวาท)^{๒๓}

๓.๒.๓.๒ วิธีการสวดภิกขุปาฏิโมกข์โดยย่อ

ในบางครั้งเมื่อมีเหตุจำเป็น พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตการยกภิกขุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงโดยย่อโดย มีเรื่องเล่าว่า เมื่อครั้งพุทธกาล ณ อาวาสแห่งหนึ่งในแคว้นโกศลในวันอุโบสถนั้นมีชาวป่ามาพลุกพล่านภิกษุทั้งหลายไม่อาจยกภิกขุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงโดยพิสดารจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีภาคเจ้าให้ทรงทราบ^{๒๔} พระองค์ทรงอนุญาตให้ยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงโดยย่อเมื่อมีอันตรายอย่างเช่น สมัยหนึ่งพวกภิกษุฉัพพัคคีย์ยกภิกขุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงโดยย่อเมื่อไม่มีอันตราย ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ ทรงบสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อไม่มีอันตรายไม่พึงยกภิกขุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงโดยย่อ ภิกษุสงฆ์หมู่ใดยกขึ้นแสดงต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เมื่อมีอันตรายเรอนุญาตให้ยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงโดยย่อ”^{๒๕}

ครั้งนั้น ภิกษุได้มีความสงสัยไม่รู้วิธียกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงว่ามีเท่าไรจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าทรงรับสั่งว่า การยกภิกขุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงนี้มี ๕ แบบ คือ

(๑) ภิกษุยกนิทานขึ้นแสดงจบแล้ว พึงสวดอุทเทสที่เหลือด้วยสุตบ^{๒๖} นี้เป็นการยกปาติโมกข์แบบที่ ๑

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๓/๒๐๙-๒๑๐.สัมปชานมุสาวาท (กล่าวเท็จทั้งที่รู้). วิ.ม.อ.(บาลี) ๒/๒-๓/๑๘๖-๑๘๗.

^{๒๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๕๐/๒๒๙.

^{๒๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๕๐/๒๓๐.

^{๒๖} การประกาศสุตบ คือ การยกนิทานขึ้นแสดงสอบถามถึงความบริสุทธิ์ของแต่ละท่าน ในธรรมเหล่านั้นๆ แล้วประกาศอุทเทสที่เหลือโดยสุตบอย่างนั้นว่า “ธรรม คือ ปาราชิก ๔ ธรรมคือสังฆาทิเสส ๑๓ ธรรมคืออนินย ๒ ธรรมคือนิสัคคิยปาจิตตีย์ ๓๐ ธรรมคือปาจิตตีย์ ๙๒ ธรรมคือปาฏิเทสนียะ ๔ ธรรม คือ เสขิยะ ๗๕ ธรรมคืออภิกษณสมณะ ๗ ท่านทั้งหลายได้ฟังแล้ว สิกขาบทของพระผู้มีพระภาคเจ้า นั้นมีเท่านี้มาในสูตร นับเนื่องในสูตร มาสู่วาระที่จะยกขึ้นแสดงเป็นข้อๆ ตามลำดับทุกกึ่งเดือนพวกเราทั้งหมด พึงพร้อมเพรียงกันร่วมใจกัน ไม่วิวาทกัน ศึกษาในพระสูตรนั้นเทอญ” วิ.ม.หา.อ.๓/๑๕๐/๑๓๑. สุตบในอีก ๔ วิธีที่เหลือ มีนัยเหมือนกับวิธีที่ ๑ เพียงแต่ยก ขึ้นแสดงจบตอนใดแล้ว ก็ไม่ต้องประกาศตอนนั้นไว้ในสุตบอีก.

(๒) ยกนิทานขึ้นแสดง ยกปาราชิก ๔ ขึ้นแสดงจบแล้ว ฟังสวดอุทเทสที่เหลือนด้วยสุดบท นี่เป็นการยกปาติโมกข์แบบที่ ๒

(๓) ยกนิทานขึ้นแสดง ยกปาราชิก ๔ ขึ้นแสดง ยกสังฆาภิเสส ๑๓ ขึ้นแสดงจบแล้ว ฟังสวดอุทเทสที่เหลือนด้วยสุดบท นี่เป็นการยกปาติโมกข์แบบที่ ๓

(๔) ยกนิทานขึ้นแสดง ยกปาราชิก ๔ ขึ้นแสดง ยกสังฆาภิเสส ๑๓ ขึ้นแสดง ยกอนิยต ๒ ขึ้นแสดงจบแล้ว ฟังสวดอุทเทสที่เหลือนด้วยสุดบท นี่เป็นการยกปาติโมกข์แบบที่ ๔

(๕) ยกขึ้นแสดงโดยพิสดารทั้งหมด นี่เป็นการยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงแบบที่ ๕ ภิคุทั้งหลาย การยกปาติโมกข์ขึ้นแสดงมี ๕ แบบเหล่านี้แล”^{๒๗}

วิธีแสดงภิคุปาฏิโมกข์แบบที่ ๒ คือ วิธีแสดงโดยย่อ ภิคุปาติโมกข์ มีอุทเทส ๕ อย่าง คือ

(๑) นิทานอุทเทส (๒) ปาราชิกอุทเทส (๓) สังฆาภิเสสอุทเทส (๔) อนิยตอุทเทส และ (๕) วิตถารอุทเทส^{๒๘} ภิคุแสดงอุทเทสทั้ง ๔ เบื้องต้นนั้น อุทเทสใดอุทเทสหนึ่ง เรียกว่า แสดงโดยย่อ การแสดงแบบนี้จะแสดงได้ก็ต่อเมื่อมีอันตราย ๑๐ อย่าง เมื่อไม่มีอันตรายต้องแสดงวิตถารอุทเทส คือ แสดงโดยพิสดาร วิธีแสดงโดยย่อมีวิธีปฏิบัติตามลำดับดังต่อไปนี้

(๑) วิธีแสดงนิทานอุทเทส คือ แสดงคำนิทานจบแล้วก็ฟังบอกโดยสูตร (พระบาลี) อันเคยได้ฟังมาแล้วแต่ก่อนแล้วว่า

อุททิฏฐุ โข ปนายสมนโต นิทานิ.

สุตา โข ปนายสมนเตหิ จตตารโ ปาราชิกา ฐมมา.

สุตา เทรส สังฆาภิเสสา ฐมมา.

สุตา เทว อนิยตา ฐมมา.

สุตา ตีส นิสสคคิยา ปาจิตติยา ฐมมา.

สุตา เทวนวุติ ปาจิตติยา ฐมมา.

สุตา จตตารโ ปาฏิเทสนียา ฐมมา.

สุตา เสขิยา ฐมมา.

สุตา สตต อธิกรณสมถา ฐมมา.

เอตตถ กัมมตสส ภควโต สุตตาคตัม สุตตปริยาปนัน อนวทตมมาส อุตเทสอากจฉติ, ตตถ สพเพเวห สมนคเคหิ สมนมทมานเอหิ อวิทมานเอหิ สิคุชิตพพิ.

^{๒๗} การยกภิคุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงทั้ง ๕ แบบนี้ สรุปเรียกชื่อเป็นภาษาเฉพาะว่า (๑) แบบที่ ๑ เรียกว่า นิทานอุทเทส (๒) แบบที่ ๒ เรียกว่า ปาราชิกอุทเทส (๓)แบบที่ ๓ เรียกว่า สังฆาภิเสสอุทเทส(๔) แบบที่ ๔ เรียกว่า อนิยตอุทเทส (๕) แบบที่ ๕ เรียกว่า วิตถารอุทเทส.

^{๒๘} วิมหา.อ. (บาลี) ๑/๕๕/๒๗๘.

(๒) วิธีแสดงปาราชิก๗เทศ คือ แสดงตั้งแต่ต้นจนจบปาราชิกแล้ว ก็พึงบอกละโดยสูตรอันเคยได้ฟังมาแล้วแต่ก่อนแล้วว่า

อุทฺทิฏฺฐัง โข ปนายสมฺนโต นินานํ.

อุทฺทิฏฺฐา จตฺตารอ ปาราชิกา ฌมฺมา.

สุตฺตา โข ปนายสมฺนเตหิ เตรส สํฆาติเสสา ฌมฺมา.

สุตฺตา เทว อนิยตา ฌมฺมา.

สุตฺตา ตีส นิสฺสคฺคิยา ปาจิตฺติยา ฌมฺมา.

สุตฺตา เทวนวุติ ปาจิตฺติยา ฌมฺมา.

สุตฺตา จตฺตารอ ปาฎิเทสนียา ฌมฺมา.

สุตฺตา เสขิยา ฌมฺมา.

สุตฺตา สตฺต อธิกรณสมฺภา ฌมฺมา.

เอตฺตํ ทสฺส ภควโต สุตฺตาคตฺตํ สุตฺตปริยาปนํ อนวทฺตมฺมาสํ อุทฺเทสํอาคจฺจติ, ตตฺถ สพฺเพเวหฺว สมคฺเคหิ สมโมทฺมานะหิ อวิทฺมานะหิ ลิกฺขิตฺตพฺพํ.

(๓) วิธีแสดงสังฆาติเสสุ๗เทศ คือ แสดงตั้งแต่ต้นจนจบสังฆาติเสสแล้ว ก็พึงบอกละโดยสูตรอันเคยได้ฟังมาแล้วแต่ก่อนแล้วว่า

อุทฺทิฏฺฐัง โข ปนายสมฺนโต นินานํ.

อุทฺทิฏฺฐา จตฺตารอ ปาราชิกา ฌมฺมา.

อุทฺทิฏฺฐา เตรส สํฆาติเสสา ฌมฺมา.

สุตฺตา โข ปนายสมฺนเตหิ เทว อนิยตา ฌมฺมา.

สุตฺตา ตีส นิสฺสคฺคิยา ปาจิตฺติยา ฌมฺมา.

สุตฺตา เทวนวุติ ปาจิตฺติยา ฌมฺมา.

สุตฺตา จตฺตารอ ปาฎิเทสนียา ฌมฺมา.

สุตฺตา เสขิยา ฌมฺมา.

สุตฺตา สตฺต อธิกรณสมฺภา ฌมฺมา.

เอตฺตํ ทสฺส ภควโต สุตฺตาคตฺตํ สุตฺตปริยาปนํ อนวทฺตมฺมาสํ อุทฺเทสํอาคจฺจติ, ตตฺถ สพฺเพเวหฺว สมคฺเคหิ สมโมทฺมานะหิ อวิทฺมานะหิ ลิกฺขิตฺตพฺพํ.

(๔) วิธีแสดงอนิยตุ๗เทศ คือ แสดงตั้งแต่ต้นจนจบอนิยตแล้ว ก็พึงบอกละโดยสูตรอันเคยได้ฟังมาแล้วแต่ก่อนแล้วว่า

อุทฺทิฏฺฐัง โข ปนายสมฺนโต นินานํ.

อุทฺทิฏฺฐา จตฺตารอ ปาราชิกา ฌมฺมา.

อุทฺทิฏฺฐา เตรส สํฆาติเสสา ฌมฺมา.

อุททิฏฐา เทว อนิยตา ฌมมา.

สุตา โข ปนายสมนตเทหิ ตีส นิสสคคิยา ปาจิตติยา ฌมมา.

สุตา เทวนวุติ ปาจิตติยา ฌมมา.

สุตา จตตารโ ปาฏิเทสนียา ฌมมา.

สุตา เสชีย ฌมมา.

สุตา สตต อธิกรณสมถา ฌมมา.

เอตตกั ตสส ภควโต สุตตาคคั สุตตปริยาปนัน อนวทตมาสั อุทเทสัอาคจจติ, ตตถ สพเพเวห สมนคเคหิ สมนโหมตมานเอหิ อวิวิทมานเอหิ ลิกขิตพพ.^{๒๙}

อย่างไรก็ตาม การสวดภิกขุปาฏิโมกข์โดยย่อที่กล่าวมานี้จะสวดได้ก็ต่อเมื่อมีอันตราย ๑๐ อย่างเกิดขึ้น ภิกษุแสดงแต่อุทเทสเบื้องต้นก็ได้ชื่อว่ากระทำอุโบสถแล้ว ถ้าอันตรายเกิดขึ้นขณะกำลังแสดงอุทเทสต่อๆ ไปในอุทเทสใดอุทเทสหนึ่งอยู่ ก็ให้เลยไปบอกละอุทเทสนั้น และอุทเทสต่อๆ ไป เสียเลย เช่น ในขณะที่กำลังแสดงปาราชิกอยู่ เกิดอันตรายขึ้น ก็ให้บอกละปาราชิก และอุทเทสต่อๆ ไป คือ แสดงเฉพาะแต่นิทานุทเทสอย่างเดียวย่างตั้งต้นนั้น

อันตรายที่เป็นเหตุแห่งการยกภิกขุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงโดยย่อมี ๑๐ อย่าง พระพุทธเจ้า ตรัสว่า เมื่อไม่มีอันตราย ภิกษุไม่พึงสวดภิกขุปาฏิโมกข์ย่อ รูปใดสวดต้องอาบัติทุกกฏ อันตราย ๑๐ อย่าง กล่าวโดยสรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) ราชนันตราย (พระราชาสเด็จพระเจ้า) ควรจะสวดภิกขุปาฏิโมกข์ย่อเพื่อจะได้ไปทำ ปฏิสันถารต้อนรับพระราชา

(๒) โจรันตราย (โจรมาวุ่นวายในที่นั้น) อาจมาทำร้ายภิกษุที่อยู่ในอาวาสได้

(๓) อัคยันตราย (ไฟไหม้) ไฟจะไหม้วัด หรือเกิดกรณีไฟไหม้ลามไกลจากมาถึงวัด ไฟไหม้จะทำให้เกิดการติดต่อลุกลามไปตามบริเวณที่มีเชื้อเพลิงเกิดการลุกไหม้ต่อ ถ้าพระภิกษุสงฆ์ยังทำ สังฆกรรมปาฏิโมกข์ต่อไปก็จะเป็นเหตุให้เกิดอันตราย

(๔) อุทกัันตราย (อันตรายจากน้ำ) กล่าวถึงกรณีน้ำท่วมในที่นั้นหรือฝนตกหนัก สถานที่สวดปาฏิโมกข์ไม่มีหลังคาทำให้ภิกษุเปียกเนื่องจากต้องนั่งกลางแจ้ง) เหตุให้ภิกษุสงฆ์สวดภิกขุปาฏิโมกข์ย่อได้

(๕) มนุสสันตราย (คนมามากในที่นั้น อาจเป็นอันตรายต่อการทำอุโบสถกรรม)

(๖) อมนุสสันตราย (ผีเข้าภิกษุ) ในสิกขาบทที่ ๕ สุราปานวรรค ปาจิตติยกัณฑ์ กล่าวถึงเหตุการณ์ภิกษุฉัพพัคคีย์หลอกให้ภิกษุสัตตรสวัคคีย์ให้กล้วยฝืนร้องไห้ มีความเห็นว่าผีเข้า

^{๒๙} พระมหาธิติพงษ์ อุตุตมปญโญ, ภิกขุปาฏิโมกข์แปล พร้อมมติกสำหรับวินิจฉัยสิกขาบท, หน้า ๗-๘.

ภิกษุจะทำให้กลุ่มสงฆ์ที่กำลังทำสังฆกรรมปาฏิโมกข์เกิดความเครียดขึ้นทันที และร่างกายก็ตอบสนองต่อความเครียดนั้น ความเครียดเป็นเหตุให้สังฆกรรมอุโบสถขาดประสิทธิภาพ

(๗) พาลันตราย (สัตว์ร้ายมีเสือเป็นต้นเข้ามา) กล่าวถึงเหตุการณ์ทำอุโบสถสวดภิกษุปาฏิโมกข์อยู่ ถ้ามีสัตว์ร้ายเข้ามา เช่น แรด ช้าง เสือ หรือราชสีห์ เข้ามาสู่อุโบสถก็จะทำให้คณะสงฆ์ได้รับอันตรายต้องหนีเสือเพื่อให้อันตราย ทำให้การสวดภิกษุปาฏิโมกข์เกิดความไม่เรียบร้อย

(๘) สิริสัปันตราย (งูร้ายเลื้อยเข้ามา) สัตว์เลื้อยคลานมีงูเป็นต้นเลื้อยเข้ามาในที่สวดภิกษุปาฏิโมกข์ อาจกัดภิกษุได้

(๙) ชีวิตันตราย (ภิกษุอาพาธ) ในท่ามกลางกลุ่มภิกษุที่กำลังทำอุโบสถปาฏิโมกข์อยู่ หากมีภิกษุเป็นไข้หนัก หรือมรณภาพลง หรือมีคนจะมาฆ่าภิกษุในที่นั้น ก็ต้องรีบพักการสวดปาฏิโมกข์ก่อนเพื่อจะได้รับการช่วยเหลือรักษาพยาบาลทางป้องกันเหตุร้ายที่อาจจะเกิดขึ้น

(๑๐) พรหมจรรย์ันตราย (มีคนมาจับกุมภิกษุไปให้กระทำศีลวิบัติหรือมีอันตรายแก่พรหมจรรย์) ในวินัยปิฎก^{๓๐} มีมนุษย์ทั้งหลายประสงค์จะให้ภิกษุรูปเดียวหรือหลายรูปเคลื่อนจากพรหมจรรย์(จะให้สึก)จับภิกษุเหล่านั้นไว้ ในทัศนคติของผู้วิจัยมีความเห็นว่าเมื่อมีภัยอันตรายเกิดขึ้นในขณะที่กำลังทำสังฆกรรมภิกษุปาฏิโมกข์อยู่ ก็ต้องหาทางบรรเทาไกล่เกลี่ยเพื่อให้ภิกษุได้อยู่ประพบัติพรหมจรรย์ต่อไป

เมื่อมีอันตรายเกิดขึ้นอย่างนี้จะยกภิกษุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงโดยย่อวิธีใดวิธีหนึ่งก็ได้ในบรรดาอุทเทสทั้ง ๔ คือ นิทานุทเทส ปาราชิกุทเทส สังฆาติเสสุทเทส และ อนุยตุทเทส ตามสมควรแก่กรณี แต่มีเงื่อนไขว่าภิกษุสงฆ์ต้องทำอุโบสถยกพระปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงพร้อมเพรียงกันโดยชอบธรรมเท่านั้น ตามปกติแล้วการสวดภิกษุปาฏิโมกข์ต้องมีพระภิกษุ ๔ รูป (สตุทฺทเทสอุโบสถ) ถ้ามีพระภิกษุ ๓ หรือ ๒ รูป (ปารีสฺทฺธิอุโบสถ) ให้ประชุมกันบอกความบริสุทธิ์แก่กันและกันเรียกว่า ปารีสฺทฺธิอุโบสถ ถ้ามีรูปเดียว (อธิษฐานอุโบสถ) ให้ปิดกวาดสถานที่คอยภิกษุอื่นเมื่อไม่เห็นมาให้ อธิษฐาน คือ ตั้งใจระลึกว่าวันนี้เป็นวันอุโบสถ ถ้าไม่ทำต้องอาบัติทุกกฏ

๓.๑.๔ วิธีสวดภิกษุปาฏิโมกข์กรณีต่างๆ

การสวดภิกษุปาฏิโมกข์ หรือ การลงอุโบสถ เป็นสังฆกรรมที่ปรากฏในปาฏิโมกข์ทเทศตอนว่าด้วยการอนุญาตให้สวดภิกษุปาฏิโมกข์ สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จลี้กเรือนอยู่ในที่สงัด ได้ทรงเกิดความดำริขึ้นในพระทัยที่จะอนุญาตสิกขาบทที่ได้บัญญัติไว้แก่ภิกษุทั้งหลายให้เป็นปาฏิโมกข์ทเทศของพวกเธอ ครั้นเวลาเย็นพระองค์เสด็จออกจากที่เรือน ทรงแสดงธรรมมีกาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุแล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราลี้กเรือนอยู่ในที่สงัด ณ ที่นี้ ได้เกิดความคิดขึ้นในใจอย่างนี้ว่า ‘ถ้ากระไรเราพึงอนุญาตสิกขาบทที่ได้บัญญัติไว้แก่ภิกษุทั้งหลายให้เป็นปาฏิโมกข์ทเทศของ

^{๓๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๕๐/๑๓๐.

พวกเธอ ปาฏิโมกข์เทศสนั้นก็จักเป็นอุโบสถกรรมของพวกเธอ’^{๓๑} ภิกษุต้องมีการทำสังฆกรรม คือ การลงอุโบสถ ถ้าไม่ลงอุโบสถมีโทษคือเป็นอาบัติทุกกฏ^{๓๒} วิธีการทำสังฆกรรมเกี่ยวกับการลงอุโบสถนี้มีวิธีปฏิบัติดังต่อไปนี้

การลงอุโบสถในสถานที่ที่มีภิกษุ ๔ รูป ๓ รูป ๒ รูป ๑ รูป เมื่อถึงวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่าและแรม ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำมาถึงภิกษุ ๔ รูปขึ้นไป พึงยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดง ๓ รูป ๒ รูป ๑ รูป ถึงแสดงปาริสุทธิอุโบสถ การลงอุโบสถทำสังฆกรรมโดยให้ภิกษุผู้ฉลาดสามารถประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติกรรมวาจาว่า

(๑) ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว สงฆ์พึงทำอุโบสถ พึงยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดง อะไรเป็นบุพพกิจของสงฆ์ ท่านทั้งหลาย พึงบอกปาริสุทธิ ข้าพเจ้าจักยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดง พวกเราบรรดาที่มีอยู่ทั้งหมด จงฟังให้ดี จงใส่ใจปาฏิโมกข์นั้น ท่านรูปใดมีอาบัติ ท่านรูปนั้นพึงเปิดเผย เมื่อไม่มีอาบัติ พึงนั่งด้วยความเป็นผู้หนึ่ง ข้าพเจ้าจักทราบว่าเป็นผู้บริสุทธิ์

(๒) การสวดประกาศถึง ๓ ครั้งในบริษัทเช่นนี้ เป็นเหมือนการเปิดเผยอาบัติของภิกษุแต่ละรูปที่ถูกถาม ก็เมื่อกำลังสวดประกาศถึงครั้งที่ ๓ ภิกษุใครระลึกได้ยังไม่ยอมเปิดเผยอาบัติที่มีอยู่ สัมปชานมุสาวาทย่อมมีแก่ภิกษุรูปนั้น ท่านทั้งหลาย ก็สัมปชานมุสาวาทพระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นธรรมที่ทำอันตราย เพราะฉะนั้น ภิกษุต้องอาบัติแล้วระลึกได้ หวังความบริสุทธิ์ก็พึงเปิดเผยอาบัติที่มีอยู่ เพราะเปิดเผยอาบัติแล้ว ความผาสุกย่อมมีแก่ภิกษุรูปนั้น^{๓๓}

เมื่อมีเหตุจำเป็นหรือเหตุการณ์ที่อาจมีผลกระทบต่อสวัสดิภาพของชีวิตจึงมีแนวปฏิบัติตามสมควรแก่กรณีโดยพิจารณาจากจำนวนภิกษุ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) สังฆอุโบสถ : ภิกษุ ๔ รูปขึ้นไปให้ยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดง

อุโบสถกรรมในอาวาสที่มีภิกษุ ๔ รูปให้ยกภิกษุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงตามที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ว่า ‘ภิกษุพึงทำอุโบสถ’^{๓๔} ในอาวาสที่มีภิกษุอยู่ ๔ รูปไม่พียงนำปาริสุทธิของภิกษุรูปหนึ่งมาแล้วอีก ๓ รูปยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดง ถ้ายกขึ้นแสดง ต้องอาบัติทุกกฏ^{๓๕}

(๒) ปาริสุทธิอุโบสถ : ภิกษุ ๓ รูปทำปาริสุทธิอุโบสถ

อุโบสถกรรมในอาวาสที่ภิกษุ ๓ รูปทรงอนุญาตให้ทำปาริสุทธิอุโบสถมีที่มาว่าในอาวาสแห่งหนึ่งในวันอุโบสถนั้น มีภิกษุอยู่ด้วยกัน ๓ รูป ภิกษุเหล่านั้นได้มีการสนทนากันว่า พระพุทธเจ้า

^{๓๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๓/๒๐๙.

^{๓๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๖๘/๒๕๒.

^{๓๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๔/๒๐๙-๒๑๐.

^{๓๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖๘/๒๕๒.

^{๓๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖๘/๒๕๕.

ทรงอนุญาตให้ภิกษุ ๔ รูปยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดง ก็พวกเรามีเพียง ๓ รูปจะพึงทำอุโบสถอย่างไรหนอ” จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ ทรงสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุ ๓ รูปทำปาริสุทธิอุโบสถ”^{๓๖} วิธีทำปาริสุทธิอุโบสถสำหรับภิกษุ ๓ รูปและกรรมวาจาให้ภิกษุทั้งหลายพึงทำปาริสุทธิอุโบสถ โดยให้ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้ภิกษุทั้งหลายทราบว่า วันนี้ เป็นวันนี้เป็นวันอุโบสถ ๑๕ คำ แล้วพร้อมเพรียงกันทำปาริสุทธิอุโบสถแก่กันและกัน

ภิกษุผู้เถระพึงห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่งนั่งกระโหย่งประนมมือบอกภิกษุเหล่านั้นอย่างนี้ว่า ท่านทั้งหลาย ผมเป็นผู้บริสุทธ์ ขอท่านทั้งหลาย จงจำผมว่าเป็นผู้บริสุทธ์ ท่านทั้งหลาย ผมเป็นผู้บริสุทธ์ ขอท่านทั้งหลายจงจำผมว่าเป็นผู้บริสุทธ์ ท่านทั้งหลาย ผมเป็นผู้บริสุทธ์ ขอท่านทั้งหลายจงจำผมว่าเป็นผู้บริสุทธ์

ส่วนภิกษุผู้นวกะพึงห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่งนั่งกระโหย่งประนมมือบอกภิกษุเหล่านั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ผมเป็นผู้บริสุทธ์ขอรับ ขอท่านทั้งหลายจงจำผมว่าเป็นผู้บริสุทธ์ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ผมเป็นผู้บริสุทธ์ขอรับ ขอท่านทั้งหลายจงจำผมว่าเป็นผู้บริสุทธ์ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ผมเป็นผู้บริสุทธ์ขอรับ ขอท่านทั้งหลายจงจำผมว่าเป็นผู้บริสุทธ์^{๓๗} ไม่ทรงอนุญาตให้ในอาวาสที่มีภิกษุอยู่ ๓ รูปไม่พึงนำปาริสุทธิของภิกษุรูปหนึ่งมาแล้วอีก ๒ รูปทำปาริสุทธิอุโบสถ ถ้าทำต้องอาบัติทุกกฏ^{๓๘}

(๓) ปาริสุทธิอุโบสถ : ภิกษุ ๒ รูปทำปาริสุทธิอุโบสถ

วิธีทำปาริสุทธิอุโบสถสำหรับภิกษุ ๒ รูป มีเรื่องเล่าว่าในอาวาสแห่งหนึ่งในวันอุโบสถนั้นมีภิกษุอยู่ด้วยกัน ๒ รูปภิกษุเหล่านั้นได้มีการสนทนากันดังนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุ ๔ รูปยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงให้ภิกษุ ๓ รูปทำปาริสุทธิอุโบสถ ก็พวกเรามีเพียง ๒ รูปจะพึงทำอุโบสถอย่างไรหนอ” จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ ทรงรับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุ ๒ รูปทำปาริสุทธิอุโบสถ”^{๓๙} วิธีทำปาริสุทธิอุโบสถสำหรับภิกษุ ๒ รูปโดยให้ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้ภิกษุอีกรูปทราบว่าเป็นวันนี้เป็นวันอุโบสถ ๑๕ คำแล้วพร้อมเพรียงกันทำปาริสุทธิอุโบสถแก่กันและกันดังนี้

ภิกษุผู้เถระพึงห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่งนั่งกระโหย่งประนมมือบอกภิกษุผู้นวกะอย่างนี้ว่า ท่าน ผมเป็นผู้บริสุทธ์ ขอท่านจงจำผมว่าเป็นผู้บริสุทธ์ ท่าน ผมเป็นผู้บริสุทธ์ ขอท่านจงจำผมว่าเป็นผู้บริสุทธ์ ท่าน ผมเป็นผู้บริสุทธ์ ขอท่านจงจำผมว่าเป็นผู้บริสุทธ์

^{๓๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖๘/๒๕๓.

^{๓๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖๘/๒๕๔.

^{๓๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖๘/๒๕๕.

^{๓๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖๘/๒๕๔.

ส่วนภิกษุผู้ผนวชเพียงห่มอุตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่งนั่งกระโหรงประนมมือบอกภิกษุผู้เถระอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ผมเป็นผู้บริสุทธิ์ ขอท่านจงจำผมว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ ท่านผู้เจริญ ผมเป็นผู้บริสุทธิ์ ขอท่านจงจำผมว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ ท่านผู้เจริญ ผมเป็นผู้บริสุทธิ์ ขอท่านจงจำผมว่าเป็นผู้บริสุทธิ์”^{๔๐}ไม่ทรงอนุญาตให้ในอาวาสที่มีภิกษุอยู่ ๒ รูปไม่พียงนำปาริสุทธิของภิกษุรูปหนึ่งมาแล้วอีกรูปหนึ่งอธิษฐาน ถ้าอธิษฐาน ต้องอาบัติทุกกฏ^{๔๑}

(๔) อธิษฐานอุโบสถ : ภิกษุรูปเดียวอธิษฐานอุโบสถ

วิธีการทำอธิษฐานอุโบสถสำหรับภิกษุผู้อยู่รูปเดียว มีเรื่องเล่าว่าในอาวาสแห่งหนึ่งในวันอุโบสถนั้นมีภิกษุอยู่รูปเดียวภิกษุนั้นมีความคิดดังนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุ ๔ รูปยกปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงให้ภิกษุ ๓ รูปทำปาริสุทธิอุโบสถ ให้ภิกษุ ๒ รูปทำปาริสุทธิอุโบสถ ก็เราอยู่เพียงรูปเดียวจะพียงทำอุโบสถอย่างไรหนอ” ภิกษุนั้นจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระพุทธรูปเจ้าให้ทรงทราบ ทรงรับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ในอาวาสแห่งหนึ่ง ในวันอุโบสถนั้นมีภิกษุอยู่รูปเดียว ภิกษุนั้นพียงกวาดสถานที่ที่ภิกษุทั้งหลายต้องกลับมาคือโรงฉันหรือมณฑปหรือโคนไม้ก็ตาม แล้วตักน้ำฉันน้ำใช้ ปูอาสนะ ตามประทีปแล้วนั่งอยู่ ถ้ามีภิกษุเหล่าอื่นมาพียงทำอุโบสถกับภิกษุเหล่านั้น ถ้าไม่มีมา พียงอธิษฐานว่า วันนี้เป็นวันอุโบสถของเรา ถ้าไม่อธิษฐาน ต้องอาบัติทุกกฏ^{๔๒}

เพื่อให้ทราบวิธีปฏิบัติในการทำอุโบสถกรรม จะได้แสดงวิธีปฏิบัติโดยสรุปดังต่อไปนี้

(๑) สังฆอุโบสถ เมื่อถึงวัน ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ ภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปประชุมกันแสดงโดยชอบธรรม ตั้งญัตติว่า “สุณตฺ เม ภนฺเต สงฺโฆ, อชฺชุปฺโสเถ สงฺโฆ อุโปสถํ กเรยฺหฺ, ปาติโมกฺขํ อูทฺทิสฺเสยฺ” แปลว่า ท่านผู้เจริญ วันนี้วันอุโบสถ ๑๔ ค่ำ (หรือ ๑๕ ค่ำ) ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้วจึงทำอุโบสถ ต่อจากนั้นจึงยกพระปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงจนจบ

(๒) ปาริสุทธิอุโบสถ เมื่อถึงวันอุโบสถ ในอาวาสที่มีภิกษุ ๒ รูปพียงร่วมประชุม บอกปาริสุทธิกันและกัน ภิกษุที่พรรษาแก่กว่าเปล่งวาจา ๓ ครั้งว่า “ปริสฺสุทฺโธ อหํ อาวุโส, ปริสฺสุทฺโธติ มํ ธาเรหิ” แปลว่า ท่านผมเป็นผู้บริสุทธิ์ ขอให้ท่านจงจำผมไว้ว่า เป็นผู้บริสุทธิ์, ต่อจากนั้น ภิกษุที่พรรษาอ่อนกว่าเปล่งวาจา ๓ ครั้งว่า “ปริสฺสุทฺโธ อหํ ภนฺเต, ปริสฺสุทฺโธติ มํ ธาเรถ” แปลว่า ท่านผู้เจริญ ผมเป็นผู้บริสุทธิ์ ขอให้ท่านจงจำผมไว้ว่า เป็นผู้บริสุทธิ์

(๓) คณอุโบสถ (ปาริสุทธิอุโบสถที่มีการตั้งญัตติ) เมื่อถึงวันอุโบสถ ในอาวาสที่มีภิกษุ ๓ รูป จึงร่วมประชุมตั้งคณญัตติว่า “สุณนฺตฺ เม आयสฺมนฺตา, อชฺชุปฺโสเถ จาคฺคฺทฺโส (ปณฺณรฺโส), ยทายสฺมนฺตานํ ปตฺตกฺกลํ, มยํ อญฺญมณฺญํ ปาริสฺสุทฺธิอุโปสถํ กเรยฺยาม” แปลว่า ท่านทั้งหลาย ขอจงพียง

^{๔๐} วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๖๘/๒๕๕.

^{๔๑} วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๖๘/๒๕๕.

^{๔๒} วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๖๘/๒๕๕.

ข้าพเจ้า วันนี้เป็นวันอุโบสถ ๑๔ ค่ำ (หรือ ๑๕ ค่ำ) ถ้าท่านทั้งหลายพร้อมกันแล้ว พวกเราพึงทำปารีสุทธิอุโบสถต่อกัน, ต่อจากนั้น จึงบอกปารีสุทธิต่อกัน

(๔) อธิษฐานอุโบสถ หรือบุคคลอุโบสถ เมื่อถึงวันอุโบสถ ในอาวาสที่มีภิกษุรูปเดียว พึงนั่งชั่วระยะเวลาหนึ่ง เพื่อรอดูว่าจะมีภิกษุอาคันตุกะรูปอื่นมาหรือไม่ เมื่อเห็นว่าไม่มีภิกษุรูปอื่นมาแน่นอนแล้ว ภิกษุนั้นจึงอธิษฐานใจว่า “อชช เม อุโปสโส จาตุทโทโส (ปณณรโส)” แปลว่า วันนี้เป็นวันอุโบสถ ๑๔ (๑๕ ค่ำ) ของเรา

(๕) สามัคคีอุโบสถ เมื่อสงฆ์เกิดความบาดหมาง เกิดความทะเลาะวิวาทแตกแยกกันขึ้น ถ้าสงฆ์สามารถประสานสามัคคีกันได้ในวันใด ก็พึงทำสามัคคีอุโบสถ ในวันนั้น อุโบสถที่ทำในวันที่สงฆ์ผู้แตกแยกกันสามารถประสานความสามัคคีกันได้นี้ พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ร่วมประชุมกันทำอุโบสถกรรม พึงยกเอาภิกขุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดง โดยตั้งญัตติว่า “สุณาตุ เม ภาเต สงโฆ, อชชูปโสโส สามคคี, ยทิ สงฆสส ปตตกลลั, สงโฆ อุโปสธั กเรยย” แปลว่า ท่านผู้เจริญ ของสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า วันนี้เป็นวันสามัคคีอุโบสถ ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว พึงทำอุโบสถ, ต่อจากนั้นพึงยกภิกขุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงในท่ามกลางสงฆ์

สรุปความได้ว่า อุโบสถกรรมที่อนุญาตให้ภิกษุทำมีหลายแบบตามความจำเป็น แล้วแต่เหตุการณ์และองค์ประกอบ จำแนกเป็น ๕ แบบ คือ (๑) สังฆอุโบสถ ภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปให้ทำสังฆอุโบสถแสดงพระปาฏิโมกข์ได้ (๒) ปารีสุทธิอุโบสถ ภิกษุ ๓ หรือ ๒ รูป ให้ทำปารีสุทธิอุโบสถ คือแสดงความบริสุทธิ์แก่กันและกัน สำหรับวิธีทำปารีสุทธิอุโบสถนั้น ถ้ามีภิกษุ ๓ รูป ให้ตั้งญัตติก่อนแล้วจึงแสดงความบริสุทธิ์ต่อกัน แต่ถ้ามีเพียง ๒ รูป ให้แสดงความบริสุทธิ์ต่อกันได้เลย (๓) สามัคคีอุโบสถ ทำในกรณีที่สงฆ์เกิดการทะเลาะแตกแยกกันขึ้น ประองตอกันได้เมื่อใด ก็ให้ทำอุโบสถร่วมกันในวันนั้นเลย โดยมีการสวดปาฏิโมกข์เช่นกับสังฆอุโบสถ และ (๔) อธิษฐานอุโบสถ ภิกษุรูปเดียวให้ทำอธิษฐานอุโบสถ

๓.๒ สิกขาบทในภิกขุปาฏิโมกข์ ๒๒๗ สิกขาบท

สิกขาบทในภิกขุปาฏิโมกข์ถือเป็นศีลของภิกษุผู้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา สิกขาบทเหล่านี้ภิกษุจะต้องสำรวมรักษาไปจนตลอดชีวิต ภิกขุปาฏิโมกข์นี้มีฐานะเป็นอาทิพรหมจรรย์ คือ คำสอนส่วนที่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตอย่างประเสริฐในอริยวินัย เป็นระเบียบที่พึงปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนสู่ความเป็นพระอริยบุคคล เป็นสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าบัญญัติเพื่อป้องกันความเสียหายเป็นต้น มีการปรับโทษแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดตามสมควรแก่ความผิดตามพุทธ

อาณาจักร สอดคล้องกับความตอนหนึ่งในนิทานทเวสวิงส์ว่า “ปาฏิโมกข์นี้ เป็นเบื้องต้นนี้ เป็นประธานนี้เป็นประมุขแห่งกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกว่า ปาฏิโมกข์”^{๔๓}

จากความสำคัญของภิกขุปาฏิโมกข์ที่ได้ยกมาแสดงข้างต้นนี้ ได้สะท้อนให้เห็นว่าสิกขาบทในภิกขุปาฏิโมกข์เป็นหลักสำคัญต่อการรักษาคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ผ่านกระบวนการท่องจำ ภิกขุปาฏิโมกข์มาตั้งครั้งพุทธกาลในรูปแบบมุขปาฐะ จนกระทั่งปัจจุบันที่พระสงฆ์สาวกได้สืบทอดกันมาโดยมีการเรียนท่องจำ และยกภิกขุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงในทุกกึ่งเดือน ซึ่งสิกขาบทที่จะยกขึ้นศึกษาประกอบด้วย (๑) ปาราชิก ๔ (๒) สังฆาทิเสส ๑๓ (๓) อนินยต ๒ (๔) นิสสัคคียปาจิตตีย์ ๓๐ (๕) ปาจิตตีย์ ๙๒ (๖) ปาฏิเทศนียะ ๔ (๗) เสขยวัตร ๗๕ และ (๘) อธิกรณสมถะ ๗ ภิกขุปาฏิโมกข์แต่ละหมวดหมู่มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๓.๑ ปาราชิก ๔ สิกขาบท

คำว่า “ปาราชิก” ใช้เรียกบุคคลผู้ต้องอาบัติ ๔ สิกขาบทว่า ผู้พ่ายแพ้ (จากศาสนธรรม) ใช้เรียกอาบัติ แปลว่า อาบัติที่ยังผู้ต้องให้พ่ายแพ้ (จากศาสนธรรม) คำนี้เป็นชื่อของอาบัติหนักที่ภิกษุต้องเข้าแล้วขาดจากความเป็นภิกษุมี ๔ อย่าง คือ (๑) เสพเมถุน (๒) ลักขของเขา (๓) ข่มามนุษย์ (๔) อวดอุตริมนุสสรธรรม^{๔๔}

ภิกษุผู้ต้องอาบัติปาราชิกถือว่าขาดจากความเป็นภิกษุทันที จะต้องสละสมณเพศออกไปเป็นอนุปสัมบัน (ผู้ไม่ได้อุปสมบท) และไม่ได้รับอนุญาตให้บวชเป็นภิกษุอีก การบัญญัติปาราชิกสิกขาบทข้อแรกนับว่าสอดคล้องกับค่านิยมของสังคมและหลักการของศาสนาสำคัญครั้งพุทธกาล ที่กำหนดให้นักบวชต้องเว้นขาดจากการมีเพศสัมพันธ์ ปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ และ ๓ อนุโลมตามหลักปฏิบัติของสังคมที่เจริญแล้วทั้งหลาย เพราะแม้แต่ในสังคมคฤหัสถ์ก็มีการห้ามข่มามนุษย์ ส่วนปาราชิกสิกขาบทที่ ๔ มุ่งป้องกันสังคมจากการถูกล่อลวงโดยผู้อวดคุณวิเศษที่ไม่มีในตน พระพุทธเจ้าทรงเรียกภิกษุผู้อวดคุณวิเศษที่ไม่มีในตนว่า เป็นยอดมหาโจรในโลก เพราะบริโภคน้ำข้าวของประชาชนด้วยอาการแห่งขโมย^{๔๕}

ปาราชิกกัณฑ์มี ๔ สิกขาบท คือ

(๑) ปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ว่าด้วยการเสพเมถุนกับมนุษย์โดยที่สุดแม้แต่กับสัตว์เดรัจฉานตัวเมีย^{๔๖}

^{๔๓} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๓๕/๒๑๐.

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีพิมพ์, ๒๕๕๘), หน้า ๒๓๙.

^{๔๕} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๓๓/๒๔๘

^{๔๖} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๒/๓๑.

(๒) ปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ ว่าด้วยการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้มีมูลค่า ๕ มาสก^{๔๗}

(๓) ปาราชิกสิกขาบทที่ ๓ ว่าด้วยการพรากกายมนุษย์แม้แต่ทารกที่อยู่ในครรภ์^{๔๘}

(๔) ปาราชิกสิกขาบทที่ ๔ ว่าด้วยการกล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมที่ไม่มีในตนแก่
อนุปสัมบัน^{๔๙}

๓.๒.๒ สังฆาติเสส ๑๓ สิกขาบท

สังฆาติเสส คือ ชื่อของหมวดอาบัติหนักรองจากปาราชิก ต้องอยู่กรรมจึงจะพ้นได้ คือ เป็นอาบัติหนัก (ครุกาบัติ) แต่ยังเป็นอาบัติที่แก้ไขหรือเยียวยาได้ (สเทกิจฉา)^{๕๐}

คำว่า “สังฆาติเสส” แปลว่า หมวดอาบัติที่ต้องอาศัยสงฆ์ในกรรมเบื้องต้นและกรรมที่เหลือ เป็นวิธีการจะออกจากอาบัตินี้ต้องอาศัยสงฆ์ตั้งแต่ต้นไปจนตลอด กล่าวคือ เมื่อภิกษุต้องอาบัติสังฆาติเสสแล้วต้องอยู่ปริวาสเท่าจำนวนวันที่ปกปิดอาบัติไว้แล้วอยู่มานัต (นับราตรี) อีก ๖ ราตรี ทั้ง ๒ ขั้นตอนนี้ต้องอาศัยสงฆ์เป็นผู้ให้ ต่อจากนั้นจึงประชุมสงฆ์ไม่น้อยกว่า ๒๐ รูปทำพิธีสวดให้พ้นจากอาบัติสังฆาติเสส ขั้นตอนสุดท้ายนี้ ชื่อว่า อัพทาน มีการสวดญัตติ ๓ ครั้งสวดอนุสาวนา ๑ ครั้งรวมเป็น ๔ ครั้ง เรียกว่า ญัตติจตุตถกรรมวาจา เมื่อจบขั้นตอนนี้แล้ว ภิกษุที่ล่วงละเมิดสังฆาติเสสสิกขาบทจึงเป็นผู้บริสุทธิ์จากอาบัติ^{๕๑}

สังฆาติเสสกัณฑ์มี ๑๓ สิกขาบท คือ

(๑) สุกกวิสัฎฐีสิกขาบท ว่าด้วยการจงใจทำน้ำอสุจิให้เคลื่อน

(๒) กายสังสัคคสิกขาบท ว่าด้วยการถูกต้องกายกับมาตุคาม

(๓) ทุฎฐุลลวจาสิกขาบท ว่าด้วยการพูดเกี้ยวหญิง

(๔) อตตคามปาริจรียสิกขาบท ว่าด้วยการให้บำเรอความใคร่ของตน

(๕) สัจจจริตตสิกขาบท ว่าด้วยการชกสือ

(๖) กุฎิการสิกขาบท ว่าด้วยการก่อสร้างกุฎี

(๗) วิหารการสิกขาบท ว่าด้วยการสร้างวิหาร

(๘) ปฐมทุฎฐโทสสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุชดเคืองมีโทษะสิกขาบทที่ ๑

(๙) ทุติยทุฎฐโทสสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุชดเคืองมีโทษะสิกขาบทที่ ๒

^{๔๗} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๙๑/๘๐.

^{๔๘} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๗๑/๑๔๐-๑๔๑.

^{๔๙} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๙๗/๑๘๓.

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๒๒.

^{๕๑} วิ.มหา. (ไทย) ๑/บทนำ/๑๕.

- (๑๐) สังฆเภทสิกขาบท ว่าด้วยการทำสงฆ์ให้แตกกัน
- (๑๑) สังฆเภทานุวัตตสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุประพฤติดังตามและกล่าวสนับสนุนภิกษุผู้ทำสงฆ์ให้แตกกัน
- (๑๒) ทุพพจสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุเป็นควายาก
- (๑๓) กุลทุสสกสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุผู้ประทุษร้ายตระกูล^{๕๒}

๓.๒.๓ อนินยต ๒ สิกขาบท

อนินยตเป็นอาบัติที่ไม่อาจตัดสินได้อย่างทันทีทันใด เนื่องจากเป็นการต้องในที่ลับหูลับตา ก่อนจะปรับอาบัติต้องอาศัยมาตุคามผู้มีความน่าเชื่อถือให้ความเห็นประกอบกับการตัดสินของพระวินัยธร ไม่อาจจะตัดสินได้ด้วยภิกษุฝ่ายเดียว

คำว่า “อนินยต” แปลว่า ไม่แน่นอน เป็นชื่ออาบัติที่ยังไม่แน่นอน อาจเป็นความผิดได้ ๓ สถาน คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส หรือปาจิตตีย์ ซึ่งพระวินัยธรจะต้องวินิจฉัยตามที่ภิกษุให้การยอมรับ^{๕๓} กล่าวคือ ในอนินยตสิกขาบท สิกขาบทที่ ๑ ภิกษุผู้ถูกกล่าวหาไม่แน่ว่าจะถูกปรับอาบัติปาราชิก สังฆาทิเสส หรือปาจิตตีย์ ในอนินยตสิกขาบทที่ ๒ ไม่แน่ว่าจะถูกปรับอาบัติสังฆาทิเสส หรือ ปาจิตตีย์ ที่ยังไม่กำหนดแน่นอน เพราะเป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาปรับอาบัติตามเงื่อนไข กรณีที่จะสามารถหยิบยกขึ้นมาเพื่อปรับอาบัติ ภิกษุผู้ทำผิดมี ๒ ลักษณะในอนินยตสิกขาบทนี้ เน้นหนักไปในวิธีตัดสินอาบัติที่ยังไม่แนระหว่างปาราชิก สังฆาทิเสส หรือปาจิตตีย์ ซึ่งพระวินัยธรจะต้องวินิจฉัย อนินยตไม่ใช่ชื่ออาบัติพิเศษ นอกเหนือจากอาบัติทั้งสามนั้น ทั้งไม่ใช่สิกขาบทที่ห้ามภิกษุนั่งในที่ลับตาหรือที่ลับหูกับหญิงสองต่อสอง สิกขาบทที่ห้ามการกระทำดังกล่าว คือ สิกขาบทที่ ๔ และสิกขาบทที่ ๕ แห่งอเจลกวรรค ในปาจิตตีกัณฑ์^{๕๔}

อนินยตกัณฑ์มี ๒ สิกขาบท คือ

- (๑) ปฐมอนินยตสิกขาบท ว่าด้วยการนั่งในที่ลับตากับหญิงสองต่อสอง
- (๒) ทุตติยอนินยตสิกขาบท ว่าด้วยการนั่งในที่ลับหูกับหญิงสองต่อสอง^{๕๕}

๓.๒.๔ นิสัคคิยปาจิตตีย์ ๓๐ สิกขาบท

^{๕๒} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๔๒/๔๗๒.

^{๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๙๕.

^{๕๔} วิ.มหา. (ไทย) ๑/บทนำ/๑๗-๑๘.

^{๕๕} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๕๗/๔๘๔.

อาบัติประเภทที่ ๔ ที่เมื่อภิกษุต้องแล้วจะต้องสละสิ่งของที่ครอบครองนั้นเสียก่อนจึงจะปลงอาบัติตก หากไม่สละสิ่งของต้องห้ามหรือสิ่งของที่เป็นอภัยปิยะนั้นก่อนแม้จะแสดงอาบัติก็จะไม่สามารถพ้นจากอาบัตินั้น เรียกว่า นิสสัคคียปาจิตตีย์ เป็นอาบัติเบา ต้องแล้วสามารถแก้ไขให้กลับเป็นปกติได้

คำว่า “นิสสัคคียปาจิตตีย์” หมายถึง อาบัติปาจิตตีย์อันทำให้ต้องสละสิ่งของนิสสัคคียปาจิตตีย์ประกอบด้วยคำ ๒ คำ คือ

(๑) คำว่า “นิสสัคคีย์” แปลว่า ทำให้สละสิ่งของ อาบัติที่สละแล้วพึงแสดง หรือแปลว่า การสละซึ่งเป็นชื่อกระบวนการทางวินัยที่พึงทำในเบื้องต้น^{๕๖}

(๒) คำว่า “ปาจิตตีย์” แปลว่า ทำกุศลจิตกล่าวคือกุศลธรรมของผู้ตั้งใจต้องอาบัติให้ตกไป โดยสรุปก็คือ ทำจิตให้ตกไปและจิตที่ถูกทำให้ตกไปนั้นย่อมพลาดจากอริยมรรคหรือทำอริยมรรคให้เสียไป และปาจิตตีย์นี้เป็นเหตุให้จิตลุ่มหลง^{๕๗}

รวมทั้ง ๒ คำนี้เข้าด้วยกันเป็น “นิสสัคคียปาจิตตีย์” หมายถึง บทบัญญัติในนิสสัคคียกัณฑ์ ๓๐ สิกขาบท^{๕๘} และเป็นชื่ออาบัติ หมายถึง อาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์ที่ภิกษุต้องเพราะเกี่ยวข้องกับเครื่องอุปโภคบริโภคในทางที่ไม่เหมาะสม เป็นลหุกาบัติคืออาบัติเบาและเป็นสเทกัจฉา คือ ยังพอแก้ไขได้ เมื่อภิกษุต้องเข้าแล้วสามารถพ้นได้ด้วยการสละสิ่งของ เช่น จีวร บาตร ผ่านีสีทนะเป็นต้นที่ทำให้ต้องอาบัติ ต่อจากนั้นจึงแสดงอาบัติต่อหน้าสงฆ์ คณะหรือบุคคล นิสสัคคียกัณฑ์มี ๓๐ สิกขาบทแบ่งเป็น ๓ วรรค คือ (๑) จีวรวรรค หมวดว่าด้วยจีวร (๒) โกสิยวรรค หมวดว่าด้วยสันถัตไยใหม่ (๓) ปัตตวรรค หมวดว่าด้วยบาตร^{๕๙} แต่ละวรรค มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) จีวรวรรคมี ๑๐ สิกขาบท คือ

- (๑) ปฐมกฐินสิกขาบท ว่าด้วยกฐินเดาะข้อที่ ๑
- (๒) อุทโทสิตสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุเก็บจีวรไว้ในโรงเก็บของ (ว่าด้วยกฐินเดาะข้อที่ ๒)
- (๓) ตติยกฐินสิกขาบท ว่าด้วยกฐินเดาะข้อที่ ๓
- (๔) ปุราณจีวรสิกขาบท ว่าด้วยการให้ชักจีวรเก่า
- (๕) จีวรปฏิคคหนสิกขาบท ว่าด้วยการรับจีวร
- (๖) อัญญาตกวิญญุตติสิกขาบท ว่าด้วยการออกปากขอคฤหัสถ์ผู้ไม่ใช่ญาติ
- (๗) ตตฺตตริสิกขาบท ว่าด้วยการออกปากขอจีวรเกิน
- (๘) อุปกขณสิกขาบท ว่าด้วยคนตระเตรียมทรัพย์เป็นค่าจีวร

^{๕๖} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๓/๓๓๙/๔๘๕.

^{๕๗} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๓/๓๓๙/๔๘๕.

^{๕๘} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๖๒/๑๘๔.

^{๕๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/ค่านำ/๗-๘.

- (๙) ทูตียอุปัชฌาสิกขาบท ว่าด้วยคนตระเตรียมทรัพย์เป็นค่าจีวรข้อที่ ๒
 (๑๐) ราชสิกขาบท ว่าด้วยทรัพย์เป็นค่าจีวรที่พระราชาราชเป็นต้นให้ทูตนำมาถวาย^{๖๐}

(๒) โกลียวรรคมี ๑๐ สิกขาบท คือ

- (๑) โกลียสิกขาบท ว่าด้วยการทำสันถัตไยใหม่
 (๒) สุทธภาพกสิกขาบท ว่าด้วยการทำสันถัตโดยใช้น้ำมันเจียมดำล้วน
 (๓) เทวภาคสิกขาบท ว่าด้วยการทำสันถัตโดยใช้น้ำมันดำ ๒ ส่วน
 (๔) ฉัพพัชฌสิกขาบท ว่าด้วยการเก็บสันถัตไว้ ๖ ปี
 (๕) นิสีทนสันถตสิกขาบท ว่าด้วยการทำสันถัตสำหรับรองนั่ง
 (๖) เอฬกโหลมสิกขาบท ว่าด้วยการรับขนเจียม
 (๗) เอฬกโหลมโรวาปนสิกขาบท ว่าด้วยการให้ชักขนเจียม
 (๘) รุปียสิกขาบท ว่าด้วยการรับรูปียะ
 (๙) รุปียสังโฆหารสิกขาบท ว่าด้วยการแลกเปลี่ยนรูปียะ
 (๑๐) กยวิกกยสิกขาบท ว่าด้วยการซื้อขาย^{๖๑}

(๓) ปัตตวรรคมี ๑๐ สิกขาบท คือ

- (๑) ปัตตสิกขาบท ว่าด้วยบาตร
 (๒) อุณปัญจพันธนสิกขาบท ว่าด้วยบาตรมีรอยซ่อมหย่อนกว่า ๕ แห่ง
 (๓) เกสัชชสิกขาบท ว่าด้วยเกสัช
 (๔) วัสสิกสาฎกสิกขาบท ว่าด้วยผ้าอาบน้ำฝน
 (๕) จีวรัจฉินทนสิกขาบท ว่าด้วยการให้จีวรแล้วชิงเอาคืน
 (๖) สุตตวิญญุตตสิกขาบท ว่าด้วยการออกปากขอด้วย
 (๗) มหาเปสการสิกขาบทว่าด้วยการสั่งช่างหูกทอจีวร
 (๘) อัจเจกจีวรสิกขาบท ว่าด้วยอัจเจกจีวร
 (๙) สาสังกสิกขาบท ว่าด้วยเสนาสนะป่าที่นำหวาดระแวง
 (๑๐) ปริณตสิกขาบท ว่าด้วยการน้อมลาก^{๖๒}

๓.๒.๕ ปาจิตตีย์ ๙๒ สิกขาบท

อาบัติประเภทที่ ๕ ที่เมื่อภิกษุต้องแล้วต้องแสดงต่อหน้าสงฆ์ คณะ หรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง
 จึงพ้นได้ จัดเป็นอาบัติเบา ต้องแล้วสามารถแก้ไขให้กลับเป็นปกติได้

^{๖๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๔๑/๗๐.

^{๖๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๙๗/๑๒๑.

^{๖๒} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๖๑/๑๘๔.

คำว่า “ปาจิตตีย์” แปลว่า การละเมิดอันยังกุศลให้ตกไป เป็นชื่ออาบัติจำพวกหนึ่งจัดไว้ในจำพวกอาบัติเบา (ลหุกาบัติ)^{๖๓} โดยสรุปก็คือ ทำจิตให้ตกไปและจิตที่ถูกทำให้ตกไปนั้น ย่อมพลาดจากอริยมรรคหรือทำอริยมรรคให้เสียไป และปาจิตตีย์นี้เป็นเหตุให้จิตลุ่มหลง^{๖๔} เป็นชื่ออาบัติ หมายถึง อาบัติปาจิตตีย์ซึ่งเป็นลหุกาบัติ คือ อาบัติเบาและเป็นสเทกิจฉา คือ ยังพอแก้ไขได้ เมื่อภิกษุต้องเข้าแล้วสามารถพ้นได้ด้วยการแสดงอาบัติต่อหน้าสงฆ์ คณะ หรือบุคคลก็ได้เป็นชื่อบัพพัญญุตสิกขาบทมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สุทธิกปาจิตตีย์ แปลว่า ปาจิตตีย์ล้วน^{๖๕} แต่ละวรรคมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) มุสาวาทวรรคมี ๑๐ สิกขาบท คือ

- (๑) มุสาวาทสิกขาบท ว่าด้วยการกล่าวเท็จ
- (๒) โอมสวาทสิกขาบท ว่าด้วยการกล่าวเสียดสี
- (๓) เปสฺสุญญสิกขาบท ว่าด้วยการกล่าวส่อเสียด
- (๔) ปทโสธัมมสิกขาบท ว่าด้วยการให้กล่าวธรรมเป็นบทย
- (๕) สหเสยยสิกขาบท ว่าด้วยการนอนร่วมกัน
- (๖) ทุติยสหเสยยสิกขาบท ว่าด้วยการนอนร่วมกันข้อที่ ๒
- (๗) ธัมมเทศนาสิกขาบท ว่าด้วยการแสดงธรรม
- (๘) ภูตาโรจนสิกขาบท ว่าด้วยการบอกอตุตถิมนุสสรธรรมที่มีจริง
- (๙) ทุฏฐุลาโรจนสิกขาบท ว่าด้วยการบอกอาบัติชั่วหยาบ
- (๑๐) ปฐวีชณนสิกขาบท ว่าด้วยการการขุดดิน^{๖๖}

(๒) ภูตคามวรรคมี ๑๐ สิกขาบท คือ

- (๑) ภูตคามสิกขาบท ว่าด้วยการพราภูกุตคาม
- (๒) อัญญาบาทกสิกขาบท ว่าด้วยการกล่าวกลบเกลื่อน
- (๓) อุกุชฌาปนกสิกขาบท ว่าด้วยการกล่าวให้เพ่งโทษ
- (๔) ปฐมเสนาสนสิกขาบท ว่าด้วยเสนาสนะข้อที่ ๑
- (๕) ทุติยเสนาสนสิกขาบท ว่าด้วยเสนาสนะข้อที่ ๒
- (๖) อนุปชชชสิกขาบท ว่าด้วยการเข้าไปแทรกแซง
- (๗) นิกกัฏฒนสิกขาบท ว่าด้วยการฉุดลากออก

^{๖๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๓๕.

^{๖๔} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๓/๓๓๙/๔๘๕.

^{๖๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/บทนำ/๒๖.

^{๖๖} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๘๘/๒๗๖.

- (๘) เวทาสกฏฐิสิกขาบท ว่าด้วยกฐีขึ้นลอย
- (๙) มหัลลภิกขุสิกขาบท ว่าด้วยการสร้างวิหารใหญ่
- (๑๐) สัปปณณสิกขาบท ว่าด้วยสิ่งมีชีวิต^{๖๗}

(๓) โอวาทวรรคมี ๑๐ สิกขาบท คือ

- (๑) โอวาทสิกขาบท ว่าด้วยการสั่งสอนภิกษุณี
- (๒) อัถลังคตสิกขาบท ว่าด้วยการสั่งสอนภิกษุณีในเวลาที่ตั้งอาภิตยอัสดงแล้ว
- (๓) ภิกขุญุปัสสยสิกขาบท ว่าด้วยการไปสั่งสอนภิกษุณีถึงที่สำนัก
- (๔) อามิสสิกขาบท ว่าด้วยการสั่งสอนภิกษุณีเพราะเห็นแก่อามิส
- (๕) จีวรทานสิกขาบท ว่าด้วยการถวายจีวร
- (๖) จีวรสิพพสิกขาบท ว่าด้วยการเย็บจีวรให้ภิกษุณี
- (๗) สังฆวิธานสิกขาบท ว่าด้วยการชักชวนเดินทางร่วมกัน
- (๘) นาวาภิรุธนสิกขาบท ว่าด้วยการโดยสารเรือลำเดียวกัน
- (๙) ปริพาจิตสิกขาบท ว่าด้วยการฉันทินบิณฑบาตที่ภิกษุณีแนะนำให้จัดเตรียม
- (๑๐) รโหนิสัชชสิกขาบท ว่าด้วยการนั่งในที่ลับ^{๖๘}

(๔) โภชนวรรคมี ๑๐ สิกขาบท คือ

- (๑) อวารสถปิณฑสิกขาบทว่าด้วยการฉันทินภัตตาหารในที่พักแรม
- (๒) คณโภชนสิกขาบทว่าด้วยการฉันทินคณโภชนะ
- (๓) ปรัมปรโภชนสิกขาบทว่าด้วยการฉันทินปรัมปรโภชนะ
- (๔) กาณมาตุสิกขาบทว่าด้วยมารดาของนางกาณา
- (๕) ปฐุมปวารณาสิกขาบทว่าด้วยการบอกห้ามภัตตาหารข้อที่ ๑
- (๖) ทุติยปวารณาสิกขาบทว่าด้วยการบอกห้ามภัตตาหารข้อที่ ๒
- (๗) วิกาลโภชนสิกขาบทว่าด้วยการฉันทินโภชนะในเวลาวิกาล
- (๘) สันนิธิการกสิกขาบทว่าด้วยการสะสมโภชนะ
- (๙) ปณีตโภชนสิกขาบทว่าด้วยการออกปากขอโภชนะอันประณีต

(๑๐) ทันทโปนสิกขาบทว่าด้วยการรับประเคนอาหารนอกจากน้ำและไม้ชำระฟัน^{๖๙}

(๕) อเจลกวรรคมี ๑๐ สิกขาบท คือ

^{๖๗} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๔๓/๓๑๕.

^{๖๘} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๐๒/๓๖๔.

^{๖๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๖๘/๔๑๗.

- (๑) อเจลกสิกขาบท ว่าด้วยนักรบวชเปลือย
- (๒) อุกุยโยชนสิกขาบท ว่าด้วยการส่งกลับ
- (๓) สโรชนสิกขาบท ว่าด้วยการเข้าไปแทรกแซงในที่ที่มีคน ๒ คน
- (๔) รโหปฏิจฉันนสิกขาบท ว่าด้วยการนั่งในที่ลับมีสิ่งกำบัง
- (๕) รโหนิสัชชสิกขาบท ว่าด้วยการนั่งในที่ลับ
- (๖) จาริตตสิกขาบท ว่าด้วยการเที่ยวสัญจรไป
- (๗) มหานามสิกขาบท ว่าด้วยพระเจ้ามหานามศากยะ
- (๘) อุกุยุตตเสนาสิกขาบท ว่าด้วยกองทัพที่เคลื่อนขบวนออกรบ
- (๙) เสนาวาสสิกขาบท ว่าด้วยการพักอยู่ในกองทัพ
- (๑๐) อุกุยโยจิกสิกขาบท ว่าด้วยการไปดูสนามรบ^{๗๐}

(๖) สุราปานวรรคมี ๑๐ สิกขาบท คือ

- (๑) สุราปานสิกขาบท ว่าด้วยการดื่มสุราและเมรัย
- (๒) อังกุลิปโตทกสิกขาบท ว่าด้วยการใช้นิ้วมือจี้กันและกัน
- (๓) หัสสธัมมสิกขาบท ว่าด้วยการเล่นน้ำ
- (๔) อนาทรียสิกขาบท ว่าด้วยความไม่เอื้อเฟื้อต่อคำตักเตือน
- (๕) .ภิงสาปนสิกขาบท ว่าด้วยการทำให้ตกใจ
- (๖) โขติกสิกขาบท ว่าด้วยการก่อไฟผิง
- (๗) นหานสิกขาบท ว่าด้วยการสร่งน้ำนอกสมัย
- (๘) ทุพพพัฒนกรณสิกขาบท ว่าด้วยการทำจีวรใหม่ให้เสียสี
- (๙) วิกัปปนสิกขาบท ว่าด้วยการวิกัปปจีวร
- (๑๐) จีวรอปนิธานสิกขาบท ว่าด้วยการซ่อนจีวร^{๗๑}

(๗) สัปปานกวรรคมี ๑๐ สิกขาบท คือ

- (๑) สัตถุจิจจสิกขาบท ว่าด้วยความจงใจฆ่าสัตว์มีชีวิต
- (๒) สัปปานกสิกขาบท ว่าด้วยการบริโภคน้ำที่มีสัตว์มีชีวิต
- (๓) อุกุโกฏนสิกขาบท ว่าด้วยการรื้อพื้นอธิกรณ์ขึ้นมาพิจารณาใหม่
- (๔) ทุกุจลลสิกขาบท ว่าด้วยการปกปิดอาบัติชั่วหยาบ
- (๕) อุนวิสตีวัสสสิกขาบท ว่าด้วยการอุปสมบทให้บุคคลมีอายุหย่อนกว่า ๒๐ ปี
- (๖) เถยยสตัดสิกขาบท ว่าด้วยการเดินทางไกลร่วมกับพ่อค้าเกวียนผู้เป็นโจร

^{๗๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๒๕/๔๖๑.

^{๗๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๓๘๑/๕๐๐.

- (๗) สังฆวิธานสิกขาบท ว่าด้วยการชักชวนเดินทางไกลร่วมกับมาตุคาม
- (๘) อริฎฐสิกขาบท ว่าด้วยพระอริฎฐะกล่าวต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
- (๙) อุกขิตตสัมโมคสิกขาบท ว่าด้วยการคบหาภิกษุที่ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรม
- (๑๐) กัณฎกสิกขาบท ว่าด้วยสมณทูตเทศชื่อกัณฎกะถูกสงฆ์นาสนะ^{๗๒}
- (๘) สหธรรมิกวรรคมี ๑๒ สิกขาบท คือ
- (๑) สหธรรมิกสิกขาบท ว่าด้วยการกล่าวตักเตือนผู้ร่วมประพฤติธรรมโดยชอบธรรม
- (๒) วิเลขนสิกขาบท ว่าด้วยความยุ่งยากแห่งสิกขาบท
- (๓) โมहनสิกขาบท ว่าด้วยการทำให้ผู้อื่นหลง
- (๔) ปหารสิกขาบท ว่าด้วยการทำร้ายเพื่อนภิกษุ
- (๕) ตลสัตติกสิกขาบท ว่าด้วยการเงี้ยวหอกคือฝ่ามือขึ้นทำที่ว่าจะทำร้าย
- (๖) อมุลกสิกขาบท ว่าด้วยการใส่ความด้วยอาบัติสังฆาติเสสที่ไม่มีมูล
- (๗) สัจจิจจสิกขาบท ว่าด้วยการจงใจก่อความรำคาญ
- (๘) อุปัสสุตติสิกขาบท ว่าด้วยการแอบฟังภิกษุทะเลาะกัน
- (๙) กัมมปฏิพาหนสิกขาบท ว่าด้วยการคัดค้านกรรมที่ถูกต้อง
- (๑๐) ฉันทอทัตตวาคมนสิกขาบท ว่าด้วยการไม่ให้ฉันทะแล้วไปเสีย
- (๑๑) ทัพพสิกขาบท ว่าด้วยการถวายจีวรแก่พระทัพพมัลลบุตร
- (๑๒) ปริณามนสิกขาบท ว่าด้วยการน้อมลาภที่เป็นของสงฆ์ไปเพื่อบุคคล^{๗๓}
- (๙) รตนวรรคมี ๑๐ สิกขาบท คือ
- (๑) อันตปุรสิกขาบท ว่าด้วยการเข้าเขตพระราชฐานชั้นใน
- (๒) รตนสิกขาบท ว่าด้วยการเก็บรัตนะที่เจ้าของลิ้มไว้
- (๓) วิกาลคามปเวสนสิกขาบท ว่าด้วยการเข้าบ้านในเวลาวิกาล
- (๔) สุจิมรสิกขาบท ว่าด้วยการทำกล่องเข็มด้วยกระดูกเป็นต้น
- (๕) มัญจปีฐสิกขาบท ว่าด้วยการทำเตียงและตั้ง
- (๖) ตูโลนัทธสิกขาบท ว่าด้วยการทำเตียงและตั้งหุ้มนุ่น
- (๗) นิสีทนสิกขาบท ว่าด้วยการทำผ้ารองนั่ง
- (๘) กัณทุปฏิจฉาติสิกขาบท ว่าด้วยการทำผ้าปิดฝี
- (๙) วัสสิกสภาสิกาสิกขาบท ว่าด้วยการทำผ้าอาบน้ำฝน
- (๑๐) นันทสิกขาบท ว่าด้วยท่านพระนันทะ^{๗๔}

^{๗๒} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๓๒/๕๔๓.

^{๗๓} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๓๓/๕๘๔.

๓.๒.๖ ปาฏิเทสนียะ ๔ สิกขาบท

อาบัติที่ภิกษุจะต้องแสดงคืนเป็นลักษณะพิเศษของปาฏิเทสนียะ อาบัติหมวดนี้บัญญัติเพื่อป้องกันความเสียหายอันอาจจะเกิดขึ้นจากความประทุติไม่เรียบร้อยของภิกษุในลักษณะที่รุนแรงกว่าเสขียวัตถ์ แต่ก็ไม่รุนแรงเท่าอนินยหรือสังฆาทิเสส อาบัตินี้ภิกษุต้องแล้วต้องแสดงคืนตามแต่กรณีจึงจะพ้นจากความผิด ว่าด้วยเรื่องการปฏิบัติต่อภิกษุณีและเรื่องของเคี้ยวของฉัน

ปาฏิเทสนียะ แปลว่า จะพึงแสดงคืน อาบัติที่จะพึงแสดงคืน เป็นอาบัติเบาอย่างหนึ่งถูกรองมาจากปาจิตตีย์ เช่น ภิกษุรับของเคี้ยวของฉันจากมือของภิกษุณีที่มีใช้ญาติด้วยมือของตนมา บริโภคต้องอาบัติปาฏิเทสนียะ^{๗๕}

ปาฏิเทสนียกัณฑ์มี ๔ สิกขาบท ได้แก่

(๑) ปฐมปาฏิเทสนียสิกขาบท ว่าด้วยเรื่องห้ามรับของเคี้ยวของฉันจากมือภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติ^{๗๖}

(๒) ทุตติยาปาฏิเทสนียสิกขาบท ว่าด้วยการไม่ห้ามภิกษุณีผู้คอยบงการ^{๗๗}

(๓) ตติยาปาฏิเทสนียสิกขาบท ว่าด้วยการรับของเคี้ยวของฉันในที่ที่ไม่ได้รับนิมนต์ไว้ก่อน^{๗๘}

(๔) จตุตถปาฏิเทสนียสิกขาบท ว่าด้วยการรับของเคี้ยวของฉันจากทายกที่ไม่ได้แจ้งไว้ก่อน^{๗๙}

๓.๒.๗ เสขียวัตถ์ ๗๕ สิกขาบท

สิกขาบทในภิกษุปาฏิโมกข์หมวดสุดท้าย ไม่ใช่สิกขาบทที่เป็นพุทธบัญญัติโดยตรง เป็นข้อปฏิบัติเกี่ยวกับมารยาทที่ภิกษุควรปฏิบัติในสถานการณ์ต่าง เพื่อความเรียบร้อยดีงามแห่งสงฆ์และเป็นที่ศรัทธาเลื่อมใสของพุทธบริษัท

คำว่า “เสขียวัตถ์” แปลว่า วัตถ์ที่ภิกษุจะต้องศึกษา เป็นวัตถ์ที่เป็นธรรมเนียมเกี่ยวกับมารยาทที่ภิกษุพึงสำเหนียก หรือพึงฝึกฝนปฏิบัติมี ๗๕ สิกขาบท^{๘๐} เสขียวัตถ์ไม่ได้เป็นชื่ออาบัติโดยตรง ทั้งนี้เพราะภิกษุไม่ปฏิบัติตามบทบัญญัติแห่งเสขียะทั้งหลายต้องอาบัติทุกกฏทุกสิกขาบท

^{๗๕} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๕๑/๖๒๕-๖๒๖.

^{๗๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๓๕-๒๓๖.

^{๗๗} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๕๒/๕๒๗.

^{๗๗} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๕๓/๖๓๒.

^{๗๘} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๖๒/๖๓๕.

^{๗๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๗๒/๖๔๔.

^{๘๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๖๗.

สิกขาบทในเสขยิกัณฑ์นี้เป็นบทบัญญัติที่น่าสนใจเพราะว่าด้วยเรื่องกิริยามารยาทที่เป็นธรรมเนียมของภิกษุสงฆ์โดยเฉพาะ เสขยสิกขาบทแบ่งเป็น ๗ วรรค จัดเป็น ๔ กลุ่มตามสาระสำคัญ ได้แก่

กลุ่มที่ ๑ ว่าด้วยธรรมเนียมความประพฤติในเวลาเข้าหมู่บ้าน เริ่มตั้งแต่การนุ่งห่มเรียบร้อยในขณะที่อยู่ในชุมชน การสำรวมระวังอิริยาบถ การพูดคุยกันให้อยู่ในลักษณะที่เหมาะสมเมื่ออยู่ในชุมชน

กลุ่มที่ ๒ ว่าด้วยธรรมเนียมในการรับบิณฑบาต เริ่มตั้งแต่อิริยาบถในการรับบิณฑบาต การขบฉันอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย

กลุ่มที่ ๓ ว่าด้วยธรรมเนียมในการแสดงธรรม เริ่มตั้งแต่การแสดงธรรมอย่างถูกต้องกาลเทศะ ไม่แสดงธรรมแก่บุคคลผู้อยู่ในอาการไม่เคารพธรรม

กลุ่มที่ ๔ ว่าด้วยธรรมเนียมในการถ่ายอุจจาระปัสสาวะและบ้วนน้ำลาย

การที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทเหล่านี้ขึ้น สะท้อนให้เห็นภาพของวัฒนธรรมของคนถิ่นนั้นในสมัยพุทธกาล วัฒนธรรมด้านการนุ่งห่ม การรับประทานอาหาร การใช้คำพูดอาจมีลักษณะที่ไม่เรียบร้อย เมื่อคนเหล่านั้นมาบวชในสังคมสงฆ์แห่งพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติเสขยสิกขาบทขึ้นมาเพื่อเป็นหลักปฏิบัติของเหล่าสาวก^{๘๑} แต่ละวรรคมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

สรุปรวมสิกขาบทที่มีในเสขยิกัณฑ์ ๗ หมวด ดังต่อไปนี้

หมวดที่ ๑ ปริมาณวรรคหมวด ว่าด้วยการนุ่งห่มเรียบร้อยมี ๑๐ สิกขาบท^{๘๒}

หมวดที่ ๒ อุชชัคฆิการวรรคหมวด ว่าด้วยการหัวเราะมี ๑๐ สิกขาบท^{๘๓}

หมวดที่ ๓ ชัมภกตวรรคหมวด ว่าด้วยการทำสะเอวมี่ ๑๐ สิกขาบท^{๘๔}

หมวดที่ ๔ สักกัจจวรรคหมวด ว่าด้วยความเคารพมี ๑๐ สิกขาบท^{๘๕}

หมวดที่ ๕ กพหวรรคหมวด ว่าด้วยคำข่าวมี่ ๑๐ สิกขาบท^{๘๖}

หมวดที่ ๖ สุรุสุรวรรคหมวด ว่าด้วยการฉันทงชูตๆ มี ๑๐ สิกขาบท^{๘๗}

หมวดที่ ๗ ปาทุกาวรรคหมวด ว่าด้วยเขียงเท้ามี ๑๕ สิกขาบท^{๘๘}

๓.๒.๘ อธิกรณสมณะ ๗ อย่าง

^{๘๑} วิ.มหา. (ไทย) ๒/บทนำ/๓๐-๓๑.

^{๘๒} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๗๖-๕๘๕/๖๔๙-๖๕๙.

^{๘๓} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๘๖-๕๙๕/๖๖๐-๖๖๙.

^{๘๔} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๙๖-๖๐๕/๖๗๐-๖๘๐.

^{๘๕} คุรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๐๖-๖๑๖/๖๘๑-๖๙๒.

^{๘๖} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๑๗-๖๒๖/๖๙๓-๗๐๒.

^{๘๗} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๒๗-๖๓๗/๗๐๓-๗๑๖.

^{๘๘} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๓๘-๖๔๘/๗๑๗-๗๓๔.

หมวดสุดท้ายของภิกขุปาฏิโมกข์ที่ภิกษุยกขึ้นแสดงในท่ามกลางสงฆ์ ไม่ใช่สิกขาบทที่เป็นพุทธบัญญัติเหมือนกับอาบัติต่างๆ ไป แต่เป็นวิธีระงับอธิกรณ์ที่เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์

คำว่า “อธิกรณ์สมณะ” หมายถึง ธรรมเนียมระงับอธิกรณ์ หรือ วิธีดำเนินการเพื่อระงับอธิกรณ์มี ๗ วิธี^{๘๙} ได้แก่

- (๑) สัมมุขาวินัย วิธีตัดสินที่พึงทำในที่พร้อมหน้าสงฆ์ ธรรมและวัตถุ
- (๒) สติวินัย วิธีตัดสินที่ยกสติขึ้นเป็นหลัก
- (๓) อมูหวินัย วิธีตัดสินที่ให้แก่ภิกษุผู้หายเป็นบ้าแล้ว
- (๔) ปฏิญญาตกรรมะ วิธีตัดสินโดยปรับโทษตามคำสารภาพ
- (๕) เภยยสิกขา วิธีตัดสินโดยอาศัยเสียงข้างมาก
- (๖) ตัสสปาปิยสิกขา วิธีตัดสินโดยปรับโทษแก่ผู้ทำความผิด
- (๗) ทินวัตถารกะ วิธีตุจกลบไว้ด้วยหญ้า (ประณีประนอม)^{๙๐}

สรุปความได้ว่า สิกขาบทที่ ๒๒๗ ในภิกขุปาฏิโมกข์ ๒๒๗ สิกขาบทที่พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ภิกษุยกขึ้นแสดงในท่ามกลางสงฆ์ทุกกึ่งเดือน เพื่อเป็นการทบทวนสิกขาบทที่เป็นพุทธอาณา และเปิดโอกาสให้ภิกษุผู้ล่วงละเมิดสิกขาบทได้กระทำคืนตามวิธีที่กำหนดไว้สำหรับอาบัติแต่ละอย่าง สามารถจำแนกเป็นพระวินัยได้ ๓ ลักษณะ คือ

(๑) สิกขาบท ๖ หมวดแรก คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส อนิยต นิสัคคียปาจิตตีย์ และปาจิตตีย์ สิกขาบทเหล่านี้หากภิกษุล่วงละเมิดแล้วถือว่าต้องอาบัติตามสมควรแก่ความผิด

(๒) เสดยวัตร ไม่ใช่ชื่อเรียกอาบัติ เนื่องจากเป็นข้อบัญญัติว่าด้วยมารยาทหรือธรรมเนียมปฏิบัติตามกาลเทศะต่าง ภิกษุละเมิดสิกขาบทในเสดยวัตรต้องอาบัติทุกกฎ

(๓) อธิกรณ์สมณะ เป็นวิธีระงับอธิการที่เกิดขึ้นในหมู่สงฆ์

ภิกขุปาฏิโมกข์ ๖ หมวดแรกจัดเป็นอาทิพรหมจริยกาสิกขา คือข้อศึกษาที่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ว่าด้วยระเบียบมารยาทอันดีงามในสังคมสงฆ์ มีการกำหนดโทษแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดส่วนเสดยวัตรและสิกขาบทจำนวนมากที่มานอกพระปาฏิโมกข์ล้วนเป็นอภิธมาจาริกาสิกขา คือ ขนบธรรมเนียมที่ภิกษุควรประพฤติเพื่อความเรียบร้อยเรียบร้อย นำมาซึ่งความศรัทธาเลื่อมใสยิ่งขึ้นไป อย่างไรก็ตาม การสำรวมในพระปาฏิโมกข์ของภิกษุในพระพุทธศาสนานั้น นอกจากจะสำรวมภิกขุปาฏิโมกข์ ๒๒๗ สิกขาบทที่กล่าวมาแล้ว ภิกษุในพระพุทธศาสนาจะต้องสำรวมรักษาสิกขาบทที่มานอกภิกขุปาฏิโมกข์นี้ด้วย เนื่องจากสิกขาบทเหล่านั้นก็เป็นพุทธบัญญัติหรือพุทธอาณา เช่นเดียวกัน เพียงแต่ไม่ได้ถูกกำหนดให้ยกมาแสดงในวันอุโบสถเท่านั้น

^{๘๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๘๗.

^{๙๐} วิ.มทา. (ไทย) ๒/๖๕๕/๗๓๖.)

๓.๓ โทษจากการต้องอาบัติในภิกษุปาฏิโมกข์และวิธีออกจากอาบัติ

เนื่องจากภิกษุปาฏิโมกข์ (อาณานิปาฏิโมกข์) เป็นพุทธอาณานิ คือ เป็นพุทธบัญญัติที่มีการกำหนดโทษแก่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดตามสมควรแก่ความผิด พระพุทธเจ้าวางไว้เป็นแนวปฏิบัติสำหรับภิกษุผู้เป็นสาวกฝ่ายบรรพชิต มาตรการกำหนดโทษ วิธีการลงโทษและวิธีออกจากอาบัติ^{๙๑} แต่ละประเภทมีแนวทางปฏิบัติอย่างชัดเจน บางอย่างต้องได้รับความช่วยเหลือจากสงฆ์ แต่บางอย่างดำเนินการได้โดยแสดงต่อหน้าสงฆ์ คณะหรือบุคคล จำแนกตามประเภทอาบัติ ฐานความผิดและวิธีออกจากอาบัติ ดังต่อไปนี้

๓.๓.๑ โทษจากการต้องอาบัติปาราชิกและวิธีออกจากอาบัติ

บรรดาปาราชิก ๔ สิกขาบท หากภิกษุจงใจล่วงละเมิดอาบัติปาราชิกสิกขาบทใดสิกขาบทหนึ่งย่อมถือว่าต้องอาบัติหนัก (ครุกาบัติ) ที่ไม่สามารถแก้ไขได้ (อเทกัจฉา) โทษจากการต้องอาบัติปาราชิก มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๓.๑.๑ โทษจากการต้องอาบัติปาราชิก

กุลบุตรผู้มีศรัทธาแล้วออกบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา จะมีสถานภาพทางสังคมเป็นนักบวชผู้ไม่มีเรือน (อนาคาริก)^{๙๒} ต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างจริงจังตลอดชีวิต ต่อมามีภิกษุจำนวนมากขึ้นและมีภิกษุหลายรูปไม่สำรวมประพฤติเสียหาย ผู้คนในสังคมพากันตำหนิประณามและโพชนาภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักจึงทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นเป็นพุทธอาณานิเรียกรวมๆ ว่าอาบัติ จำแนกเป็น ๗ อย่าง อาบัติที่มีโทษหนักที่สุด คือ ปาราชิกมี ๔ สิกขาบท^{๙๓} ภิกษุผู้ต้องอาบัติปาราชิก

^{๙๑} อาบัติ คือ โทษที่เกิดจากการล่วงละเมิดสิกขาบทที่เป็นพุทธบัญญัติ จำแนกโดยชื่อเป็น ๗ อย่าง คือ (๑) ปาราชิก (๒) สังฆาทิเสส (๓) อนินยต (๔) นิสสัคคียปาจิตตีย์ (๕) ปาจิตตีย์ (๖) ทุกกฏ และ (๗) ทุพภาสิต, ภิกษุต้องอาบัติปาราชิกแล้วขาดจากความเป็นภิกษุทันที ไม่สามารถกลับมาบวชได้อีก, ต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้วต้องอยู่ปริวาสกรรมตามวันที่ปกปิดจึงจะพ้นได้, ต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์แล้วต้องสละวัตถุที่ครอบครองแล้วปลงอาบัติจึงจะพ้นได้, ต้องอาบัติที่เหลือ ต้องปลงอาบัติต่อหน้าภิกษุอื่นจึงจะพ้นได้.

^{๙๒} อคาระ นิยุตโต น อตถิติ อนาคาริก; ป.หลงสมบุญ, พจนานุกรม มจร-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญหา, ๒๕๔๙), หน้า ๓๗.

^{๙๓} ปาราชิก แปลว่า สิกขาบทที่ทำให้พ่ายแพ้จากศาสนาวีเคราะห์ว่า สาสนโต ปราเชตติ ปาราชิก.

ข้อใดข้อหนึ่งในบรรดา ๔ ข้อนี้ย่อมจะขาดจากความเป็นภิกษุทันที ไม่สามารถบวชเป็นภิกษุได้อีก
ภิกษุผู้ต้องอาบัติปาราชิกท่านอุปมาเหมือนสิ่งต่างๆ ดังต่อไปนี้

(๑) เปรียบเหมือนคนถูกตัดศีรษะไม่อาจมีชีวิตอยู่ได้ โดยการต่อศีรษะเข้ากับร่างกาย
นั้น

(๒) เปรียบเหมือนใบไม้เหี่ยวเหลือง หลุดจากขั้วแล้ว ไม่อาจเป็นของเขียวสดต่อไปได้

(๓) เปรียบเหมือนศิลาหนาแตกออกเป็น ๒ เลี้ยง จะประสานให้สนิทเป็นแผ่น
เดียวกันอีกไม่ได้

(๔) เปรียบเหมือนตาลยอดด้วนไม่อาจงอกต่อไปได้

๓.๓.๑.๒ วิธีออกจากอาบัติปาราชิก

เมื่อภิกษุต้องอาบัติปาราชิกแล้วก็ไม่สามารถออกจากอาบัติปาราชิกนี้ได้ ภิกษุนั้นย่อมพ้น
จากความเป็นภิกษุทันที ไม่สามารถกลับมาบวชเป็นภิกษุได้อีก มีแนวปฏิบัติสำหรับผู้ต้องอาบัติ
ปาราชิก สรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) ลาสิกขาไปเป็นคฤหัสถ์:อุบาสกอารามิกชน (คนงานวัด)

ภิกษุผู้ต้องอาบัติปาราชิกสิกขาบทใดสิกขาบทหนึ่งจัดเป็นผู้พ่ายแพ้จากศาสนธรรมแล้ว^{๙๔}
ขาดจากความเป็นภิกษุทันที แม้จะครองผ้ากาสาวะและปฏิญาณตนเป็นภิกษุอยู่ ก็ไม่ถือว่าเป็นภิกษุ
แม้ภายหลังจะกลับมาขออุปสมบทใหม่ก็ไม่สำเร็จเป็นภิกษุ หากเป็นคนที่ไม่ต้องการดำรงสมณเพศ
ต่อไปก็มีแนวปฏิบัติ คือ ให้ลาสิกขากลับไปเป็นคฤหัสถ์ อาจลาสิกขาไปเป็นอุบาสกหรืออารามิกชน
(คนงานวัด) ก็ได้ โดยให้เปล่งวาจาบอกคืนสิกขาให้สงฆ์ทรงจำตนว่าเป็นคฤหัสถ์

การสละสิกขาจะสำเร็จได้ต้องประกอบด้วยองค์ ๖ ตามที่พระโบราณณาจารย์สรุปเป็นคาถา
ไว้ในคัมภีร์ขุททกสิกขาว่า “องค์แห่งการสละสิกขามี ๖ ประการ คือ (๑) จิต (๒) เขต (๓) กาล (๔)
ความพยายาม (๕) บุคคล และ (๖) การรับรู้”^{๙๕} มีคำอธิบายไปตามลำดับดังนี้

(๑) จิต : การลาสิกขาจะมีได้ก็ด้วยจิตต้องการจะหลีกเลี่ยงจากความเป็นอุปสมบัน
(ภิกษุ) หากไม่มีเจตนา เช่น เพราะหลงลืมสติ หรือพูดเล่น ไม่ถือเป็นการลาสิกขา

(๒) เขต : เมื่อภิกษุกล่าวบทใดบทหนึ่งบรรดาบทอันเป็นเขต ๒๒ บท คือ จำแนก
เป็น ๒ หมวดใหญ่ คือ หมวดที่เป็นคำสละเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าเป็นต้นมี ๑๔ บทอันมีคำว่า “.....
ปจจกขามิ” (ข้าพเจ้าบอกสละ....) ต่อท้าย ได้แก่บทเหล่านี้ คือ

๑) พุทธิ (พระพุทธเจ้า)

^{๙๔} ปาราชิก แปลว่า สิกขาบทที่ยังผู้ต้องให้พ่ายแพ้จากศาสนา (ศาสนโต ปราเชตีติ ปาราชิก).

^{๙๕} จิตต์ เขตตถจ กาลโ จ บโยโค ปุคคโ โล ตถา

วิชานนติ สิกขาย ปจจกขานั ฉพงคิกิ. กงขา.อภินวฎีกา (บาลี) ๑๙๔.

- ๒) ฌมมัม (พระธรรม)
- ๓) สงฆ์ (พระสงฆ์)
- ๔) สิกข์ (สิกขา)
- ๕) วินัย (พระวินัย)
- ๖) ปาติโมกข์ (ปาติโมกข์)
- ๗) อุทเทส (อุทเทส)
- ๘) อุปัชฌาย์ (อุปัชฌาย์)
- ๙) อาจารย์ (อาจารย์)
- ๑๐) สหุทธิวาริก (สหุทธิวาริก)
- ๑๑) อนเตवासิก (อนเตवासิก)
- ๑๒) สมานุปัชฌายกัม (ภิกษุร่วมอุปัชฌาย์)
- ๑๓) สมานาจริยกัม (ภิกษุร่วมอาจารย์)
- ๑๔) สพรหมจารี (เพื่อนสพรหมจารี)

นอกจากนี้ยังต้องกล่าวบทใดบทหนึ่งในบรรดา ๘ บทที่เป็นคำบ่งสถานภาพหลังจากลาสิกขาออกไปมีคำว่า “.....อิติ ม ธาเรหิ” (ท่านจงจำข้าพเจ้าว่าเป็น...) ต่อท้าย เหล่านี้คือ

- ๑๕) คิหิ (คฤหัสถ์)
- ๑๖) อุปาสโก (อุบาสก)
- ๑๗) อารามิโก (คนวัด,คนงานวัด)
- ๑๘) สามเณโร (สามเณร)
- ๑๙) ติตถิโย (เดียรฉิย)
- ๒๐) ติตถิยสาวโก (สาวกเดียรฉิย)
- ๒๑) อสมโณ (ผู้ไม่ใช่สมณะ)
- ๒๒) อสภยปุตติโย (ผู้ไม่ใช่ศากยบุตร)

(๓) กาล : การบอกสถานะสิกขามีได้ด้วยสามารถปัจจุบันกาลและไม่ระบุกาล คำที่เป็นปัจจุบันกาล ได้แก่ คำที่เป็นเขต ๒๒ บทดังกล่าวมาแล้ว ส่วนคำที่ไม่ระบุกาล ได้แก่ คำ ๔ คำคือ (๑) “อลัม เม พุทธเณ” (พอกันทีด้วยพระพุทธเจ้าสำหรับข้าพเจ้า) (๒) “กี นุ เม พุทธเณ” (พระพุทธเจ้าจะมีประโยชน์อะไรกับข้าพเจ้า) (๓) “น มมตโณ พุทธเณ” (ข้าพเจ้าไม่ต้องการพระพุทธเจ้า) และ (๔) “สมุตตาทัม พุทธเณ” (ข้าพเจ้าพ้นจากพระพุทธเจ้าด้วยดีแล้ว)

(๔) ความพยายาม : การลาสิกขาจะมีได้ก็ด้วยความพยายามทางวาจา คือ การเปล่งวาจาเท่านั้น จะกล่าวภาษาใดก็ได้ เช่น พุทธออกไปโดยนัยว่า “พุทธ ปจจกขามิ” เป็นต้น

(๕) บุคคล: บุคคลผู้บอกสละต้องไม่เป็นคนวิกลจริต คนมีจิตฟุ้งซ่าน และคนถูกเวทนาหนักบีบคั้น ขณะเดียวกันก็ต้องมีคนได้ยินคำเปล่งลาสิกขาด้วย บุคคลผู้ฟังการบอกลาสิกขาก็ต้องเป็นมนุษย์ ไม่เป็นคนวิกลจริตเป็นต้น และได้ยินคำพูดหรืออยู่ต่อหน้าการลาสิกขาจึงจะสำเร็จ

(๖) การรับรู้: ภิกษุเจาจะจงบอกแก่บุคคลใดหรือแก่บุคคลเหล่าใด ถ้าบุคคลเหล่านั้นรู้ว่าภิกษุนั้นบอกสละสิกขาโดยอาการอย่างใดอย่างหนึ่งว่า “ภิกษุนี้กระสัน” หรือ “ภิกษุนี้ปรารถนาจะเป็นคฤหัสถ์” ทันทที่เธอกล่าวลาสิกขาจบก็เป็นอันภิกษุได้บอกลาสิกขาเสร็จ แต่ถ้าภิกษุบอกอย่างไม่เจาจะจง บังเอิญมีมนุษย์คนใดคนหนึ่งมาได้ยินเข้าแล้วรู้ความหมายของถ้อยคำนั้น ก็ถือว่าลาสิกขาสำเร็จแล้วเหมือนกัน^{๙๖}

องค์ของการบอกสละสิกขาบท ๖ ประการนี้ หากผิดพลาดขาดไปแม้เพียงข้อเดียวก็ถือว่าภิกษุนั้นทำการลาสิกขาไม่สำเร็จ ถึงแม้จะเปลี่ยนไปมุ่งห่มชุดคฤหัสถ์ก็ยังเป็นภิกษุอยู่ตนเอง หากภายหลังไปทำอันติมวัตถุมิเสพเมถุนเป็นต้นก็ย่อมต้องอาบัติปาราชิก^{๙๗}

(๒) ลาสิกขาแล้วไปบวชเป็นสามเณร

ภิกษุผู้ต้องอาบัติปาราชิกแล้วหากต้องการจะเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนาก็สามารถบวชเป็นสามเณรได้ โดยให้เปล่งวาจาบอกสงฆ์ให้จำตนาว่าเป็นสามเณร แนวปฏิบัตินี้พบกล่าวไว้ในอรรถกถาอังคราสังฆาทวารรคความ โดยสรุปว่า

เมื่อคราวที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่วัดเชตวันทรงมีพระดำริจะเสด็จไปแคว้นโกศลเพื่อแสดงธรรมแก่ภิกษุ ทรงทราบว่ หลังจากแสดงธรรม (อังคราสังฆาทวารรค) จบจะส่งผลกับภิกษุ ๓ พวกแตกต่างกัน จากนั้นพระพุทธองค์จึงรับสั่งพระอานนทให้บอกภิกษุผู้ต้องการจะตามเสด็จให้เตรียมตัวออกเดินทาง วันหนึ่งเสด็จถึงต้นไม้มโหรีทรงต้นใหญ่กำลังถูกไฟไหม้ ทรงต้องการจะใช้ต้นไม้นี้ประกอบการสอนธรรม จึงหยุดประทับอยู่ที่ใกล้ๆ ต้นไม้นั้น พระอานนททราบพระประสงค์จึงปูลาดสังฆาฏิเป็นอาสนะ ได้ตรัสเรียกภิกษุมามากองไฟใหญ่ แล้วทรงแสดงอัคคิขันธปมสูตร^{๙๘} เมื่อแสดงธรรมจบเกิดผลแก่ภิกษุ ๓ กลุ่มแตกต่างกัน คือ

(๑) ภิกษุ ๖๐ รูปบรรลุเป็นพระอรหันต์

(๒) ภิกษุ ๖๐ รูปอาเจียนเป็นเลือด

(๓) ภิกษุ ๖๐ รูปลาสิกขาไปเป็นคฤหัสถ์

พระธรรมเทศนาส่งผลต่อภิกษุ ๓ กลุ่มแตกต่างกัน คือ (๑) เพราะได้ฟังธรรมเทศนานามกายของภิกษุประมาณ ๖๐ รูปก็กัลถกัลม เมื่อนามกายกัลถกัลม รัชกายก็รุ่มร้อน เมื่อรัชกายรุ่ม

^{๙๖} คุรยละเอียตโน กงขา. (บาลี) ๑๓๑-๑๓๓. (ตอนอธิบายปฐมปาราชิกสิกขาบท)

^{๙๗} ทัฎฐจิต ปาราชิก ๔. วัดเขาสนามชัย ตำบลหนองแก อำเภอดุสิต จังหวัดพระจวบคีรีขันธ์, มปป., มปป. (ถ่ายเอกสารเย็บเล่ม), หน้า ๑๑-๑๔ (เอกสารเย็บเล่ม).

^{๙๘} อง.เอกก. (ไทย) ๒๓/๗๒/๑๕๘-๑๖๕.

ร้อน โลหิตอุ่นที่คั่งก็พุ่งออกจากปาก (๒) ฝึกขุอีกประมาณ ๖๐ รูปคิดว่าการประพุดิพรหมจรรย์ให้
 บริสุทธิ์บริบูรณ์ตลอดชีวิตในพระพุทธศาสนาทำได้ยากจึงพากันลาสิกขาเป็นคฤหัสถ์ และ (๓) ฝึกขุ
 ประมาณ ๖๐ รูปส่งญาณมุ่งตรงต่อเทศนาของพระศาสดาก็บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา
 บรรดาฝึกขุ ๓ กลุ่มนั้น คือ (๑) ฝึกขุพวกที่รักเป็นเลือด เนื่องจากก่อนหน้านี้ได้ต้องอาบัติปาราชิก
 และ (๒) ฝึกขุพวกที่สึกไปเป็นคฤหัสถ์ เนื่องจากก่อนหน้านี้ได้พากันละเมตสิกขาบทเล็กน้อยและ (๓)
 ฝึกขุพวกที่บรรลุเป็นพระอรหันต์ทั้งหมดเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์

คัมภีร์อรรถกถาบรรยายว่า ฝึกขุที่ต้องอาบัติปาราชิกนั้น หลังจากลาสิกขาไปแล้วชน
 เหล่านั้นได้บวชเป็นสามเณรบำเพ็ญศีล ๑๐ ประกอบความชวนชวายนโยนิโสมนสิการ บางพวกเป็น
 พระโสดาบัน บางพวกเป็นพระสกทาคามี บางพวกเป็นอนาคามี บางพวกบังเกิดในเทวโลก พระธรรม
 เทศนาได้มีผลแม้แก่ฝึกขุผู้ต้องอาบัติปาราชิกด้วยอาการอย่างนี้^{๙๙}

สรุปความได้ว่า ฝึกขุผู้ต้องอาบัติปาราชิกแล้วถือว่าขาดจากความเป็นฝึกขุทันทีที่ไม่
 สามารถกลับมาบวชได้อีก จะต้องยอมสละสถานภาพความเป็นฝึกขุไป จึงจะพ้นจากอาบัติปาราชิก
 หากยังถือเพศเป็นฝึกขุอยู่ก็ยิ่งถือว่าไม่พ้นจากอาบัติกัมมันตราชัยกรรม แม้จะบำเพ็ญเพียรทางจิตก็
 จะไม่สามารถบรรลุธรรมได้ เมื่อเสียชีวิตก็ต้องเกิดในอบายภูมิ แต่ถ้าลาสิกขาออกไปเป็นสามเณร
 รักษาศีล ๑๐ หรือเป็นอุบาสกอารามิกชนรักษาศีล ๕ และบำเพ็ญอุบาสกกรรม ก็ยังสามารถบรรลุ
 ธรรมหรือประสบกับความเจริญในชีวิตตามแนวทางของพระพุทธศาสนาได้

๓.๓.๒ โทษจากการต้องอาบัติสังฆาทิเสสและวิธีออกจากอาบัติ

อาบัติสังฆาทิเสสเป็นอาบัติหนักที่สามารถแก้ไขให้กลับเป็นปกติได้ พระพุทธเจ้าทรง
 บัญญัติสิกขาบทในอาบัติสังฆาทิเสสเพื่อป้องกันการปกปิดอาบัติชั่วหยาบเป็นต้นของฝึกขุในพระพุทธ
 ศาสนา แต่โทษสำหรับผู้ต้องอาบัตินี้ไม่รุนแรงถึงขั้นทำให้ขาดจากความเป็นฝึกขุ แต่มีข้อกำหนดว่า ผู้
 ประพุดิเสียหายในอาบัตินี้เป็นความประพุดิเสียหาย มีผลกระทบต่อคณะสงฆ์และส่วนร่วมจึง
 กำหนดให้ต้อนออกจากอาบัติต้องอาศัยความช่วยเหลือจากสงฆ์ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงขั้นต้อนออกจาก
 อาบัติ คือ เริ่มจากขอปริวาส ประพุดิมานัต และขอให้สงฆ์สวดเรียกเข้าหมู่ด้วยการอัฏฐาณกรรม

๓.๓.๒.๑ โทษจากการต้องอาบัติสังฆาทิเสส

ฝึกขุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสมิ ๑๓ สิกขาบท^{๑๐๐} ถือว่าต้องอาบัติหนักรองมาจากปาราชิก
 แต่ยังเป็นอาบัติที่แก้ไขได้ด้วยการอยู่ปริวาสกรรม สังฆาทิเสสเป็นอาบัติที่ต้องอาศัยสงฆ์ทั้งในระยะ
 เบื้องต้นและในระยะที่เหลือ^{๑๐๑}

^{๙๙} อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๓๒/๑/๑/๑๑๒-๑๒๐.

^{๑๐๐} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๒๓๔-๔๑๘/๒๔๙-๔๕๐.

๓.๓.๒.๒ วิธีออกจากอาบัติสังฆาทิเสส

ภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส^{๑๐๒} เมื่อต้องการออกจากอาบัติให้มาแจ้งความนั้นแก่สงฆ์ อย่างต่ำ ๔ รูปแล้วขอประพติมานัต เมื่อสงฆ์สวดอนุญาตให้แล้วพึงประพติมานัตนั้นให้ถูกระเบียบ ๖ ราชรี เสร็จแล้วจึงมาขออภัยทานต่อสงฆ์อย่างน้อย ๒๐ รูป จากนั้นสงฆ์สวดอภัยทานระงับอาบัติสังฆาทิเสสนั้นแล้วจึงกลับเป็นผู้บริสุทธิ์ตามเดิม แต่ถ้าภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสนั้นปกปิดอาบัติไว้นาน ไม่บอกแก่ภิกษุด้วยกัน ปลอ่ยให้วันล่วงไปเท่าใด ก็ต้องอยู่ปริวาสให้ครบตามจำนวนวันที่ปกปิด เสร็จแล้วจึงประพติมานัตและมาขออภัยทานตามลำดับ ขั้นตอนและวิธีการพ้นจากอาบัติของภิกษุต้องอาบัติมีดังนี้

วิธีออกจากอาบัติสังฆาทิเสส เรียกว่า วุฏฐานวิธี หรือ อยู่ปริวาสกรรม หรืออยู่กรรม^{๑๐๓} แบ่งการปฏิบัติเป็น ๓ ขั้นตอน คือ

(๑) ปริวาส คือ การอยู่ชดใช้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อยู่กรรม” เป็นชื่อของวุฏฐานวิธีระเบียบปฏิบัติสำหรับการออกจากครุกาบัติอย่างหนึ่ง ซึ่งภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้วปกปิดไว้จะต้องประพตติ เป็นการลงโทษตนเองชดใช้ให้ครบเท่าจำนวนวันที่ปกปิดอาบัติ ก่อนที่จะประพตติมานัตอันเป็นขั้นตอนปกติของการออกจากอาบัติต่อไป ระหว่างอยู่ปริวาสต้องประพตติวัตรต่างๆ เช่น ดใช้สิทธิบางอย่าง ลดฐานะของตน และประจานตนแก่สงฆ์ เป็นต้น

ปริวาสกรรมสำหรับพระสงฆ์นี้เป็นปริวาสตามปกติสำหรับภิกษุผู้บวชอยู่แล้วในพระพุทธศาสนาแต่ไปต้องครุกาบัติ จึงจำเป็นต้องประพตติปริวาสเพื่อนำตนให้พ้นจากอาบัติตามเงื่อนไขทางพระวินัยและเงื่อนไขของสงฆ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การประพตติวุฏฐานวิธี

ปริวาสกรรมมีทั้งหมด ๔ อย่าง ได้แก่

- ๑) อธิปัตถนปริวาส คือ ปริวาสสำหรับผู้ต้องครุกาบัติแล้วไม่ปกปิดไว้
- ๒) ปฏิจฉนปริวาส คือ ปริวาสสำหรับผู้ต้องครุกาบัติแล้วปกปิดไว้ซึ่งนับวันได้
- ๓) สโมธานปริวาส คือ ปริวาสสำหรับผู้ต้องครุกาบัติแล้วปิดไว้ต่างวันที่ปิดบ้างต่างวัตรที่ต้องบ้าง
- ๔) สุทนต์ปริวาส คือ ปริวาสสำหรับผู้ต้องอาบัติแล้วปิดไว้มีส่วนเท่ากันบ้าง ไม่เท่ากันบ้าง^{๑๐๔}

^{๑๐๑} วิ.มหา.(ไทย) ๑/๔๐๕/๔๓๗.

^{๑๐๒} วิ.จ. (ไทย) ๖/๗๕-๒๘๗/๑๕๗-๒๘๗.)

^{๑๐๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ คำวัด, หน้า ๕๔๔.

^{๑๐๔} วิ.จ.(ไทย) ๖/๗๕-๘๑/๑๕๘-๑๕๙.; วิ.ป.(ไทย) ๘/๓๒๔/๔๕๔.

(๒) มานัต คือ ระเบียบปฏิบัติในการออกจากครุกาบัติ หมายถึง นับราตรี เป็นเงื่อนไขต่อจากการประพตปิรวัสของภิกษุผู้ยู่กรรม เมื่ออยู่ปรีวัสครบตามจำนวนราตรีที่ปกปิดอาบัติแล้ว คณะสงฆ์พิจารณาว่า ปรีวาสกัวัตรที่ภิกษุประพตปิรวัสที่นั้นบริสุทธี สงฆ์ก็จะเรียกผู้ประพตปิรวัสที่นั้นว่า “มานัตตารหภิกษุ” (ภิกษุผู้ควรแก้มานัต)^{๑๐๕} ให้ภิกษุที่นั้นประพตปิรวัสมานัต ๖ ราตรี มานัตมี ๔ อย่างคือ ปฏิจันนมานัต อัปปฏิจันนมานัต ปักขมานัต และ สโมธานมานัตเช่นเดียวกับปรีวัส^{๑๐๖}

(๓) อัพฆาน คือ การที่สงฆ์เรียกเข้าห่ม เป็นขั้นตอนเรียกภิกษุผู้ยู่ปรีวัสครบวันที่ปกปิดอาบัติและประพตปิรวัสมานัตครบ ๖ ราตรีให้เข้าสู่สงฆ์ ขั้นตอนสุดท้ายนี้สงฆ์เรียกภิกษุที่นั้นเข้าห่มแห่งสงฆ์ กลับมาเป็นภิกษุปกติ พ้นจากอาบัติสังฆาทิเสส ขั้นตอนนี้เรียกว่า ให้อัพฆาน กำหนดภิกษุร่วมสวดเรียกเข้าห่มสงฆ์ไว้อย่างต่ำ ๒๐ รูป เมื่อสงฆ์สวดเรียกเข้าห่มให้แล้วก็ถือเป็นการสิ้นสุดกระบวนการประพตปิรวัสฐานวิธี ภิกษุที่นั้นๆ ก็เป็นภิกษุผู้บริสุทธีพ้นจากอาบัติสังฆาทิเสส^{๑๐๗}

สรุปความได้ว่า ภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสสข้อใดข้อหนึ่งถือว่าเป็นการต้องอาบัติหนักรองมาจากอาบัติปาราชิก แต่ก็ยังสามารถแก้ไขได้ด้วยการประพตปิรวัสฐานวิธี หรืออยู่ปรีวัสกรรม วิธีการออกจากอาบัตินี้ต้องอาศัยสงฆ์ตั้งแต่ต้นไปจนตลอด กล่าวคือ เมื่อภิกษุต้องอาบัติสังฆาทิเสสแล้วต้องอยู่ปรีวัสเท่าจำนวนวันที่ปกปิดอาบัติไว้แล้วก็อยู่มานัต (นับราตรี) อีก ๖ ราตรีทั้ง ๒ ขั้นตอนนี้ต้องอาศัยสงฆ์เป็นผู้ให้ ต่อจากนั้นจึงประชุมสงฆ์ไม่น้อยกว่า ๒๐ รูปทำพิธีสวดให้พ้นจากอาบัติสังฆาทิเสส ขั้นตอนสุดท้ายนี้ชื่อว่า อัพฆาน มีการสวดญัตติ ๓ ครั้ง สวดอนุสาวนา ๑ ครั้งรวมเป็น ๔ ครั้งเรียกว่า จตุตถกรรมวาจา เมื่อจบครั้งที่ ๓ ภิกษุผู้ทำความผิดนั้นจึงเป็นผู้บริสุทธีจากอาบัติสังฆาทิเสส^{๑๐๘} เรียกวิธีออกจากอาบัตินี้ว่า วุฏฐานวิธี

๓.๓.๓ โทษจากการต้องอาบัตินิยตและวิธีออกจากอาบัติ

ภิกษุผู้ต้องอาบัตินิยต ๒ สิกขาบทถือว่ายังมีฐานะไม่แน่นอนว่าจะต้องอาบัติใดในบรรดา ๓ อาบัติ คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส หรือปาจิตตีย์ จะต้องมีการตรวจสอบเสียก่อนจึงจะปรับอาบัติได้ เมื่อทราบอาบัติชัดเจนแล้วจึงค่อยกระทำคืนอาบัติตามวิธีที่พระพุทธรองค์กำหนดไว้

๓.๓.๓.๑ โทษจากการต้องอาบัตินิยต

^{๑๐๕} ศาตราจารย์ มหาวิทาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทาลัย, พระไตรปิฎกวิเคราะห, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๒๓๕.

^{๑๐๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๙.

^{๑๐๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๕.

^{๑๐๘} วิ.มหา. (ไทย) ๑/บทหน้า/[๑๕].

อาบัติอนียตมี ๒ สิกขาบท เกิดจากกรณีภิกษุไปนั่งในที่ลับหู ลับตากับหญิงสองต่อสอง จนมีคนพบเห็น เกิดความระแวงสงสัยจึงนำมาโพชนทนา มี ๒ สิกขาบท ได้แก่

อนียต สิกขาบทที่ ๑ ข้อความตามพุทธบัญญัติว่า

ก็ ภิกษุใดนั่งบนอาสนะที่กำบังในที่ลับพอจะทำการได้กับมาตุคามสองต่อสอง อุบาสิกาผู้มีวาจาเชื่อถือได้ ได้เห็นภิกษุนั่งกับมาตุคามนั้นแล้วกล่าวโทษด้วยอาบัติ อย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาอาบัติ ๓ อย่าง คือ ปาราชิก สังฆาติเสสหรือปาจิตตีย์ ภิกษุนั้นยอมรับ การนั่ง ฟังถูกปรับด้วยอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาอาบัติ ๓ อย่าง คือ ปาราชิก สังฆาติเสส หรือปาจิตตีย์ อีกอย่างหนึ่ง อุบาสิกาผู้มีวาจาเชื่อถือได้นั้น กล่าวโทษด้วยอาบัติใด ภิกษุนั้นจึงถูกปรับด้วยอาบัตินั้น อาบัตินี้ชื่อว่า อนียต”^{๑๐๙}

อนียต สิกขาบทที่ ๒ ข้อความตามพุทธบัญญัติว่า

ก็ สถานที่ไม่ใช่อาสนะที่กำบัง ไม่พอจะทำการได้ แต่เป็นสถานที่พอจะ พุดเกี่ยวมาตุคาม ด้วยวาจาชั่วหยาบได้ ก็ภิกษุใดนั่งบนอาสนะเช่นนั้นในที่ลับกับมาตุคามสองต่อสอง อุบาสิกาผู้มีวาจาเชื่อถือได้ ได้เห็นภิกษุนั่งกับมาตุคามนั้นแล้วกล่าวโทษด้วยอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาอาบัติ ๒ อย่างคือ สังฆาติเสส หรือปาจิตตีย์ ภิกษุยอมรับการนั่ง ฟังถูกปรับด้วยอาบัติ อย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาอาบัติ ๒ อย่าง คือ สังฆาติเสส หรือปาจิตตีย์ อีกอย่างหนึ่ง อุบาสิกาผู้มีวาจาเชื่อถือได้นั้นกล่าวโทษด้วยอาบัติใด ภิกษุนั้นจึงถูกปรับด้วยอาบัตินั้น อาบัตินี้ชื่อว่า อนียต”^{๑๑๐}

อนียตสิกขาบท สิกขาบทที่ ๑ ภิกษุผู้ถูกกล่าวหาไม่แน่ว่าจะถูกปรับอาบัติปาราชิก สังฆาติเสส หรือปาจิตตีย์ กรณีที่จะสามารถหยิบยกขึ้นมาเพื่อปรับอาบัติพระภิกษุผู้ทำผิด มีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ

(๑) ภิกษุนั่งในที่ลับตากับหญิงสองต่อสอง เป็นสถานที่กำบังพอที่จะเสพเมถุนกันได้ ถ้ามีอุบาสิกาผู้บรรลุธรรมตั้งแต่ขั้นโสดาบันขึ้นไปเห็นพฤติกรรมของภิกษุนั้นกล่าวหาเธอด้วยอาบัติ อย่างใดอย่างหนึ่งคือ ปาราชิก สังฆาติเสส หรือปาจิตตีย์ และภิกษุนั้นก็ยอมรับ ว่าเธอได้นั่งอยู่ในที่ลับ กับหญิงสองต่อสองจริง เธอควรถูกปรับโทษด้วยอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งในอาบัติ ๓ อย่างนั้น หรือฟังปรับอาบัติตามทีอุบาสิกาผู้เชื่อถือได้นั้นกล่าวหา

(๒) ภิกษุนั่งในที่ลับกับหญิงสองต่อสอง แม้สถานที่นั้นไม่ใช่ที่กำบังไม่พอที่จะเสพเมถุนกันได้ แต่เป็นสถานที่เอื้ออำนวยพอที่จะพุดเกี่ยวหญิงด้วยวาจาชั่วหยาบได้ ถ้ามีอุบาสิกาผู้บรรลุธรรมตั้งแต่ขั้นโสดาบันขึ้นไปเห็นพฤติกรรมของภิกษุนั้น กล่าวหาเธอด้วยอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ สังฆาติเสส หรือปาจิตตีย์ และภิกษุนั้นก็ยอมรับว่าเธอได้นั่งอยู่ในที่ลับกับหญิงสองต่อสองจริง เธอ

^{๑๐๙} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๔๔/๓๗๔.

^{๑๑๐} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๔๕๓/๔๘๐.

ควรถูกปรับโทษด้วยอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งในอาบัติ ๒ อย่างนั้น หรือพึงปรับอาบัติตามที่อุบาสิกาสผู้ เชื้อถือได้นั้นกล่าวหา

อนียตสิกขาบทนี้เน้นหนักไปในวิธีตัดสินอาบัติที่ยังไม่แน่นอน ระหว่างอาบัติปาราชิก สังฆาทิเสส หรือปาจิตตีย์ ซึ่งพระวินัยธรจะต้องวินิจฉัย อนียตไม่ใช่ชื่ออาบัติพิเศษนอกเหนือจากอาบัติ ทั้งสามนั้น ทั้งไม่ใช่สิกขาบทที่ห้ามภิกษุนั่งในที่ลับตาหรือที่ลับหูกับหญิงสองต่อสอง สิกขาบทที่ห้าม การกระทำความกล่าวอยู่ในอเจลกวรรค แห่งปาจิตตีย์กัณฑ์ ๒ สิกขาบท คือ สิกขาบทที่ ๔ (โรห- ปฎิจฉนนสิกขาบท ว่าด้วยการนั่งในที่ลับมีสิ่งกำบัง)^{๑๑๑} และ สิกขาบทที่ ๕ (โรหนิสัชชสิกขาบท ว่า ด้วยการนั่งในที่ลับ)^{๑๑๒}

๓.๓.๓.๒ วิธีออกจากอาบัติอนียต

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า อนียตเป็นอาบัติที่ไม่แน่นอนว่าจะปรับอาบัติใดระหว่างปาราชิก สังฆาทิเสส หรือปาจิตตีย์ กล่าวคือ

(๑) อนียต สิกขาบทที่ ๑ ยังไม่แน่นอนว่าจะปรับอาบัติปาราชิก สังฆาทิเสสหรือ ปาจิตตีย์ พระบัญญัติที่ห้ามการกระทำความกล่าวโดยตรง คือสิกขาบทที่ ๔ แห่งอเจลกวรรค ใน ปาจิตตีย์ เรื่องการนั่งบนอาสนะที่กำบัง ในที่ลับกับมาตุคาม

(๒) อนียต สิกขาบทที่ ๒ ยังไม่แน่นอนว่าจะปรับอาบัติใดระหว่างสังฆาทิเสสกับ ปาจิตตีย์ ตามความในสิกขาบทที่ ๕ แห่งอเจลกวรรค ในปาจิตตีย์ เรื่องการนั่งในที่ลับกับมาตุคามสอง ต่อสอง^{๑๑๓}

มีข้อสังเกตว่าทั้ง ๒ สิกขาบทแห่งอเจลกวรรค ในปาจิตตีย์กัณฑ์นั้นเน้นบัญญัติห้ามการนั่ง กับมาตุคามในที่ลับ เพื่อป้องกันความเสียหายอื่นตามที่บัญญัติไว้ในปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ เรื่องเสพ เมถุน แห่งปาราชิกกัณฑ์ และในสิกขาบทที่ ๒ เรื่องการถูกต้องกายหญิง สิกขาบทที่ ๓ เรื่องการพูด เกี่ยวหญิง และสิกขาบทที่ ๔ เรื่องการให้บำเรอความใคร่ของตน แห่งสังฆาทิเสสกัณฑ์ ดังนั้น หาก ภิกษุหนึ่งในที่ลับตาหรือลับหูกับมาตุคามเพียงแต่อาการนั่งก็เป็นเหตุให้ต้องอาบัติปาจิตตีย์ในทันที ไม่ใช่ เพียงอาการนั่งเท่านั้นที่จะต้องอาบัติปาจิตตีย์ หากพิจารณาถึงสิกขาบทที่ ๖ เรื่องห้ามนอนร่วมกับ มาตุคาม^{๑๑๔} แห่งมุลาวาทวรรค ในปาจิตตีย์กัณฑ์ด้วย อาการนอนก็ยิ่งเป็นกิริยาที่ไม่เหมาะสมยิ่งที่จะ เป็นเหตุต้องอาบัติปาจิตตีย์ ดังนั้น ในบทกถาขณีย์ แห่งอนียตสิกขาบท ทั้งสองนี้จึงให้นัยไว้ว่า ภิกษุ ยอมรับว่า นั่งพึงปรับเพราะนั่ง ยอมรับว่านอนพึงปรับเพราะนอน

^{๑๑๑} วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๒๘๔/๔๓๑.

^{๑๑๒} วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๒๘๘/๓๔๓.

^{๑๑๓} วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๒๘๔-๒๘๖/๔๓๑-๔๓๖.

^{๑๑๔} วิ.ม.หา. (ไทย) ๒/๕๖/๒๔๓.

อนियตทั้ง ๒ สิกขาบทเป็นเพียงบทบัญญัติที่วางไว้เป็นกลางๆ เพื่อพิจารณาปรับโทษตามเงื่อนไขของพระบัญญัติตามที่กล่าวมานั้น ซึ่งเงื่อนไขการปรับโทษเพราะการล่วงละเมิดพระบัญญัติที่กล่าวมานั้นขึ้นอยู่กับสถานที่ว่าเป็นที่ลับตาหรือเป็นที่ลับหู มีแนวสำหรับพิจารณาเป็น ๒ กรณี คือ

(๑) ถ้าเป็นที่ลับตา โทษหรืออาบัติที่จะถูกปรับหรือกล่าวหา มี ๓ อย่าง คือ อาบัติปาราชิก ตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ ในปาราชิกกัณฑ์, อาบัติสังฆาติเสสตามความแห่งสิกขาบทที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ ในสังฆาติเสสกัณฑ์, อาบัติปาจิตตีย์ตามความแห่งสิกขาบทที่ ๖ ในมุสาวาทวรรค และตามความแห่งสิกขาบทที่ ๔ และที่ ๕ แห่งอเจลกวรรค ในปาจิตตีย์กัณฑ์ ทั้งนี้เพราะที่ลับตา เป็นที่กำบังพอที่จะเป็นโอกาสให้ทำการล่วงละเมิดได้ตามพระบัญญัติดังกล่าว

(๒) ถ้าเป็นที่ลับหู โทษหรืออาบัติที่จะถูกปรับหรือกล่าวหา มี ๒ อย่าง คือ อาบัติสังฆาติเสสและอาบัติปาจิตตีย์ตามความแห่งสิกขาบทที่กล่าวมานั้น เพราะที่ลับหูไม่ใช่ที่กำบังไม่พอที่จะเสพเมถุนกันได้ แต่เป็นสถานที่เอื้ออำนวยพอที่จะจับต้องกายหรือพูดเกี่ยวหญิงด้วยวาจาชั่วหยาบเป็นต้นได้

อย่างไรก็ตาม เพื่อความเป็นธรรมสำหรับภิกษุผู้ถูกกล่าวหา จึงมีเนื้อหาพระบัญญัติเกี่ยวกับเงื่อนไขที่จะถูกปรับโทษไว้ ดังต่อไปนี้

(๑) ภิกษุยอมรับว่าล่วงละเมิดพระบัญญัติใด ก็ให้ปรับอาบัติตามพระบัญญัตินั้น

(๒) บุคคลที่กล่าวหาอาบัติจะต้องเป็นอุบาสกหรืออุบาสิกาถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พหุ มีคุณธรรม มีศรัทธาและเข้าใจหลักพระพุทธศาสนาดี ต้องบรรลุนิยามอย่างต่ำเป็นโสดาบันขึ้นไป^{๑๑๕} เมื่อบุคคลเช่นนี้กล่าวหาภิกษุว่าต้องอาบัติ แม้ภิกษุจะไม่ยอมรับว่าละเมิดพระบัญญัติ ก็ให้ปรับโทษตามคำกล่าวหาของบุคคลเช่นนั้น เพราะมีคุณธรรมน่าเชื่อถือ การมีเงื่อนไขว่าผู้กล่าวหาต้องมีความน่าเชื่อถือนั้น ก็เพื่อป้องกันมิให้คนชั่วหรือคนนอกศาสนาได้โอกาสที่จะทำลายพระสงฆ์ที่ประพฤติปฏิบัติชอบหรือทำลายพระพุทธศาสนาได้

สรุปความได้ว่า เมื่อภิกษุต้องอาบัติอนियตแล้วถือว่ายังไม่สามารถตัดสินใจว่าต้องอาบัติใดในบรรดา ๓ อาบัติ คือ ปาราชิก สังฆาติเสสหรือปาราชิก จึงสรุปวิธีออกจากอาบัติอนियต ๓ วิธีโดยอนุโลมตามอาบัติที่ได้รับวินิจฉัยว่าภิกษุได้ต้องอาบัตินั้นๆ แล้ว คือ (๑) ต้องอาบัติปาราชิก ถือว่าพ้นจากความเป็นภิกษุ ไม่ถือว่าเป็นภิกษุต่อไป ไม่สามารถกลับมาบวชเป็นภิกษุได้อีก (๒) ต้องอาบัติสังฆาติเสส ต้องอยู่ปริวาสกรรมให้ครบตามจำนวนวันที่ปกปิด จากให้ประพฤติมานต์อีก ๖ ราตรี จากนั้นให้สงฆ์เรียกเข้าหมู่ด้วยการสวดให้อัพพาน และ (๓) ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ให้แสดงต่อหน้าสงฆ์คณะ หรือบุคคลจึงจะพ้นได้

๒.๓.๔ โทษจากการต้องอาบัตินิสัคคียปาจิตตีย์และวิธีออกจากอาบัติ

^{๑๑๕} วิ.อ. (บาลี) ๒/๔๔๔-๔๔๕/๑๓๕.

ภิกษุผู้ต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์มีข้อกำหนดว่า ต้องสละสิ่งของที่เป็นมูลเหตุให้ต้องอาบัติก่อนจึงจะปลงอาบัติตก จัดเป็นอาบัติเบา สามารถแก้ไขให้กลับเป็นปกติได้ ภิกษุผู้ต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์แล้วมีการกำหนดโทษและวิธีออกจากอาบัติ ดังต่อไปนี้

๒.๓.๔.๑ โทษจากการต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์

นิสสัคคียปาจิตตีย์เป็นอาบัติที่ต้องแล้วจะต้องสละสิ่งของที่ครอบครอง เช่น เก็บจีวรไว้เกิน ๑๐ ราตรี หรือยินดีเงินค่าจีวรที่มีคนถวายไว้ ภิกษุต้องอาบัตินี้ต้องสละสิ่งของที่เป็นเหตุให้ต้องอาบัติแล้วพึงแสดงอาบัติต่อหน้าสงฆ์ คณะ หรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง^{๑๑๖}

อาบัตินี้เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการบริหารหรือสิ่งของเครื่องใช้ ๓ ชนิด คือ จีวร สันถัด และบาตร ด้วยเหตุที่มีสิ่งของเหล่านี้มากเกินความจำเป็น เก็บของเหล่านี้ไว้นานเกินความจำเป็น ได้สิ่งของเหล่านี้มาด้วยวิธีการไม่เหมาะสม ให้นางภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติมาดำเนินการกิจการเกี่ยวกับจีวรอย่างไม่เหมาะสม หรือสิ่งของเหล่านี้ทำจากวัสดุที่ไม่เหมาะสมกับสมณสารูป จึงมีมาตรการให้สละสิ่งของเหล่านี้แก่สงฆ์ คณะ หรือบุคคล หรือให้ทำลายสิ่งของเหล่านี้เสีย เมื่อทำการสละจีวร สันถัด หรือบาตร หรือกระทำการอื่นใดในลักษณะไม่ครอบครองแล้ว ค่อยแสดงอาบัติต่อหน้าสงฆ์ คณะ หรือบุคคล จึงจะปลงอาบัติตก ในนิสสัคคียกัณฑ์ ๓๐ สิกขาบทจัดเข้าเป็น ๓ วรรคๆ ละ ๑๐ สิกขาบท คือ จีวรวรรค ว่าด้วยจีวร ๑๐ สิกขาบท โกลียวรรค ว่าด้วยเรื่องสันถัดที่หล่อด้วยขนเจียม ๑๐ สิกขาบท และ ปัตตวรรค ว่าด้วยเรื่องบาตร ๑๐ สิกขาบท^{๑๑๗}

๒.๓.๔.๒ วิธีออกจากอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์

เมื่อภิกษุต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์แล้ว ต้องสละสิ่งของที่เป็นเหตุให้ต้องอาบัติ คือ จีวร สันถัด (หล่อด้วยขนเจียม) หรือบาตร หรืออาจดำเนินการเพื่อให้วัตถุที่เป็นเหตุต้องอาบัติแปรสภาพไปเป็นกัปปิยะด้วยวิธีที่เหมาะสม อาบัตินี้มีสาเหตุจากการใช้สอยหรือการได้บริหาร สิ่งของเครื่องใช้ อุปโภคบริโภคในทางที่ไม่เหมาะสม เป็นอาบัติเบาและยังพอแก้ไขได้ เมื่อภิกษุต้องเข้าแล้วสามารถพ้นได้ด้วยวิธีการสละสิ่งของ เช่น จีวร บาตร ผ้านิสินะที่ทำให้อาบัติต่อจากนั้นจึงแสดงอาบัติต่อหน้าสงฆ์ คณะหรือบุคคล อาจจำแนกวิธีปฏิบัติต่อวัตถุที่เป็นนิสสัคคียได้ดังต่อไปนี้

(๑) สละหรือดำเนินการแก้ไขให้วัตถุสิ่งของที่เป็นเหตุให้ต้องอาบัติให้พ้นไป หรือทำให้กลายเป็นกัปปิยะวัตถุ โดยวิธีการดังต่อไปนี้

๑) สละแก่สงฆ์ คณะ หรือบุคคล เช่น สละอติเรกจีวร บาตร หรือสิ่งของเครื่องใช้ที่เก็บไว้จำนวนมากกว่าที่อนุญาต หรือเก็บไว้นานเกินกว่าที่กำหนด เช่น เก็บ ๑๐ ราตรี

^{๑๑๖} วิ.มหา. (ไทย) ๒/บทนำ/[๗].

^{๑๑๗} วิ.มหา. (ไทย) ๒/บทนำ/[๑๔].

๒) เมื่อมีคฤหัสถ์นำเงินทองมาถวายเป็นค่าจีวรเป็นต้น ต้องสละทรัพย์นั้นแก่สงฆ์ คณะหรือบุคคล ไม่ยินดีในเงินและทองที่เขาเก็บไว้เพื่อตน โดยให้ไวยวัจจรดำเนินการในกิจที่เกี่ยวกับเงิน ทอง หรือการซื้อขายต่างๆ ที่ไม่ใช่กิจของภิกษุ

(๒) แสดงอาบัติด้วยเทศนาวิธี คือ ออกปากประกาศว่าตนต้องอาบัติต่อสงฆ์ คณะหรือบุคคล พร้อมกับบอกว่าจักสำรวมระวังไม่ละเมิดพุทธบัญญัติอีกต่อไป

ข้อสำคัญของอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์ คือ ก่อนจะแสดงอาบัติจะต้องสละหรือดำเนินการแก้ไขสิ่งของที่เป็นเหตุให้ต้องอาบัติตามวิธีที่พระพุทธเจ้าอนุญาตเสียก่อน จากนั้นค่อยแสดงอาบัติต่อหน้าสงฆ์ คณะหรือบุคคล หากไม่ดำเนินการเกี่ยวกับวัตถุที่กล่าวมา แม้จะแสดงอาบัติก็ถือว่าปลงอาบัติไม่ตก ยังคงเป็นผู้ต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์ตามเดิม วิธีออกจากอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์เรียกว่า เทศนาวิธี

๒.๓.๕ โทษจากการต้องอาบัติปาจิตตีย์และวิธีออกจากอาบัติ

อาบัติที่มีจำนวนสิกขาบทมากที่สุด และมีการจัดหมวดหมู่มากที่สุด คือ อาบัติปาจิตตีย์ มีระดับโทษและวิธีออกจากอาบัตินี้ดังต่อไปนี้

๒.๓.๕.๑ โทษจากการต้องอาบัติปาจิตตีย์

อาบัติปาจิตตีย์เป็นอาบัติที่มีโทษระดับเดียวกับอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์ ภิกษุต้องอาบัตินี้ไม่ต้องให้สละสิ่งของที่เป็นเหตุให้ต้องอาบัตีก่อนปลงอาบัติ จึงเรียกอาบัตินี้ให้แปลกจากนิสสัคคียปาจิตตีย์ว่า “สุทธิกปาจิตตีย์” (ปาจิตตีย์ล้วน) แต่นิยมเรียกเพียงสั้นๆว่า ปาจิตตีย์ มี ๙๒ จัดเข้าเป็น ๙ หมวดๆ ละ ๑๐ สิกขาบท เว้นสหธรรมิกวรรคที่ ๘ มี ๑๒ สิกขาบท

๒.๓.๕.๒ วิธีออกจากอาบัติปาจิตตีย์

ภิกษุผู้ต้องอาบัติปาจิตตีย์เป็นการละเมิดสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าบัญญัติเป็นพุทธอาณัติไว้ ส่งผลทำให้กุศล กล่าวคือ กุศลธรรมของผู้จงใจต้องอาบัติ ทำจิตให้ตกไป และจิตที่ถูกทำให้ตกไป ย่อมพลาดจากอริยมรรค หรือทำอริยมรรคให้เสียไป อาบัติปาจิตตีย์เป็นเหตุให้จิตลุ่มหลง^{๑๑๘} อาบัติปาจิตตีย์เป็นอาบัติที่มีโทษเบา (ลหุกาบัติ) และสามารถแก้ไขให้กลับเป็นปกติได้ (สแตกิจฉนา) มีวิธีปฏิบัติคือ ให้ภิกษุผู้ต้องอาบัติปาจิตตีย์แสดงต่อหน้าสงฆ์ คณะ หรือ ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง เรียกวิธีออกจากอาบัตินี้ว่า เทศนาวิธี

ยกเว้นสิกขาบทที่ ๔-๑๐ แห่งรัตนวรรคนี้ มีข้อพิเศษสิกขาบทอื่นๆ ในปาจิตตียกัณฑ์ คือ ต้องทำลายวัตถุก่อนแสดงอาบัติ กล่าวคือ มีลักษณะคล้ายกันกับสิกขาบทในนิสสัคคียกัณฑ์ ต่างกันที่

^{๑๑๘} วิมहा. (ไทย) ๒/บทนำ/[๑๖].

ในนิสสัยกัณฑ์ เมื่อภิกษุต้องอาบัติแล้ว ต้องสละวัตถุที่ไม่เหมาะสมนั้นเสียจึงแสดงอาบัติ แต่ในรตนวรรค แห่งปาจิตตยิกัณฑ์นี้ ภิกษุต้องอาบัติเพราะเกี่ยวข้องกับวัตถุในทางที่ไม่เหมาะสม ประสงค์จะพ้นจากอาบัติต้องทำลายหรือทำวัตถุนั้นให้ได้ขนาดก่อน จึงจะแสดงอาบัติตก เช่น สิกขาบทที่ ๔ ว่าด้วยการทำล่องเข็มด้วยกระดูกงาช้างหรือเขาสัตว์ ภิกษุต้องอาบัติทุกกฏในขณะที่ทำ ต้องอาบัติปาจิตตีย์เพราะได้ของนั้นมา พึงทำลายของนั้นแล้วจึงแสดงอาบัติ^{๑๑๙} วิธีออกจากอาบัติปาจิตตีย์ เรียกว่า เทสนาวีธี

๒.๓.๖ โทษจากการต้องอาบัติปาฏิเทสนีเยวิธีออกจากอาบัติ

อาบัติปาฏิเทสนีเยเป็นอาบัติเบาอย่างหนึ่งถ่วงมาจากปาจิตตีย์ และเป็นชื่อสิกขาบท ๔ ข้อซึ่งแปลได้ว่า พึงปรับด้วยอาบัติปาฏิเทสนีเย ว่าด้วยเรื่องการปฏิบัติตนที่ไม่เหมาะสมกับภิกษุณีที่เข้ามาดูแลเรื่องอาหารให้ภิกษุ รวมทั้งการรับนิมนต์ในตระกูลของเสขบุคคลและการพักอาศัยในเสนาสนะที่มีอันตราย มีระดับโทษและวิธีออกจากอาบัตินี้ดังต่อไปนี้

๒.๓.๖.๑ โทษจากการต้องอาบัติปาฏิเทสนีเย

อาบัติปาฏิเทสนีเยมีความหมายว่า อาบัติที่ภิกษุผู้ล่วงละเมิดพึงแสดงคืน^{๑๒๐} เป็นอาบัติเบา มี ๔ สิกขาบท เป็นอาบัติที่มีลักษณะคล้ายกับคำแนะนำให้ปฏิบัติหรือต้องดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้เกิดความเหมาะสม โดยมีสาระที่ควรศึกษาดังต่อไปนี้

สิกขาบทที่ ๑ ห้ามภิกษุรับของเคี้ยวของฉันจากมือภิกษุณีที่ไม่ใช่ญาติเอามาฉัน^{๑๒๑}

สิกขาบทที่ ๒ ห้ามภิกษุฉันภัตตาหารอยู่ ไม่ห้ามภิกษุณีที่มายืนคอยบงการให้ทายกถวายของที่นั่งที่นั่ง อย่างนั้นอย่างนี้^{๑๒๒}

สิกขาบทที่ ๓ ห้ามภิกษุไม่เป็นไข้ ไม่ได้รับนิมนต์ไว้ก่อน รับแล้วฉันของเคี้ยวของฉันในตระกูล ที่ได้รับสมมติว่าเป็นเสขะ^{๑๒๓}

สิกขาบทที่ ๔ ห้ามภิกษุอยู่ในเสนาสนะปาเปลี่ยว ไม่เป็นไข้ รับแล้วฉันของเคี้ยวของฉันที่ทายกไม่ได้แจ้งไว้ก่อน^{๑๒๔}

๒.๓.๖.๒ วิธีออกจากอาบัติปาฏิเทสนีเย

^{๑๑๙} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๑๘/๖๐๖.

^{๑๒๐} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๓/๒๒๙/๔๘๕.

^{๑๒๑} ฎรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๕๓/๖๒๙.

^{๑๒๒} ฎรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๕๕๘/๖๓๒-๖๓๓.

^{๑๒๓} ฎรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๖๖/๖๓๘.

^{๑๒๔} ฎรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๕๗๒/๖๔๔.

อาบัติปาฏิเทสนียะเป็นอาบัติเบา เมื่อทราบถึงสาระสำคัญของสิกขาบทในปาฏิเทสนียะ กัณฑ์ทั้ง ๔ สิกขาบทแล้ว ควรที่จะทำความเข้าใจในประเด็นที่ควรศึกษาในปาฏิเทสนียะกัณฑ์ดังต่อไปนี้

(๑) คำว่า ปาฏิเทสนียะ แปลว่า จะพึงแสดงคืน มีสิกขาบทที่เกี่ยวกับการรับของขบเคี้ยวของฉันของภิกษุที่จะต้องมีการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่าต้องแสดงหรือได้รับแสดงอันเป็นการบอกกล่าวอย่างใดอย่างหนึ่งก่อน

(๒) คำว่า ตระกูลที่ได้รับสมมติว่าเป็นเสขะ ในสิกขาบทที่ ๓ หมายถึงตระกูลที่มีศรัทธามาก เลื่อมใสมาก ทั้งฝ่ายอุบาสกและอุบาสิกา เป็นโสดาบันทั้ง ๒ ฝ่าย มีโภคทรัพย์มากแต่บริจาคทำบุญหมดสิ้น^{๑๒๕}

เมื่อภิกษุต้องอาบัติปาฏิเทสนียะแล้ว สามารถออกจากอาบัติปาฏิเทสนียะได้ด้วยการแสดงอาบัติต่อหน้าพระภิกษุด้วยกัน คณะหรือสงฆ์ แสดงถึงความจริงใจที่จะสำรวมระวางต่อไป วิธีออกจากอาบัตินี้เรียกว่า เทศนาวิธี

๒.๓.๗ โทษจากการต้องอาบัติเสขียวัตรและวิธีออกจากอาบัติ

เสขียวัตรเป็นประมวลของสิกขาบทในภิกษุปาฏิโมกข์ที่ไม่ได้เป็นชื่อของอาบัติ แต่เป็นมรรยาทที่ควรปฏิบัติของภิกษุในกาลเทศะต่างๆ มีระดับโทษและวิธีออกจากอาบัตินี้ดังต่อไปนี้

๒.๓.๗.๑ โทษจากการละเมิดสิกขาบทในเสขียวัตร

เสขียวัตรเป็นชื่อของสิกขาบทที่เป็นธรรมเนียมปฏิบัติ เป็นแบบอย่างเกี่ยวกับมารยาทที่ภิกษุพึงศึกษาและพึงปฏิบัติ จัดเป็นพุทธบัญญัติที่เน้นเรื่องกิริยามารยาททางกายและวาจา ที่ดูงดงามเหมาะสมสำหรับภิกษุ คล้ายหลักปฏิบัติเรื่องสมบัติผู้ดีของทางโลก^{๑๒๖} จัดเป็น ๔ หมวด คือ

หมวดที่ ๑ เรียกว่า สารูป ว่าด้วยธรรมเนียมควรประพฤติในเวลาเข้าบ้าน เป็นธรรมเนียมควรประพฤติในเวลาเข้าหมู่บ้าน เริ่มตั้งแต่การนุ่งห่มเรียบร้อยในขณะที่อยู่ในชุมชน การสำรวมระวางอิริยาบถ การพูดคุยกันให้อยู่ในลักษณะที่เหมาะสมเมื่ออยู่ในชุมชน

หมวดที่ ๒ โภชนปฏิสังยุต ว่าด้วยธรรมเนียมรับบิณฑบาตและฉันอาหาร เป็นธรรมเนียมในการรับบิณฑบาต เริ่มตั้งแต่อิริยาบถในการรับบิณฑบาต การขบฉันอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย

หมวดที่ ๓ ธรรมเทศนาปฏิสังยุต ว่าด้วยธรรมเนียมไม่ให้แสดงธรรมแก่บุคคลแสดงอาการไม่เคารพ เป็นธรรมเนียมในการแสดงธรรมเริ่มตั้งแต่การแสดงธรรมอย่างถูกกาลเทศะ ไม่แสดงธรรมแก่บุคคลผู้อยู่ในอาการไม่เคารพธรรม

^{๑๒๕} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๕๖๒/๔๔๔.

^{๑๒๖} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช), พระวินัยบัญญัติ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๖๑), หน้า ๓๗๑

หมวดที่ ๔ ปกิณณกะ ว่าด้วยธรรมเนียมถ่ายอุจจาระปัสสาวะ

เสขิยะเป็นข้อปฏิบัติอันเป็นสมบัติของท่านผู้ยังต้องศึกษา^{๑๒๗} พระพุทธบัญญัติสิกขาบทเหล่านี้สะท้อนให้เห็นภาพของวัฒนธรรมของท้องถิ่นในสมัยพุทธกาล วัฒนธรรมการนุ่งห่มการรับประทานอาหาร การใช้คำพูดที่อาจมีลักษณะที่ไม่เรียบร้อย เมื่อคนเหล่านั้นมาบวชในสังฆมณฑลทรงบัญญัติสิกขาบทขึ้นมาเพื่อเป็นหลักปฏิบัติ แนวคิดที่น่าสนใจในเสขิยกัณฑ์อีกอย่างหนึ่ง สะท้อนให้เห็นพุทธทัศนะที่มีต่อการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ คือบทบัญญัติที่ว่า “ภิกษุพึงสำเนียงกว่าเราไม่ใช่จักไม่ถ่ายอุจจาระปัสสาวะหรือบ้วนน้ำลายรดลงบนพีชเขียวสด” (ตามความในสิกขาบทที่ ๑๔ แห่งปาทุกาวรรค) ในสิกขาบท ที่ ๑๕ แห่งปาทุกาวรรค เสขิยกัณฑ์แบ่งเป็น ๗ วรรค^{๑๒๘} ภิกษุไม่ปฏิบัติตามบทบัญญัติแห่งเสขิยะทั้งหลายต้องอาบัติทุกกฏทุกสิกขาบท

๒.๓.๗.๒ วิธีออกจากอาบัติเสขิยวัตร

ภิกษุผู้ละเมิดสิกขาบทในเสขิยวัตรต้องอาบัติทุกกฏ จะพ้นจากอาบัติทุกกฏได้ด้วยการแสดงต่อหน้าสงฆ์ คณะ หรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง การแสดงอาบัติ คือ การบอกการกล่าวการชี้แจงการเปิดเผยสิกขาบทที่ภิกษุล่วงละเมิดต่อหน้าบุคคล (ภิกษุรูปเดียว) หรือคณะ (ภิกษุตั้งแต่ ๒ รูปขึ้นไป) ให้ทราบและรับฟังสิ่งที่กระทำลงไปแล้วนั้น อาจจะต้องโดยรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม เมื่อกกล่าวคำแสดงอาบัติต่อภิกษุรูปอื่นแล้วเป็นอันว่าภิกษุรูปนั้นได้แสดงอาบัติตามแบบเทศนาวิธี

คำว่า ปลงอาบัติ หมายถึง การแสดงความคิดเห็นของตนเพื่อเปลื้องโทษทางพระวินัย^{๑๒๙} คำว่า อาบัติ แปลว่า ล่วงละเมิด หมายความว่า ภิกษุทำความผิดละเมิดต่อวินัยบัญญัติข้อใดข้อหนึ่งอันเป็นโทษเรียกว่า ต้องอาบัติ อาบัตินี้มีลักษณะต่างๆ กัน คือ อาบัติหนักและอาบัติเบาโดยลำดับ ปลงอาบัติใช้เรียกการที่พระภิกษุผู้ทำผิดพระวินัยแสดงความผิดของตนต่อพระภิกษุรูปอื่น ซึ่งมีได้ทำความผิดร่วมกับตนเป็นการเปิดเผยความผิดของตนให้ผู้อื่นทราบ และเปลื้องตนให้พ้นจากอาบัตินั้นๆ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า แสดงอาบัติ (เทศนาวิธี) ก็ได้^{๑๓๐}

สรุปความได้ว่า อาบัติประเภท “อุลลัจฉัย ปาจิตตีย์ ปาฏิเทสนียะ ทุกกฏ และ ทุพภาษิต ทั้ง ๕ อย่างเหล่านี้ เมื่อภิกษุต้องเข้าแล้วให้ปลงอาบัติกับภิกษุด้วยกันก็เป็นอันพ้นจากอาบัตินั้นๆ ส่วนอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์จะต้องสละสละสิ่งของที่เป็นเหตุให้ต้องอาบัติเสียก่อนก่อนจึงปลงอาบัติตก เช่น ผ้าไตรจีวรครองเป็นนิสสัคคีย ถ้ายังไม่ได้สละ เอาผ้าที่เป็นนิสสัคคียไปใช้ ต้องอาบัติทุกกฏทุก

^{๑๒๗} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๓๙๙/๔๘๖.

^{๑๒๘} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกวิเคราะห์, หน้า ๒๔๐.

^{๑๒๙} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรม คำวัด, หน้า ๕๔๘.

^{๑๓๐} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกวิเคราะห์, หน้า ๒๔๕.

ครั้งที่ใช้^{๑๓๑} ต้องสละผ้านั้นแล้วแสดงต่อหน้าสงฆ์ คณะหรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่งจึงจะพ้นได้ การออกจากอาบัติประเภทเทศนาวิธี คือ การออกจากอาบัติตั้งแต่ณิสัสคดียปาจิตตีย์ ปาจิตตีย์ ฤกษ์จัจฉัย ทุกกฎ และ ทุพภาษิต ด้วยการสารภาพต่อหน้าพระภิกษุสามเณร (สงฆ์ คณะหรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง) เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ปลงอาบัติ”^{๑๓๒} เป็นการออกจากอาบัติด้วยเทศนาวิธี

๓.๔ การสืบทอดภิกษุปาฏิโมกข์ของภิกษุในพระพุทธศาสนา

จากที่กล่าวมาทำให้เห็นแล้วว่าภิกษุปาฏิโมกข์ (อาณานปาฏิโมกข์) มีความสำคัญต่อภิกษุในพระพุทธศาสนาทุกยุคทุกสมัย ไม่ว่าจะภิกษุจะบวชในสมัยพุทธกาลหรือสมัยหลังพุทธกาลก็มีความจำเป็นต้องศึกษารักษาและปฏิบัติตามสิกขาบทในอาณานปาฏิโมกข์ ด้วยเหตุนี้ จึงมีการกำหนดให้มีการรักษาชำระสืบต่ออาณานปาฏิโมกข์เรื่อยมาจากสมัยพุทธกาลจนกระทั่งถึงปัจจุบันมี รายละเอียดตามลำดับดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ การสืบทอดด้วยการท่องจำ

ภิกษุปาฏิโมกข์เป็นประมวลสิกขาบทที่เป็นพุทธบัญญัติถูกรวบรวมไว้ในคัมภีร์พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ มีพุทธานุญาติให้ยกขึ้นแสดงในท่ามกลางสงฆ์ทุกกึ่งเดือนมี ๒๗๗ สิกขาบท จัดเป็นคำสอนส่วนหนึ่งของพระวินัย คู่กับคำสอนอีกส่วนหนึ่งในพระสูตรตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎกที่เรียกว่าพระธรรม คัมภีร์พระวินัยปิฎกเป็นหนึ่งใน ๓ คัมภีร์ที่ชาวพุทธควรศึกษา เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วก็ถือกันว่าพระธรรมวินัยเป็นศาสดาของชาวพุทธ จึงถือกันมาเป็นหลักว่าจะต้องรักษาโดยการเล่าเรียนและปฏิบัติตามหลักคำสอนในพระไตรปิฎก เป็นหลักเกณฑ์ในการตัดสินคำสอนของพระพุทธศาสนา คำสอนที่ไม่เป็นไปตามที่ได้รวบรวมประมวลไว้ในพระไตรปิฎก (ตอนทำสังคายนา) และรักษาสืบต่อไว้ในพระไตรปิฎกหรือคลาดเคลื่อนจากนั้น ก็ไม่ใช่พระพุทธศาสนา ถ้าถูกต้องตามนั้นก็จะเป็นพระพุทธศาสนา^{๑๓๓}

ในส่วนของภิกษุปาฏิโมกข์นี้มีหลักฐานในคัมภีร์อรรถกถาพระวินัยว่ามีการสืบต่อกันเป็นลำดับหลายช่วง มีลำดับดังต่อไปนี้

พระวินัยปิฎกนี้ท่านพระอุบาลีเถระจำทรงไว้ ต่อพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในเบื้องต้นก่อน เมื่อพระตถาคตเจ้ายังไม่ปรินิพพานนั้นแล ภิกษุหลายพันรูป ต่างโดยได้อภิญญา

^{๑๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๕.

^{๑๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๖.

^{๑๓๓} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกศึกษา ฉบับปรับปรุง, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๘๕.

๖ เป็นต้น ทรงจำไว้ต่อจากท่านพระอุบาลีเถระนั้น เมื่อพระตถาคตเจ้าปรินิพพานแล้ว พระธรรมสังคาคหกเถระทั้งหลาย มีพระมหากัสสปเป็นประมุขก็ทรงจำกันต่อมา^{๑๓๔}

ในชมพูทวีป พระวินัยนั้น นำสืบต่อมาโดยลำดับแห่งอาจารย์ตั้งต้นแต่พระอุบาลีเถระ จนถึงสังคายนาครั้งที่ ๓ ในชมพูทวีปนั้นมีลำดับอาจารย์ดังต่อไปนี้

พระเถระ ๕ องค์เหล่านี้ คือ พระอุบาลี ๑

พระทาสกะ ๑ พระโสณกะ ๑ พระสิคควะ ๑

พระโมคคลีบุตรติสสะ ๑ ผู้มีชัยชนะพิเศษ

ได้นำพระวินัยมาโดยลำดับ ไม่ให้ขาดสาย

ในสิริชมพูทวีป (ในทวีปชื่อชมพูอันเป็นสิริ)

จนถึงสังคายนาครั้งที่ ๓

อรรถกถาพระวินัยปิฎกแสดงดับของการสืบต่อพระวินัยปิฎกโดยสืบเนื่องจากพระอุบาลีไว้ดังต่อไปนี้

(๑) พระอุบาลีเถระเรียนพระวินัยปิฎกจากพุทธสำนัก

ความพิสดารว่า ท่านพระอุบาลีเรียนเอววงศ์ ระเบียบ ประเพณี พระวินัย ต่อพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วให้ตั้งอยู่ในหทัยของภิกษุเป็นอันมาก จริงอยู่ บรรดาบุคคลผู้เรียนเอาวินัยวงศ์ ในสำนักของท่านนั้นแล้วถึงความเป็นผู้ฉลาดสามารถในพระวินัย ผู้ที่เป็นปุถุชน พระโสดาบันพระสกทาคามี และพระอนาคามี กำหนดนับไม่ถ้วน ที่เป็นพระชีณาสพได้มีจำนวน ๑,๐๐๐ รูป^{๑๓๕}

(๒) พระทาสกเถระเรียนพระวินัยปิฎกจากสำนักพระอุบาลีเถระ

ฝ่ายพระทาสกเถระได้เป็นสัทธีวิหาริกของพระอุบาลีเถระนั้นนั่นเองท่านได้เรียนเอา (พระวินัย) ต่อจากพระอุบาลีเถระ แล้วก็บอกสอนพระวินัย (แก่ภิกษุเป็นอันมาก) เหมือนอย่างนั้น. ปุถุชนเป็นต้นผู้เรียนเอา (พระวินัย) ในสำนักของพระเถระแม้นั้น แล้วถึงความเป็นผู้ฉลาดสามารถในพระวินัยกำหนดนับไม่ถ้วน ที่เป็นพระชีณาสพได้มีจำนวนถึง ๑,๐๐๐ รูป

(๓) พระโสณกเถระเรียนพระวินัยปิฎกจากสำนักพระทาสกเถระ

ส่วนพระโสณกเถระ ได้เป็นสัทธีวิหาริกของพระทาสกเถระ แม้นท่านก็เรียนเอา (พระวินัย) ต่อจากพระทาสกเถระ ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของตน แล้วก็บอกสอนพระวินัย (แก่ภิกษุเป็นอัน

^{๑๓๔} วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๖๑-๖๒.

^{๑๓๕} วิมหา.อ. (ไทย) ๑/๑/๑๖๒.

มาก) เหมือนอย่างนั้น ปุณฺณเป็นต้นผู้เรียนเอา (พระวินัย) ในสำนักของท่านเมื่อนั้น แล้วถึงความเป็นผู้ฉลาดสามารถในพระวินัย กำหนดนับไม่ถ้วน ที่เป็นพระชีณาสพได้มีจำนวนถึง ๑,๐๐๐ รูปเช่นกัน

(๔) พระลิกควเถระเรียนพระวินัยปิฎกจากสำนักพระโสณเถระ

ฝ่ายพระลิกควเถระ เป็นสัทธวิหาริกของพระโสณเถระ เรียนเอาพระวินัย ในสำนักของพระเถระ แล้วได้เป็นผู้รับธุระของพระอรหันต์ ๑,๐๐๐ องค์ อนึ่ง ปุณฺณ พระโสตาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีก็ดี พระชีณาสพก็ดี ผู้เรียนเอา (พระวินัย) ในสำนักของท่านนั้น แล้วถึงความเป็นผู้ฉลาดสามารถในพระวินัย ก็กำหนดไม่ได้ว่า ท่านนี้ร้อย หรือว่า ท่านนี้พัน ได้ยินว่า เวลานั้น ในชมพูทวีปได้มีการประชุมภิกษุมามากมาย อาณาภพของพระโมคคัลลิตตสเถระ จักมีปรากฏชัดในตติยสังคายนา (ข้างหน้า) พระวินัยปิฎกนี้ พึงทราบว่าเป็นครั้งแรกในชมพูทวีป นำสืบกันมาโดยลำดับแห่งอาจารย์นี้ จนสังคายนาครั้งที่ ๓ ด้วยประการฉะนี้^{๑๓๖}

รูปแบบการทรงจำพระวินัยปิฎกและปิฎกอื่นๆ เริ่มมีตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว แต่มาชัดเจนยิ่งขึ้นตอนทำสังคายนา ดังเช่นที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า เมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมายุอยู่ พระพุทธเจ้าเองและพระสาวกองค์สำคัญโดยเฉพาะพระสารีบุตรก็ได้คำนึงถึงเรื่องนี้ไว้แล้วว่า เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ถ้าไม่มีการรวบรวมประมวลคำสอนของพระองค์ไว้ พระพุทธศาสนาก็จะสูญสิ้น^{๑๓๗} ดังนั้น ทั้งที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนมายุอยู่ ก็ได้มีการริเริ่มเป็นการนำทางไว้ให้เป็นตัวอย่างแก่คนรุ่นหลังว่า ให้มีการรวบรวมคำสอนของพระองค์ซึ่งเราเรียกว่าการสังคายนา ตัวอย่างเช่น พระสารีบุตรได้แสดงสังคิยสูตร ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการสังคายนาพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่เสร็จแล้วได้บอกศิษย์ ๕๐๐ รูปให้ท่องจำไว้ และตั้งในคัมภีร์มหานิทเทศที่ท่านนำอัฐฐาวรรคมา แต่ขยายความและในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคเป็นแม่แบบคัมภีร์อรรถกถาจนท่านพระอานนตต้องนำขึ้นสู่การสังคายนาครั้งแรก^{๑๓๘}

นอกจากนั้นยังมีหลักฐานปรากฏในพระไตรปิฎกเกี่ยวกับวิธีการรักษาสืบทอดพระไตรปิฎกในครั้งพุทธกาลคือในคัมภีร์วิภังค์สังฆาติเสสข้อที่ ๗ ที่ระบุไว้ว่า^{๑๓๙} พระทัฬหฬลบุตรยอมจัดเสนาสนะไว้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแก่ภิกษุทั้งหลายที่มีลักษณะคล้ายๆ กัน กล่าวคือ ภิกษุเหล่าใดศึกษาเล่าเรียนพระสูตรก็จัดเสนาสนะให้ภิกษุเหล่านั้นไว้ในกลุ่มเดียวกัน ด้วยคิดว่า พวกเขาจะได้สอบสวนพระสูตรกันและกัน ผู้ทรงพระวินัยก็จัดเสนาสนะไว้ในกลุ่มเดียวกันด้วยคิดว่า ภิกษุเหล่านั้น

^{๑๓๖} วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑/๑/๖๓.

^{๑๓๗} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๙-๒๐.

^{๑๓๘} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๔/๒๕๖.

^{๑๓๙} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๘๒/๔๓๑.

จะได้วินิจฉัยข้อวินัยกันและกัน ภิกษุเหล่าใดเล่าเรียนพระอภิธรรมก็จัดเสนาสนะสำหรับภิกษุเหล่านั้นไว้ในกลุ่มเดียวกันด้วยคิดว่า ภิกษุเหล่านั้นจักสนทนาพระอภิธรรมกันและกัน

กระบวนการรักษาสี่บทโดยมุขปาฐะปรากฏในพระสูตร ในอังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต บอกรวาทการศึกษาเล่าเรียนแบบมุขปาฐะอันมีประสิทธิภาพไว้ ๕ ประการ คือ

(๑) พหุสุตตะ ต้องฟังให้มาก หาโอกาสสดับตรับฟังเรื่องราวต่างๆให้มาก

(๒) ธตตะ ฟังแล้วพยายามจำให้ได้ จับหลักหรือสาระได้ ทรงจำไว้แม่นยำ

(๓) วจสาปริจิตตะ ท่องบ่นสาธยายจนคล่องปาก

(๔) มนาसानุเปกขิตตะ เฟื่องพินิจพิจารณาความหมายด้วยใจ จนนึกครั้งใดก็ปรากฏเนื้อความสว่างชัด

(๕) ทิฏฐิยาสุปฏิวิธิตตะ ขบให้แตก คือ ทำความเข้าใจลึกซึ้งมองเห็นประจักษ์ด้วยปัญญา ทั้งแง่ความหมายและเหตุผล^{๑๔๐}

ภายหลังพุทธกาลมีวิธีการรักษาสี่บทพระไตรปิฎกโดยมุขปาฐะตั้งแต่การทำสังคายนาครั้งที่ ๑ จนถึงสังคายนาครั้งที่ ๓ หลังจากนั้นจึงมีการจารึกหรือบันทึกพระธรรมวินัยลงในใบลานสาเหตุที่จารึกลงในใบลาน เพราะว่าถ้าจะใช้วิธีท่องจำพระพุทธรูปจะต่อไป ก็อาจจะมิข้อวิปริตผิดพลาดได้ง่าย เพราะปัญญาในการท่องจำของกุลบุตรเสื่อมถอยลง กระบวนการท่องจำพระธรรมวินัยหลังพุทธกาลจึงมีการแบ่งออกเป็นสำนักต่างๆ เช่น ศิษย์สายพระอุบาลีก็จดจำพระวินัยปิฎก ศิษย์สายพระอานนท์ก็จดจำพระสุตตันตปิฎก และศิษย์ของพระสารีบุตรจดจำพระอภิธรรมปิฎกสืบๆ กันต่อมาโดยมิได้ขาดสาย^{๑๔๑} กระบวนการรักษาสี่บทโดยมุขปาฐะหลังพุทธกาลจึงมีการท่องจำโดยการทำสังคายนาธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่ตั้งแต่สังคายนาครั้งที่ ๑ ถึงสังคายนาครั้งที่ ๓

จากที่กล่าวมาเห็นได้ว่า รูปแบบการทรงจำพระวินัยปิฎกและปิฎกอื่นๆ เริ่มมีตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว แต่มาชัดเจนยิ่งขึ้นตอนทำสังคายนา โดยมีพระอุบาลีเป็นพระเถระที่รับหน้าที่ทรงจำพระวินัยจากสำนักของพระพุทธเจ้า และได้ทำหน้าที่วินิจฉัยพระวินัยในตอนทำปฐมสังคายนา สำหรับในประเทศไทยมีสำนักที่ส่งเสริมการทรงจำพระวินัยปิฎกโดยเฉพาะภิกษุปาฏิโมกข์หลายสำนัก เป็นสำนักที่สอนการท่องจำภิกษุปาฏิโมกข์ ได้แก่

(๑) วัดถ้ำผาพิรุณ อำเภอศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี^{๑๔๒}

^{๑๔๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร นคร: สถาบันสันติธรรม, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕.

^{๑๔๑} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎก: ประวัติและความสำคัญ, (กรุงเทพมหานคร นคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๙.

^{๑๔๒} วัดถ้ำผาพิรุณ (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑). “ภิกษุปาฏิโมกข์”. [ออนไลน์]. <https://www.lovethailand.org/travel/th/1093.html>. (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑).

(๒) วัดคีรีล้อม (ถ้ำนรินทร์) อำเภอไพศาลี จังหวัดนครสวรรค์^{๑๔๓}

(๓) คณะสงฆ์กรุงเทพมหานคร จัดสอบภิกษุผู้ทรงปาฏิโมกข์ ในเขตปกครองคณะสงฆ์กรุงเทพมหานคร ณ วัดสุวรรณาราม กรุงเทพมหานคร^{๑๔๔}

(๔) สำนักพระปาฏิโมกข์วัดป่านาแก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม^{๑๔๕}

(๕) วัดบางกระพ้อม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม^{๑๔๖}

(๖) วัดหาดใหญ่สีตาราม อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา^{๑๔๗}

(๗) วัดเขาสนามชัย อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์^{๑๔๘}

การทรงจำภิกษุปาฏิโมกข์ในปัจจุบันจะเน้นเพื่อการสวดสาธยายในวันอุโบสถเป็นสำคัญ มีบางสำนักที่มีการสอนเนื้อหาของพระวินัยปิฎกด้วย เช่น วัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง วัดเขาสนามชัย จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ วัดหาดใหญ่สีตาราม จังหวัดสงขลา วัดจากแดง จังหวัดสมุทรปราการ โดยศึกษาทั้งพระวินัยปิฎก อรรถกถา ฎีกา และอนุฎีกา เช่น สมันตปาสาทิกา สารัตถทีปนี วมติวิโนทนี วชิรพุทธฎีกา กังขาวิตรณอรรถกถา กังขาวิตรณปุราณฎีกา กังขาวิตรณอภินวฎีกา วินยสังคหะ เป็นต้น

๓.๔.๒ การสืบทอดด้วยการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร

ระบบการรักษาสืบทอดพระไตรปิฎกโดยลายลักษณ์อักษร เริ่มมีหลักฐานปรากฏชัด ภายหลังจากการสังคายนาครั้งที่ ๓ เมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าสู่ประเทศศรีลังกา จนกระทั่งพระพุทธศาสนามีความมั่นคงในประเทศศรีลังกา ถึงประมาณ พ.ศ. ๔๓๓ ในรัชสมัยของพระเจ้าวิภูคามฉือภักดิ์ ระบบการสืบทอดพระไตรปิฎกแบบลายลักษณ์อักษรครั้งแรก (ปัญจมสังคีติ) เริ่มมีความสำคัญด้วยเหตุผลว่า ถ้าจะใช้วิธีท่องจำพระพุทธรวจนะต่อไป ก็อาจมีข้อผิดพลาดได้ง่าย เพราะปัญหาในการท่องจำของกลุ่มเริ่มเสื่อมถอยลง จึงตกลงจารึกพระพุทธรวจนะลงในใบลาน

^{๑๔๓} วัดคีรีล้อม (ถ้ำนรินทร์) (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑). “ศูนย์ศึกษาพระปาฏิโมกข์ คณะสงฆ์ ภาค ๔” [ออนไลน์]. <http://daily.khaosod.co.th/>. (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑).

^{๑๔๔} วัดสุวรรณาราม (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑). “สอบพระภิกษุผู้ทรงพระปาฏิโมกข์” [ออนไลน์]. <http://daily.khaosod.co.th/view>. (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑).

^{๑๔๕} สำนักพระปาฏิโมกข์วัดป่านาแก (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑). “สำนักพระปาฏิโมกข์” [ออนไลน์]. <https://www.facebook.com/phra.panakae/>. (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑).

^{๑๔๖} วัดบางกระพ้อม (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑). “ภิกษุปาฏิโมกข์” [ออนไลน์]. <https://www.youtube.com/watch?v=r9DKRzMXNJw>. (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑).

^{๑๔๗} วัดหาดใหญ่สีตาราม (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑). “ทรงจำภิกษุปาฏิโมกข์” [ออนไลน์]. <https://www.facebook.com/A1-732758453455108/>. (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑).

^{๑๔๘} วัดเขาสนามชัย (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑). “พระวินัย” [ออนไลน์]. <https://www.facebook.com/wat-kaosanamchai-1449600515357627/>. (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑).

มีคำกล่าวว่า มีการจารึกอรรถกถาลงไว้ด้วย^{๑๔๙} การสืบทอดโดยลายลักษณ์อักษร เรียกว่า โปตถกา-
โรปนะ หรือการรักษาไว้กับวัตถุภายนอก เริ่มเมื่อมีการทำสังคายนาครั้งที่ ๔ ประมาณ พ.ศ. ๒๓๖ ณ
อาโลกเลณสถานในลังกาทวีป เกิดจากเหตุผลที่ปรารถนาว่า เมื่อเหตุการณ์บ้านเมืองมีสภาพแวดล้อมผัน
แปรไปเกิดมีภัยกระทบต่อการทำหน้าที่สืบทอดทรงจำพระพุทฺธพจน์ เพราะสติสมาธิปัญญาของคนจะ
เสื่อมถอยจะไม่สามารถรักษาพุทฺธพจน์ไว้ด้วยมุขปาฐะ จึงตกลงกันว่าถึงเวลาที่จะต้องจารึก
พระไตรปิฎกลงในใบลาน ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ พระทิกขทุเวสิริสุ่มังคละเป็นประธานกระทำ
สังคายนาที่รัตนปุระในประเทศศรีลังกา ซึ่งเป็นการบันทึกพระไตรปิฎกที่เป็นของชาวลังกาเอง^{๑๕๐} จน
กระทั่งมีการทำสังคายนาครั้งที่ ๕ และที่ ๖ ในประเทศสหภาพเมียนมาร์ กล่าวคือครั้งที่ ๕ ได้มีการ
จารึกพระไตรปิฎกลงในแผ่นหินอ่อน ๗๒๙ แผ่น ณ เมืองมันดเล โดยการอุปถัมภ์ของพระเจ้า
มินตงใน พ.ศ. ๒๔๑๔ และหลังจากนั้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗-๒๔๙๙ ได้ทำสังคายนาครั้งที่ ๖ ที่เรียกว่า
ฉัฐฐสังคายนาโดยมุ่งพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นสำคัญ แล้วจะจัดพิมพ์อรรถกถา (คำอธิบายพระไตรปิฎก)
และแปลเป็นภาษาพม่าโดยลำดับ โดยการรวมกันของ ๕ ประเทศ คือ พม่า ลังกา ไทย ลาว เขมร (ชื่อ
เรียกตามสมัยนั้น) เมื่อทำเสร็จแล้วได้แจกจ่ายพระไตรปิฎกฉบับอักษรพม่าไปในประเทศต่างๆ รวมทั้ง
ประเทศไทยด้วย^{๑๕๑}

ประเทศไทยได้มีการรักษาสืบทอดพระไตรปิฎกแบบลายลักษณ์อักษรเมื่อประมาณพ.ศ.
๒๐๒๐ ในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ พระองค์ได้ทรงอาราธนาพระภิกษุผู้ทรงพระ
ไตรปิฎกหลายร้อยรูปให้ช่วยชำระอักษรพระไตรปิฎก ณ วัดโพธาราม (ปัจจุบันคือวัดเจ็ดยอด จังหวัด
เชียงใหม่) เป็นเวลา ๑ ปีจึงสำเร็จ การสังคายนาซึ่งถือว่าการจัดชำระพระไตรปิฎกเป็นครั้งแรก
ของประเทศไทยด้วยอักษรไทยล้านนา จากนั้นการรักษาสืบทอดพระไตรปิฎกแบบลายลักษณ์อักษรก็
ดำเนินการมาครั้งแล้วครั้งเล่า ตั้งแต่สมัยพระเจ้าติโลกราชเป็นต้นมาจนกระทั่งสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี
และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑ ปฐมกษัตริย์แห่งบรมราชจักรีวงศ์ พระองค์ให้ทรงอาราธนาพระสงฆ์ให้ชำระพระ
ไตรปิฎกแล้วจัดให้มีการจารึกลงในใบลาน ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๓๖ สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ พระองค์ได้ให้จัดพิมพ์พระไตรปิฎก โดยการคัดลอกตัวขอมใน
คัมภีร์ใบลานเป็นตัวไทย แล้วชำระแก้ไขและพิมพ์เป็นเล่มหนังสือ ๓๙ เล่ม ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๖๘-

^{๑๔๙} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑-๑๒.

^{๑๕๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพ
มหานคร: เอดิสัน เพรส โปรดักส์, ๒๕๔๓), หน้า ๒๔.

^{๑๕๑} มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎก: ประวัติและความสำคัญ**, หน้า ๑๑-๑๒.

๒๔๗๓ ในสมัยรัชกาลที่ ๗ พระองค์ได้ให้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐขึ้นและได้พระราชทานใน นานาประเทศ

๓.๔.๓ การศึกษาด้วยการปฏิบัติตาม (ปาฏิโมกขสังวร)

การรักษาสืบต่อภิกขุปาฏิโมกข์ที่สำคัญยิ่งและสอดคล้องกับคำสอนของพระพุทธเจ้า คือ การสำรวมในพระปาฏิโมกข์ (ปาฏิโมกขสังวร) คำสอนเรื่อง ปาฏิโมกข์สังวรสอนให้เว้นข้อที่พระพุทธเจ้า ทรงห้าม และให้ทำตามข้อที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต ประพฤติเคร่งครัดในสิกขาบททั้งหลาย คำสอน นี้เป็นหลักธรรมข้อสำคัญของธรรม ๓ หมวดสำคัญ คือ

(๑) ปาริสุทธิศีล ๔

ปาริสุทธิศีล คือ ศีลเป็นเครื่องทำให้บริสุทธิ์ ศีลเป็นเหตุให้บริสุทธิ์ หรือความประพฤติ บริสุทธิ์ที่จัดเป็นศีลมี ๔ อย่าง คือ

- ๑) ปาฏิโมกขสังวรศีล สำรวมในพระปาฏิโมกข์
- ๒) อินทริยสังวรศีล สำรวมอินทริย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
- ๓) อาชีวนปาริสุทธิศีล เลี้ยงชีพโดยทางที่ชอบธรรม
- ๔) ปัจฉัยสันนิสิตศีล พิจารณาก่อนจึงบริโภคปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ

และเภสัช

ธรรมข้อที่ ๑ ของปาริสุทธิศีล ๔ เรียกเต็มว่าปาฏิโมกขสังวรศีล (ปาฏิโมกขสังวรศีลก็ เขียน) แปลว่า ศีลคือความสำรวมในพระปาฏิโมกข์^{๑๕๒} เป็นข้อปฏิบัติที่สำคัญเป็นข้อที่ ๑ ในบรรดาศีล ๔ อย่างที่เป็นหลักปฏิบัติที่เป็นความบริสุทธิ์แห่งศีล

(๒) สังวร ๕

สังวร คือ ความสำรวม การระวังปิดกั้นบาปอกุศล มี ๕ อย่าง คือ

- ๑) ปาฏิโมกขสังวร สำรวมในพระปาฏิโมกข์ (บางแห่งเรียก สีสังวร สำรวมในศีล)
- ๒) สติสังวร สำรวมด้วยสติ
- ๓) ญาณสังวร สำรวมด้วยญาณ
- ๔) ชั้นตีสังวร สำรวมด้วยชั้นตติ
- ๕) วิริยสังวร สำรวมด้วยความเพียร

ธรรมข้อที่ ๑ ของสังวร ๕ คือ ปาฏิโมกขสังวร เป็นคำสอนที่ให้สำรวมระวังในพระปาฏิ โมกข์ซึ่งเป็นคำสอนส่วนที่เป็นประมวลสิกขาบทที่เป็นพุทธบัญญัติ

(๓) นวกกิชุธรรม

^{๑๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๘), หน้า ๒๓๗.

นวกภิกขุธรรม คือ ธรรมของภิกษุผู้บวชใหม่ พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ปรารภ ความประพจน์ไม่เรียบร้อยของพระนวกะกลุ่มหนึ่ง ทรงแนะนำพระอานนท์ให้แนะนำภิกษุใหม่ บวชได้ไม่นาน เพิ่งมาสู่ธรรมวินัยให้สมาทาน ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในธรรม ๕ ประการ ได้แก่

(๑) ให้ดำรงอยู่ในปาฏิโมกข์สังวรศีลว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย มาเถิด ขอท่านทั้งหลายจง เป็นผู้มีสติ สำรวมด้วยการสังวรในพระปาฏิโมกข์ เพียบพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็น ภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย’

(๒) ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในอินทรีสังวรศีลว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย มาเถิด ขอท่าน ทั้งหลายจงเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลาย มีสติปัญญาเป็นเครื่องรักษาตน มีใจรักษาดี แล้ว ประกอบด้วยจิตที่มีสติเป็นเครื่องรักษาอยู่’

(๓) ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในการพูดมีที่จับว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย มาเถิด ขอท่าน ทั้งหลายจงเป็นผู้พูดน้อย พูดให้มีที่จับ’

(๔) ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในความสงบกายว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย มาเถิด ขอท่าน ทั้งหลายจงอยู่ป่าเป็นวัตร จงอาศัยเสนาสนะอันเงียบสงบ คือป่าโปร่งและป่าทึบ’

(๕) ให้ตั้งมั่น ให้ดำรงอยู่ในสัมมาทสฺสนะ (ความเห็นชอบ)ว่า ‘ผู้มีอายุทั้งหลาย มาเถิด ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้มีสัมมาทสฺสนะ ประกอบด้วยสัมมาทสฺสนะ’^{๑๕๓}

หลักการข้อที่ ๑ ของนวกภิกขุธรรมว่าด้วยการดำรงอยู่ในปาฏิโมกข์สังวรศีล ซึ่งเป็นคำ สอนส่วนที่เป็นพุทธอาณัติที่พระพุทธเจ้าวางไว้เป็นแบบแผนแห่งการปฏิบัติของภิกษุทั้งหลาย พระ สุตตันต์แสดงให้เห็นว่า ปาฏิโมกข์สังวรศีล เป็นหลักธรรมที่พระอุปัชฌาย์อาจารย์จะ ต้องอบรมสั่งสอน แก่ภิกษุใหม่ และปลูกฝังให้รักษาอย่างจริงจังตลอดชีวิต ต่อจากนั้นก็ต้องสำรวม อินทรียี่ คือ สำรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้กิเลสครอบงำได้ พร้อมกันนั้นก็ให้พยายามหลีกเลี่ยงการพูดคุยกับคนอื่น มีความสำรวมกายและศึกษาหาความรู้จนมีสัมมาทสฺสนะ

สรุปความได้ว่า การสืบทอดภิกษุปาฏิโมกข์ของภิกษุในพระพุทธศาสนามี ๓ รูปแบบหลักๆ คือ การสืบทอดด้วยการท่องจำ วิธีนี้เริ่มมีตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล พระเถระที่มีบทบาทด้านนี้อย่างโดดเด่น คือ พระอุบาลีเถระ ท่านได้ทำหน้าที่นี้อย่างเข้มแข็งจนกระทั่งได้รับมอบหมายจากคณะสงฆ์ให้ เป็นผู้วิสันหาพระวินัย ต่อมามีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรในไบลานตอนทำสังคายนาครั้งที่ ๓ และมีพัฒนาการการบันทึกเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน แต่การสืบทอดภิกษุปาฏิโมกข์ที่พระพุทธเจ้ายกย่อง สรรเสริญ คือ ความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ (ปาฏิโมกข์สังวร) ดังปรากฏในธรรมสำคัญหลายหมวด เช่น ปาริสุตติศีล ๔ สังวร ๕ นวกภิกขุธรรม ๕ จึงกล่าวได้ว่า ปาฏิโมกข์สังวรเป็นคำสอนที่มีความสำคัญ

^{๑๕๓} ส.ป. (ไทย) ๒๒/๑๑๔/๑๙๒-๑๙๓.

ยิ่งสำหรับภิกษุในพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องป้องกันความประพฤติเสียหายของภิกษุให้รักษาสิกขาบทที่เป็นพุทธบัญญัติเพื่อความเรียบร้อยดีงามแห่งสงฆ์สืบไป

๓.๕ สรุป

การศึกษาการสืบต่อภิกษุปาฏิโมกข์ของภิกษุในพระพุทธศาสนาสรุปความได้ว่า การอนุญาตให้ภิกษุยกภิกษุปาฏิโมกข์ขึ้นสวดในท่ามกลางสงฆ์มีพัฒนาการมาตามลำดับ กว่าที่จะเป็นที่ยุติเหมือนอย่างที่ปฏิบัติอยู่ในปัจจุบันได้ผ่านเหตุการณ์ต่างๆ มากมายจนได้ข้อยุติให้ภิกษุยกภิกษุปาฏิโมกข์ขึ้นแสดงในท่ามกลางสงฆ์ทุกกึ่งเดือน (วัน ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ) โดยกำหนดให้ภิกษุทุกรูปทั้งที่เป็นพระอรหันต์และปุถุชนเข้าร่วมทำสังฆกรรมด้วยกัน ภิกษุที่ไม่สามารถเข้าร่วมสังฆกรรมได้ก็ต้องแสดงความบริสุทธิ์ให้สงฆ์รับทราบ ทำให้เห็นว่า ภิกษุปาฏิโมกข์มีความสำคัญและจำเป็นต่อการปกครองดูแลคณะสงฆ์มาก นอกจากจะทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่สงฆ์แล้ว ยังเป็นโอกาสให้ภิกษุทุกรูปได้ทบทวนสิกขาบทที่เป็นพุทธบัญญัติอีกด้วย เมื่อพบว่าได้ต้องอาบัติก็ดำเนินการออกจากอาบัติตามวิธีที่กำหนดไว้ ทำให้หมู่ภิกษุมีความบริสุทธิ์จากการต้องอาบัติ อุโบสถกรรมที่อนุญาตให้ภิกษุทำมีหลายแบบตามความจำเป็น แล้วแต่เหตุการณ์และองค์ประกอบ จำแนกเป็น ๕ แบบ คือ (๑) สังฆอุโบสถ ภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปให้ทำสังฆอุโบสถแสดงพระปาติโมกข์ได้ (๒) ปาริสุทธิอุโบสถ ภิกษุ ๓ หรือ ๒ รูป ให้ทำปาริสุทธิอุโบสถ คือ แสดงความบริสุทธิ์แก่กันและกัน สำหรับวิธีทำปาริสุทธิอุโบสถนั้น ถ้ามีภิกษุ ๓ รูปให้ตั้งผู้ตักก่อนแล้วจึงแสดงความบริสุทธิ์ต่อกัน แต่ถ้ามีเพียง ๒ รูป ให้แสดงความบริสุทธิ์ต่อกันได้เลย (๓) สามัคคีอุโบสถ ทำในกรณีที่สงฆ์เกิดการทะเลาะแตกแยกกันขึ้น ประองตองกันได้เมื่อใด ก็ให้ทำอุโบสถร่วมกันในวันนั้นเลย โดยมีการสวดปาติโมกข์เช่นกับสังฆอุโบสถ และ (๔) อธิษฐานอุโบสถ ภิกษุรูปเดียวให้ทำอธิษฐานอุโบสถ

สิกขาบทในภิกษุปาฏิโมกข์มี ๒๒๗ สิกขาบท จำแนกออกเป็น ๗ หมวด คือ (๑) ปาราชิก ๔ สิกขาบท (๒) สังฆาทิเสส ๑๓ สิกขาบท (๓) อนียต ๒ สิกขาบท (๔) นิสสัคคีย์ปาจิตตีย์ ๓๐ สิกขาบท (๕) ปาจิตตีย์ ๙๒ สิกขาบท (๖) ปาฏิเทศนียะ ๔ สิกขาบท และ (๗) อาบัติเสขียวัตถ ๗๕ สิกขาบท สิกขาบทในพระปาฏิโมกข์เหล่านี้ยกเว้นเสขียะจัดเป็นอาทิพรหมจริยกาสิกขา ส่วนเสขียวัตถเป็นอภิสมจาริกาสิกขา คือ ขนบธรรมเนียมที่ภิกษุควรประพฤติ ถ้าทำผิดข้อใดข้อหนึ่งถือว่าต้องอาบัติตามสมควรแก่ความผิด ทรงกำหนดโทษและแสดงวิธีออกจากอาบัติที่เกิดจากการละเมิดพระปาติโมกข์ไว้ ๕ แนวทาง คือ (๑) ต้องอาบัติปาราชิก ทำให้ขาดจากความเป็นภิกษุ ไม่สามารถกลับมาบวชเป็นภิกษุได้อีก (๒) ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ต้องอยู่ปริวาสกรรมครบตามจำนวนวันที่ปกปิด (๓) ต้องอาบัติอนียต ต้องมีการวินิจฉัยโดยอาศัยความร่วมมือของอุบาสิกผู้เฒ่าและภิกษุผู้รู้พระวินัย โดยอาจวินิจฉัยเป็นผู้ต้องอาบัติปาราชิก สังฆาทิเสส หรือปาจิตตีย์ตามสมควรแก่ความผิด (๔) ต้องอาบัตินิสสัคคีย์ ปาจิตตีย์ ต้องสละสิ่งของแล้วแสดงต่อหน้าสงฆ์ คณะ หรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง (๕) ต้องอาบัติปาจิตตีย์

และอาบัติเหล่านี้ที่เหลือ ต้องแสดงต่อหน้าสงฆ์ คณะ หรือภิกษุรูปใดรูปหนึ่งจึงจะพ้นได้ การรักษาพระปาติโมกข์มี ๓ อย่าง คือ (๑) การรักษาด้วยการท่องจำ (๒) การรักษาด้วยการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร และ (๓) สำรวมระวังในพระปาฏิโมกข์ (ปาฏิโมกข์สังวร) ซึ่งเป็นวิธีการดำรงสืบต่อภิกษุปาฏิโมกข์ที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตในอริยวินัยที่มีประสิทธิภาพที่สุด

บทที่ ๔

วิเคราะห์ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออำนวยการพระพุทธศาสนา

บทนี้จะได้วิเคราะห์ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเป็นเครื่องมืออำนวยการพระพุทธศาสนา ในประเด็นเหล่านี้ คือ (๑) แนวคิดเรื่องความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา(๒)การสืบทอดภิกขุปาฏิโมกข์ของภิกษุในพระพุทธศาสนา (๓) ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออำนวยการศาสนบุคคล(๔)ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออำนวยการศาสนธรรม(๕)ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออำนวยการศาสนสถานและ (๕) เป้าหมายของภิกขุปาฏิโมกข์ต่อการอำนวยการพระพุทธศาสนา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ แนวคิดเรื่องความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนาในปาสาทิกสูตร

แนวคิดความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา ตามที่ปรากฏในปาสาทิกสูตรซึ่งเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่พระจุนทะและพระอานนท์ เห็นได้ชัดว่า พระพุทธองค์ต้องการจะแสดงให้เห็นถึงสาเหตุที่ทำให้สาวกของนิครนถ์นาฏบุตรแตกแยกกัน พร้อมกันนั้นพระพุทธร่องค์ก็ชี้แจงว่า สถานการณ์เช่นนั้นคงไม่เกิดกับพระพุทธศาสนาเพราะพระพุทธศาสนาแตกต่างจากลัทธินิครนถ์ จากการศึกษารายละเอียดในพระสูตรสามารถสรุปองค์ประกอบที่ทำให้พระพุทธศาสนามีความมั่นคงได้ดังต่อไปนี้

พุทธดำรัสในปาสาทิกสูตรที่พระพุทธเจ้าแสดงแก่พระอานนท์และพระจุนนทะสมณทูทแสดงนัยให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาองค์ประกอบที่ตีครบ ๓ ประการ คือ (๑) ศาสดาดี (๒) หลักธรรมดี และ (๓) สาวกดี จึงทำให้พระพุทธศาสนามีความมั่นคงและดำรงอยู่นาน แตกต่างจากลัทธินิครนถ์ที่ไม่มีองค์ประกอบ ๓ ประการนี้ ทำให้หลังจากนิครนถ์นาฏบุตรมรณภาพไม่นาน สาวกทั้งฝ่ายบรรพชิตและฝ่ายคฤหัสถ์ก็แตกแยกกัน องค์ประกอบ ๓ ประการของพระพุทธศาสนา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ ศาสดา

ศาสดาผู้ให้กำเนิดพระพุทธศาสนาเป็นพระอรหันต์^๑ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ^๒ เที่ยบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ^๓ เสด็จไปตี^๔ รุ่งแจ้งโลก^๕ เป็นสารถีฝึกผู้ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม^๖ เป็น

^๑พระอรหันต์ เพราะห่างไกลจากกิเลส, เพราะกำจัดข้าศึกคือกิเลส, เพราะหักขี้อำแห่งสังสาระ คือการเวียนว่ายตายเกิด, เพราะเป็นผู้ควรรับไทยธรรม, เพราะไม่ทำบาปในที่ลับ.

^๒ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพราะตรัสรู้ธรรมทั้งปวงโดยชอบและด้วยพระองค์เอง.

^๓เที่ยบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ, วิชา ได้แก่ วิชา ๓ และวิชา ๘ และ จรณะ ๑๕.

ศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^๗ เป็นพระพุทธรเจ้า^๘ เป็นพระผู้มีพระภาค^๙ กว่าจะตรัสรู้ธรรมได้ ผ่านการบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการมาเป็นเวลา ๔ อสงไขยกับแสนมหากัป เมื่อตรัสรู้แล้วเป็นผู้รู้แจ้งโลก มีพระมหากรุณาอันหาประมาณในหมู่สัตว์ ทรงจาริกสัญจรไปตามคามนิคมต่างๆ เพื่อสั่งสอนธรรมโดนอนุโลมตามจริตของผู้ฟัง ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อเป็นแบบแผน ธรรมเนียมปฏิบัติในหมู่สงฆ์ และควบคุมความประพฤติปฏิบัติไปในแนวเดียวกัน ขณะเดียวกันก็ทรงแสดงนวัจนศาสตร์โดยพิสดารเพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษาปฏิบัติของพุทธบริษัท ในการแสดงธรรมแต่ละครั้งมุ่งเพื่อนำสัตว์ออกจากทุกข์ เป็นไปเพื่อความรู้แจ้งโลก

ศาสดาของพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระพุทธเจ้ามีความเป็นมา, คุณสมบัติ, และบทบาทดังต่อไปนี้

๑) ความเป็นมาของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าประสูติเมื่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ณ สวนลุมพินีวันใต้ต้นสาละ มีพระนามเดิมว่า สิทธัตถะ เป็นพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางสิริมหามายา เมื่อพระองค์ประสูติ พระองค์ทรงเจ้าชายสิทธัตถะทรงดำเนินด้วยพระบาท ๗ ก้าว และมีดอกบัวผุดขึ้นมารองรับพระบาทพร้อมเปล่งพระวาจาว่า "เราเป็นเลิศที่สุดในโลก ประเสริฐที่สุดในโลก การเกิดครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้ายของเรา" แต่หลังจากเจ้าชายสิทธัตถะประสูติกาลได้แล้ว ๗ วัน พระนางสิริมหามายาก็สิ้นพระชนม์ เมื่อพระองค์มีอายุได้ ๘ พรรษาพระองค์ได้เรียนจบทุกหลักสูตรในสำนักครุวิสามิตร แล้วก็ทรงอยู่ในปราสาท ๓ ถุฑูที่พระบิดาทรงสร้างไว้ให้ เมื่อพระองค์อายุได้ ๑๖ พรรษาพระองค์ได้อภิเษกสมรสกับพระนางพิมพาจนเมื่อมีพระชนมายุ ๒๙ พรรษา พระนางพิมพาได้ให้ประสูติพระราช

^๗เสด็จไปตี เพราะทรงดำเนินรุดหน้าไปไม่หวนกลับคืนมาหากิเลสที่ทรงละได้แล้ว.

^๘รู้แจ้งโลก เพราะทรงรู้แจ้งโลก เหตุเกิดแห่งโลก ความดับโลก วิธีปฏิบัติให้ลุถึงความดับโลก (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค) และทรงรู้แจ้งโลกทั้ง ๓ คือ สังขารโลก สัตว์โลก และโอกาสโลก.

^๙สารถีผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เพราะทรงฝึกผู้ที่ควรฝึกฝน ทั้งเทวดา มนุษย์ อมนุษย์ สัตว์ดิรัจฉาน ด้วยอุบายต่าง ๆ.

^๗ศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะทรงสั่งสอนทั้งเทวดาและมนุษย์ ด้วยประโยชน์ในโลกนี้ และประโยชน์ในโลกหน้า ผู้ปฏิบัติตามแล้วสำเร็จมรรคผลในโลกนี้บ้าง จุตไปเกิดใน สวรรค์กลับมาฟังธรรมแล้วสำเร็จมรรคผลบ้าง ทรงช่วยเหลือหมู่สัตว์ให้พ้นความกัณดารคือความเกิด.

^๘พระพุทธเจ้า เพราะทรงรู้สิ่งที่ควรรู้ทั้งหมด ด้วยพระองค์เองและทรงสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม.

^๙พระผู้มีพระภาค เพราะ (๑) ทรงมีโชค (๒) ทรงทำลายข้าศึกคือกิเลส (๓) ทรงประกอบด้วยราคะธรรม ๖ ประการ (คือ ความเป็นใหญ่เหนือจิตของตน โลกุตตรธรรม ยศ สิริ ความสำเร็จประโยชน์ตามต้องการ และความเพียร) (๔) ทรงจำแนกแจกแจงธรรม (๕) ทรงเสพอริยธรรม (๖) ทรงคลายตัณหาในภพทั้ง ๓ (๗) ทรงเป็นที่เคารพของชาวโลก (๘) ทรงอบรมพระองค์ดีแล้ว (๙) ทรงมีส่วนแห่งปัจจัย ๔ เป็นต้น.

โอรส มีพระนามว่า "ราหุล" ซึ่งหมายถึง "บ่วง" พระองค์ทรงเปื้อนในปราสาทสามฤดูจึงชวนสารถีพาออกไปเที่ยวที่อุทยานและพระองค์ทรงได้พบกับเทวทูตทั้ง ๔ คือเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และนักบวชพระองค์จึงคิดว่านี่แหละคือธรรมชาติของโลก พระองค์จึงออกผนวชเพื่อหาทางพ้นทุกข์ พระองค์เริ่มการพ้นทุกข์จากการอดอาหาร กลั้นหายใจใน กัดลิ้น แต่พระองค์ก็พบว่าไม่ใช่ทางดับทุกข์พระองค์จึงเลิกทำแล้วบำเพ็ญเพียรจนเห็นธรรม ๔ หมวดหรืออริยสัจ ๔ แล้วพระองค์จึงตรัสรู้แล้วแสดงธรรมเทศนาครั้งแรกคือ "ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร" ตลอดระยะเวลา ๔๕ พรรษา ที่พระองค์ก็ได้แสดงธรรมให้กับสาวกของพระองค์และทรงปรินิพพานเมื่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๖ รวมพระชนม์ ๘๐ พรรษา และวันนี้ถือเป็นการเริ่มต้นของพุทธศักราช

๒) คุณสมบัติของพระพุทธเจ้า

พระคุณสมบัติของพระพุทธเจ้านั้นมีมากเหลือประมาณ แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วมี ๓ ประการ ได้แก่ พระปัญญา คือ ตรัสรู้เอง พระบริสุทธิ์ คือ หมดกิเลส หมดรัก หมดโกรธ หมดหลง และพระมหากรุณา คือ ทรงจาริกไปโปรดผู้อื่นด้วยทรงสั่งสอนเขาเป็นต้น โดยพระกรุณาจิตมิได้ทรงหวังการตอบแทนใดๆ^{๑๐}

๓) บทบาทของพระพุทธเจ้า

บทบาทของพระพุทธเจ้าในฐานะศาสนานั้นมีหลายบทบาท อาทิแสดงธรรม บัญญัติพระวินัย ตั้งคณะสงฆ์ ประกาศสั่งธรรมแก่เวไนยสัตว์โลก โดยเฉพาะงานการสอนธรรม เพื่อประดิษฐานพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า เป็นงานที่ละเอียดประณีต เพราะทรงมุ่งให้เป็นธรรมที่เกื้อกูลแก่คนทั้งปวงและอำนวยผลให้เป็นความสุข พระพุทธเจ้า จึงทรงมีกิจหลักที่เรียกว่าพุทธกิจ ในแต่ละวันทรงมีพุทธกิจหลัก ๕ ประการ เพื่อบำเพ็ญพุทธจริยา ๓ ประการ เพื่อบำเพ็ญพุทธจริยา ๓ ประการ ของพระพุทธเจ้าให้สมบูรณ์ คือ

พุทธจริยาประการที่ ๑ คือ โลกัตถจริยา

ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่โลกในฐานะที่พระองค์เป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคมโลก ความสำเร็จในจริยาข้อนี้ทรงอาศัยพุทธกิจประจำวัน ๕ ประการคือ

พุทธกิจประการที่ ๑ เวลาเช้าเสด็จออกบิณฑบาต เพื่อเป็นการโปรดสัตว์โลกผู้ต้องการบุญ

พุทธกิจประการที่ ๒ ในเวลาเย็นทรงแสดงธรรมแก่คนผู้สนใจในการฟังธรรม

พุทธกิจประการที่ ๓ ในเวลาค่ำทรงประทานพระโอวาทให้ภรรมาฐานแก่ภิกษุทั้งหลาย

พุทธกิจประการที่ ๔ ในเวลาเที่ยงคืน ทรงแสดงธรรม และตอบปัญหาแก่เทวดาทั้งหลาย

^{๑๐} พระญาณวโรดม, ศาสนาต่างๆ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๓.

พุทธกิจประการที่ ๕ ในเวลาใกล้รุ่ง ทรงตรวจดูสัตว์โลกที่อาจจะรู้ธรรมซึ่งพระองค์ทรงแสดง แล้วได้รับผลตามสมควรแก่อุปนิสัยบารมีของคนเหล่านั้น

บรรดาพุทธกิจเหล่านี้ พุทธกิจประการที่ ๕ ซึ่งเป็นข้อสุดท้ายเป็นจุดเด่นในการทำงานของพระพุทธเจ้า จนทำให้ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา บางคนมีความรู้สึกที่ว่าทำไมคนแต่ก่อนสำเร็จกันง่ายเหลือเกิน ถ้าศึกษารายละเอียดแล้วจะพบว่าไม่มีคำว่าง่ายเลย เพราะนอกจากจะอาศัยวาสนาบารมีของคนเหล่านั้นเป็นฐานอย่างสำคัญแล้ว การแสดงธรรมของพระองค์นั้น เป็นระบบการทำงานที่มีการศึกษาข้อมูล การประเมินผล การสรุปผลในการแสดงธรรมทุกคราว

หลังจากที่บุคคลนั้นๆ ปรากฏในข่ายพระญาณของพระพุทธเจ้าคือทรงรู้ว่าเขาเป็นใคร มีอุปนิสัยบารมีอย่างไรแสดงธรรมอะไรจึงได้ผล หลังจากแสดงธรรมแล้วผลจะออกมาเป็นอย่างไร ดังนั้นการแสดงธรรมทุกครั้งของพระพุทธองค์ จึงบังเกิดผล เป็นอัศจรรย์เพราะจะทรงแสดงเฉพาะแก่ผู้เป็นพุทธเวไนย คือสามารถแนะนำให้รู้ได้เป็นหลัก

พุทธจริยาประการที่ ๒ คือ ญัตตถจริยา

ทรงบำเพ็ญประโยชน์แก่พระญาติ เช่นการทรงมีพระพุทธานุญาตพิเศษ ให้พระญาติของพระองค์ ที่เป็นเดียรฉัตร (นักบวชภายนอกพระพุทธศาสนา) มาก่อน ให้เข้าบวชในพระพุทธศาสนาได้โดยไม่ต้องอยู่ตติยปริวาสก่อน (ตติยปริวาส คือ วัธอยู่กรรมสำหรับเดียรฉัตรที่ขอบวชในพระพุทธศาสนา จะต้องประพฤติปริวาส (การอยู่ชดใช้หรืออยู่กรรม) ก่อน ๔ เดือน หรือจนกว่าพระสงฆ์พอใจจึงจะอุปสมบทได้) หรือการที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพระญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ ทรงแนะนำให้พระญาติซึ่งกำลังจะทำสงครามกันได้เข้าใจในเหตุผล สามารถปรองดองกันได้

พุทธจริยาประการที่ ๓ พุทธัตถจริยา

ทรงทำหน้าที่ของพระพุทธเจ้า เช่น ทรงวางสิกขาบทเป็นพุทธอาณัติ สำหรับควบคุมความประพฤติของผู้ที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ทรงแนะนำให้บรรพชิตและคฤหัสถ์ปฏิบัติให้ถูกต้องตามหน้าที่ของตน ทรงวางพระองค์ต่อผู้ที่เข้ามาบวชและแสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกา ในฐานะของบิดากับบุตร ผู้ปกครองกัลยาณมิตร ศาสดาผู้เอ็นดูเป็นต้น ตามสมควรแก่บุคคลและโอกาสนั้น ๆ จนสามารถประดิษฐานเป็นรูปสถาบันศาสนาสืบต่อกันมาได้

๔.๑.๒ หลักกรรม

ธรรมะที่องค์ศาสดา (พระสัมมาสัมพุทธเจ้า) แสดง เป็นธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเองไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน ปฏิบัติตามแล้วทำสัตว์ให้พ้นทุกข์ งามในเบื้องต้น งามกลางและที่สุด

หลักกรรมของพระพุทธเจ้า แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง เรียกว่า พระธรรมและพระวินัย แต่ละอย่างมีความเป็นมาและสาระสำคัญดังต่อไปนี้

๑) พระธรรม

พระธรรมหมายถึงธรรมะซึ่งพระพุทธเจ้าทรงค้นพบและนำออกเผยแผ่ หรือคำสอนของพระพุทธเจ้า เกี่ยวกับความจริงตามธรรมชาติของทุกข์และวิธีการดับทุกข์ ธรรมะของพระพุทธเจ้านั้นแต่เริ่มสืบทอดกันด้วยวิธีท่องจำแบบปากต่อปาก เรียกว่า "มุขปาฐะ" สมัยต่อมาจึงได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร คัมภีร์ที่บันทึกพระธรรมของพระพุทธเจ้านั้น เรียกว่า พระไตรปิฎก และยังมีคัมภีร์อื่นๆ ที่แต่งภายหลังเพื่อขยายความอีก ได้แก่ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ตามลำดับ

ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบนั้น เป็นสิ่งที่มีอยู่แต่เดิมแล้ว ไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมพระพุทธองค์ แต่ทรงเป็นผู้ค้นพบแล้วนำมาประกาศ อาจพอกกล่าวได้ว่าการเรียนรู้พระธรรม ก็คือการเรียนรู้ธรรมดาโลก และเรียนรู้สิ่งที่เป็นปกติที่มีบ่อเกิดที่มาจากอย่างไร เป็นไปได้อย่างไร

พุทธดำรัสในวัฏฏุมสูตรและมahanามสูตร พระพุทธเจ้าตรัสถึงคุณลักษณะ ๖ อย่างของพระธรรม ได้แก่

- (๑) สวากขาโตพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว
- (๒) สนธิปฏิสัจโกผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง
- (๓) อกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาล
- (๔) เอหิปัสสิโก ควรเรียกให้มาดู
- (๕) โอปนยิโกควรน้อมเข้ามา
- (๖) ปจจตต์เวทิตัพโพ วิญญูหิ วิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน

การปฏิบัติพระธรรมจะนำมาซึ่ง ความสงบ และ ความสุข แก่ตนผู้ปฏิบัติ ดังนั้นจึงเป็นความรับผิดชอบของตนเองในการปฏิบัติพระธรรม

ธรรมะที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้านั้น มีหลายความหมาย ในบางแห่งหมายถึงพระธรรมในพระสูตรต่างๆ และพุทธบัญญัติและพระวินัยของภิกษุในวินัยปิฎก แต่หากจะมุ่งถึงส่วนที่เป็นคำสอนในพระสูตรตันตปิฎกและคำสอนทั่วไป มีคำอธิบายดังต่อไปนี้

คำว่า ธรรม หมายถึง หลักธรรมคำสอนทั้งหมด (นวังคัสตถุศาสน์) ครอบคลุมกระบวนการคือ ปรียติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ (พหุสุสุโต สุตธโร สุตสนนิจโย)^{๑๑} จึงเรียกว่า “ธัมมวิหารี” (มีปกติอยู่ด้วยธรรม) ได้แก่ เรียนธรรม (สุตะ) แสดงธรรมะ (ธมมเทศน) สาธยายธรรม (ธมมสขุมาณน) ตรีกตามตรงตาม พง์พินิจตามซึ่งธรรมด้วยใจ (มนसानุเปกขิตโต) เรียนศึกษาสุตะครบถ้วนแล้วนำไปปฏิบัติ ไม่ปล่อยให้วันเวลาผ่านไปเปล่า^{๑๒}

^{๑๑} มงคล.(ไทย) ๑/๑๑๖/๑๓๔.

^{๑๒} อัง.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๗๓/๑๒๓-๑๒๔.

คำว่า ธรรม หมายถึง คำสอนที่ทรงมุ่งเนื้อหาสาระ หรือ สภาวะของธรรมะล้วน ๆ ไม่มีบัญญัติ บุคคล เวลา สถานที่ และท้องเรื่องเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ในธรรมนั้น ซึ่งรุ่นหลังต่อมาเรียกว่า อภิธรรม และช่วงหลังเมื่อจัดเป็นปิฎกเรียกว่าอภิธรรมปิฎก นอกจากนี้ ยังมีคำสอนที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนท์ว่า “อานนท์ บางทีพวกเขาอาจจะคิดว่า ปาพจน์ ที่มีพระศาสดาล่วงไปแล้ว”^{๑๓} นอกจากนี้คำว่าธรรม (ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตโต ฯลฯ) ยังรวมเอาพระสูตรต้นปิฎก

สรุปรูปธรรมที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า

คำสอนทั้งหมดของพระพุทธเจ้าแบ่งออกได้ ๒ ระดับ คือ ระดับศีลธรรมและระดับปรมัตถธรรม ทั้งหมดเป็นผลมาจากการตรัสรู้ของพระองค์ในอรียสัจ ๔ คือ การมองสภาพความจริงว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตและวิธีการทั้งปวงในมรรค ๘

จากคำสอนเรื่องมรรค ๘ ทำให้มีคำสอนในระดับศีลธรรมขึ้นมาอีกมากมาย เช่น คำสอนเรื่องเบญจศีล (ศีล ๕) เบญจธรรม (ธัมมะ ๕) พรหมวิหาร ๕ (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) ฯลฯ คำสอนในระดับศีลธรรมเหล่านี้เป็นการปูพื้นฐานให้กับจิตใจเพื่อก้าวไปสู่การปฏิบัติธรรมขั้นสูง คือ มรรค ๘ เพื่อความหลุดพ้นในที่สุด อย่างไรก็ตามคำสอนในมรรค ๘ ครอบคลุมคำสอนระดับศีลธรรมทั้งหมดแล้ว ด้วยเหตุนี้การปฏิบัติตนตามมรรค ๘ จึงเท่ากับปฏิบัติตามคำสอนทั้งในระดับศีลธรรมและปรมัตถธรรมรวมกัน เพราะในมรรค ๘ ประกอบด้วย ศีล ปัญญา และสมาธิรวมอยู่ด้วยแล้ว

อย่างไรก็ดีเมื่อวิเคราะห์คำสอนทั้งหมดในเชิงประวัติศาสตร์อาจกล่าวได้ว่า คำสอนระดับศีลธรรมบางประการในพระพุทธศาสนา ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนา เช่น เรื่องการปฏิเสธระบบชนชั้น การปฏิเสธเรื่องพระเจ้าสร้างโลก การปฏิเสธการฆ่าสัตว์บูชาพระเจ้า เป็นต้น สำหรับการสอนเรื่องกฎแห่งกรรม การเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งแม้จะเป็นเรื่องที่พราหมณ์สอนกันมาก่อน แต่พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธและสร้างแนวความคิดเห็นใหม่ ดังปรากฏอยู่ในกฎปฏิจจสมุปปาท

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาจึงกล่าวได้ว่าคำสอนระดับสูงหรือปรมัตถธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นคำสอนปฏิวัติความเชื่อเดิมในสังคมของอินเดีย เป็นความรู้ที่พระพุทธองค์ทรงแสวงหาได้มา (ตรัสรู้) จากการค้นคว้าด้วยพระองค์เอง ดังที่พระองค์ทรงยอมรับในสังฆรวสูตรว่าพระองค์เป็นผู้หนึ่งในกลุ่มนักประสบการณ์นิยม ซึ่งเป็นกลุ่มนักคิดที่ประกาศหลักการว่าการใช้เหตุผลแต่เพียงอย่างเดียวยังไม่เพียงพอในการแสวงหาสัจธรรม แต่ต้องลงมือปฏิบัติค้นหาสัจธรรมด้วยตนเองด้วยการบำเพ็ญญาณสมาบัติ^{๑๔}

^{๑๓} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

^{๑๔} ธนุ แก้วโอภาส, ศาสนาโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ บริษัท ตถาคต พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒๙๐-๒๙๒.

๒) พระวินัย

พระวินัยปิฎก คือ ประมวลพุทธบัญญัติเกี่ยวกับระเบียบปฏิบัติ ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิตและวิธีดำเนินกิจการต่างๆ ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ พระวินัยซึ่งเป็นพุทธบัญญัตินี้ แบ่งออกเป็นสองส่วน คือ อาทิพรหมจริยกาสิกขาและอภิสมาจาริกาสิกขา

(๑) อาทิพรหมจริยกาสิกขา หมายถึงหลักการศึกษาอบรมในฝ่ายบัญญัติหรือข้อปฏิบัติอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้เพื่อป้องกันความเสียหายโดยปรับโทษหนักบ้าง เบาบ้าง พระสงฆ์สวดทุกกึ่งเดือน เรียกว่า พระปาฏิโมกข์

(๒) อภิสมาจาริกาสิกขา หมายถึงหลักการศึกษาอบรมในฝ่ายขนบธรรมเนียมเกี่ยวกับมรรยาทและความเป็นอยู่ที่ตั้งงามสำหรับชักนำความประพฤติ ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ให้ตั้งงามมีคุณค่า น่าเลื่อมใสศรัทธายิ่งขึ้นไป

คำว่า วินัย มี ๔ ความหมาย คือ

(๑) มีนัยต่างๆ เพราะมีปาฏิโมกข์ ๒ คือ ภิกขุปาฏิโมกข์และภิกขุณีปาฏิโมกข์ มีวิภังค์ ๒ คือ ภิกขุวิภังค์และภิกขุณีวิภังค์

(๒) มีนัยพิเศษ เพราะมีอนุบัญญัติเพิ่มเติมเพื่อให้สิกขาบทรัดกุมยิ่งขึ้น หรือผ่อนผันให้เพลาความเข้มงวดลง

(๓) มีกฎเกณฑ์สำหรับฝึกอบรมกายและวาจา พระวินัยเป็นกฎระเบียบที่นำไปอย่างพิเศษ

(๔) นำผู้ปฏิบัติไปยังจุดหมายที่พระพุทธเจ้าได้ทรงกำหนดไว้โดยเฉพาะด้วยวิธีการฝึกพัฒนาการและวาจา อาสวกิเลสย่อมถูกกำจัดให้หมดสิ้นไปด้วยวินัย พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเวไนยบุคคลเพื่อให้กำจัดกิเลสย่อมถูกกำจัดให้หมดสิ้นไปด้วยวินัย พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเวไนยบุคคลเพื่อให้กำจัดกิเลสทั้งปวง พระองค์จึงได้รับการขนานพระนามว่าเวไนยิกะ

พระวินัย มีชื่อเรียกต่างๆ ตามลักษณะที่มุ่งประสงค์ ได้แก่

เรียกว่า อาณาเทศนา เพราะเป็นการแสดงอันมีลักษณะเป็นข้อบังคับ

เรียกว่า ยถาปรารธาสัน เพราะเป็นคำสอนที่กำหนดโทษตามความผิด

เรียกว่า สังวราสังวรกถา เพราะว่าด้วยเรื่องการสำรวมและไม่สำรวม

เรียกว่า อธิศีลสิกขา เพราะเป็นข้อศึกษาเกี่ยวกับความประพฤติทางกายและทางวาจา

เรียกว่า วิติกมปทาน เพราะเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างหยาบ

๔.๑.๓ สาวก

สาวก คือ บุคคลผู้เชื่อฟังคำสอนของพระพุทธเจ้า มีทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์ มีทั้งที่เป็นปุถุชนและอริยชนพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคที่เป็นอริยเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทางปฏิบัติสมควร ได้แก่ อริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคล พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้

เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก

สาวกของพระพุทธเจ้า ได้แก่ บุคคลผู้ได้ฟังคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้วเกิดศรัทธา จากนั้นได้ศึกษาและปฏิบัติตามคำสอน แบ่งเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ สาวกฝ่ายบรรพชิตและสาวกฝ่ายคฤหัสถ์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑) พุทธสาวกฝ่ายบรรพชิต

พุทธสาวกฝ่ายบรรพชิต ได้แก่ สาวกกลุ่มที่ยอมละทิ้งเพศคฤหัสถ์ละทิ้งบ้านเรือนออกบวชเป็นบรรพชิต เพื่อจะได้มาอยู่ใกล้ซัดและศึกษาคำสอน ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างเต็มที่ จำแนกเป็น ๕ ประเภท เรียกว่า สหัมมิกทั้ง ๕ ได้แก่

(๑) ภิกษุ เป็นคำเรียก นักบวชชาย ในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ คู่กับภิกษุณี (นักบวชหญิง) คำว่า ภิกษุ เป็นศัพท์เฉพาะในพระพุทธศาสนา เป็นศัพท์บัญญัติที่ใช้เรียกนักบวชชายในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ ไม่สาธารณะทั่วไปสำหรับทุกศาสนา มีความหมายว่า ผู้ขอ (ขออาหาร เป็นต้น) และสามารถแปลว่า ผู้เห็นภัยในวิภวสงสาร ก็ได้ ดังรูปวิเคราะหว่า "วภูฏฐสาเรภยอิภขตีติ ภิกขุ"^{๑๕}

(๒) ภิกษุณีเป็นคำใช้เรียกนักบวชหญิงในศาสนาพุทธ คู่กับภิกษุที่หมายถึงนักบวชชายในพระพุทธศาสนา คำว่า ภิกษุณี เป็นศัพท์ที่มีเฉพาะในพระพุทธศาสนา โดยเป็นศัพท์บัญญัติที่ใช้เรียกนักบวชหญิงในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ ไม่ใช่เรียกนักบวชในศาสนาอื่น^{๑๖}

ภิกษุณีหรือภิกษุณีสงฆ์จัดตั้งขึ้นโดย พระบรมพุทธานุญาตภิกษุณีรูปแรกในพระพุทธศาสนา คือ พระนางมหาปชาบดีโคตมีเถรี โดยวิธีรับครุธรรม ๘ ประการ ในคัมภีร์เถรวาทระบุว่าต่อมาในภายหลังพระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตวิธีการอุปสมบทภิกษุณีให้มีรายละเอียดเพิ่มมากขึ้น จนศีลของพระภิกษุณีมีมากกว่าพระภิกษุ โดยพระภิกษุณีมีศีล ๓๑๑ ข้อ ในขณะที่พระภิกษุมีศีลเพียง ๒๒๗ ข้อเท่านั้น เนื่องจากในสมัยพุทธกาลไม่เคยมีศาสนาใดอนุญาตให้ผู้หญิงเข้ามาเป็นนักบวชมาก่อน และการตั้งภิกษุณีสงฆ์ควบคู่กับภิกษุสงฆ์อาจเกิดข้อครหาที่จะเป็นอันตรายร้ายแรงต่อการประพฤติพรหมจรรย์และพระพุทธศาสนาได้ หากได้บุคคลที่ไม่มีความมั่นคงในพระพุทธศาสนาเข้ามาเป็นนักบวช

ภิกษุณีสายเถรวาทซึ่งสืบวงศ์มาแต่สมัยพุทธกาลด้วยการบวชถูกต้องตามพระวินัยปิฎกเถรวาท ที่ต้องบวชในสงฆ์สองฝ่ายคือทั้งภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ ได้ขาดสูญวงศ์ (ไม่มีผู้สืบต่อ) มา

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔, หน้า ๒๘๘.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๘.

นานแล้ว คงเหลือแต่ภิกษุณีฝ่ายมหายาน (อาจารียวาท) ที่ยังสืบทอดการบวชภิกษุณีแบบมหายาน (บวชในสงฆ์ฝ่ายเดียว) มาจนปัจจุบัน ซึ่งจะพบได้ในประเทศจีน, เกาหลีใต้, ญี่ปุ่น และศรีลังกา

ปัจจุบันมีการพยายามรื้อฟื้นการบวชภิกษุณีในฝ่ายเถรวาท โดยทำการบวชมาจากภิกษุณี มหายาน และกล่าวว่าภิกษุณีฝ่ายมหายานนั้น สืบวงศ์ภิกษุณีสงฆ์มาแต่ฝ่ายเถรวาทเช่นกัน แต่มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าฝ่ายมหายานมีการบวชภิกษุณีสืบวงศ์มาโดยมิได้กระทำถูกต้องตามพระวินัยปิฎกเถรวาท และมีศีลที่แตกต่างกันอย่างมาดด้วย ทำให้มีการไม่ยอมรับภิกษุณี (เถรวาท) ใหม่ ที่บวชมาแต่มหายานว่า มิได้เป็นภิกษุณีที่ถูกต้องตามพระวินัยปิฎกเถรวาทและมีการยกประเด็นนี้ขึ้นเป็นข้ออ้างว่า พระพุทธศาสนาจำกัดสิทธิสตรีด้วยซึ่งเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อน เพราะพระพุทธเจ้าได้อนุญาตให้มีภิกษุณีที่นับเป็นการเปิดโอกาสให้มันักบวชหญิงเป็นศาสนาแรกในโลก เพียงแต่การสืบทอดวงศ์ภิกษุณีได้สูญไปนานแล้ว จึงทำให้ในปัจจุบันไม่สามารถบวชสตรีเป็นภิกษุณีตามพระวินัยเถรวาทได้

(๓) สามเณร และ สามเณรี แปลว่า เหล่ากอของสมณะ, หน่อเนื้อของสมณะ หมายถึง นักบวชชายในพระพุทธศาสนาที่มีอายุน้อย ยังมิได้รับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ถ้าเป็นนักบวชหญิงอายุน้อยเรียกว่า สามเณรี^{๑๗}

คำว่า สามเณร สามเณรี เป็นศัพท์เฉพาะในพระพุทธศาสนา เป็นศัพท์บัญญัติที่ใช้เรียกนักบวชในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ ไม่สาธารณะทั่วไปผู้ที่บวชเป็นสามเณรสามเณรีได้นั้นทางพระวินัยกำหนดอายุอย่างต่ำไว้ประมาณ ๗ขวบซึ่งพอช่วยเหลือตัวเองได้ พระวินัยระบุว่าพอจะไล่ก่าไล่ไก่ได้ ส่วนสูงไม่มีกำหนดไว้ ผู้มีอายุไม่เกิน ๒๐ปีจะบวชเป็นสามเณรตลอดไป ไม่บวชเป็นภิกษุก็ได้

(๔) ลิกขมานา ก่อนที่ผู้หญิงจะบวชเป็นภิกษุณีได้นั้น ต้องบวชเป็น "ลิกขมานา" เสียก่อน ลิกขมานาต้องถือศีล ๖ข้ออย่างเคร่งครัดเป็นเวลา ๒ปี หากศีลขาดแม้แต่ข้อเดียวจะต้องเริ่มนับเวลาใหม่^{๑๘} การบวชเป็นลิกขมานา จะบวชได้ต้องอายุครบ ๑๘ปี เพราะว่าจะบวชเป็นภิกษุณีได้นั้น ต้องอายุครบ ๒๐แต่สำหรับหญิงที่แต่งงานแล้ว พระพุทธองค์อนุญาตให้บวชเป็นลิกขมานาได้ตั้งแต่อายุ ๑๒เพราะว่าคนที่แต่งงานจะได้เรียนรู้ความยากลำบากของชีวิต รู้จักสุข ทุกข์ เมื่อรู้จักทุกข์ก็จะรู้จักสมุทัย นิโรธ มรรค ได้ จนนำไปสู่การบรรลุนิเวศน์

๓.๒) พุทธสาวกฝ่ายคฤหัสถ์

พุทธสาวกฝ่ายคฤหัสถ์ ได้แก่ สาวกกลุ่มที่ได้ฟังคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้วเกิดศรัทธาในคำสอน แล้วประกาศตนเป็นผู้นับถือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ แต่ยังมีภาระทางครอบครัว ดำรงวงศ์ตระกูล รวมทั้งการประกอบอาชีพ ทำงานหารายได้มาเลี้ยงตัวและบุตร ภรรยา พร้อมกับดูแลมารดาบิดา สาวกกลุ่มนี้ ได้แก่

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๓.

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๕๑.

๑) อุบาสก ได้แก่อุบาสกแปลว่าผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัยหมายถึงผู้ใกล้ชิพระพุทธศาสนา ผู้นับถือศาสนาอย่างมั่นคง ถ้าเป็นหญิง ใช้ว่าอุบาสิกา^{๑๙}

อุบาสกเรียกกร่อนไปว่าประสกคำว่า อุบาสิกา เรียกกร่อนไปว่าสีกาก็มี เรียกชายหญิงที่รักษาอุโบสถศีลโดยค้างคืนที่วัดในวันพระว่าอุบาสกอุบาสิกา

อุบาสกอุบาสิกาปกติหมายถึงชาวบ้านทั่วไปที่นับถือพระพุทธศาสนาบำเพ็ญบุญในพระพุทธศาสนา ไปด้วยบุญให้ทาน ถือศีล อุปถัมภ์บำรุงวัด ช่วยเหลือกิจการของวัดเป็นประจำ

๒) อุบาสิกา แปลว่า ผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัยหมายถึงผู้ใกล้ชิพระพุทธศาสนา ผู้นับถือศาสนาอย่างมั่นคง ถ้าเป็นหญิง ใช้ว่าอุบาสิกา^{๒๐}

อุบาสกเรียกกร่อนไปว่าประสกคำว่า อุบาสิกา เรียกกร่อนไปว่าสีกาก็มี เรียกชายหญิงที่รักษาอุโบสถศีลโดยค้างคืนที่วัดในวันพระว่าอุบาสกอุบาสิกาอุบาสกอุบาสิกาปกติหมายถึงชาวบ้านทั่วไปที่นับถือพระพุทธศาสนาบำเพ็ญบุญในพระพุทธศาสนา ไปด้วยบุญให้ทาน ถือศีล อุปถัมภ์บำรุงวัด ช่วยเหลือกิจการของวัดเป็นประจำ

พระพุทธองค์มีพระประสงค์จะให้พุทธบริษัท ๔ พัฒนาตนตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และช่วยกับรับภาระพระพุทธศาสนา พุทธอภินัยหนึ่งได้ว่า พระพุทธองค์ต้องการฝากพระพุทธศาสนาให้เป็นภาระของพุทธบริษัททั้ง ๔ โดยวางแนวทางไว้ว่า พุทธบริษัท ๔ ต้องพัฒนาตนให้เป็นผู้มีความรู้ความสามารถก่อน จากนั้นค่อยไปช่วยพัฒนาหรือสั่งสอนคนอื่น พร้อมกันนั้นก็ต้องมีความสามารถในการกำราบปรับวาท (ชี้แจงข้อกล่าวหาของผู้นับถือศาสนาอื่น) ได้^{๒๑} ทรงต้องการให้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกามีความมีคุณสมบัติไม่ยิ่งหย่อยกว่ากันและทำหน้าที่ศึกษา ปฏิบัติ และเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปด้วยเดียวกัน เห็นได้จากพระดำรัสที่ตรัสกับพระอานนท์ความตอนหนึ่งว่า

.....อานนท์สมัยหนึ่งเมื่อแรกตรัสรู้เราพักอยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชราที่ตำบลอูรุ เวลามารผู้มีบาปได้เข้ามาหาเรายินยอมที่สมควรได้กล่าวกับเราดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญขอพระผู้มีพระภาคโปรดปรินิพพานในบัดนี้ขอพระสุคตโปรดปรินิพพานเถิด เวลานี้เป็นเวลาปรินิพพานของพระผู้มีพระภาค, เมื่อมารกล่าวอย่างนี้เราตอบว่า “มารผู้มีบาปเราจะยังไม่ปรินิพพานตราบเท่าที่ภิกษุทั้งหลาย...ภิกษุณีทั้งหลาย...อุบาสกทั้งหลาย...อุบาสิกาทั้งหลายผู้สาวกิกาของเรายังไม่เฉียบแหลมไม่ได้รับการแนะนำไม่แก้กลัวไม่เป็นพหูสูตไม่ทรงธรรมไม่ปฏิบัติ

^{๑๙} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ “คำวัด”, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓๘๘.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๘๘.

^{๒๑} ปรับปรวาท หมายถึง วาทะหรือลัทธิต่างๆ ของเจ้าลัทธิอื่นนอกพระพุทธศาสนา. ที.ม.ฐิติกา. (บาลี) ๓๗๔/๓๗๕, ชุ.ม.อ. (บาลี) ๓๑/๒๓๗

ธรรมสมควรแก่ธรรมไม่ปฏิบัติชอบไม่ปฏิบัติตามธรรมเรียนกับอาจารย์ของตนแล้วแต่ยังบอก
แสดงบัญญัติกำหนดเปิดเผยจำแนกทำให้ง่ายไม่ได้ยังแสดงธรรมมีปาฏิหาริย์ปราบปรามที่
เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมไม่ได้^{๒๒}

จากพุทธดำรัสนี้แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ต้องการให้พุทธบริษัท ๔ มีคุณสมบัติไม่ยิ่ง
หย่อนกว่ากันจึงจะสามารถรักษาพระพุทธศาสนาของพระองค์ไว้ได้ ในทางตรงกันข้ามหากบริษัทที่ไม่มี
คุณสมบัติแล้วย่อมไม่สามารถรักษาพระพุทธศาสนาไว้ได้ คุณสมบัติที่ว่่านั้น คือ

(๑) คุณสมบัติภายในตัว เป็นผู้มีปัญญาแก่กล้า สามารถ ฝึกอบรมดีแล้ว เป็นพหูสูต
ได้เล่าเรียนสดับรับฟังมาก เป็นผู้ทรงธรรม เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามธรรม

(๒) คุณสมบัติที่จะปฏิบัติต่อผู้อื่น เรียนคำสอนของอาจารย์แล้ว เอาไปบอก เอาไปแสดง
เอาไปสั่งสอนชี้แจงอธิบายให้ผู้อื่นรู้เข้าใจตามได้ คือ ทั้งมีความเมตตากรุณา มีน้ำใจและมีความสามารถ
ในการที่จะนำเอาธรรมวินัยที่ตนเองได้เล่าเรียนแล้วไปแนะนำสั่งสอนบอกกล่าวแก่ผู้อื่น ชื่อนี้พุทธ
บริษัทต้องสำรวจตัวเอง ไม่ใช่เฉพาะภิกษุสามเณรเท่านั้น ต้องอุบาสก อุบาสิกาด้วย อย่างน้อยก็ต้อง
สอนลูกหลานของตนหรือคนใกล้ชิดของตนได้ด้วย

(๓) คุณสมบัติที่จะปฏิบัติต่อพระศาสนา เมื่อมีปรีชาพวาท คือ คำกล่าวจ้วงจาบพระธรรม
วินัย คำกล่าวนอกรีตนอกรอยผิดหลักพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น ก็ต้องสามารถแสดงธรรมกำราบคำสอน
ที่ผิดพลาดนอกหลักการนอกระบบวินัยนั้นอย่างได้ผลจริง^{๒๓}

กล่าวได้ว่า พระพุทธองค์มีพระประสงค์ให้พุทธบริษัท ๔ มีคุณสมบัติ ๓ ประการ คือ
คุณสมบัติส่วนตัว (พัฒนาตนด้วยการศึกษาจนมีความรู้ความสามารถทางธรรม) คุณสมบัติที่จะ
สงเคราะห์คนอื่นด้วยธรรม และคุณสมบัติด้านการชี้แจงเมื่อมีคนถามปัญหาหรือกล่าวให้ร้าย
พระพุทธศาสนา คุณสมบัตินี้เป็นสิ่งที่พุทธบริษัท ๔ ต้องใส่ใจให้มาก เพราะถือเป็นหลักการสำคัญที่
พระพุทธองค์วางเอาไว้ ต้องหาโอกาสที่จะศึกษาและปฏิบัติอย่างเต็มที่เพื่อมีคุณสมบัติดังกล่าว หาก
ทำได้บริษัททั้ง ๔ ก็จะได้รับประโยชน์สูงสุดจากพระศาสนาโดยทั่วถึงกันพระพุทธศาสนาก็จะสถิต
สถาพรอยู่อำนวยพระประโยชน์ไพบูลย์แก่ชาวโลกอีกนาน

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า พระพุทธศาสนามีองค์ประกอบของศาสนาที่ดีทั้ง ๓ อย่างศาสดา
เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หลักธรรมเป็นธรรมที่ศาสดากล่าวไว้ดี เป็นธรรมที่ทำให้พ้นทุกข์ได้ และ
สาวกก็ปฏิบัติตามธรรมนั้นด้วยดี ทั้งศาสดา หลักธรรมและสาวกจึงได้รับการสรรเสริญ ผู้สรรเสริญผู้

^{๒๒} ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๑๗๕/๑๒๓.

^{๒๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), สถาบันการณพระพุทธศาสนา กระแสไสยศาสตร์. (กรุงเทพมหานคร
นคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๗๔-๗๕

ปฏิบัติและผู้ปฏิบัติตามคำสอนนั้นจึงประสบกับบุญเป็นอันมาก นี่เป็นปัจจัยประการหนึ่งที่จะส่งผลให้พระพุทธรูปศาสนาดำรงอยู่นาน

๔.๒ วิกฤตปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมือธำรงศาสนบุคคล

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะได้วิเคราะห์อาณาปาฏิโมกข์ หรือ สิกขาบทในวิกฤตปาฏิโมกข์ ๒๒๗ สิกขาบทในฐานะเป็นพุทธรูปที่พระพุทธรูปเจ้าวางไว้เป็นเครื่องมือเพื่อสร้างความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา โดยจำแนกเป็นความมั่นคง ๓ ด้าน คือ ความมั่นคงของศาสนบุคคล ความมั่นคงของศาสนธรรม และความมั่นคงของศาสนวัตถุ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๒.๑ การคัดกรองกุลบุตรเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเห็นความสำคัญของบุคคลที่จะเข้ามาบวชเป็นภิกษุ จึงกำหนดวิธีคัดกรองและคุณสมบัติของกุลบุตรที่จะเข้ามาบวชไว้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังกำหนดวิธีการบวช สถานที่บวช และคณะสงฆ์ผู้มีส่วนรับผิดชอบการบวชไว้อย่างชัดเจน

กุลบุตรผู้มีความประสงค์จะบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาจะต้องมีคุณสมบัติตามพุทธบัญญัติไว้ เพื่อเป็นการป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้นแก่พระพุทธศาสนา ดังกล่าว ผู้วิจัยจะได้แสดงตามเนื้อหา ดังนี้คือ (๑) มนุษยสมบัติ (๒) วัตถุสมบัติ (๓) ปริสสมบัติ (๔) สีมาสมบัติ (๕) กรรมวาจาสมบัติ^{๒๔} จะได้แสดงรายละเอียดตามลำดับดังต่อไปนี้

๔.๒.๑.๑ มนุษยสมบัติ

มนุษยสมบัติ คือ ผู้จะอุปสมบทนั้น (๑) ต้องเป็นมนุษย์ (๒) เป็นบุรุษ (๓) มีอายุครบ ๒๐ ปี มีคำอธิบายเพิ่มเติมดังต่อไปนี้

๑) ต้องเป็นมนุษย์

ผู้มีความประสงค์จะบรรพชาอุปสมบทต้องเป็นมนุษย์ เพราะมนุษย์สามารถจะฝึกหัดพัฒนาตนเองและบรรลุนิพพานขั้นสูงได้ ในสมัยพุทธเจ้า พระอุปัชฌาย์ก็ดี ผู้สวดก็ดี เป็นพระอรหันต์เมื่อเป็นพระอรหันต์รู้ว่าเป็นมนุษย์จริงหรือไม่จริง แต่ในปัจจุบันต้องตรวจสอบทั้งทางร่างกายและพฤติกรรมเสียก่อน ดังที่ปรากฏในกรรมวาจาวิธี เพื่อเป็นการยืนยันอีกวาระหนึ่งซึ่งก็หมายความว่าไม่เป็นสัตว์เดรัจฉาน เพราะสัตว์เดรัจฉานไม่มีความงอกงามในพระธรรมวินัยนี้ไม่สามารถจะบรรลุนิพพานได้ จึงทรงตรัสห้าม^{๒๕}

^{๒๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมุขเล่ม ๑**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๕-๖.

^{๒๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๑/๑๗๕-๑๗๗.

๒) เป็นบุรุษ

ผู้มีความประสงค์จะบรรพชาอุปสมบทต้องเป็นบุรุษ เพราะบุรุษมีความอดทน สามารถจะฝึกหัดพัฒนาตนเองและบรรลุนิพพานขั้นสูงได้ ในสมัยพุทธเจ้า พระอุปัชฌาย์ก็ดี ผู้สวดก็ดี เป็นพระอรหันต์ เมื่อเป็นพระอรหันต์รู้ว่าเป็นมนุษย์จริงหรือไม่จริง แต่ในปัจจุบันต้องตรวจสอบทั้งทางร่างกายและพฤติกรรมเสียก่อน ดังที่ปรากฏในกรรมวาจาวิธี เพื่อเป็นการยืนยันอีกวาระหนึ่ง

๓) มีอายุครบ ๒๐ ปี

กุลบุตรที่อายุยังไม่ครบ ๒๐ ปี ยังไม่สามารถควบคุมอารมณ์ของตนเองได้ ไม่อดทนไม่อดกลั้นต่อความเย็นความร้อนความหิวความกระหายสัมผัสจากเหลือบยุงลมแดดสัตว์เลื้อยคลานยังไม่สามารถแยกแยะคำกล่าวร้ายคำที่ฟังแล้วไม่ดีความรู้สึกทางกายที่เกิดขึ้นเป็นทุกข์แสนสาหัสไม่น่ายินดีไม่น่าพอใจดังนั้น จึงไม่ทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรผู้มีอายุไม่ครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์เพื่อเป็นการป้องกันความเสื่อมเสีย^{๒๖}

อนึ่ง ทรงอนุญาตให้รับอายุในครุภณับแต่วิญญาณดวงแรกปรากฏขึ้นในครุภณได้ ดังปรากฏในพระวินัยปิฎกมหาวรรค ดังนี้

สมัยนั้นท่านพระกุมารกัสสปะมีอายุครบ ๒๐ ปี นับทั้งอยู่ในครุภณได้อุปสมบทแล้วต่อมาท่านมีความดำริว่า “พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ว่า “บุคคลมีอายุหย่อนกว่า ๒๐ ปี สงฆ์ไม่พึงให้อุปสมบทฯ แต่เรามีอายุครบ ๒๐ ปี นับทั้งอยู่ในครุภณอุปสมบทแล้วจะเป็นอันได้อุปสมบทหรือไม่หนอ” ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลเรื่องนี้ให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ จากนั้นพระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลายสัตว์เกิดนับตั้งแต่จิตดวงแรกวิญญาณดวงแรกเกิดปรากฏขึ้นในครุภณของมารดาภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตอุปสมบทให้กุลบุตรมีอายุครบ ๒๐ ปี นับทั้งอยู่ในครุภณได้”^{๒๗}

จะเห็นได้ว่า การให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรผู้มีอายุยังไม่ครบ ๒๐ ปี นั้นจัดว่าเป็นภาระแก่ภิกษุทั้งหลายเอง เพราะไม่สามารถปฏิบัติกิจของภิกษุให้สมบูรณ์ได้ จึงทรงอนุญาตให้บรรพชาเป็นสามเณรเพื่อการฝึกฝนปฏิบัติตนให้พร้อมจนกว่าจะมีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ แต่ก็มีพระบรมพุทธานุญาตเป็นกรณีพิเศษที่ทรงประทานอุปสมบทแก่สามเณรผู้เป็นพระอรหันต์ซึ่งก็มีไม่กี่รูป

๔.๒.๑.๒ วัตถุสมบัติ

^{๒๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙๙/๑๕๒-๑๕๔.

^{๒๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒๔/๑๙๑.

ผู้วิจัยจะได้แสดงคุณสมบัติของกุลบุตรตามที่พระพุทธองค์ได้ทรงอนุญาตไว้ ประกอบด้วย
 ๑) ต้องไม่เป็นโรคต้องห้าม ๒) ไม่เป็นผู้รับราชการ ๓) ไม่เป็นโจรมีชื่อเสียง ๔) ไม่เป็นคนมีหนี้สิน ๕)
 ไม่เป็นทาส ๖) เป็นผู้ได้รับอนุญาตจากผู้ปกครอง ๗) เป็นผู้มิบริหารของบรรพชิตครบ ๘) มีอุปถัมภ์
 ให้การอุปสมบท ๙) ไม่เป็นบุคคลต้องห้าม เป็นลำดับไป

๑) ต้องไม่เป็นโรคต้องห้าม

คนเป็นโรคติดต่อ เป็นโรคเรื้อรังดังกล่าวนั้น หากบวชเข้ามาแล้ว ย่อมเป็นที่รังเกียจ และ
 จะต้องเป็นภาระแก่สงฆ์ในการดูแลรักษา ไม่เป็นประโยชน์แก่สงฆ์พระพุทธองค์จึงทรงห้ามไว้ โรคที่
 ต้องห้ามปรากฏในพระวินัยปิฎก คัมภีร์มหาวรรค ได้แก่

๑) โรคเรื้อน

(๒) โรคฝี

(๓) โรคกลาก

(๔) โรคมองคร่อ(โรคหลอดลมโป่งพอง มีเสมหะแห้งอยู่ในช่องหลอดลม ทำให้มีอาการไอ
 เรื้อรัง ห้ามผู้ที่ เป็นโรคนี้บวชเป็นภิกษุโรคทางเดินหายใจในสัตว์ก็บเดียววงศ์ มีอาการไข้สูง เป็นฝีที่
 ต่อม้ำเหลืองใต้คางและบริเวณคอหอยอาจติดต่อถึงคนได้ (เขียนเป็นมงคลกัม)^{๒๘}

(๕) โรคลมบ้าหมู^{๒๙}

จากข้อความดังกล่าว พบว่า ถ้าผู้ที่เป็นโรคที่ทรงห้ามไว้ดังกล่าวได้เข้ามาบรรพชา
 อุปสมบทเพื่อรักษาโรคเพียงอย่างเดียว เมื่อรักษาหายแล้วลาสิกขาไป ย่อมเป็นการสร้างภาระให้กับ
 ศาสนาและผู้เกี่ยวข้อง และจะทำให้ภิกษุบริษัทได้รับคำติเตียนว่าเป็นศูนย์รวมของผู้เจ็บป่วยที่ต้อง
 รักษาดูแล ไม่เป็นที่น่าเลื่อมใส ดังนั้น พระพุทธองค์จึงได้ทรงตรัสห้ามมิให้บรรพชาอุปสมบทแก่ผู้เป็น
 โรคดังกล่าว แต่หากรักษาหายแล้วย่อมได้รับโอกาสในการบรรพชาอุปสมบทได้เพราะมิได้เป็นบุคคล
 ต้องห้ามเด็ดขาด

๒) ไม่เป็นผู้รับราชการ

คนที่มีข้อผูกพัน เช่น เป็นข้าราชการ ที่ยังไม่ได้รับอนุญาต ย่อมเป็นคนของหลวง ซึ่ง
 จะต้องสนองงานตามพระบรมราชโองการ หากกระทำการอันเป็นการขัดพระราชโองการแล้วจะต้อง
 ถูกลงอาชญา ดังนั้น จึงต้องได้รับอนุญาตให้อุปสมบทเสียก่อนจึงทรงอนุญาต^{๓๐}

^{๒๘}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ
 มหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๕๖), หน้า ๘๘๘.

^{๒๙}วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๘-๘๙/๑๔๒-๑๔๔.

^{๓๐}วิ.ม. (ไทย) ๔/๙๐/๑๔๕-๑๔๖.

การที่กฤษบุตรผู้รับราชการดังกล่าวเป็นผู้มีศรัทธาประสงค์จะบรรพชาอุปสมบท หากมิได้กราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตลาบวชเสียก่อน ภิกษุผู้เป็นอุปัชฌาย์ไม่ควรให้บรรพชาอุปสมบท เพราะเป็นอันตรายแก่กฤษบุตรนั้น รวมถึง พระอุปัชฌาย์ พระอาจารย์ และคณะสงฆ์ผู้ให้การบรรพชาอุปสมบทดังกล่าวด้วย^{๓๑}

๓) ไม่เป็นโจรมีชื่อเสียง

สำหรับคนที่ก่อความไม่สงบแก่สังคม เช่น เป็นโจรมีชื่อเสียง เพราะหากให้การอุปสมบทไป อาจได้รับคำติเตียนว่า พระพุทธศาสนาเป็นสถานที่ซึ่งสุจริตร้ายไว้ไม่เป็นผลดีรวมถึงนักโทษหากคุกก็ไม่ควรให้อุปสมบทเพราะหากให้การอุปสมบทไปย่อมจะได้รับตำหนิคำติเตียนว่า พระพุทธศาสนาเป็นสถานที่หลบซ่อนโจรร้ายไว้ไม่เป็นผลดี^{๓๒}

เรื่องโจรองค์ลี้มนี่ เป็นตัวอย่างที่ของผู้เป็นโจรมีชื่อเสียงทำการฆ่าคนมาเป็นจำนวนมาก เป็นที่หวาดหวั่นของคนทั่วไป แต่พระพุทธองค์ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งมรรคผลจึงทรงประทานอุปสมบทให้ นับว่าเป็นบุคคลที่ได้รับการยกเว้น เพราะหลังจากอุปสมบทแล้วท่านตั้งใจประพฤติปฏิบัติบำเพ็ญสมณธรรมโดยเคร่งครัดและได้บรรลุพระอรหัตในที่สุด แต่เพราะความที่ท่านเป็นโจรมีชื่อเสียงดังกล่าว จึงเป็นเหตุให้ห้ามมิให้การบรรพชาอุปสมบทแก่โจรมีลักษณะดังกล่าวต่อไป

ภายหลังปรากฏว่ามีโจรแหกเรือนจำแล้วหนีไปบรรพชาอุปสมบท ทำให้ได้รับคำติเตียนว่า พระพุทธศาสนามีได้ตรวจสอบกฤษบุตรผู้จะบรรพชาอุปสมบทเสียก่อน พระพุทธศาสนาเป็นที่หลบซ่อนของโจรไป^{๓๓} ภายหลังมีโจรที่ถูกออกหมายจับไว้ได้หลบหนีไปบวชในพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์จึงได้บัญญัติห้าม พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลายโจรผู้ถูกออกหมายจับไม่พึงให้บรรพชารูปใดให้บรรพชาต้องอาบัติทุกกฏ”^{๓๔} แม้กฤษบุตรที่ถูกเขียนด้วยหวาย และผู้ที่ถูกลงอาญาแล้วสักหมายโทษ ภิกษุไม่ควรให้บรรพชาอุปสมบทด้วยเช่นกัน เพราะกฤษบุตรดังกล่าวเป็นเหมือนลูกตีตราว่าเป็นบุคคลทำความผิดร้ายแรงแล้ว เพื่อป้องกันการถูกกล่าวหาว่า พระพุทธศาสนาเป็นสถานที่สงเคราะห์ผู้ร้ายผู้ทำความผิด จึงทรงตรัสห้ามไว้

๔) ไม่เป็นคนมีหนี้สิน

คนมีหนี้เป็นคนที่มิชอบผูกพันทางหนี้สินอยู่ หนีไปบวชปรากฏในเรื่องที่เป็นเหตุต้นบัญญัติ เพราะว่าถูกเจ้าหนี้ตามมาจับได้แต่มีพระบรมราชโองการของพระเจ้าพิมพิสารระบุว่า ห้ามใครๆทำอะไรรักกับคนที่บวช ทำให้หนี้สินมีปัญญา เพราะกลายเป็นหนี้สูญ เจ้าหนี้ไม่สามารถตามหนี้ได้ จะ

^{๓๑}ว.อ. (ไทย) ๓/๙๐/๗๔.

^{๓๒}ว.ม. (ไทย) ๔/๙๑/๑๔๗.

^{๓๓}ว.ม. (ไทย) ๔/๙๒/๑๔๗-๑๔๘.

^{๓๔}ว.ม. (ไทย) ๔/๙๓/๑๔๘-๑๔๙.

ฟ้องร้องอะไรก็ได้ จึงได้พากันตำหนิกล่าวโทษพระภิกษุทั้งหลาย เป็นเหตุให้เกิดพุทธบัญญัติดังปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ความตอนหนึ่งว่า

สมัยนั้นชายผู้เป็นลูกหนึ่งคนหนึ่งได้หนีไปบรรพชาในหมู่ภิกษุพวกเจ้าทรัพย์พบเข้าจึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ภิกษุรูปนี้คือลูกหนึ่งของเราคนนั้นเอาเถอะพวกเราจงจับภิกษุนั้นไว้”

มนุษย์บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านทั้งหลายอย่าได้กล่าวอย่างนี้พระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐได้ทรงมีพระบรมราชานุญาตไว้ว่า □กุลบุตรเหล่าใดได้บรรพชาในพวกพระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรกุลบุตรเหล่านั้นใครๆจะทำอะไรมิได้พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้วจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด”

มนุษย์ทั้งหลายพากันตำหนิประณามโทษกันว่า “พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรเหล่านี้ปลอดภัยใครๆจะทำอะไรมิได้ในพระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรทั้งหลายจึงให้คนมีหนีบรรพชาเล่า”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบพระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลายคนมีหนีไม่พึงให้บรรพชารูปใดให้บรรพชาต้องอาบัติทุกกฏ”^{๓๕}

๕) ไม่เป็นทาส

คนที่เป็นทาสนี้ นับว่าเป็นคนที่มีข้อผูกพันทางหนี้สินอยู่ ย่อมจะถูกเจ้านายติดตามให้กลับไปทำงาน ดังนั้น จึงไม่สะดวกและเป็นสัปปายะในการบำเพ็ญสมณธรรม ต้องใช้หนี้ให้แล้วเสร็จและได้รับความเป็นไทก่อนจึงจะให้การอุปสมบท ได้ดังปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค ดังนี้.

สมัยนั้นทาสคนหนึ่งได้หนีไปบรรพชาในหมู่ภิกษุพวกเจ้านายพบเข้าจึงกล่าวอย่างนี้ว่า “ภิกษุรูปนี้คือทาสของพวกเราคนนั้นเอาเถอะพวกเราจงจับภิกษุนั้นไว้”

มนุษย์บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า “ท่านทั้งหลายอย่าได้กล่าวอย่างนี้เพราะพระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐได้ทรงมีพระบรมราชานุญาตไว้ว่า □กุลบุตรเหล่าใดได้บรรพชาในพวกสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรกุลบุตรเหล่านั้นใครๆจะทำอะไรมิได้พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้วจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด”

มนุษย์ทั้งหลายพากันตำหนิประณามโทษกันว่า “พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรเหล่านี้ปลอดภัยใครๆจะทำอะไรมิได้ในพระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรทั้งหลายจึงให้ทาสบรรพชาเล่า”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลายคนเป็นทาสไม่พึงให้บรรพชารูปใดให้บรรพชาต้องอาบัติทุกกฏ”^{๓๖}

^{๓๕}วิ.ม.(ไทย) ๔/๙๖/๑๕๐.

๖) เป็นผู้ได้รับอนุญาตจากผู้ปกครอง

บุตรธิดาคือความหวังของบิดามารดา เป็นดั่งแก้วตาดวงใจ ดังนั้น การบรรพชาอุปสมบทในสมัยพุทธกาลก็คือการตัดขาดจากทางโลก ละทิ้งสมบัติ ญาติมิตรทั้งหลาย แล้วถือเพศนักบวชเพื่อมุ่งสู่ทางธรรม เป็นการถือบวชตลอดชีวิต เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้ารับสั่งให้พระสารีบุตรให้การบรรพชาแก่ราหุลกุมารนั้น นำความทุกข์อย่างใหญ่หลวงมาให้พระเจ้าสุทโธทนะ เพราะราหุลกุมารคือความหวังของวงศ์ตระกูลที่จะสืบราชสมบัติสืบต่อไป จึงเป็นเหตุให้ทูลขอพรให้กุลบุตรที่จะบวชต้องได้รับอนุญาตจากบิดามารดา หรือผู้ปกครอง^{๓๖}

๗) เป็นผู้มิบริวารของบรรพชิตครบ

บริวารเป็นสิ่งสำคัญของบรรพชิต ผู้จะบรรพชาอุปสมบทจะต้องจัดเตรียมบริวารที่สำคัญประกอบด้วยผ้าไตรจีวร (จีวร สังฆาฏิ สบง) และบาตร ส่วนบริวารที่เหลือ คือ ก่องเข็ม ผ้ากรองน้ำ มีดน้อยและผ้ารัดประคดเอนเป็นสิ่งที่เกิดตามมาในภายหลัง บริวารเหล่านี้เป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของบรรพชิต พระพุทธองค์จึงได้ทรงบัญญัติให้จัดเตรียมมาให้พร้อม ทั้งนี้ต้องเป็นของตนเองหรือเขาจัดหาเพื่อตนเองเท่านั้น จะหยาบย้อมผู้อื่นมาไม่ได้เป็นอันขาด หากไม่มีบาตรซึ่งเป็นบริวารที่ต้องใช้ใส่อาหารหรือรับอาหารด้วยการเที่ยวไปบิณฑบาต จะถูกตำหนิติเตียนว่าเป็นเหมือนพวกเดียรฉัตร หรือไม่มีเครื่องนุ่งห่มคือผ้าไตรจีวรซึ่งเป็นเครื่องนุ่งห่มของบรรพชิตในพระพุทธศาสนาย่อมจะถูกตำหนิตัว ทำตัวเหมือนพวกเดียรฉัตรไม่มีผ้าห่ม ดังนั้นพระพุทธองค์จึงได้ทรงบัญญัติให้บวชให้เฉพาะผู้ที่มีบริวารดังกล่าว^{๓๗}

๘) มีอุปชฌาย์ให้การอุปสมบท

พระอุปชฌาย์ คือผู้รับผิดชอบในการอบรมสั่งสอนกุลบุตรที่ตนให้บรรพชาอุปสมบทแล้วในสมัยที่ภิกษุทั้งหลายยังไม่มีพระอุปชฌาย์ไม่มีผู้คอยตักเตือนพร่ำสอนจึงนุ่งห่มไม่เรียบร้อยมีมารยาทไม่สมควรเที่ยวบิณฑบาตขออาหารกับคนทั้งหลายกำลังบริโภค โดยการยื่นบาตรเข้าไปหาบของบริโภคบ้างบนของเคี้ยวบ้างบนของลิ้มบ้างบนน้ำดื่มบ้างออกปากขอแกงบ้างข้าวสุกบ้างด้วยตนเองมาฉันส่งเสียงดังในโรงฉันบ้าง จึงถูกคนทั้งหลายตำหนิประณามโทษนะว่าสมณะเชื้อสายศากยบุตรทั้งหลายจึงนุ่งห่มไม่เรียบร้อยมีมารยาทไม่สมควรเที่ยวบิณฑบาตเมื่อคนทั้งหลายกำลังบริโภคก็ยื่นบาตรสำหรับเที่ยวบิณฑบาตเข้าไปบนของบริโภคบ้างบนของเคี้ยวบ้างบนของลิ้มบ้างบนน้ำดื่มบ้าง

^{๓๖}วิ.ม.(ไทย) ๔/๙๗/๑๕๑.

^{๓๗}วิ.ม.ท.(ไทย) ๑/๒๕-๒๗/๑๗-๒๐.

^{๓๘}วิ.ม.ท.(ไทย) ๔/๑๑๘/๑๘๒-๑๘๓.วิ.ม.ท.(ไทย) ๔/๑๑๘/๑๘๓.วิ.ม.ท.(ไทย) ๔/๑๑๘/๑๘๒.วิ.ม.ท.(ไทย) ๔/๑๑๘/๑๘๒.วิ.ม.ท.(ไทย) ๔/๑๑๘/๑๘๔.วิ.ม.ท.(ไทย) ๔/๑๑๘/๑๘๔.

ออกปากขอแกงข้างข้าวสุกข้างด้วยตนเองมาฉันส่งเสียงดังในโรงฉันข้างเหมือนพวกพราหมณ์ในสถานที่เลี้ยงพราหมณ์^{๓๙}

เมื่อภิกษุทั้งหลายได้ยินคนเหล่านั้นกล่าวตำหนิประณามโพนทนาแล้วจึงได้นำเรื่องไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมภิกษุสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายถึงกรณีดังกล่าว จึงได้ทรงตำหนิการกระทำของภิกษุทั้งหลาย ว่าเป็นการกระทำที่ไม่สมควรไม่ควรทำตามไม่เหมาะสมไม่ใช่กิจของสมณะใช้ไม่ได้ไม่ควรทำเลยมิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใสหรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลยที่จริงกลับจะทำให้คนที่ไม่เลื่อมใสให้ไม่เลื่อมใสไปเลยคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วบางพวกก็จะกลายเป็นอื่นไป หลังจากทรงตำหนิแล้วจึงได้ทรงอนุญาตอุปัชฌาย์^{๔๐}

ครั้งพระผู้มีพระภาคทรงตำหนิภิกษุเหล่านั้นโดยประการต่างๆแล้วได้ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยงยากบำรุงยากมักมากไม่สันโดษความคลุกคลีความเกียจคร้านตรัสคุณแห่งความเป็นคนเลี้ยงง่ายบำรุงง่ายมักน้อยสันโดษความขัดเกลาความกำจัดกิเลสอาการที่นำเลื่อมใสการไม่สะสมการปรารภความเพียรโดยประการต่างๆทรงแสดงธรรมมีกถาให้เหมาะสมให้คล้อยตามกับเรื่องนั้นแล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า

ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตอุปัชฌาย์อุปัชฌาย์จักเข้าไปตั้งจิตสนิทสนมในสัทธวิหาริกฉันบุตรสัทธวิหาริกจักเข้าไปตั้งจิตสนิทสนมในอุปัชฌาย์ฉันบิดาเมื่อเป็นเช่นนี้อุปัชฌาย์และสัทธวิหาริกจักมีความเคารพยำเกรงประพตักกลมเกลียวกันจักถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ในธรรมวินัยนี้^{๔๑}

จะเห็นได้ว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นกับพระภิกษุในขณะที่ยังไม่ได้ทรงอนุญาตพระอุปัชฌาย์ไว้ ภิกษุทั้งหลายจึงขาดการอบรมสั่งสอน แนะนำให้อยู่ในสมณสารูปที่เหมาะสม ทำให้ได้รับคำตำหนิติเตียนไปต่าง ๆ นานา เหตุนี้ จึงเป็นเหตุให้ทรงบัญญัติพระอุปัชฌาย์เพื่อทำหน้าที่ดังกล่าว ดังนั้น ผู้ที่จะขอบรรพชาอุปสมบทจึงต้องแสวงหาพระอุปัชฌาย์ให้ได้ก่อน

๙) ไม่เป็นบุคคลต้องห้าม

กลุ่มที่จัดเป็นพวก “อภัพบุคคล” คือ คนไม่สมควรให้การบรรพชาอุปสมบทตั้งที่คำในภาษาไทยใช้ว่า คนอภัพหมายถึง คนที่ไม่อาจบรรลุมรรค ผล นิพพานได้ คนที่ขาดคุณสมบัติไม่อาจบรรพชาอุปสมบทได้ คนที่ไม่เหมาะสมที่จะได้รับประโยชน์เหมือนที่คนอื่นได้รับ

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๔/๗๙-๘๐.

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๔/๘๐-๘๑.

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๕/๘๑.

คนที่ถูกห้ามอุปสมบทเด็ดขาด ท่านได้จัดแบ่งไว้ ๓ ประเภท คือ ๑. คนอวัยวะบกพร่อง ๒. คนประพฤตินิन्दพระธรรมวินัย ๓. คนประพฤตินิन्दต่อกำเนิดของตน ดังจะได้แสดงตามลำดับดังนี้

(๑) คนอวัยวะบกพร่อง

๑. คนมือด้วน
๒. คนเท้าด้วน
๓. คนทั้งมือทั้งเท้าด้วน
๔. คนหูวิ่น
๕. คนจมูกแหว่ง
๖. คนทั้งหูวิ่นทั้งจมูกแหว่ง
๗. คนนิ้วมือนิ้วเท้าขาด
๘. คนง่ามมือง่ามเท้าขาด
๙. คนเอ็นขาด
๑๐. คนมือเป็นแผ่น
๑๑. คนคออัม
๑๒. คนเตี้ย
๑๓. คนคอพอก
๑๔. คนเท้าปุก
๑๕. คนมีโรคเรื้อรัง
๑๖. คนมีรูปร่างไม่สมประกอบ
๑๗. คนตาบอดข้างเดียว
๑๘. คนง่อย
๑๙. คนกระจอก
๒๐. คนเป็นโรคอัมพาต
๒๑. คนเคลื่อนไหวเองไม่ได้
๒๒. คนชราทุพพลภาพ
๒๓. คนตาบอดสองข้าง
๒๔. คนใบ้
๒๕. คนหูหนวก
๒๖. คนทั้งบอดทั้งใบ้
๒๗. คนทั้งบอดทั้งหูหนวก
๒๘. คนทั้งใบ้ทั้งหูหนวก

๒๙. คนทั้งบอดทั้งใบ้ทั้งหนวก ^{๔๒}

การที่ห้ามบุคคลเหล่านี้บรรพชาอุปสมบท เพราะเป็นบุคคลไม่สมประกอบ ไม่สามารถจะช่วยเหลือตัวเองได้ และหากบวชเข้าไปแล้วจะทำให้เกิดความไม่สง่างาม ไม่สามารถปฏิบัติศาสนกิจได้ จะทำให้ได้รับคำตำหนิติเตียนมากกว่า

(๒) คนประพฤตินิดพระธรรมวินัย

๑. ผู้ต้องอาบัติปาราชิก
๒. ผู้ทำลายสงฆ์
๓. คนลักเพศ
๔. คนเข้ารีตอุปสมบท

บุคคลเหล่านี้ ถือว่าได้ทำลายสถานะและโอกาสของตนเองไปแล้ว หากความเจริญงอกงามในพระพุทธศาสนาในภาวะของภิกษุอีกต่อไปไม่ได้ หากจะให้การบรรพชาอุปสมบทที่ย่อมเป็นก่อกำเนิดความเสียหาย ไม่ก่อกำเนิดความเจริญรุ่งเรืองแก่ศาสนา

(๓) คนประพฤตินิดต่อกำเนิดของตน

๑. กะเทย (บัณเฑาะก์)
๒. คนลักเพศ (บวชเอง)
๓. สัตว์ดิรัจฉาน
๔. คนฆ่ามารดา
๕. คนฆ่าบิดา
๖. คนฆ่าพระอรหันต์
๗. คนข่มขืนประทุษร้ายภิกษุณี
๘. คนทำร้ายพระพุทธเจ้าจนห้อพระโลหิต
๙. คนมีอวัยวะ ๒ เพศ (อุกโตพยัญชนก)

กุลบุตรผู้ปรารถนาจะอุปสมบท จะต้องมิคุณสมบัติตามที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัย แสดงลักษณะที่ไม่ควรให้บรรพชา ทั้ง ๙ ประเภทนี้ ถ้ารูปใดให้บรรพชาต้องอาบัติทุกกฏ ^{๔๓}

ดังนั้น บุคคลที่กล่าวมาข้างต้นนี้จัดเป็นอกัปปบุคคล เป็นบุคคลต้องห้ามเข้ามาเป็นสมาชิกของพระสงฆ์ ส่วนบุคคลประเภทที่อุปสมบทแล้วก็ทรงให้เสีย การที่พระพุทธเจ้าทรงคัดกรองตรวจสอบคุณสมบัติของบุคคลที่จะเข้ามาเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนานั้น ก็เพื่อจะไม่ให้ถูกประชาชน

^{๔๒}ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๙/๑๘๖-๑๘๗.

^{๔๓}ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๘-๘๙/๑๔๒-๑๕๑.

กล่าวโทษกันว่า ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นบุคคลที่บกพร่องไม่สมบูรณ์ทางกายภาพและ ทางจิตใจ จึงไม่เหมาะที่จะเป็นบุคคลต้นแบบในทางด้านจิตวิญญาณ

วัตถุสมบัตินี้ แบ่งเป็น คือถูกตอนไม่ใช่คนทำความผิดอย่างร้ายแรงเช่นฆ่าบิดามารดาและ ไม่ใช่คนเคยทำความเสียหายในพระพุทธศาสนาอย่างร้ายแรงคือต้องปาราชิกเมื่อบวชเป็นภิกษุคราวก่อนหรือไปเข้ารีตเดิยรถีย์ทั้งที่เป็นภิกษุถ้าเป็นคนมีโทษเห็นปานนั้นหรือเป็นสตรีอุปสมบทไม่ได้ เรียกว่าวัตถุวิบัติหากสงฆ์จะขึ้นให้อุปสมบทหรือทำให้โดยไม่รู้ก็ไม่เป็นภิกษุโดยถูกต้องแก่พระบัญญัติรู้เข้าเมื่อใดจำจะต้องให้ออกเสียจากหมู่เมื่อนั้นคนพ้นจากโทษดังกล่าวแล้วเรียกว่าวัตถุสมบัติควรจะได้รับอุปสมบทได้.

โดยสรุปวัตถุวิบัตินี้ตามที่ปรากฏในคัมภีร์บริวาร ดังนี้ กรรม คืออุปสัมบทกรรม ย่อมชื่อว่าวิบัติโดยวัตถุอย่างนี้ คือ

- ๑) สงฆ์ให้บัณฑิตแก่อุปสมบท กรรมไม่ชอบธรรม ชื่อว่าวิบัติโดยวัตถุ
 - ๒) สงฆ์ให้คนโถยสังวาสอุปสมบท กรรมไม่ชอบธรรม ชื่อว่าวิบัติโดยวัตถุ
 - ๓) สงฆ์ให้คนผู้เข้ารีตเดิยรถีย์อุปสมบท กรรมไม่ชอบธรรม ชื่อว่าวิบัติโดยวัตถุ
 - ๔) สงฆ์ให้สัตว์ดิรัจฉานอุปสมบท กรรมไม่ชอบธรรม ชื่อว่าวิบัติโดยวัตถุ
 - ๕) สงฆ์ให้คนผู้ฆ่ามารดาอุปสมบท กรรมไม่ชอบธรรม ชื่อว่าวิบัติโดยวัตถุ
 - ๖) สงฆ์ให้คนผู้ฆ่าบิดาอุปสมบท กรรมไม่ชอบธรรม ชื่อว่าวิบัติโดยวัตถุ
 - ๗) สงฆ์ให้คนผู้ฆ่าพระอรหันต์อุปสมบท กรรมไม่ชอบธรรม ชื่อว่าวิบัติโดยวัตถุ
 - ๘) สงฆ์ให้คนผู้ประทุษร้ายภิกษุณีอุปสมบท กรรมไม่ชอบธรรม ชื่อว่าวิบัติโดยวัตถุ
 - ๙) สงฆ์ให้คนผู้ทำลายสงฆ์อุปสมบท กรรมไม่ชอบธรรม ชื่อว่าวิบัติโดยวัตถุ
 - ๑๐) สงฆ์ให้คนผู้ยั้งพระโลหิตห่ออุปสมบท กรรมไม่ชอบธรรม ชื่อว่าวิบัติโดยวัตถุ
 - ๑๑) สงฆ์ให้คนสองเพศอุปสมบท กรรมไม่ชอบธรรม ชื่อว่าวิบัติโดยวัตถุ
 - ๑๒) สงฆ์ให้คนมีอายุไม่ถึง ๒๐ ปี อุปสมบท กรรมไม่ชอบธรรม ชื่อว่าวิบัติโดยวัตถุ
- อย่างนี้ กรรมชื่อว่ายอมวิบัติโดยวัตถุ^{๔๔}

๔.๒.๑.๓ ปริสสมบัติ

พระศาสดาจึงทรงดการประทานอุปสมบทด้วยพระองค์เอง(เอหิภิกขุอุปสัมปทา) และทรงเลิกการให้อุปสมบทของสาวกด้วย(ติสรณคมนูปสัมปทา) ทรงอนุญาตให้สงฆ์ทำด้วยวิธีซึ่งเรียกว่า ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา คือภิกษุประชุมครบองค์กำหนดในเขตแห่งชุมนุมซึ่งเรียกว่าสีมาคือการสวดด้วยวาจาประกาศเรื่องความที่จะรับกุลบุตรคนนั้น ๆ เข้าหมู่และได้รับความยินยอมของภิกษุทั้งปวงผู้เข้าประชุมเป็นสงฆ์นั้น องค์กำหนดของสงฆ์ผู้ให้อุปสมบทได้นั้นต้องเป็นไปตามพุทธบัญญัติ

^{๔๔}ดูรายละเอียดใน วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๙๐/๔๗๕-๔๗๖.

ในส่วนของปริสสมบัตินี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอเป็น ๒ ประเด็น คือ ๑) พระอุปัชฌาย์ ๒) จำนวนของคณะสงฆ์ผู้ร่วมสังฆกรรม

๑) พระอุปัชฌาย์

คุณสมบัติของผู้ทำหน้าที่เป็นประธานในการบวชกุลบุตรในพระพุทธศาสนาผู้รับสมาชิกในสังฆมณฑล กำหนดให้ผู้รับสมาชิกของพระสงฆ์ต้องมีคุณสมบัติหลายประการสอดคล้องกับการอบรมดูแลสมาชิก ผู้เป็นหัวหน้าหรือเป็นประธานการรับสมาชิกของพระสงฆ์ได้แก่ พระอุปัชฌาย์ “พระอุปัชฌาย์ “ผู้เพ่งโทษน้อยใหญ่” หมายถึงผู้รับรองกุลบุตรเข้ารับการอุปสมบทในท่ามกลางภิกษุสงฆ์ ,เป็นทั้งผู้นำเข้าหมู่และเป็นผู้ปกครองคอยดูแลรับผิดชอบทำหน้าที่ฝึกสอนอบรมให้การศึกษาต่อไป”^{๔๕}

คุณสมบัติของพระอุปัชฌาย์ที่พึงประสงค์สมควรพึงให้อุปสมบท พึงให้นิสสัย พึงใช้สามเณรอุปฐากได้ มีคุณสมบัติดังต่อไปนี้^{๔๖}

๑. ประกอบด้วยศีลสมาธิปัญญาวิมุตติวิมุตติญาณทัสสนะอันเป็นอเสขะ
๒. ตนเองประกอบด้วยศีลสมาธิปัญญาวิมุตติวิมุตติญาณทัสสนะอันเป็นอเสขะและชักชวนผู้อื่นในศีลสมาธิปัญญาวิมุตติวิมุตติขั้นอันเป็นอเสขะ
๓. เป็นผู้มีศรัทธาหิริโอตตปปะปรารถนาคความเพียรมีสติตั้งมั่น
๔. เป็นผู้ไม่วิบัติในอธิศีลในอชฌาจารในอดิทฎฐิเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมากเป็นผู้มีปัญญา
๕. เป็นผู้สามารถพยาบาลด้วยตนเองหรือใช้ให้ผู้อื่นพยาบาลระงับความกระสันและบรรเทาความเบื่อหน่ายที่เกิดขึ้นของอันเตวาสิกหรือสัททวิหาริกรู้จักอาบัติและวิธีออกจากอาบัติ
๖. สามารถฝึกปรืออันเตวาสิกหรือสัททวิหาริกในอภิสมาจาริกาสิกขาอาทิพรหมจริกาสิกขาแนะนำในอธิธรรม อภินันยเปลื้องความเห็นผิดได้
๗. รู้จักอาบัติรู้จักก่อนบาติรู้จักอาบัติเบารู้จักอาบัติหนักจำปาติโมกข์ทั้งสองโดยพิสดารดี จำแนกได้ดี คล่องแคล่วดี วินิจฉัยโดยสุตตะโดยอนุพยัญชนะได้ดี
๘. รู้จักอาบัติ รู้จักก่อนบาติ รู้จักอาบัติเบารู้จักอาบัติหนักมีพรรษาครบ ๑๐หรือมีพรรษาเกิน ๑๐

พระพุทธเจ้าทรงประทาน“สิทธิ”๓ประการคือ

- ๑.ให้อุปสมบทได้
- ๒.ให้นิสสัยได้ (ปกครองภิกษุอื่น)

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๘, หน้า ๕๗๖.

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๔/๑๒๓-๑๓๐

๓. มีสามเณรรับใช้ได้^{๔๗}

สำหรับพระภิกษุที่ขาดคุณสมบัติในการเป็นพระอุปัชฌาย์คือผู้ที่มีคุณสมบัติตรงข้ามกับคุณสมบัติ๓๖ประการข้างต้นดังนั้นพระภิกษุรูปนั้นจึงไม่ควรให้อุปสมบทไม่ควรให้นิสสัยและไม่ควรมีสามเณรรับใช้

โดยสรุปคุณสมบัติทั้งหมดของพระภิกษุผู้ควรเป็นพระอุปัชฌาย์นั้นคือเป็นผู้ฉลาดและสามารถหมายความว่า เป็นผู้ฉลาดในการแสดงธรรมและรอบรู้พระวินัยสามารถอบรมสั่งสอนธรรมและวินัยนั้นได้ด้วย รวมถึงปกครองดูแลพระภิกษุในปกครองของตนได้เป็นอย่างดีและคุณสมบัติที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งซึ่งจะขาดไม่ได้คือต้องเป็นผู้มีพรรษาตั้งแต่๑๐พรรษาขึ้นไปการกำหนดเกณฑ์พรรษาดังกล่าวนี้มีที่มาจากเหตุผลตามพระวินัยซึ่งถือว่าพระภิกษุที่มีพรรษาตั้งแต่๑๐พรรษาขึ้นไปถือเป็นพระเถระมีความมั่นคงในพระศาสนาและมีความรู้ความสามารถในการดูแลตนเองได้เป็นอย่างดี ฉะนั้นจึงมีความรู้ความสามารถในการปกครองดูแลสั่งสอนผู้อื่นได้ด้วย

ดังนั้นพระภิกษุที่ขาดคุณสมบัติในการเป็นพระอุปัชฌาย์จึงไม่สมควรอย่างยิ่งที่จะให้อุปสมบทแก่ผู้อื่นเพราะนอกจากตนเองไม่สามารถจะแนะนำฝึกสอนคนเหล่านั้นไปแล้วยังทำให้พระธรรมวินัยมีมลทินและเกิดสังฆกรรมปฏิรูปซึ่งเป็นภัยอย่างยิ่งแก่พระพุทธศาสนา

พระอุปัชฌาย์ผู้ทำหน้าที่ควบคุมการบรรพชาอุปสมบทนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงเอาไว้โดยละเอียด แบ่งเป็นหมวดๆละ๖ข้อ ในข้อสุดท้ายของทุกๆหมวดมีความซ้ำกันคือต้องเป็นพระภิกษุที่มีพรรษา๑๐หรือเกินกว่า ๑๐ พรรษา^{๔๘}

คุณสมบัติทุกข้อยกเว้นข้อสุดท้ายเป็นคุณสมบัติที่พระอุปัชฌาย์พึงมี ฉะนั้นจึงไม่ใช่ข้อห้ามเด็ดขาดถ้าหากพระอุปัชฌาย์บางรูปไม่มีคุณสมบัติในบางข้อ ย่อมสามารถปฏิบัติหน้าที่เป็นพระอุปัชฌาย์ได้อีกในคุณสมบัติข้อ๑-๑๐เป็นคุณสมบัติที่สมบูรณ์ที่สุดของการเป็นพระภิกษุและการเป็นพระอุปัชฌาย์เรียกได้ว่า เป็น “พระอุปัชฌาย์ในอุดมคติ” เพราะในคุณสมบัติของข้อ๑-๑๐ดังกล่าวเป็นคุณสมบัติเฉพาะของพระอรหันต์เท่านั้น ฉะนั้นพระอุปัชฌาย์ในระดับสมมติสงฆ์หรือแม้ริยบุคคลชั้นรองลงมาจึงไม่จำเป็นต้องมีคุณสมบัติในข้อ๑-๑๐ก็สามารถเป็นพระอุปัชฌาย์อุปสมบทให้แก่ผู้อื่นได้ เพราะพระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติให้เฉพาะพระอรหันต์เท่านั้นที่เป็นพระอุปัชฌาย์พระอริยบุคคลชั้นรองลงมาหรือแม้สมมติสงฆ์ก็สามารถเป็นพระอุปัชฌาย์ได้หากภิกษุรูปนั้นเป็นผู้ฉลาดและสามารถและปฏิบัติหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์ที่กำหนดไว้ในพระธรรมวินัยได้อย่างครบถ้วนบริบูรณ์สำหรับพระภิกษุผู้มีคุณสมบัติเป็นพระอุปัชฌาย์

^{๔๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๔/๑๒๔.

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๘๔/๑๓๐.

เหตุที่ทรงห้ามไว้เพราะขาดคุณสมบัติในการให้ความรู้และเป็นที่พึ่งของสัทธินิหาริกได้
 นั้นเอง และพระอุปัชฌาย์ต้องไม่เป็นผู้มีลักษณะต้องห้าม ดังนี้

- (๑) อุปัชฌายะเป็นกะเทย
- (๒) อุปัชฌายะเป็นคนลักเพศ (ผู้บวชเอาเอง)
- (๓) อุปัชฌายะเป็นผู้เข้ารีตเดิยร์ถีย์
- (๔) อุปัชฌายะเป็นสัตว์ดิรัจฉาน (มีเรื่องเล่าว่า นาคปลอมมาบวช)
- (๕) อุปัชฌายะเป็นผู้ฆ่ามารดา
- (๖) อุปัชฌายะเป็นผู้ฆ่าบิดา
- (๗) อุปัชฌายะเป็นผู้ฆ่าพระอรหันต์
- (๘) อุปัชฌายะเป็นผู้ข่มขืนนางภิกษุณี
- (๙) อุปัชฌายะเป็นผู้ทำลายสงฆ์ให้แตกกัน
- (๑๐) อุปัชฌายะเป็นผู้ประทุษร้ายพระพุทธเจ้า จนถึงยังพระโลหิตให้ห้อ
- (๑๑) อุปัชฌายะเป็นผู้มีอวัยวะ ๒ เพศ^{๔๙}

๒) จำนวนของคณะสงฆ์ผู้ร่วมสังฆกรรม

พระสงฆ์ที่พระพุทธองค์ตรัสสรรเสริญคุณสมบัติพิเศษเรียกว่า “พระสังฆคณ” ๙ ประการ
 คือ

๑. สุปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว หมายถึง ปฏิบัติตามทางสายกลาง (มัชฌิมปฏิปทา) ไม่
 หย่อนนวกไม่ตึงนวกปฏิบัติไม่ถอยหลัง

๒. อุษุปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติตรงแล้ว หมายถึง ไม่ปฏิบัติเป็นคนลวงโลกไม่มีมายาสาไถย
 ปฏิบัติมุ่งตรงต่อข้อปฏิบัติอันยังสัตว์ให้ถึงพระนิพพานปฏิบัติตรงต่อพระศาสดาและเพื่อนพระสาวก
 ด้วยกันไม่มีข้อลึกลับที่จะปิดบังอำพรางไว้ในใจ

๓. ฌายปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติถูกทาง หมายถึง ปฏิบัติไม่ผิดเพี้ยนไปจากหลักศาสนของ
 พระศาสดาไม่ผิดไปจากธรรมเนียมอันดีงามปฏิบัติถูกต้องตามระเบียบแบบแผน

๔. สามจีปฏิปันโน เป็นผู้ปฏิบัติสมควร หมายถึง สมควรที่จะได้รับความเคารพนับถือเป็นผู้
 ปฏิบัติตั้งอยู่ในสังวรปฏิบัติเป็นผู้ตื่นอยู่ คือรู้ถึงเหตุการณ์อันเป็นไปอยู่ไม่มงมายรู้จักประพฤติกิริยาทาง
 ภายและวาทะต่อผู้อื่นโดยไม่ทะนงตนมีใจหนักแน่นเพื่อแผ่มีใจกว้างไม่คับแคบ

๕. อาหุเนยโย เป็นผู้ควรแก่ของค่านับ หมายถึง เป็นผู้ที่เหมาะสมควรได้รับของถวายและได้รับ
 การแสดงความเคารพด้วยเครื่องสักการะเนื่องในเทศกาลต่างๆ

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๑๗/๑๘๑-๑๘๒.

๖. ปาหุเนยโย เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ หมายถึง เป็นผู้ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติตรงปฏิบัติถูกต้องทาง และเป็นผู้ปฏิบัติสมควรแล้วไม่ว่าท่านจะใคร่จะไปสู่ที่ใดย่อมยังประโยชน์สุขและประโยชน์เกื้อกูลให้เกิด ณ ที่นั้นผู้เลื่อมใสจึงเปิดประตูบ้านต้อนรับ ด้วยความปิติที่ได้พบเห็นอันถือเป็นมงคลในชีวิตอย่างหนึ่ง

๗. ทกฺขิณเณยโย เป็นผู้ควรแก่ทักษิณา หมายถึง เป็นผู้บริสุทธ์สมควรที่จะได้รับของบริจาทาน (ทักษิณาทาน) และจะต้องได้รับผลดีอย่างแน่นอน

๘. อณฺชลฺลิกฺรณฺนิโย เป็นผู้ควรแก่อณฺชลฺลิกฺรณฺนํ หมายถึง ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบเป็นผู้บริสุทธ์ ย่อมตั้งอยู่ในฐานะที่ควรแก่กระทำอณฺชลฺลิกฺรณฺนํคือการกราบไหว้ให้ความเคารพยกย่อง

๙. อนฺตฺตฺรํปฺญญกฺขเฑตฺตํโลกสฺส^{๕๐} เป็นเนื่อนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก หมายถึง เป็นผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบปฏิบัติถูกต้องทางปฏิบัติสมควรและเป็นผู้บริสุทธ์สมควรได้รับการกราบไหว้บูชา แล้วการบริจาทานแก่ท่านย่อมมี อานิสงส์มาก ดุจผืนนาที่มีดินดี สมบูรณ์ด้วยปุ๋ยอันเป็นธาตุอินทรีย์ เมล็ดพืชที่หวานหรือปลูกลงบนผืนดินนี้ย่อมผลิตผลอย่างสมบูรณ์ เต็มเม็ดเต็มหน่วยพระสงฆ์สาวก เหล่านี้จึงเป็นปฏิคาหก (ผู้รับ) ที่ยอดเยี่ยมเป็นที่ปลูกฝังความดีงามและเป็นที่รักษาไว้ซึ่งความดีงามทั้ง ปวง

สำหรับประเทศที่มีพระดินดาซคือมีพระมากมายซึ่งในครั้งนั้นซีเอามัธยมประเทศ๑๐รูปในประเทศที่มีพระอาศัยอยู่ในเขตที่หาพระยากซึ่งหมายเอาปัจฉิมตชนบทอนุญาตให้พระเพียง๕รูปก็ได้ อุปสมบทสำเร็จด้วยอำนาจสงฆ์อย่างนี้เป็นมาจนถึงกาลทุกวันนี้.

การทำสังฆกรรมนั้น ต้องมีจำนวนของภิกษุตามจำนวนที่พระพุทธเจ้าทรงกำหนดไว้ เพราะจำนวนภิกษุตามที่ทรงกำหนดไว้นั้นมีความจำเป็นและเหมาะสมแก่สังฆกรรมนั้นๆ เพราะการทำสังฆกรรมต้องอาศัยมติในที่ประชุมสงฆ์ และจะต้องมีมติเป็นเอกฉันท์ คือ ไม่มีเสียงคัดค้านจาก ภิกษุรูปใด หากมีภิกษุแม้เพียงรูปเดียวคัดค้านขึ้นในท่ามกลางสงฆ์นั้น สังฆกรรมนั้นย่อมไม่สำเร็จ การทำสังฆกรรมแต่ละอย่าง จึงได้กำหนดจำนวนเพื่อแบ่งขนาดคณะสงฆ์และอำนาจหน้าที่ในการทำสังฆกรรมสมดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงสงฆ์ว่ามี ๕ ประเภท คือ

๑. สงฆ์จตุรรรค๔ รูปพร้อมเพรียงกันโดยธรรม เข้ากรรมได้ทุกอย่างยกเว้นกรรม ๓ อย่าง คือ อุปสมบท ปวารณา อัมภาน

๒. สงฆ์ปัญจวรรค๕ รูปพร้อมเพรียงกันโดยธรรม เข้ากรรมได้ทุกอย่าง ยกเว้นกรรม ๒ อย่าง คือ อุปสมบทในมัชฌิมชนบท และอัมภาน

๓. สงฆ์ทศวรรค๑๐ รูปพร้อมเพรียงกันโดยธรรม เข้ากรรมได้ทุกอย่าง ยกเว้นอัมภาน

๔. สงฆ์วิสตี้วรรค ๒๐ รูปพร้อมเพรียงกันโดยธรรม เข้ากรรมได้ทุกอย่าง

^{๕๐}ที่.ม.(บาลี) ๑๐/๘๙/๑๑๑., ที่.ม.(ไทย) ๑๐/๑๕๙/๑๐๔.

๕. สงฆ์อธิเรกวีสติวรรคเกิน ๒๐ รูปพร้อมเพรียงกันโดยธรรม เข้ากรรมได้ทุกอย่าง^{๕๑}

โดยสรุปปริสสมบัติอุปสัมปทกรรมนี้ในเขตปัจฉิมประเทศ ย่อมสมบูรณ์ โดยเว้นจากโทษแห่งปริสวิบัติ ๓ ประการ คือ

๑) ในกรรมที่สงฆ์ปัญจวรรคพึงทำ ภิกษุทั้งหลายที่เข้าร่วมกรรมมีจำนวนเท่าไร ที่มาแล้ว นำฉันทะของภิกษุผู้ควรฉันทะมา แต่ภิกษุพร้อมเพรียงกันคัดค้าน

๒) ในกรรมที่สงฆ์ปัญจวรรคพึงทำ ภิกษุทั้งหลายที่เข้าร่วมกรรมมีจำนวนเท่าไร ที่มาแล้ว แต่ไม่นำฉันทะของภิกษุผู้ควรฉันทะมา ภิกษุพร้อมเพรียงกันคัดค้าน

๓) ในกรรมที่สงฆ์ปัญจวรรคพึงทำ ภิกษุทั้งหลายที่เข้าร่วมกรรมมีจำนวนเท่าไร ที่มาแล้ว นำฉันทะของภิกษุผู้ควรฉันทะมา แต่ภิกษุพร้อมเพรียงกันคัดค้าน^{๕๒}

และอุปสัมปทกรรมนี้ในเขตมัชฌิมประเทศ ย่อมสมบูรณ์ โดยเว้นจากโทษแห่งปริสวิบัติ ๓ ประการ คือ

๑) ในกรรมที่สงฆ์ทศวรรคพึงทำ ภิกษุทั้งหลายที่เข้าร่วมกรรมมีจำนวนเท่าไร ที่มาแล้ว นำฉันทะของภิกษุผู้ควรฉันทะมา แต่ภิกษุพร้อมเพรียงกันคัดค้าน

๒) ในกรรมที่สงฆ์ทศวรรคพึงทำ ภิกษุทั้งหลายที่เข้าร่วมกรรมมีจำนวนเท่าไร ที่มาแล้ว แต่ไม่นำฉันทะของภิกษุผู้ควรฉันทะมา ภิกษุพร้อมเพรียงกันคัดค้าน

๓) ในกรรมที่สงฆ์ทศวรรคพึงทำ ภิกษุทั้งหลายที่เข้าร่วมกรรมมีจำนวนเท่าไร ที่มาแล้ว นำฉันทะของภิกษุผู้ควรฉันทะมา แต่ภิกษุพร้อมเพรียงกันคัดค้าน^{๕๓}

และอุปสัมปทกรรม ในเขตปัจฉิมประเทศ อันสงฆ์ปัญจวรรคพึงทำ คือ มีภิกษุปกติตตะ ๕ รูป เป็นผู้เข้าร่วมอุปสัมปทกรรมนั้นคือ

ในกรรมที่สงฆ์ปัญจวรรคพึงทำ ภิกษุปกติตตะ ๕ รูป เป็นผู้เข้ากรรม ปกติตตะ ที่เหลือเป็นผู้ควรฉันทะ ภิกษุรูปที่สงฆ์ทำกรรมนั้น ไม่ใช่เป็นผู้เข้ากรรมและไม่ควรฉันทะ แต่เป็นผู้ควรแก่กรรม

ในกรรมที่สงฆ์ทศวรรคพึงทำ ภิกษุปกติตตะ ๑๐ รูป เป็นผู้เข้ากรรม ปกติตตะ ที่เหลือเป็นผู้ควรฉันทะ ภิกษุรูปที่สงฆ์ทำกรรมนั้น ไม่ใช่เป็นผู้เข้ากรรมและไม่ควรฉันทะ แต่เป็นผู้ควรแก่กรรม^{๕๔}

๔.๒.๑.๔ สีมามบัติ

การอุปสมบท จัดเป็นสังฆกรรมที่พระศาสดาทรงพระอนุญาตให้สงฆ์พร้อมเพรียงกันทำในเขตแดนที่กำหนดสมมุติแล้ว คือสงฆ์ยอมรับด้วยเขตที่หมายรู้กันแล้วนั้น เรียกว่า สีมามา ซึ่งสีมานี้มี ๒

^{๕๑}วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๘๘/๒๗๖.

^{๕๒}วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๘๗/๗๐๔.

^{๕๓}วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๘๗/๗๐๔.

^{๕๔}วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๘๘/๗๐๕.

ประเภท ได้แก่ เขตพื้นที่ที่สงฆ์กำหนดเอง เรียกว่า พัทธสีมาแปลว่าแดนที่ผูก ประเภทหนึ่ง กับเขตพื้นที่ทางราชการกำหนดไว้โดยปกติของบ้านเมืองก็มีเครื่องหมายอย่างอื่นเป็นเครื่องหมายกำหนดไว้ก็ดี เรียกว่า อพัทธสีมาแปลว่าแดนที่ไม่ได้ผูก ประเภทหนึ่ง

สีมาย่อมเป็นหลักสำคัญแห่งสังฆกรรมอย่างหนึ่ง แม้องค์ประกอบอย่างอื่นบริบูรณ์แต่ประกอบสังฆกรรมในสีมาวิบัติแล้วย่อมทำให้สังฆกรรมนั้นเสียไป คือใช้ไม่ได้ตั้งนั้นจึงทรงบัญญัติเรื่องสีมานี้ไว้อย่างเข้มงวดเพื่อการรักษาความสามัคคีในสงฆ์ อันความสามัคคีย่อมเป็นกำลังใหญ่ของหมู่ชาดความสามัคคีแล้วหมู่ย่อมไม่ตั้งถาวร

องค์ประกอบของพัทธสีมา

๑) ขนาดเล็กต้องไม่เล็กเกินที่จะบรรจุภิกษุ ๒๑ รูปนั่งหัตถบาสนี้ไม่ได้ เพราะสังฆกรรมที่ใช้จำนวนภิกษุเข้าร่วมมากที่สุดคือ อภิกษุ คือการสวดระงับอาบัติสังฆาติเสสของภิกษุ และห้ามใหญ่เกินกว่า ๓ โยชน์

๒) มีนิमित คือ วัตถุเป็นเครื่องหมายที่ชัดเจน ในบาลีทรงอนุญาตนิमित ๘ ชนิดคือ ๑. ปัพพตนิमित (นิमितคือภูเขา) ๒. ปาสาณนิमित (นิमितคือแผ่นหิน) ๓. วนนิमित (นิमितคือป่า) ๔. รุกขนิमित (นิमितคือต้นไม้) ๕. มัคคนิमित (นิमितคือหนทาง) ๖. วมมิกนิमित (นิमितคือจอมปลวก) ๗. นทีนิमित (นิमितคือแม่น้ำ) ๘. อุทกนิमित (นิमितคือน้ำ)^{๕๕}

๓) ประกอบพิธีผูกสีมาถูกต้องตามพุทธบัญญัติ ไม่เป็นสีมาวิบัติ คือมีนิमितขาด ไม่เป็นสีมาคาบเกี่ยวกัน^{๕๖}

หลังจากที่มีพุทธอนุญาตดังกล่าวแล้ว ภิกษุซึ่งพักอาศัยได้กำหนดเขตเกิน ๓ โยชน์ เป็นการกำหนดเขตเรื่องสมมติสีมาใหญ่เกินขนาดเป็นเหตุให้สังฆกรรมที่สงฆ์กำลังทำ เช่น กำลังแสดงปาติโมกข์อยู่เสียไป จึงได้ทรงบัญญัติห้ามกำหนดเขตเกินกว่า ๓ โยชน์^{๕๗}

๓) ไม่มีอุโบสถ ๒ แห่งในอาวาสเดียว

ในอาวาสแห่งเดียวจะสมมติโรงอุโบสถ ๒ แห่งไม่ได้ เพราะจะทำให้เกิดความแตกแยกแบ่งกลุ่มแบ่งแยกอุปชฌาย์อาจารย์กัน เป็นการป้องกันการมีให้แตกความสามัคคี จึงได้ทรงบัญญัติห้ามไว้ดังพระบาลีว่า “สมัยนั้นในอาวาสแห่งหนึ่งสงฆ์สมมติโรงอุโบสถ๒แห่งภิกษุทั้งหลายประชุมกันในโรงอุโบสถทั้ง๒แห่งด้วยตั้งใจว่า “สงฆ์จักทำอุโบสถณที่นี้สงฆ์จักทำอุโบสถณที่นี้”

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบพระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลายในอาวาสแห่งหนึ่งสงฆ์ไม่พึงสมมติโรงอุโบสถ๒แห่งภิกษุสงฆ์หมู่ใดสมมติต้องอาบัติ

^{๕๕}วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๘/๒๑๕.

^{๕๖}วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๘-๑๓๙/๒๑๕-๒๑๖.

^{๕๗}วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๙/๒๑๖.

ทุกกฎกติกุทั้งหลายเราอนุญาตให้ถอนโรงอุโบสถแห่งหนึ่งแล้วจึงทำอุโบสถในโรงอุโบสถอีกแห่งหนึ่ง^{๕๘๖} ฐ

๔) ต้องไม่เป็นอวาสมีสีมาร่วมกัน

การสมมติเขตสีมา ต้องมีความเป็นเอกเทศ ไม่สมมติสีมาร่วมกันหลายแห่ง เพราะจะเป็นเหตุให้แบ่งแยกกันประกอบสังฆกรรมก่อให้เกิดความแตกแยกกันได้ จึงได้ทรงบัญญัติห้ามไว้ ดังพระบาลีว่าสมัยนั้นในกรุงราชคฤห์อวาสหลายแห่งมีสีมาร่วมกันกิกุทั้งหลายในอวาสเหล่านั้นกล่าวแย้งกันว่า “ขอสงฆ์จงทำอุโบสถในอวาสของเราขอสงฆ์จงทำอุโบสถในอวาสของเรา”

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า

กิกุทั้งหลายในกรุงราชคฤห์นี้อวาสหลายแห่งมีสีมาร่วมกันกิกุทั้งหลายในอวาสเหล่านั้นกล่าวแย้งกันว่าขอสงฆ์จงทำอุโบสถในอวาสของเราขอสงฆ์จงทำอุโบสถในอวาสของเรากิกุทั้งหลายกิกุเหล่านั้นทุกรูปต้องประชุมทำอุโบสถในที่แห่งเดียวเท่านั้นหรือกิกุผู้เถระอยู่ในอวาสใดก็ต้องประชุมทำอุโบสถในอวาสนั้นสงฆ์ไม่พึงแบ่งพวกกันทำอุโบสถกิกุสงฆ์หมู่ใดพึงทำต้องอาบัติทุกกฏ^{๕๘๗} ฐ

๕) อุโบสถต้องไม่เล็กเกินไป

อุโบสถต้องมีพื้นที่ไม่เล็กเกินไป ไม่เพียงพอที่จะรองรับพระสงฆ์ทำสังฆกรรมจึงมีพุทธานุญาตให้กำหนดเขตให้เพียงพอแก่สงฆ์ที่ร่วมสังฆกรรม ดังมีเรื่องเกี่ยวกับการสมมติโรงอุโบสถเล็กเกินไปว่าในอวาสแห่งหนึ่งสงฆ์สมมติโรงอุโบสถเล็กเกินไปถึงวันอุโบสถกิกุสงฆ์ลงประชุมกันมากกิกุทั้งหลายต้องนั่งฟังปาติโมกข์ณพื้นที่ที่มีได้สมมติกิกุทั้งหลายจึงได้ปรึกษากันดังนี้ว่า “พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ว่า “พึงสมมติโรงอุโบสถแล้วจึงทำอุโบสถก็พวกเรานั่งฟังปาติโมกข์ณพื้นที่ที่มีได้สมมติอุโบสถเป็นอันพวกเราทำแล้วหรือไม่หนอ” กิกุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบพระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “กิกุทั้งหลายเพราะเหตุที่กิกุหนึ่งในพื้นที่ที่สมมติแล้วก็ตามยังมีได้สมมติแล้วก็ตามฟังปาติโมกข์อยู่อุโบสถย่อมเป็นอันเธอได้ทำแล้วทีเดียวกิกุทั้งหลายถ้าเช่นนั้นสงฆ์จงสมมติพื้นที่ด้านหน้าโรงอุโบสถให้ใหญ่เท่าที่จำนงเถิด^{๖๐} ฐ

๕) ต้องเป็นสมานสังวาสสีมา

ในอวาสนั้น ต้องกำหนดให้เป็นเขตสมานสังวาสสีมาด้วย เพื่อความผาสุกแห่งสงฆ์ จึงได้มีพุทธานุญาตไว้ ดังพระบาลีว่าพระผู้มีพระภาครับสั่งว่ากิกุทั้งหลายสมานสังวาสสีมามีอุโบสถเดียวกันแห่งใดที่สงฆ์สมมติแล้วสงฆ์ก็จงสมมติสีมานั้นให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร, วิธีสมมติและ

^{๕๘๖}วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔๑/๒๑๗-๒๑๘.

^{๕๘๗}วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔๑/๒๑๗-๒๑๘.

^{๖๐}วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔๒/๒๒๐.

กรรมวาจาสมมติแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวรภิกษุทั้งหลายพึงสมมติแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวรอย่าง
นี้, ท่านผู้เจริญขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้าสมานสังวาสสีมามีอุโบสถเดียวกันแห่งใดที่สงฆ์สมมติแล้วสงฆ์พึง
สมมติสมานสังวาส สีมา มีอุโบสถเดียวกันนั้นให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวรนี้เป็นญัตติ,
ท่านผู้เจริญขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้าสมานสังวาสสีมามีอุโบสถเดียวกันแห่งใดที่สงฆ์สมมติแล้วสงฆ์พึง
สมมติสมานสังวาสสีมามีอุโบสถเดียวกันนั้นให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวรท่านรูปใดเห็นด้วยกับ
การสมมติสมานสังวาสสีมามีอุโบสถเดียวกันนั้นให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวรท่านรูปนั้นพึงนั่ง
ท่านรูปใดไม่เห็นด้วยท่านรูปนั้นพึงทักท้วงสมานสังวาสสีมามีอุโบสถเดียวกันนั้นสงฆ์ได้สมมติให้เป็น
แดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวรแล้วสงฆ์เห็นด้วยเพราะฉะนั้นจึงนั่งข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมตಿಯ่าง
นี้^{๑๕}

๖) เขตติจีวรวิปวาส

และในขณะที่เดียวกัน ได้ทรงมีพุทธานุญาตเกี่ยวกับการกำหนดให้อุโบสถแห่งเดียวกันนั้น
เป็นเขตแดนเพื่อการอยู่ไม่ปราศจากจีวรอีกด้วย ดังที่พระพุทธองค์แสดงไว้ดังนี้

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า

ภิกษุทั้งหลายสมานสังวาสสีมามีอุโบสถเดียวกันแห่งใดที่สงฆ์สมมติแล้วสงฆ์จงสมมติสีมานั้น
ให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวรเว้นหมู่บ้านและอุปจารแห่งหมู่บ้าน”โดยให้ทรงให้ประกอบ
สังฆกรรมด้วยการตั้งญัตติในท่ามกลางสงฆ์ ภิกษุทั้งหลายพึงสมมติแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวร
เว้นหมู่บ้านและอุปจารหมู่บ้านอย่างนี้

ภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกรรมวาจาว่า

ท่านผู้เจริญขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้าสมานสังวาสสีมามีอุโบสถเดียวกันแห่งใดที่สงฆ์สมมติแล้ว ถ้า
สงฆ์พร้อมกันแล้วพึงสมมติสีมานั้นให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวรเว้นหมู่บ้านและอุปจาร
หมู่บ้านนี้เป็นญัตติ, ท่านผู้เจริญขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้าสมานสังวาสสีมามีอุโบสถเดียวกันแห่งใดที่
สงฆ์สมมติแล้วสงฆ์สมมติสีมานั้นให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวรเว้นหมู่บ้านและอุปจาร
หมู่บ้านท่านรูปใดเห็นด้วยกับการสมมติสีมานั้นให้เป็นแดนไม่อยู่ปราศจากไตรจีวรท่านรูปนั้น
พึงนั่งท่านรูปใดไม่เห็นด้วยท่านรูปนั้นพึงทักท้วง, สีมานั้นสงฆ์ได้สมมติให้เป็นแดนไม่อยู่
ปราศจากไตรจีวรเว้นหมู่บ้านและอุปจารหมู่บ้านแล้วสงฆ์เห็นด้วยเพราะฉะนั้นจึงนั่งข้าพเจ้าขอ
ถือความนิ่งนั้นเป็นมตಿಯ่างนี้^{๑๖}

จากข้อมูลดังที่ได้กล่าวถึงมานั้น พบว่า การประกอบสังฆกรรมต้องกระทำในสีมาที่สมมติ
ถูกต้อง ไม่เป็นสีมาวิบัติ เพราะจะทำให้สังฆกรรมไม่สมบูรณ์

^{๑๕}วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๔๓/๒๒๑-๒๒๒.

^{๑๖}วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒๖/๑๙๔.

โดยสรุปแล้ว สังฆกรรมที่ประกอบในเขตสีมาสมบัติที่ถูกต้อง เพราะเว้นจากสมมติสีมา วิบัติ ด้วยอาการ ๑๑ อย่าง คือ

- ๑.สมมติสีมาเล็กเกิน
- ๒.สมมติสีมาใหญ่เกิน
- ๓.สมมติสีมามีนิมิตขาด
- ๔.สมมติสีมาใช้เงาเป็นนิมิต
- ๕.สมมติสีมาไม่มีนิมิต
- ๖.ภิกษุอยู่ภายนอกสีมาสมมติสีมา
- ๗.สมมติสีมาในแม่น้ำ
๘. สมมติสีมาในทะเล
- ๙.สมมติสีมาในสระเกิดเอง
๑๐. คาบเกี่ยวสีมาด้วยสีมา
- ๑๑.ทับสีมาด้วยสีมา

กรรมย่อarviบัตติโดยสีมาด้วยอาการ ๑๑ อย่างนี้^{๖๓}

๔.๒.๑.๕ กรรมวาจาสมบัติ

กรรมวาจาสมบัติกรรมวาจาถึงพร้อม สวดประกาศถูกต้องครบถ้วน^{๖๔} ในข้อนี้ แยกเป็น ๒ ข้อ คือ ๑. ญัตติสมบัติ ๒. ญัตติถึงพร้อม คือคำเผด็จสงฆ์ถูกต้อง การตั้งญัตติเพื่อสอบถามกุลบุตรผู้อุปสมบท นั้น พระกรรมวาจาจารย์ กับพระอนุสาวนาจารย์จะต้องสวดตั้งญัตติสอบถามไปตามลำดับ ดังนี้

(๑) กรรมวาจาสมมติตนเพื่อสอนซ้อม-คำสอนซ้อม อุปสัมปทาเพกข์

พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้ภิกษุผู้ฉลาดเป็นผู้รับหน้าที่สอนซ้อมอุปสัมปทาเพกข์ เพราะภิกษุผู้ไม่ฉลาดสอนพวกอุปสัมปทาเพกข์แล้ว ขาดความเข้าใจที่ชัดเจนจึงทำให้ไม่มั่นใจ สะทก สะท้าน ห้วนไหว เก้อเขินไม่สามารถตอบคำถามเกี่ยวกับอันตราภิกขธรรมดังกล่าวได้ จึงมีพระพุทธดำรัสตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลายภิกษุผู้โง่เขลาไม่ฉลาดไม่พึงสอนซ้อมรูปใดสอนซ้อมต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้ภิกษุผู้ฉลาดสามารถสอนซ้อม”^{๖๕}

^{๖๓}วิ.ป.(ไทย) ๘/๔๘๖/๗๐๓.

^{๖๔}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๘, หน้า ๕๗๖.

^{๖๕}วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒๖/๑๙๓.

ภิกษุผู้ฉลาดมีความสามารถ ฟังสวดประกาศในท่ามกลางสงฆ์ ฟังประกาศให้สงฆ์ทราบ ด้วยอุத்தติกรรมวาจาว่าท่านผู้เจริญขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้าผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขะของท่านผู้มีชื่อนี้ ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้วข้าพเจ้าชื่อนี้จะสอนซ่อมผู้มีชื่อนี้ชื่อนี้ชื่อว่าตนเองแต่งตั้งตนเอง^{๖๖}

เมื่ออุปสัมปทาเปกข์เตรียมบริวารเข้ามาในท่ามกลางสงฆ์แล้ว เพื่อให้การอุปสมบท ดำเนินไปถูกต้องตามพุทธานุญาต จึงต้องมีสมมติภิกษุผู้ฉลาดมีความสามารถในการสอบถาม อันตรายกธรรม เพราะในสมัยนั้นปรากฏว่ามีกุลบุตรทั้งหลายเป็นจำนวนมาก สงฆ์มิได้ตรวจสอบให้ เป็นที่แน่ชัดถึงโรคต้องห้ามดังกล่าว จึงปล่อยให้ผู้เป็นโรคเรื้อนก็มีโรคฝีก็มีโรคกลากก็มีโรคมองคร่อก็มี โรคลมบ้าหมูก็มีอุปสมบทไปได้ ภิกษุทั้งหลายจึงกราบทูลเรื่องนี้ให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบจากนั้น พระผู้มีพระภาคจึงมีพุทธานุญาตให้สงฆ์ผู้จะให้อุปสมบทถามอันตรายกธรรม๑๓ข้อก่อน ดังปรากฏใน พระวินัย มหาวรรคว่า

ภิกษุทั้งหลายก็แลฟังถามอุปสัมปทาเปกขะอย่างนี้อาพาธเช่นนี้ของเจ้ามีอยู่หรือคือโรค เรื้อนโรคฝีโรคกลากโรคมองคร่อโรคลมบ้าหมูเจ้าเป็นมนุษย์หรือเจ้าเป็นชายหรือเจ้าเป็นไทหรือ เจ้าไม่มีหนี้หรือเจ้าไม่ใช่ราชภัฏหรือมารดาบิดาอนุญาตเจ้าแล้วหรือเจ้ามีอายุครบ๒๐ปีหรือ บาดรและจีวรของเจ้ามีครบแล้วหรือเจ้าชื้ออะไรอุปัชฌาย์ของเจ้าชื้ออะไร^{๖๗}

จากนั้นฟังประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยอุத்தติกรรมวาจาว่า ท่านผู้เจริญขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้าผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขะของท่านผู้มีชื่อนี้ถ้าสงฆ์พร้อม กันแล้วท่านผู้มีชื่อนี้ฟังสอนซ่อมผู้มีชื่อนี้ชื่อนี้ชื่อว่าภิกษुरुูปหนึ่งแต่งตั้งภิกษุอีกรูปหนึ่งภิกษุผู้ ได้รับแต่งตั้งนั้นฟังเข้าไปหาอุปสัมปทาเปกขะกล่าวแล้วอย่างนี้ว่าณะผู้มีชื่อนี้เจ้าฟังนะนี้เป็น กาลสัตย์กาลจริงของเจ้าเมื่อภิกษุผู้สอนซ่อมถามในท่ามกลางสงฆ์ถึงสิ่งที่เกิดสิ่งที่มีฟังบอกว่า “มี” ไม่มีก็ฟังบอกว่า “ไม่มี” เจ้าอย่าสะทกสะท้านอย่าเก้อเขินภิกษุผู้สอนซ่อมจักถามเจ้าอย่าง นี้ว่าอาพาธเช่นนี้ของเจ้ามีอยู่หรือคือโรคเรื้อนโรคฝีโรคกลากโรคมองคร่อโรคลมบ้าหมูเจ้าเป็น มนุษย์หรือเจ้าเป็นชายหรือเจ้าเป็นไทหรือเจ้าไม่มีหนี้หรือเจ้าไม่ใช่ราชภัฏหรือมารดาบิดา อนุญาตเจ้าแล้วหรือเจ้ามีอายุครบ๒๐ปีแล้วหรือเจ้ามีบาดรและจีวรครบแล้วหรือเจ้าชื้ออะไร อุปัชฌาย์ของเจ้าชื้ออะไร^{๖๘}

(๒) การอุปโลกน์เผด็จสงฆ์

หลังจากสอบถามอันตรายกธรรมกับอุปสัมปทาเปกขะเสร็จเรียบร้อยแล้ว ภิกษุผู้ได้รับ สมมติให้สอบซ่อมนั้น ฟังเข้าสู่ท่ามกลางสงฆ์ แล้วประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยอุத்தติกรรมวาจาว่า

^{๖๖}วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒๖/๑๙๓.

^{๖๗}วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒๕/๑๙๒.

^{๖๘}วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒๕/๑๙๓-๑๙๔.

ท่านผู้เจริญของสงฆ์จงฟังข้าพเจ้าผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขะของท่านผู้มีชื่อนี้ข้าพเจ้าสอน
 ซ้อมเขาแล้วถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้วผู้มีชื่อนี้ฟังมาได้ฟังเรียกอุปสัมปทาเปกขะว่า “เจ้าจงเข้ามา
 เถิด”^{๖๙}

เมื่อสงฆ์เรียกแล้ว อุปสัมปทาเปกขะห่มอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่งกราบเท้าภิกษุ
 ทั้งหลายนั่งกระโหย่งประนมมือขออุปสมบทว่า

ท่านผู้เจริญข้าพเจ้าขออุปสมบทต่อสงฆ์สงฆ์โปรดช่วยอนุเคราะห์ยกข้าพเจ้าขึ้นเถิดท่านผู้
 เจริญข้าพเจ้าขออุปสมบทต่อสงฆ์เป็นครั้งที่๒สงฆ์โปรดช่วยอนุเคราะห์ยกข้าพเจ้าขึ้นเถิดท่านผู้
 เจริญข้าพเจ้าขออุปสมบทต่อสงฆ์เป็นครั้งที่๓สงฆ์โปรดช่วยอนุเคราะห์ยกข้าพเจ้าขึ้นเถิด^{๗๐}

(๓) คำสวดถามอันตรายิกธรรม

ภิกษุผู้ฉลาดจะสมมติตนเพื่อถามย่ำเกี่ยวกับอันตรายิกธรรมกับอุปสัมปทาเปกขะ ให้สงฆ์
 รับทราบอีกครั้งหนึ่ง ดังนี้ว่า

ท่านผู้เจริญของสงฆ์จงฟังข้าพเจ้าผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขะของท่านผู้มีชื่อนี้ถ้าสงฆ์พร้อม
 กันแล้วข้าพเจ้าฟังถามอันตรายิกธรรมกับผู้มีชื่อนี้ดังนี้แล้วผู้มีชื่อนี้เจ้าฟังนะนี้เป็นกาลสัตย์กาล
 จริงของเจ้าเราจะถามสิ่งที่เกิดสิ่งที่มีฟังบอกว่า “มี” ไม่มีก็ฟังบอกว่า “ไม่มี” อาพาธเช่นนี้ของ
 เจ้ามีอยู่หรือคือโรคเรื้อนโรคฝีโรคกลากโรคมองคร่อโรคลมบ้าหมูเจ้าเป็นมนุษย์หรือเจ้าเป็นชาย
 หรือเจ้าเป็นไทหรือเจ้าไม่มีหน้หรือเจ้าไม่ใช่ราชภักฐหรือมารดาบิดาอนุญาตเจ้าแล้วหรือเจ้ามีอายุครบ
 ๒๐ปีหรือบาตรและจีวรของเจ้ามีครบแล้วหรือเจ้าชื่ออะไรอุปชฌาย์ของเจ้าชื่อ อะไร^{๗๑}

๒) อนุสาวนาสมบัติ

เมื่อสอบถามอันตรายิกธรรมเสร็จแล้ว ภิกษุผู้ฉลาดสามารถฟังประกาศให้สงฆ์ทราบด้วย
 ญัตติจตุตถกรรมวาจาเพื่อปรึกษาหารือกับสงฆ์ ๓ วาระ ดังต่อไปนี้

ท่านผู้เจริญของสงฆ์จงฟังข้าพเจ้าผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขะของท่านผู้มีชื่อนี้
 บริสุทธิ์จากอันตรายิกธรรมทั้งหลายเขามีบาตรและจีวรครบแล้วผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อสงฆ์
 มีท่านผู้มีชื่อนี้เป็นอุปชฌาย์ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้วสงฆ์พึงให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีท่านผู้มีชื่อนี้
 เป็นอุปชฌาย์นี้เป็นญัตติ

ท่านผู้เจริญของสงฆ์จงฟังข้าพเจ้าผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขะของท่านผู้มีชื่อนี้
 บริสุทธิ์จากอันตรายิกธรรมทั้งหลายเขามีบาตรและจีวรครบแล้วผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อสงฆ์
 มีท่านผู้มีชื่อนี้เป็นอุปชฌาย์สงฆ์ให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีท่านผู้มีชื่อนี้เป็นอุปชฌาย์ท่านรูปใด

^{๖๙}วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒๖/๑๙๕.

^{๗๐}วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒๖/๑๙๕.

^{๗๑}วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒๖/๑๙๕.

เห็นด้วยกับการให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีท่านผู้มีชื่อนี้เป็นอุปัชฌาย์ท่านรูปนั้นพึงนั่งท่านรูปใดไม่เห็นด้วยท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

แม้ครั้งที่๒ข้าพเจ้ากล่าวความนี้ท่านผู้เจริญของสงฆ์จงฟังข้าพเจ้าผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขะของท่านผู้มีชื่อนี้บริสุทธิจากอันตรายิกรรมทั้งหลายเขามีบาตรและจีวรครบแล้วผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อสงฆ์มีท่านผู้มีชื่อนี้เป็นอุปัชฌาย์สงฆ์ให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีท่านผู้มีชื่อนี้เป็นอุปัชฌาย์ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีท่านผู้มีชื่อนี้เป็นอุปัชฌาย์ท่านรูปนั้นพึงนั่งท่านรูปใดไม่เห็นด้วยท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

แม้ครั้งที่๓ข้าพเจ้ากล่าวความนี้ท่านผู้เจริญของสงฆ์จงฟังข้าพเจ้าผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขะของท่านผู้มีชื่อนี้บริสุทธิจากอันตรายิกรรมทั้งหลายเขามีบาตรและจีวรครบแล้วผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อสงฆ์มีท่านผู้มีชื่อนี้เป็นอุปัชฌาย์สงฆ์ให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีท่านผู้มีชื่อนี้เป็นอุปัชฌาย์ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีท่านผู้มีชื่อนี้เป็นอุปัชฌาย์ท่านรูปนั้นพึงนั่งท่านรูปใดไม่เห็นด้วยท่านรูปนั้นพึงทักท้วงท่านผู้มีชื่อนี้สงฆ์ให้อุปสมบทแล้วมีท่านผู้มีชื่อนี้เป็นอุปัชฌาย์สงฆ์เห็นด้วยเพราะฉะนั้นจึงนั่งข้าพเจ้าขอถือความนี้ขึ้นเป็นนิตยอย่างนี้^{๗๒}

ในระหว่างนี้ถ้ามีภิกษุแม้รูปหนึ่งคัดค้านขึ้นการนั้นเป็นอันเสียใช้ไม่ได้ถ้านั่งอยู่ทุกรูปถือเอาเป็นยอมคือเห็นชอบต่ออันมีคำประกาศข้าพเจ้าทำว่าสงฆ์รับผู้นั้นเป็นภิกษุเข้าหมู่เสร็จแล้วผู้ประกาศจำข้อความนี้ไว้ในคำประกาศนั้นจำจะต้องออกชื่อผู้ขออุปสมบทออกชื่ออุปัชฌายะผู้รับรองหรือผู้นำเข้าหมู่ออกชื่อสงฆ์ผู้เป็นเจ้าการขาดไม่ได้และจะต้องประกาศให้ครบกำหนดและให้ถูกระเบียบไม่สับสน่าสับหลังเมื่อประกอบอุปสมบทวิธีตามลำดับดังนี้ ถูกลงตามกรรมวาจาสมบัติสังฆกรรมนี้จึงถูกต้องสมบูรณ์เป็นอันใช้ได้

จากที่กล่าวมาทำให้เห็นว่า การคัดกรองกุลบุตรผู้จะเข้ามาบวชเป็นภิกษุด้วยการกำหนดสมบัติ ๕ ประการทำให้กระสงฆ์ได้กุลบุตรที่มีคุณภาพซึ่งจะส่งผลให้พระพุทธศาสนามีศาสนบุคคลที่มีคุณภาพ เมื่อพระพุทธศาสนามีศาสนบุคคลที่มีคุณภาพมากย่อมส่งผลให้พระพุทธศาสนามีความเจริญมั่นคงและดำรงอยู่ในโลกนี้ได้ยาวนาน

๔.๒.๒ สิกขาบทเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อสตรี

ภิกษุ คือ กุลบุตรผู้มศีรทัธาแล้วออกบวชตามพระพุทธเจ้าเพื่อจะได้มีเวลาศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรมตามแนวทางของพระพุทธเจ้าได้อย่างเต็มที่ เมื่อมีสตรีเข้ามาบถือพระพุทธศาสนา มากขึ้นทำให้ภิกษุต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสตรีทั้งในฐานะผู้ปกครอง ผู้สั่งสอนธรรม ผู้ให้อาพา และหน้าที่อื่นๆ ในระยะแรกการที่สตรีเข้ามาใกล้ชิดกับภิกษุจะไม่มีปัญหามากนัก แต่ในระยะต่อมา

^{๗๒}วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๒๖/๑๔๕.

มีคนเห็นภิกษุกับสตรีในสถานที่ไม่เปิดเผย ไม่เหมาะสม และเริ่มมีการประพจน์ไม่ดีไม่งามเกิดขึ้นในหมู่ภิกษุทำให้สังคมนินทา เป็นผลให้เกิดความไม่ติงามแก่คณะสงฆ์ และที่สำคัญภิกษุกับสตรีบางคนลุแก่อำนาจกิเลสไปประพจน์เสียหายเป็นอันตรายแก่การประพจน์พรหมจรรย์นำความเสียหายมาสู่พระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ตรัสชี้โทษที่เกิดจากการละเมิดแล้วตรัสห้ามไว้เป็นสิกขาบทให้ภิกษุถือปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน

หลักการปฏิบัติต่อสตรีของเมื่อจะศึกษาให้เป็นระบบมีปรากฏอยู่ในพระวินัยตอนภิกษุวิภังค์ หลักการปฏิบัติตัวนั้นเกิดจากการที่มีภิกษุปฏิบัติผิดเกิดความเสียหาย ความทราบถึง พระพุทธองค์ก็ตำหนิและบัญญัติเป็นสิกขาบทห้ามไม่ให้ภิกษุล่วงละเมิดเป็นอีกต่อไป เรื่องที่เกิดขึ้นเป็นกรณีศึกษาในประเด็นปัญหาหนึ่งในหลายปัญหาซึ่งภิกษุทั้งหลายพึงศึกษาและถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด

หลักการประพจน์ระหว่างภิกษุกับสตรีหลักการใหญ่ๆ นั้นมีปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรที่พระพุทธองค์รับสั่งก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ขณะที่ประทับที่สหายอยู่ระหว่างไม่สาละคุณ ป่าเมืองกุสินารานั้น ทรงเปิดโอกาสให้ภิกษุทั้งปวงที่มีความสงสัยได้ถูกถามข้อสงสัย จะได้ไม่ต้องไปเดือดร้อนใจภายหลังว่าไม่มีโอกาสถูกถาม พระอานนท์พุทธอนุชาได้กราบทูลถามแนวทางการปฏิบัติหลายข้อ แต่ละเรื่องมีอยู่ในมหาปรินิพพานสูตร แต่มีอยู่ข้อหนึ่งที่เป็นเรื่องสำคัญและถูกยกมากล่าวถึงอยู่เสมอคือ แนวทางการปฏิบัติตนต่อสตรี

พระอานนท์ทูลถามว่า “ข้าพระองค์ (ภิกษุทั้งปวง) จะพึงปฏิบัติต่อสตรีอย่างไร”

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “อย่าดู อานนท์”

พระอานนท์ทูลถามว่า “เมื่อจำเป็นต้องดูจะปฏิบัติอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า”

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “อย่าพูดด้วย”

พระอานนท์ทูลถามว่า “เมื่อจำเป็นต้องพูดจะปฏิบัติอย่างไร พระพุทธเจ้าข้า”

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “ต้องตั้งสติไว้”^{๗๓}

จะเห็นว่า ในพระสูตรนี้พระพุทธองค์ตรัสหลักการไว้กว้าง ไม่ได้กีดกันการพบปะ พูดคุย สนทนากับสตรี แต่จะทำอะไรต้องอยู่บนความเหมาะสมและความมีสติของภิกษุ เพื่อเป็นการเอื้อเพื่อแก่การประพจน์พรหมจรรย์ของภิกษุกับความรู้สึกรู้สึกของสังคมา

คำว่า มีสติหรือตั้งสตินี้ พระอรธกถาจารย์ได้อธิบายไว้ว่า “ภิกษุต้องตั้งสติทุกขณะจิต ห้ามพลังผัสสสติ ต้องควบคุมจิตไม่ให้คิดในทางที่จะก่อการระคาย ถ้าพูดกับสตรีอายุคราวแม่ก็ให้คิดว่าตนกำลังพูดอยู่กับโยมแม่ รู้สึกว่าเป็นพี่สาวน้องสาวในสตรีที่อยู่ในวัยที่เป็นพี่สาวน้องสาว รู้สึกว่าเป็นลูกสาวในสตรีที่อยู่ในวัยสาว”^{๗๔}

^{๗๓}ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๓ /๑๕๑.

^{๗๔}ที่.ม.อ. (ไทย) ๑๐/๒๐๓/๑๘๙-๑๙๐.

ความตอนนี้มีผู้อธิบายพุทธประสงค์ไว้ว่า “ต้องการจะสอนพระอานนท์ว่า ถ้าประโยชน์ที่จะต้องพุดคุยด้วยสามารถธรรมีกถาเป็นต้นมีแล้ว สติความระลึกอันท่านทั้งหลายพึงตั้งไว้ใกล้ ท่านทั้งหลายพึงตั้งใจอย่าให้แปรปรวนด้วยราคะกฤษณาคำ และอาการกาย วาจา ที่จะละเมิดความเป็นสมณะได้”^๓

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีหลักให้ปฏิบัติแต่ก็ปรากฏว่าปัญหาที่เกิดจากการปฏิบัติตนไม่เหมาะสมระหว่างสตรีกับภิกษุนี้มีอยู่อย่างมากมายในวินัย และที่ยกมาสดในพระปาฏิโมกข์ก็มีตั้งแต่อาบัติหนักไปจนถึงอาบัติเบา มีพระภิกษุและสตรีกระทำความผิดต่อกันมากมาย เป็นเครื่องแสดงว่าปัญหาการปฏิบัติตนไม่เหมาะสมระหว่างภิกษุกับสตรีมีมานานแล้ว

พระวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ดีแล้วนั้นจะเป็นเครื่องป้องกันหรือเป็นเกราะป้องกันความเสียหายอันจะเกิดจากการปฏิบัติตนไม่เหมาะสมระหว่างสตรีกับภิกษุด้วยดีเพื่อไม่ให้เกิดความเสียหาย ทรงวางโทษไว้ปรับสำหรับผู้ละเมิด โทษหนักบ้าง เบาบ้างตามสมควรแก่ความเสียหาย และพระธรรมวินัยที่ทรงบัญญัตินี้ (มูลบัญญัติ) พระภิกษุผู้ต้องอาบัติรูปแรกเรียกว่า “อาทิกัมมิกะ” ไม่ปรับอาบัติเพราะว่าขณะที่ทำความเสียหายนั้นยังไม่บัญญัติโทษของเธอว่าเป็นอาบัติ หากในกาลต่อมามีภิกษุทำความเสียหายลักษณะเดียวกันแต่เป็นคนละกรณีก็จะไม่เพิกถอน แต่จะทรงบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมใหม่ให้รัดกุม (อนุบัญญัติ) และให้ถือปฏิบัติโดยทั่วหน้ากัน ภิกษุรูปใดขึ้นละเมิดก็จะถูกปรับอาบัติตามสมควรแก่โทษที่ทรงบัญญัติไว้

เพื่อสะดวกแก่การศึกษาจึงขอแบ่งความประพฤติที่พระพุทธองค์ปรับอาบัติไว้เป็นหมวดหมู่ ดังนี้

(๑) สิกขาบทเกี่ยวกับการห้ามเสพเมถุน

เมื่อพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก ภิกษุมีจำนวนมากขึ้น เรื่องความประพฤติที่ไม่สมควรไม่เหมาะสมก็เกิดตามมาเป็นธรรมดาของคนหมู่มากที่ต้องมีทั้งคนดีและคนไม่ดี ก่อให้เกิดความเสื่อมในพระพุทธศาสนาอย่างมากมาย

การเสพเมถุนเป็นสิกขาบทที่หนึ่งในบรรดาปาราชิก ๔ ข้อ เกิดจากการปฏิบัติไม่เหมาะสมต่อสตรีของภิกษุนามว่าสุทิน ผู้เป็นบุตรของเศรษฐี ท่านบวชด้วยศรัทธา แต่เมื่อบวชแล้วไม่รู้ว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไร ต่อมามารดาบิดาขอร้องให้ท่านสึก ให้มาดูแลทรัพย์สมบัติ แต่ท่านไม่ยอมสึก เพื่อตัดความรำคาญท่านจึงเสพเมถุนกับภรรยาเก่าเพื่อให้มีทายาทไว้สืบสกุลตามคำบเร้าของมารดาบิดา การกระทำของท่านสร้างความมัวหมองแก่พระศาสนา ท่านเกิดร้อนใจในการกระทำของตน กรณีของ

^๓ คามฟูโณ. สังคมศาสนา สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์, (๒๐-๒๖ ส.ค. ๒๕๓๘), หน้า ๕๐.

ท่านนี้พระพุทธองค์ตำหนิโทษและบัญญัติเป็นสิกขาบทห้ามไว้ ความว่า “ก็ ภิกษุใดเสพเมถุนธรรม ภิกษุนั้นเป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้”^๔

ครั้นต่อมา พระภิกษุวัชชีบุตร ชาวกรุงเวสาลีได้เสพเมถุนกับลิงตัวเมีย โดยเข้าใจว่าพระ บัญญัติห้ามเฉพาะหญิงมนุษย์เท่านั้น ความทราบถึงพระพุทธเจ้า ทรงเรียกประชุมสงฆ์เพื่อชี้โทษ ทรง ถามได้ความแล้วทรงบัญญัติอนุบัญญัติให้ชัดเจนรัดกุมว่าห้ามเสพเมถุน แม้กับเดรัจฉาน ตัวเมีย

ครั้นต่อมาภิกษุวัชชีบุตรเกิดความเบื่อหน่าย มนสิการโดยไม่แยบคาย ไม่เปิดเผยความ ท้อแท้พากันเสพเมถุนธรรม ต่อมาพวกเธอตกยาก สำนึกตัวได้อยากกลับมาบวชอีก พระอานนท์จึงเข้า ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคปฏิเสทที่จะถอนสิกขาบทเพราะพวกวัชชีบุตรเป็นเหตุ จึงบัญญัติสิกขาบทให้รัดกุมใหม่ ความว่า “อนึ่ง ภิกษุใดถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาขีของภิกษุ ทั้งหลาย ไม่บอกคืนสิกขา ไม่เปิดเผยความท้อแท้ เสพเมถุนธรรมโดยที่สุดแม้กับสัตว์เดรัจฉานตัวเมีย ภิกษุนั้นเป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้”^๕

ภิกษุจะต้องปาราชิกก็ในหญิง ๓ จำพวกๆ พวกละ ๓ ทวาร คือ

(๑) ภิกษุเสพเมถุนธรรมกับหญิงมนุษย์ ๓ ทาง คือ ทวารหนัก ทวารเบา ปาก ต้องอาบัติ ปาราชิก

(๒) ภิกษุเสพเมถุนกับหญิงอมมนุษย์...กับสัตว์เดรัจฉานตัวเมีย ๓ ทางคือ ทวารหนัก ทวาร เบา ปาก ต้องอาบัติปาราชิก^๖

ภิกษุเสพเมถุนกับอุกโตพยัญชนกที่เป็นมนุษย์ ที่เป็นอมมนุษย์ ที่เป็นสัตว์เดรัจฉานตัวเมีย ๒ ทาง คือ ทวารหนักปาก ก็ต้องอาบัติปาราชิก

ภิกษุเสพเมถุนธรรมกับชายที่เป็นมนุษย์ อมนุษย์ เดรัจฉานตัวผู้ ๒ ทาง คือ ทวารหนัก ปากต้องปาราชิกเหมือนกัน^๗

กรณีที่ภิกษุลักหลับภิกษุที่กำลังหลับ เธอตื่นขึ้นยินดี ฟังให้สึกเสียทั้งสองรูป แต่หากเธอ ตื่นขึ้นแต่ไม่ยินดี ให้สึกเฉพาะภิกษุที่ทำผิด^๘

อย่างไรก็ตาม มีอยู่ ๖ กรณีที่ภิกษุไม่ต้องอาบัติ (อนาปัตตวาร) คือ

(๑) ภิกษุไม่รู้สึกตัว

(๒) ภิกษุไม่ยินดี

^๔วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙/๒๙.

^๕วิ.มหา. (ไทย)๑/๔๔/๓๒.

^๖วิ.มหา. (ไทย)๑/๕๖/๔๓.

^๗วิ.มหา. (ไทย)๑/๕๖/๔๓ - ๔๔.

^๘วิ.มหา. (ไทย)๑/๖๖/๕๒.

- (๓) ภิคุวิกลจริต
- (๔) ภิคุมีจิตฟุ้งซ่าน
- (๕) ภิคุกระสับกระส่ายเพราะเวทนา
- (๖) ภิคุต้นบัญญัติ^๙

การบัญญัติห้ามภิคุไม่ให้เสพเมถุนธรรม ก็เพราะต้องการแยกให้เห็นโทษของการครองบ้านเรือนและโทษของกามคุณ ให้แยกแยะระหว่างชีวิตบรรพชิตกับฆราวาสออกจากกัน ระหว่างผู้ที่ มกน้อยและมุ่งพ้นทุกข์คือพระนิพพานกับผู้ที่ยังหวังสุขด้วยการครองเรือน การมีครอบครัวอย่าง ฆราวาสนั้นเป็นเพศที่คับแคบเต็มไปด้วยภาระต่าง ๆ มากมาย การงดเว้นจากเมถุนธรรมหรือการมี ครอบครัว ทำให้เห็นว่าเพศบรรพชิตเป็นอุดมเพศสมควรแก่การสักการบูชาของมหาชน ดังจะเห็นได้จากคำตำหนิของพระพุทธเจ้าในกรณีของพระสุทิน ว่า

โมฆบุรุษ เธอสอดองคชาติเข้าปากอสรพิษร้ายเสียยิ่งคิกว่าสอดองคชาติเข้าองค์กำเนิดสตรี สอดองคชาติเข้าปากงูเห่าเสียยิ่งคิกว่าสอดองคชาติเข้าองค์กำเนิดสตรี สอดองคชาติเข้าหลุมถ่าน ไปยังดีเสียกว่าสอดองคชาติเข้าองค์กำเนิดสตรี เพราะอะไรเล่า เพราะผู้สอดองคชาติเข้าปากอสรพิษเป็นต้น ฟังถึงความตายหรือทุกข์ปางตายเพราะการกระทำนั้นเป็นเหตุ หลังจากตายแล้วก็ไม่ต้องไปบังเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ส่วนผู้สอดองคชาติเข้าองค์กำเนิดสตรี หลังจากตายแล้วต้องไปบังเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก^{๑๐}

และคำตำหนิเมื่อภิคุวัชชีบุตรเสพเมถุนกับนางลิงเพิ่มเติมว่า

โมฆบุรุษ ในการที่เธอเสพอสัทธิธรรมซึ่งเป็นประเวณีของชาวบ้าน มารยาทของคนชั้นต่ำ กิริยาชั่วหยาบ มีน้ำเป็นที่สุด เป็นกิจที่จะต้องทำในที่ลับ ต้องทำกันสองต่อสองนี้มีโทษหนัก

โมฆบุรุษ การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย ที่จริง กลับจะทำให้คนที่ไม่เลื่อมใสก็ไม่เลื่อมใสไปเลย คนที่เลื่อมใสอยู่แล้ว บางพวกก็จะกลายเป็นอื่น^{๑๑}

จะเห็นว่าคำตำหนิโทษในการที่ภิคุเสพเมถุนนั้นค่อนข้างรุนแรง สอดคล้องกับโทษปาราชิกที่ปรับไว้ให้ขาดจากความเป็นภิคุ ไม่สามารถกลับมาบวชได้อีก คล้ายกับตอลยอดด้วน ใบไม้ที่ขาดจากขั้ว และศิลาแต่แตกไม่สามารถสมานให้ติดได้อีก

(๒) ลิกขาบทเกี่ยวกับการห้ามถูกต้องร่างกายกับสตรี

^๙วิ.มหา. (ไทย)๑/๖๖/๕๓.

^{๑๐}วิ.มหา. (ไทย)๑/๓๙/๒๗.

^{๑๑}วิ.มหา. (ไทย)๑/๔๒/๓๑.

นอกจากการเสพเมถุนธรรมแล้ว พระพุทธองค์ก็ได้วางหลักการปฏิบัติต่อสตรีไว้อีกอย่างรัดกุมรอบคอบ โดยป้องกันช่องทางอันจะนำไปสู่ความประพฤติเสียหายระหว่างภิกษุกับสตรีเพศอย่างรัดกุม แม้แต่การถูกต้องร่างกายกันก็ห้ามไว้ใน กายสังสัคคสิกขาบท

ร่างกายสตรีและรวมไปถึงสิ่งทีเนื่องด้วยกายของสตรีล้วนเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดยินดีของบุรุษทั้งนั้นทุกยุคทุกสมัย เพื่อป้องกันความเสียหายจึงมีการห้ามภิกษุจับต้องกายหญิงด้วย

ความเสียหายที่เกิดจากการถูกต้องร่างกายของสตรีนี้เกิดจากการกระทำของพระอุทายี ผู้อยู่ในป่า วิหารของท่านสวयงามร്മรีนนำดูน่าชม ห้องกลางมีระเบียบรอบด้าน จัดเตียง ตั้ง พูกหมอนไว้เรียบร้อย วันหนึ่งพราหมณ์คนหนึ่งได้พานางพราหมณ์ผู้เป็นภรรยามาเที่ยวชมวิหารของท่าน พระอุทายีเดินไปเปิดปิดหน้าต่างบางส่วน เวียนรอบห้องแล้วย้อนมาทางหลัง ได้จับต้องอวัยวะน้อยใหญ่ของนางพราหมณ์เข้า พอกลับไปพราหมณ์ได้กล่าวชมท่านพระอุทายีไม่ขาดปาก

ฝ่ายนางพราหมณ์ไม่พอใจท่านจึงเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นแก่พราหมณ์ฟัง ทำให้พราหมณ์ ไม่พอใจเป็นอย่างมากตำหนิประนามและโพนทะนาท่านเป็นการเสียหายมากมาย ความทราบกันทั่วไป

ภิกษุทั้งหลายได้ยินก็พากันตำหนิพระอุทายี เข้าไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงตำหนิท่าน ตรัสโทษแห่งความเป็นคนเลี้ยยกและคุณแห่งการปรารภความเพียร แล้วทรงแสดง ธรรมีกถาแก่ภิกษุทั้งหลายให้เหมาะสมกับเรื่องนั้นแล้ว จึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดง ความว่า “ก็ ภิกษุใดถูกราคะครอบงำแล้ว มีจิตแปรปรวน ถูกต้องกายกับมาตุคาม คือ จับมือ จับช่องผมหรือลูกลมอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่ง เป็นสังฆาติเสส”^{๑๒}

อาบัติข้อนี้เป็น “สจิตตะกะ” คือ เป็นอาบัติที่ต้องโดยมีสมุฏฐานคือเจตนา คือ ต้องจงใจจึงจะต้องอาบัตินั้น แต่จะไม่ใช่อาบัติสำหรับภิกษุผู้ไม่แก้งถูกต้องร่างกายของสตรี หรือแม้แต่พลาดไปต้องแต่ถ้าไม่ยินดีก็ไม่ต้องอาบัติ เช่น การหลีกผู้หนึ่งแล้วไปถูกต้องอีกผู้หนึ่ง แม้แต่การถูกต้องด้วยความเผลอตัว เช่น หญิงมาถูกต้องภิกษุเข้า ภิกษุผล็อกออกทันที หรือแม้แต่ถูกต้องแล้วแต่ไม่รู้ตัว เช่น คนเบียดกันมาก ภิกษุถูกหญิงถูกต้องตัวก่อน แต่ไม่ยินดีในการถูกต้องนั้น อาการเหล่านั้นไม่เป็นอาบัติ (อนาบัติ) เพราะไม่มีจิตกำหนัดยินดี^{๑๓}

การถูกต้องร่างกายของสตรีนี้ทำให้พรหมจรรย์เศร้าหมองเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัดยินดี แม้แต่เสื้อผ้า เครื่องประดับหรือสิ่งของอันเป็นเครื่องใช้ของสตรีก็เป็นสิ่งที่ภิกษุไม่ควรจับต้องเพราะนับเป็นวัตถุอนามาส (ไม่ควรจับต้อง) ภิกษุจับต้องกายสตรีเป็นทั้งอาบัติและพรหมจรรย์ก็เศร้าหมอง

^{๑๒}วิ.มหา. (ไทย)๑/๒๗๐/๒๙๓.

^{๑๓}สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **วินัยมูข เถ่ม ๑.** (กรุงเทพมหานคร:มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๕๘.

อีกทั้งเสื้อผ้าและเครื่องประดับของสตรี ภิกษุไม่ควรแตะต้อง เพราะการแตะต้องสิ่งของเช่นนั้นทำให้ต้องอาบัติด้วยเป็นวัตถุนามาส

กายของสตรีที่เป็นที่ตั้งแห่งอาบัตินี้ นับเอาแม่สตรีที่เกิดในวันนั้น คือ ตั้งแต่เล็กจนแก่ ถ้าจับต้องด้วยจิตกำหนดปรับอาบัติสังฆาติเสส ถ้าเป็นของเนื่องด้วยกายปรับอาบัติทุกกฎ จับต้องสัตว์เดรัจฉานตัวเมียเป็นอนามาสปรับอาบัติทุกกฎ ถ้าสำคัญว่าหญิงว่าเป็นชายจับต้องกายด้วยความกำหนดปรับอาบัติถูกลัจจัย ถ้าถูกต้องกายเพราะจำเป็น เช่น หญิงมาถูกต้อง หรือต่างคนต่างถูกต้องกันในเวลาฉุกเฉินทุก ภิกษุไม่มีความกำหนดและหึงไม่ได้พยายามรับสัมผัส ไม่ปรับอาบัติ^{๑๔}

ในวินิตวัตถุ คือ เรื่องที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวินิจฉัยแล้ว มีหลายกรณีที่ปรับเป็นอาบัติอื่น สรุปได้ดังนี้

(๑) ภิกษุจับต้องมารดาด้วยความรักฉันแม่ลูก, จับต้องลูกสาวด้วยความรักฉันพ่อลูก, จับต้องภรรยาด้วยความรักฉันน้องสาว, จับต้องกายเดรัจฉานตัวเมีย, จับต้องตุ๊กตาไม้, มีความกำหนดเขย่าสะพานไม้ที่ผู้หญิงเดินขึ้นไป, มีความกำหนดเขย่าต้นไม้ที่ผู้หญิงเดินขึ้นไป, ภิกษุมีความกำหนดโคลงเรือที่ผู้หญิงนั่ง, ภิกษุมีความกำหนดพยายามจับตัวสตรีแต่ไม่ได้ถูกต้องตัว กรณีทั้งหลายเหล่านี้ท่านปรับอาบัติทุกกฎ

(๒) ภิกษุถูกต้องกายกับนางยักษิณี, กับบัณฑิตสาว, กับกายสตรีที่ตายแล้ว, ภิกษุมีความกำหนดดึงเชือกที่ผู้หญิงจับไว้, มีความกำหนดใช้บาตรต้นสตรี กรณีเหล่านี้ท่านปรับเป็นอาบัติถูกลัจจัย

(๓) ภิกษุมีความกำหนดถูกต้องกายหญิงที่เป็นภรรยาเก่า, ถูกต้องกายของหญิงที่นอนหลับ, ภิกษุพบผู้หญิงเดินสวนทางมาที่มีความกำหนดจึงกระทบไหล่, ภิกษุมีความกำหนดยกเท้าไปถูกต้องสตรีที่กำลังไหว้ กรณีเหล่านี้ท่านปรับเป็นอาบัติสังฆาติเสส

(๔) ส่วนกรณีที่มีผู้หญิงจำนวนมากจับแขนต่อๆ กัน โอบภิกษุแล้วพาไป กรณีนี้ไม่ต้องอาบัติ^{๑๕}

อย่างไรก็ตาม มีอยู่ ๘ กรณีที่ภิกษุไม่ต้องอาบัติ (อนาปัตตวาร) คือ

- (๑) ภิกษุไม่ตั้งใจ
- (๒) ภิกษุถูกต้องเพราะไม่มีสติ
- (๓) ภิกษุไม่รู้
- (๔) ภิกษุไม่ยินดี
- (๕) ภิกษุวิกลจริต
- (๖) ภิกษุมีจิตฟุ้งซ่าน

^{๑๔} มหามกุฏราชวิทยาลัย, วินัยวินิจฉัย, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๓.

^{๑๕} วิ.ม.หา. (ไทย)๑/๒๘๑/๓๐๙ - ๓๑๔.

(๗) ภิกษุกระสับกระส่ายเพราะเวทนา

(๘) ภิกษุต้นบัญญัติ^{๗๖}

(๙) สิกขาบทเกี่ยวกับการห้ามพูดกับสตรี

เกี่ยวกับการพูดกับสตรีหรือผู้หญิงนี้มีหลายสิกขาบท และมีการจำแนกเป็นการพูดในหลายลักษณะ จำแนกโดยละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑) การพูดเกี่ยวหญิง

ปัญหาการพูดเกี่ยวกับของภิกษุนี้ เป็นการกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุกับสตรีที่มีการพูดจาหรือสนทนาโต้ตอบกันในลักษณะพูดเกี่ยวเหมือนขรรวาสชายหนุ่มกับหญิงสาว เช่น การพูดชม พูดขอ พูดถาม พูดตำ พาดพิงไปถึงอวัยวะส่วนต่างๆ ของสตรี ซึ่งเป็นวาจาที่ไม่ควรพูด ถ้าภิกษุพูดกับสตรีผู้รู้ความหมายนั้นต้องอาบัติสังฆาทิเสส และสตรีในสิกขาบทนี้หมายเอาหญิงที่รู้เพียงสาแล้วขึ้นไป ซึ่งสามารถรู้ความหมายคำที่ภิกษุพูดได้

เรื่องราวอันเป็นความเสียหายเกิดขึ้นจากคามปฏิบัติไม่เหมาะสม ของพระอุทายี ท่านพาทหญิงทั้งหลายขมิวิหาร พูดชมบ้าง พูดติบ้าง พูดขอบ้าง อ้อนวอนบ้าง ถามบ้าง ถามซ้ำบ้าง บอกร้าง สอนบ้าง ตำบ้าง พาดพิงทวารหนักทวารเบาของหญิงเหล่านั้น

พวกหญิงที่ไม่กลัวบาปใจถึงมีความละอายมีความระมัดระวังใฝ่การศึกษาจึงพากันตำหนิ ประณามและโพทนาพฤติกรรมของท่านแล้วนำเรื่องไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอบถามทราบตามจริงแล้วทรงตำหนิ ว่าการกระทำอย่างนั้นมีได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใสหรือเพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นของคนที่ยังเลื่อมใสแล้ว จึงทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามมิให้ภิกษุพูดเกี่ยวสตรี ความว่า “ก็ ภิกษุใดถูกราคะครอบงำแล้ว มีจิตแปรปรวน พูดเกี่ยวมาตุคามด้วยวาจาชั่วหยาบ พาดพิงเมถุน เหมือนชายหนุ่มพูดเกี่ยวหญิงสาว เป็นสังฆาทิเสส”^{๗๗}

รายละเอียดในสิกขาบทนี้ กำหนดเอาการพูดมุ่งถึงอวัยวะที่เป็นทวารหนักทวารเบาในลักษณะชม ติ ขอ อ้อนวอน ถาม ย้อนถาม บอกร้าง ตำ จากนั้นได้แบ่งประเภทบุคคลที่ภิกษุพูดเกี่ยว คือ ถ้าเป็นสตรีรู้ว่าเป็นสตรี มีความกำหนัด พูดในลักษณะดังกล่าวต้องอาบัติสังฆาทิเสส ถ้าเข้าใจว่าเป็นบัณฑิต เป็นบุรุษ เป็นเดรัจฉานต้องอาบัติอุลลัจจัย ถ้าละเมียดผิดในบุคคล ๒ คน ก็ปรับอาบัติสังฆาทิเสส ๒ ตัว เป็นต้น แต่ถ้าเป็นพูดถึงอวัยวะเหนือรากลักขวัญ ใต้เขา ถึงแม้จะเป็นสตรีและมีจิตกำหนัดท่านให้ปรับเพียงอาบัติทุกกฏเท่านั้น^{๗๘}

^{๗๖}วิ.มหา. (ไทย)๑ /๒๘๐/๓๐๙.

^{๗๗}วิ.มหา. (ไทย)๑/๒๘๔/๓๑๖.

^{๗๘}พระโสภณคณาภรณ์(ระแบบ ฐิตญาโณ),วินัยปิฎกย่อ เล่ม ๑,พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐),หน้า ๓๑.

อย่างไรก็ตามแม้จะไม่เป็นอาบัติ แต่ก็เป็นการวาจาไม่เหมาะสมสำหรับผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เพราะหากผู้อื่นได้ยินก็จะทำให้เขาเสื่อมศรัทธาได้ไม่เป็นผลดีแก่ใครเลย

กรณีที่ภิกษุไม่ต้องอาบัติ (อนาปัตติวาร) มี ๕ คือ

- (๑) ภิกษุมุ่งอรรณมุงธรรม
- (๒) ภิกษุมุงธรรม
- (๓) ภิกษุมุงพร้าสอน
- (๔) ภิกษุวิกลจริต
- (๕) ภิกษุดันบัญญัติ^{๑๙}

๓.๒) การพูดให้หญิงบำเรอความใคร่ของตน

ปัญหาที่เกิดจากการพูดจาระหว่างพระภิกษุกับสตรีนั้นมีอีก ๒ สิกขาบท คือ สิกขาบทที่ว่าด้วยการห้ามมิให้ภิกษุพูดให้สตรีบำเรอความใคร่ของตน เช่น พูดว่าหญิงใดบำเรอผู้มีศีลธรรม การบำเรอของหญิงนั้นเป็นยอดแห่งการบำเรอทั้งปวง การพูดเช่นนี้เพื่อจะให้หญิงเข้าใจว่า การทำเช่นนั้นแก่ผู้ที่เป็นภิกษุจะได้เป็นบุญกุศล ภิกษุกระทำเช่นนี้ท่านปรับอาบัติสังฆาติเสสสำหรับผู้พูด เรื่องราวความเสียหายเกิดขึ้นจากพระอุทายีรูปเดิม

พระพุทธองค์ได้บัญญัติเป็นสิกขาบทไว้ ความว่า

“ก็ ภิกษุใด ถูกราคะครอบงำแล้ว มีจิตแปรปรวน กล่าวสรรเสริญการบำเรอความใคร่ของตนต่อหน้ามาตุคาม ด้วยคำที่พาดพิงเมถุนว่า “น้องหญิง หญิงใดบำเรอผู้ประพฤติพรหมจรรย์ผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมเช่นเราด้วยเมถุน การบำเรอนี้ของหญิงนั้นเป็นการบำเรอชั้นยอด” เป็นสังฆาติเสส”^{๒๐}

กรณีที่ภิกษุไม่ต้องอาบัติ คือ

- (๑) ภิกษุวิกลจริต
- (๒) ภิกษุดันบัญญัติ^{๒๑}

๓.๓) การชักสวาทให้ชายหญิงเป็นผัวเมียกัน

ความเสียหายที่เกิดจากการพูดคุยระหว่างสตรีกับบุรุษในพระไตรปิฎก อีกกรณีหนึ่ง คือ ปัญหาการชักสวาทให้ชายกับหญิงเป็นผัวเมียกัน

การชักสวาท คือ การพูดสวาทให้ชายเป็นสามีภรรยา กัน ซึ่งไม่ใช่หน้าที่ของภิกษุ คำว่า ชักสวาทนี้มีความหมายถึง การนำถ้อยคำหรือข่าวสาส์นของชายและหญิงจากฝ่ายหนึ่งไปบอกอีกฝ่าย

^{๑๙}วิ.ม.หา. (ไทย)๑/๒๘๗/๓๒๔.

^{๒๐}วิ.ม.หา. (ไทย)๑/๒๙๐/๓๓๐.

^{๒๑}วิ.ม.หา. (ไทย)๑/๒๙๔/๓๓๕.

หนึ่ง หรือจากทั้งสองฝ่ายให้รู้ถึงกัน เพื่อให้เขาสำเร็จความประสงค์ในทางเมถุนธรรม^{๒๒} และหมายเอาแม่ภิกษุที่ทำหน้าที่ชักสื่อโดยเข้าไปหาฝ่ายชายตามตามที่หญิงขอร้อง หรือเข้าไปหาฝ่ายหญิงตามที่ฝ่ายชายขอร้อง แล้วบอกความประสงค์แก่ชายหรือหญิง เพื่อให้เขาทั้งสองเป็นสามีภรรยา กัน เป็นชู้รักกัน โดยที่สุดบอกแม่แก่หญิงหาเงินในทางร่วมประเวณีเพื่อให้อยู่ร่วมกันกับชายชั่วคราว^{๒๓}

การกระทำเช่นนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตำหนิว่าไม่เหมาะ ทรงบัญญัติเป็นสิกขาบทห้ามไว้ ความว่า “ภิกษุใดถึงความเป็นผู้ชักสื่อ บอกความประสงค์ของบุรุษแก่สตรีก็ดี บอกความประสงค์ของสตรีแก่บุรุษก็ดีในความเป็นเมียในความเป็นชู้ก็ตาม เป็นสังฆาทิเสส”^{๒๔}

ส่วนที่เป็นอนุบัญญัติ ความว่า “ภิกษุใดถึงความเป็นผู้ชักสื่อบอกความประสงค์ของบุรุษก็ดี บอกความประสงค์ของสตรีก็ดี ในความเป็นเมียก็ตาม ในความเป็นชู้ก็ตาม โดยที่สุดแม่บอกแก่หญิงแพศยา (โสเภณี) อันจะพึงอยู่ร่วมกันชั่วคราว เป็นสังฆาทิเสส”^{๒๕}

กรณีที่ภิกษุไม่ต้องอาบัติ คือ

(๑) ภิกษุไปด้วยกิจของสงฆ์ ของเจตีย์ หรือของภิกษุผู้อาพาธ

(๒) ภิกษุวิกลจริต

(๓) ภิกษุตันบัญญัติ^{๒๖}

(๔) สิกขาบทเกี่ยวกับการห้ามนั่ง-นอนในที่ลับ

ในการนั่งหรือนอนในที่ใกล้เคียงกับสตรีนั้นมีสิกขาบทที่เกี่ยวข้องหลายสิกขาบท จำแนกโดยละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑) การห้ามนั่ง-นอนในที่ลับหู-ลับตา

พระธรรมวินัยที่ว่าด้วยการนั่ง-นอนในที่ลับตาของภิกษุนี้ หากภิกษุละเมิดปรับอาบัติอนินยต ซึ่งเป็นอาบัติที่ปรับโทษไว้ไม่แน่นอน อนินยตนี้มี ๒ ข้อ โดยมีอธิบายว่า สิกขาบทที่เรียกว่าอนินยตนี้ไม่เหมือนกับสิกขาบทอื่นๆ ที่มีการระบุโทษไว้อย่างชัดเจน ส่วนอนินยตนี้ไม่ระบุโทษไว้แน่นอนแล้วแต่ผู้นั้นจะล่วงละเมิดอย่างไรน จึงปรับอาบัติได้ เท่าที่วางไว้นั้นก็เพื่อจักเป็นคู่มือของพระวินัยธรจะพึงหยิบยกขึ้นพิจารณาเพื่อวินิจฉัยตัดสินอนุวาทาธิกรณ์(การกล่าวโทษกันด้วยอาบัติ) อันไม่แน่นอน ซึ่งเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระภิกษุกับสตรี แล้วจึงปรับอาบัติภายหลัง

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์. (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, หน้า ๕๕.

^{๒๓} วิ.มหา. (ไทย)๑/๔๒๗/๕๖๗.

^{๒๔} วิ.มหา. (ไทย)๑/๔๒๕/๕๖๓.

^{๒๕} วิ.มหา. (ไทย)๑/๔๒๖/๕๖๕.

^{๒๖} วิ.มหา. (ไทย)๑/๓๔๐/๓๗๕. สิกขาบทที่ว่าด้วยการห้ามการชักสื่อ (มุลบัญญัติ) นี้อยู่ใน สังฆาทิเสส สิกขาบทที่ ๕ โดยภิกษุที่เป็นอาทิกัมมิกะก็คือพระอุทายีรูปเดิม

เรื่องราวความเสียหายที่เป็นเหตุให้ทรงบัญญัติอนียตนี้ก็เพราะความประพฤติเสียหายของ พระอุทายี ที่ไปนั่งในที่ลับตากับหญิงสาวสองต่อสอง สนทนากันบ้าง กล่าวธรรมกันบ้าง ขณะนั้น นาง วิสาขาได้รับเชิญไปสู่ตระกูลนั้น เห็นเข้า นางจึงทักท้วงว่าเป็นการไม่สมควรไม่เหมาะสม ท่านพระอุทายีก็ไม่เอื้อเฟื้อ ไม่เชื่อฟัง ความทราบถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์จึงตรัสประชุมสงฆ์ ทรงไตร่สวน ได้ความตามจริงแล้วทรงตำหนิและทรงบัญญัติสิกขาบท ความว่า

ภิกษุใดนั้นบนอาสนะที่กำลังในที่ลับพอจะทำการได้กับมาตุคามสองต่อสอง อุบาสิกา ผู้มี วาจาพอเชื่อถือได้ได้เห็นภิกษุหนึ่งกับมาตุคามนั้นแล้วกล่าวโทษด้วยอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดา อาบัติทั้ง ๓ อย่างคือ ปาราชิก สังฆาทิเสส หรือ ปาจิตตีย์ ภิกษุนั้นยอมรับการนั่ง ฟังถูกปรับด้วย อาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาอาบัติ ๓ อย่าง คือ ปาราชิก สังฆาทิเสส หรือปาจิตตีย์ อีกอย่าง หนึ่ง อุบาสิกาผู้มีวาจาเชื่อถือได้นั้น กล่าวโทษด้วยอาบัติใด ภิกษุนั้นฟังถูกปรับด้วยอาบัตินั้น”^{๓๐}

คำว่า “ที่ลับตา” หมายถึง สถานที่ซึ่งเมื่อบุคคลขยิบตา ยกคิ้วหรือผงกศรีษะขึ้น ใคร ๆ ก็ ไม่สามารถแลเห็นได้ คือ เป็นสถานที่แจ้งซึ่งมีที่ปกปิดกำบัง เช่น สถานที่มีฝาเรือนกันด้วยฝาไม้ หรือตึกเรือนบ้านช่อง ที่ก่อด้วยอิฐถือปูน มีกำแพง เป็นต้น รวมทั้งสถานที่อันมีวัตถุเป็นเครื่อง ปิดบังและเห็นไม่ได้ อันบุคคลไม่อาจเห็นด้วยตา^{๓๑}

ส่วนพระวินัยที่ว่าด้วยการห้ามมิให้นั่งในที่ลับนั้นก็มีนัยคล้ายกับการห้ามนั่งในที่ลับตา ที่ ลับหู หมายถึง ที่ซึ่งไม่ได้ปกปิดหรือกำบัง และผู้อื่นที่อยู่ไกลจะฟังถ้อยคำหรือเรื่องราวที่พูดกันนั้น ไม่ได้ยิน ซึ่งเป็นที่ไม่อาจจะทำมิดีมิร้ายได้ แต่พอจะพูดเกี่ยวข้องกับวาจาชั่วหยาบหรือวาจาไม่ เหมาะสมกับฐานะของตนได้ ภิกษุผู้เป็นต้นบัญญัติในสิกขาบทนี้ก็คือพระอุทายี ซึ่งพระองค์ได้บัญญัติ สิกขาบทไว้ ความว่า

ก็ สถานที่มีเข่าอาสนะ (ที่นั่ง, ที่นอน) ไม่พอจะทำการได้ แต่เป็นสถานที่พอจะพูดเกี่ยวข้องกับ วาจาชั่วหยาบได้ ก็ภิกษุใดนั้นบนอาสนะเช่นนั้นในที่ลับ (หู) กับสตรีสองต่อสอง อุบาสิกาผู้มี วาจาเชื่อถือได้ได้เห็นภิกษุหนึ่งกับสตรีนั้นแล้ว กล่าวโทษด้วยอาบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดา อาบัติ ๒ อย่าง คือ สังฆาทิเสสหรือปาจิตตีย์ ภิกษุยอมรับการนั่ง ฟังถูกปรับด้วยอาบัติอย่างใด อย่างหนึ่ง บรรดาอาบัติ ๒ อย่าง คือ สังฆาทิเสส หรือ ปาจิตตีย์ อีกอย่างหนึ่ง อุบาสิกาผู้มีวาจา เชื่อถือได้นั้นกล่าวโทษด้วยอาบัติใด ภิกษุนั้นฟังถูกปรับด้วยอาบัตินั้น อาบัตินี้ชื่อว่า อนียต”^{๓๒}

^{๓๐}วิ.ม.พ. (ไทย)๑/๔๔๔/๔๗๔ - ๔๗๕.

^{๓๑}ความในข้อนี้อยู่ใน อนียต สิกขาบทที่ ๑

^{๓๒}วิ.ม.พ. (ไทย)๑/๔๕๓/๔๘๐. ความข้อนี้อยู่ใน อนียต สิกขาบทที่ ๒

๔.๒) การห้ามนั่ง-นอนด้วยอาการอื่นๆ

นอกจากพระพุทธองค์ห้ามการนั่ง-นอนในที่ลับตาแล้วยังทรงห้ามการนั่ง-นอนที่ไม่เหมาะสมอื่น ๆ อีก ๕ กรณี คือ

(๑) การนั่งแทรกแซงในตระกูลที่มี ๒ คน

ปาจิตตีย์กัณฑ์ อเจลกวรรค สิกขาบทที่ ๓ ความว่า “ก็ ภิกษุใด เข้าไปแทรกแซง ในตระกูลที่มีคน ๒ คน ต้องปาจิตตีย์”^{๓๒}

(๒) การนั่งบนอาสนะที่กำลังในที่ลับกับมาตุคาม

ปาจิตตีย์กัณฑ์ อเจลกวรรค สิกขาบทที่ ๔ ความว่า “ก็ภิกษุใด นั่งบนอาสนะที่กำลังในที่ลับกับมาตุคาม ต้องปาจิตตีย์”^{๓๓}

(๓) การนั่งในที่ลับกับมาตุคามสองต่อสอง

ปาจิตตีย์กัณฑ์ อเจลกวรรค สิกขาบทที่ ๕ ความว่า “ก็ ภิกษุใด นั่งในที่ลับกับมาตุคามสองต่อสอง ต้องปาจิตตีย์”^{๓๔}

(๔) การนอนร่วมกันกับมาตุคาม

ปาจิตตีย์กัณฑ์ มุสาวาทวรรค สิกขาบทที่ ๖ ความว่า “ก็ ภิกษุใดนอนร่วมกันกับมาตุคาม ต้องปาจิตตีย์”^{๓๕}

การที่ทรงห้ามภิกษุอย่างมากมายหลายประเด็นนี้เป็นการป้องกันความเสียหายอันจะเกิดมีจากความไม่รอบคอบ

อย่างไรก็ตามในความเอื้ออาทรที่ภิกษุมีต่อชาวบ้านที่เป็นฆราวาส (ผู้หญิง) ทั่วไปนั้น เป็นสิ่งที่ดีงาม แต่ในขณะเดียวกัน ภิกษุก็ต้องคำนึงถึงสถานภาพของตนเองว่าเป็นบรรพชิต มีความแตกต่างจากผู้ครองเรือนในด้านการดำเนินชีวิต และมุ่งปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์

อย่างไรก็ตาม ในบางกรณีภิกษุก็มีความเมตตาต่อชาวบ้านและหวังแก้กุลชาวบ้านจนเสี่ยงต่อความเสียหายอันจะเกิดขึ้นแก่เพศพรหมจรรย์ของตน ทำให้พระพุทธองค์ต้องทรงห้ามปรามและบัญญัติพระวินัยขึ้นมาป้องกันไม่ให้เกิดความเสียหายในภายหลัง เช่น กรณีของพระอนุรุทธเถระ เป็นต้น

^{๓๒}วิ.มหา. (ไทย)๒/๒๘๐/๔๒๘.

^{๓๓}วิ.มหา. (ไทย)๒/๒๘๕/๔๓๒.

^{๓๔}วิ.มหา. (ไทย)๒/๒๙๐/๔๓๕.

^{๓๕}วิ.มหา. (ไทย)๒/๕๙/๒๔๓.

ในบางครั้งแม้จะมั่นใจว่าภิกษุจะไม่กระทำความเสียหาย แต่เพื่อความรอบคอบและให้ความสำคัญกับความรู้สึกของสังคม พระพุทธองค์ก็จะบัญญัติห้ามไว้ ทั้งนี้ก็คงเพราะเพื่อรักษาศรัทธาของคนที่ศรัทธาอยู่แล้วและเป็นการทำให้คนที่ยังไม่ศรัทธาหันมาศรัทธาในพระพุทธศาสนา

(๕) ลิกขาบทเกี่ยวกับการห้ามเดินทางร่วมกัน

การดำเนินชีวิตในแต่ละวันย่อมจะมีการเดินทางเข้ามาเกี่ยวข้องทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ ฝ่ายบรรพชิตการเดินทางเป็นเรื่องสำคัญทั้งนี้เพราะจะต้องเที่ยวจาริกไปยังคามนิคมต่าง ๆ เพื่อโปรดผู้คน การเดินทางจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ เมื่อมีคนจำนวนมากย่อมจะมีส่วนที่ไปทำความเสียหายเป็นธรรมดา

พระวินัยที่ว่าด้วยการเดินทางที่เหมาะสม พอสรุปได้ ๓ กรณี คือ

(๑) การชักชวนกันเดินทาง

ปาจิตตีย์กัณฑ์โอวาทวรรค ลิกขาบทที่ ๗ ความว่า “ก็ ภิกษุใดชักชวนกันเดินทางไกลร่วมกันกับภิกษุณี โดยที่สุตแม่สิ้นละแวกบ้านหนึ่ง ต้องปาจิตตีย์”^{๓๖}

(๒) การโดยสารโดยเรือ

ปาจิตตีย์กัณฑ์ โอวาทวรรค ลิกขาบทที่ ๘ ความว่า “ก็ ภิกษุใดชักชวนภิกษุณีโดยสารเรือลำเดียวกัน ไปทวนน้ำก็ตาม ไปตามน้ำ ก็ตาม ต้องปาจิตตีย์”^{๓๗} ในกาลต่อมาได้อนุญาตเฉพาะข้ามฟากเท่านั้น

(๓) การชักชวนสตรีเดินทางสายเดียวกัน

ปาจิตตีย์กัณฑ์ สัปตวรรค ลิกขาบทที่ ๗ ความว่า “ก็ ภิกษุใดชักชวนกันเดินทางไกลสายเดียวกันกับมาตุคาม โดยที่สุตแม่ชั่วละแวกบ้านหนึ่ง ต้องปาจิตตีย์”^{๓๘}

การชักชวนกันในลิกขาบทนี้ หมายถึงการที่ภิกษุและสตรีต่างฝ่ายต่างตกลงพร้อมใจชักชวนซึ่งกันและกันแล้วเดินทางร่วมกันไปในทางสายเดียวกัน ถือว่าผิดเพราะดูไม่งาม ขณะที่ภิกษุทำการชักชวนต้องอาบัติทุกกฏ ขณะเดินทางไปผ่านหมู่บ้านแม่สิ้นระยะหมู่บ้านหนึ่งต้องปาจิตตีย์ ทุก ๆ หมู่บ้านที่ผ่านไปนั้น

ระยะทางที่ผ่านไปในที่นี้กำหนดเอา “ชั่วโก่บดินตก” เป็นระยะทางที่ปรับอาบัติ ส่วนในป่าที่ไม่มีหมู่บ้านต้องอาบัติในทุก ๆ ระยะกึ่งโยชน์ (๘ ก.ม.)

ลิกขาบทนี้ปรับอาบัติทุกกฏแก่ภิกษุที่ชักชวนนางยักษิ์ หญิงเปรต บัณเฑาะก์ หรือสัตว์เดรัจฉานตัวเมียที่มีร่างกายคล้ายมนุษย์ โดยที่สุตแม่สิ้นระยะทางบ้านหนึ่งต้องอาบัติทุกกฏ^{๓๙}

^{๓๖} วิ.มหา. (ไทย)๒/๑๘๐/๓๔๘.

^{๓๗} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๘๖/๓๕๓.

^{๓๘} วิ.มหา. (ไทย)๒/๔๑๓/๕๒๒.

ส่วนการเดินทางที่ไม่เป็นอาบัตินั้น คือ กรณีที่ภิกษุไม่ได้ชักชวนสตรี แต่สตรีเป็นผู้ชักชวนไป ภิกษุไม่ได้ชักชวนไม่เป็นอาบัติ ภิกษุไปผิดวันผิดเวลา มีอันตราย ภิกษุวิกลจริต ภิกษุที่เป็นต้นบัญญัติ เหล่านี้ไม่ต้องอาบัติ^{๔๐}

การเดินทางไปร่วมระหว่างภิกษุกับสตรีนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระประสงค์ว่า ไม่ต้องการให้ภิกษุเดินทางด้วยกับภิกษุหญิงเท่านั้น เพราะว่าการอยู่ใกล้ชิดกับสตรีอาจทำให้เปลืองใจ ทำความเสียหายได้ ที่สำคัญเมื่อเดินทางร่วมกันมีความใกล้ชิดกันก็จะเป็นที่จับตาของสังคมทำให้ได้รับคำครหานินทาต่าง ๆ นานา เหมือนกับภิกษุผู้เป็นต้นบัญญัติซึ่งเดินทางกับภรรยาของบุรุษผู้หนึ่ง อันทำให้บุรุษนั้นเข้าใจว่าภิกษุนั้นเป็นชู้กับภรรยาตน จนถึงขั้นทำร้ายร่างกายกัน ถ้ามีผู้ชายมาไปเป็นเพื่อนอีกหนึ่งคนก็สามารถเดินทางร่วมกันได้ แต่ถ้าไม่มีผู้ชายเลย แม้จะมีผู้หญิงเป็นร้อยคนมาเป็นเพื่อนร่วมเดินทางก็เป็นอาบัติ ภิกษุอย่าได้เดินทางร่วมเป็นอันขาด เพราะจะถูกปรับอาบัติตามที่กล่าวมาแล้ว

(๖) ลิกขาบทเกี่ยวข้องกับบุคคลและสถานที่โศจร

สมัยพุทธกาล เรื่องของบุคคลและสถานที่อันไม่สมควรแก่ภิกษุที่จะคบหาสัมพันธ์กันหรือเที่ยวไปนั้นมีมากมาย เช่น สำนักของหญิงแพศยา เป็นต้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามไม่ให้ภิกษุเที่ยวเข้าไปในสถานที่และคบหาสัมพันธ์กับบุคคลที่ไม่สมควร ถึงแม้จะเป็นภิกษุเลวทรามก็ดีหรือจะเป็นภิกษุผู้มีธรรมอันไม่กำเร็บก็ดี (พระอรียบุคคล) เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นว่าบุคคลหรือสถานที่ที่ไม่เหมาะสมกับความเป็นสมณะแล้วก็ไม่ควรที่จะไปมาหาสู่ หรือติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลหรือสถานที่เหล่านั้น เพราะจะทำให้ถูกครหานินทา ถูกระแวง ถูกรังเกียจและสงสัยว่าจะเป็นภิกษุผู้มีความปรารถนาลามก ทั้งจากชาวบ้านและจากเพื่อน สพรหมจารีด้วยกัน

คำว่า “อโศจร” หมายถึง บุคคลและสถานที่อันภิกษุในพระพุทธศาสนาไม่ควรไปมาหาสู่หรือติดต่อสัมพันธ์ด้วย ได้แก่ สำนักหญิงแพศยา สำนักหญิงหม้าย สำนักสาวเทื้อ สำนักบัณฑิตสาวก็สำนักนางภิกษุณี ร้านสุรา และอยู่คลุกคลีกับคฤหัสถ์อันเป็นการกระทำที่ไม่สมควร

อนึ่ง มีตระกูลบางตระกูลไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส ไม่เป็นที่ควรจะไปจะมา มักด่า มักบริภาษ คอยมุ่งแต่ความเสื่อมความพินาศ มุ่งแต่สิ่งไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูล มุ่งความไม่สบายใจ มุ่งความไม่หมดจดจากกิเลสแก่พวกภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกและอุบาสิกา ภิกษุคบหาเข้า เข้าไปหาบ่อย ๆ หรือติดต่อสัมพันธ์ด้วยกับตระกูลเห็นปานนั้นนี้เรียกว่า “อโศจร”^{๔๑}

^{๓๙}วิ.ม.หา. (ไทย)๒/๔๑๔/๕๒๒ - ๕๒๓.

^{๔๐}วิ.ม.หา. (ไทย)๒/๔๑๔/๕๒๓-๕๒๔.

^{๔๑}อภ.วิ. (ไทย)๒/๖๐๔/๓๔๓.

อีกอย่างหนึ่ง ภิคุเข้าไปสู่ระแวกบ้าน ร้านตลาด เดินไปตามถนนบ้าง เป็นผู้ไม่สำรวจ กิริยาให้เหมาะสมกับความเป็นสมณะเดินไป คือ เดินมองดูข้าง มองดูม้า มองดูรถ มองดูคนเดินเท้า มองดูสตรี มองดูบุรุษ มองดูเด็กผู้ชาย มองดูเด็กผู้หญิง มองมองดูร้านตลาด มองดูमुखเรือน มองดูข้างบน มองดูข้างล่าง มองดูทิศน้อยทิศใหญ่เดินไปแม้เช่นนี้ก็เรียกว่า “อโคจร”

อีกประการหนึ่ง ภิคุบางพวก สมณพราหมณ์บางพวก พอฉันอาหารที่เขาถวายให้ด้วย ศรัทธาแล้ว ขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลธรรม คือ การฟ้อน การขับ การประโคม มหรสพ มีการรำเป็นต้น การเล่นนิยาย การแข่งม้า ชนกระเปือ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ ชนนกกระทา รำ กระบี่กระบอง ชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพล การจัดกระบวนทัพ กองทัพ สมณพราหมณ์ บางพวกขวนขวายดูการเล่นอันเป็นข้าศึกแก่กุศลธรรมเห็นปานนี้ แม้เช่นนี้ ก็เรียกว่า “อโคจร”^{๔๒}

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสห้ามเรื่องบุคคลและสถานที่ดังกล่าวมานี้ เพื่อเป็นการป้องกัน ไม่ให้ความสัมพันธ์ของภิคุกับด้วยบุคคลและสถานที่เป็นไปในทางที่จะเกิดความเสื่อมเสีย และเพื่อ เป็นการป้องกันไม่ให้มารคือกิเลสได้ช่อง ได้อารมณ์ คือ กามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันน่าปรารถนา พอใจ ชอบใจ รักใคร่ ประกอบด้วยกาม เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด สิ่ง เหล่านี้ถือว่าเป็นอโคจรของภิคุทั้งหลาย

ในสถานที่บางแห่งกับบุคคลบางคนนั้น เป็นที่อโคจรไม่สมควรแก่ภิคุ สามเณร ที่จะเข้าไป เทียว ติดต่อดูสัมพันธ์กิจด้วยโดยความไม่จำเป็นหรือแวะเข้าไปนั่งฉันเครื่องดื่ม หรือซื้อของใช้ เพราะ อาจถูกมองไปในแง่ลบยังเป็นเป้าสายตาของชาวไทยและชาวต่างชาติ เป็นที่ดูหมิ่นดูแคลนของคน ที่นับถือศาสนาอื่นด้วย

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาเฉพาะสิกขาบทเหล่านี้อาจจะทำให้เห็นว่ามิใช่ห้ามมากมาย เกินไปปฏิบัติได้ยาก แต่เมื่อมองดูอย่างพิจารณาแล้วจะเห็นว่า พระธรรมวินัยได้เปิดโอกาสให้ พระภิคุกับฆราวาสที่เป็นบุรุษและสตรีมีความสัมพันธ์กันในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาช้านาน ตั้งแต่สมัยเริ่มต้นแห่งพุทธกาลแล้ว ดังจะเห็นได้จากความสัมพันธ์กับท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีและนาง วิสาขา มหาอุบาสิกา ความสัมพันธ์นี้มีมูลเหตุมาจากพระธรรมวินัยอันเป็นพุทธบัญญัติและความ จำเป็นต่อการดำเนินชีวิต

ในสมัยพุทธกาล ภิคุต้องออกเผยแผ่พระพุทธานุศาสน์และพยายามเข้าถึงประชาชนเพื่อ ถูโอกาสแสดงพระธรรมเทศนาสั่งสอน ต่อมาหลังสมัยพุทธกาล พระพุทธานุศาสน์ได้ตั้งมั่นแล้ว ใน ดินแดนต่าง ๆ มีวัดวาอารามและพิธีกรรมต่าง ๆ มากมาย ทำให้ภิคุยังมีความจำเป็นต้องใกล้ชิดกับ ประชาชนมากขึ้น จึงมีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องอยู่กับการดำรงชีวิตของฆราวาสในสถานที่ต่าง ๆ มากขึ้น เช่น ภิคุเป็นผู้ให้การสงเคราะห์อนุเคราะห์สั่งสอนธรรมะ หมอแผนโบราณ จิตแพทย์ ประกอบพิธีกรรม

^{๔๒} ชุ.ม. (ไทย)๒๙/๗๙๑/๔๕๖.

ต่าง ๆ ทางศาสนา ให้ความช่วยเหลือหรืออุปการะฆราวาสทั้งที่เป็นชายและสตรี (กรณีที่ภิกษุนำสตรีมาอุปการะสงฆ์ให้มีการศึกษา) และเป็นภิกษุนักพัฒนา เป็นต้น

บทบาทและหน้าที่ของภิกษุที่แสดงความสัมพันธ์ออกไปอย่างกว้างขวางดังกล่าวมานี้ ทำให้เกิดเรื่องวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ ดังที่ปรากฏเป็นข่าวในสื่อต่าง ๆ ของสังคมไทย โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาเถรวาท ส่วนมากเป็นปัญหาจากการแสดงความสัมพันธ์ที่ไม่เหมาะสม ไม่สอดคล้องกับพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ ในระยะ ๑๐ ปีที่ผ่านมา ปัญหาการปฏิบัติตัว ไม่เหมาะสมของภิกษุกับสตรียังปรากฏเป็นข่าวอยู่เป็นระยะๆ ทำให้เกิดความสับสนและความเบื่อหน่าย คลายศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายที่ได้รับรู้ ซึ่งปัญหาเหล่านี้ก็เกิดจากการประพฤติ ไม่เอื้อเพื่อพระธรรมวินัยเนื่องมาจากความไม่รู้และความไม่หนักแน่นในพระศาสนานั่นเอง

ความจริงแล้วหากภิกษุยึดมั่นในคำสอนของพระพุทธเจ้าการปฏิบัติตนอย่างไม่เหมาะสมระหว่างสตรีกับภิกษุจะไม่เกิดขึ้น แต่ปัญหาทั้งหลายที่เกิดขึ้นเป็นเพราะไม่ปฏิบัติตามแนวทาง พระพุทธองค์ตรัสไว้

หลักการเกี่ยวกับการปฏิบัติตนต่อสตรีนี้ พระอานนทเถาถามเพื่อเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติสำหรับภิกษุทั้งปวง ในข้อนี้มีได้หมายความว่า เป็นการดูหมิ่นสตรีอย่างที่หลายคนเข้าใจ เพราะต้องเข้าใจว่าการประพฤติพรหมจรรย์มีสิ่งหนึ่งที่ต้องยึดปฏิบัติอย่างเข้มงวด คือ การงดเว้นเมถุนธรรม บุรุษหรือสตรีที่ต้องการประพฤติพรหมจรรย์ก็ต้องระวังมิให้เข้าไปเกี่ยวข้องกับเพศตรงข้ามทั้งนั้น คำว่า เกี่ยวข้องในที่นี้ หมายถึง ไม่เพียงคลุกคลีจนเกินพอดีหรือเกินงาม เพราะว่าจะทำให้พรหมจรรย์มัวหมองจิตใจหมกมุ่นมัวเมาและอาจถึงขั้นทำพรหมจรรย์ให้เสียไปก็เป็นได้ ที่สำคัญจะทำให้เพื่อผู้ร่วมประพฤติพรหมจรรย์ระแวงสงสัยในความบริสุทธิ์ของตนอีกด้วย ดังนั้น เมื่อบวชเข้ามาแล้ว ก็พึงปลีกตนห่างเพศตรงข้ามให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ถ้ามีเหตุจำเป็นด้วยก็ให้มีสติ อย่าได้ประมาท^{๔๓} การปฏิบัติเช่นนี้แม้ในฝ่ายสตรีผู้มุ่งรักษาเพศพรหมจรรย์ก็ต้องยึดถือไปปฏิบัติเช่นกัน

แต่เนื่องจากปัจจุบันการจะหลีกเลี่ยงไม่พบปะกับสตรีนั้นเป็นไปได้ยากแล้ว วิธีการ อย่างหนึ่งที่จะช่วยให้สามารถรักษาเพศพรหมจรรย์ได้ตลอดคือ หลักการวางใจในบรรดาสตรีที่เข้ามาเกี่ยวข้อง

ในภราทวาสุตตรมีข้อความที่เป็นหลักสำหรับปฏิบัติต่อสตรีสอดคล้องกับความที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เป็นคำสนทนาระหว่างพระปิณฑิลภการทวาชะผู้พักอยู่ ณ พระวิหารโฆสิตารามในเมืองโกสัมพี กับพระเจ้าอุเทน โดยวันหนึ่งพระเจ้าอุเทนเสด็จไปสนทนาธรรมด้วย พระราชาตรัสถามว่า

^{๔๓} เสฐียรพงษ์วรรณปก, วาระสุดท้ายของพระพุทธองค์, (กรุงเทพมหานคร: พินิจศพรินดี ตั้ง เซนเตอร์, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๑.

“เพราะเหตุไร ภิกษุหนุ่ม ๆ ผู้มีผมดำสนิทยังไม่หมดคามราคะจึงบวชอยู่ได้นาน หรือบวชอยู่ได้ตลอดชีวิต”

พระปิณฑโกลการทวาชะ ตอบว่า “ขอถวายพระพร พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอเห็นสตรีมีอายุคราวแม่จงตั้งจิตว่า หญิงนี้เป็นแม่ของตน, เธอเห็นสตรีมีอายุคราวพี่สาวหรือน้องสาว จงตั้งจิตว่า หญิงนี้เป็นพี่สาวหรือน้องสาวของเรา, เธอเห็นสตรีมีอายุคราวลูก จงตั้งจิตว่า หญิงนี้เป็นลูกสาวของเรา ด้วยความคิดอย่างนี้แล เป็นเหตุให้ภิกษุหนุ่ม ๆ เหล่านี้รักษาพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์อยู่ได้นาน หรืออยู่ได้จนตลอดชีวิต”^{๔๔}

ความในพระสูตรนี้ เป็นอุบายอย่างหนึ่งที่จะช่วยให้ภิกษุบรรเทาและกำหนดรู้ความกำหนดไม่ให้มาครอบงำจิตได้ ถ้าภิกษุหรือชาวบ้านได้หมั่นพิจารณาตามนี้ให้แจ่มแจ้งแล้วก็จะทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างตนกับสตรีก็จะเป็นไปด้วยความเกื้อกูลประสานประโยชน์เป็นไปเพื่อความเจริญในพระธรรมวินัยของทั้งสองฝ่าย

ปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ว่า การที่พระพุทธเจ้าบัญญัติพระวินัยและข้อปฏิบัติต่างๆ ไว้มากมายครบถ้วนแท้จริงแล้วทรงมีพระประสงค์หลักเพื่อจะอนุเคราะห์คน ๒ ฝ่าย คือ

(๑) เพื่ออนุเคราะห์แก่คฤหัสถ์

(๒) เพื่อเพื่อตัดรอนฝักฝ่ายของภิกษุผู้มีความปรารถนาชั่วร้าย^{๔๕}

จากการศึกษาภาพรวมของพระวินัยที่ว่าด้วยการปฏิบัติตนต่อสตรีของพระภิกษุจะเห็นว่า มีเนื้อหาค่อนข้างครอบคลุมมา เป็นการป้องกันความเสียหายแม้เล็กน้อยที่อาจจะเกิดขึ้นนับตั้งแต่การพบปะพูดคุยการเดินทางร่วมกัน การอยู่ในที่ลับด้วยกันการถูกต้องร่างกายจนถึงการเสพเมถุนฝ่ายสตรีซึ่งเป็นเพศที่อาจก่อให้เกิดความกำหนัดแก่ภิกษุก็บัญญัติข้อห้ามไว้แม้สตรีสตรีที่เกิดในวันนั้นและรวมถึงสตรีที่เป็นญาติเพื่อป้องกันความเข้าใจผิดของสังคมด้วย สตรีทุกหมู่เหล่าไม่ว่าอยู่ในวัยใดเป็นญาติหรือไม่ก็ตามมีร่างกายและของเนื่องด้วยกายเป็นที่กำหนดยินดีสำหรับบุรุษทั้งนั้น ยิ่งถ้าหากสังคมไม่ทราบความสัมพันธ์ส่วนตัวก็เป็นที่ตั้งแห่งคำครหานินทาได้เท่ากันดังนั้นการที่ทรงห้ามภิกษุเข้าไปพัวพันกับสตรีในทางที่ไม่เหมาะสมนั้นจึงเป็นการรอบที่สุด

วัตถุประสงค์ของการบัญญัติพระวินัยเพราะคำนึงถึงประโยชน์สุขของส่วนรวมและของผู้อื่น ประโยชน์สุขของส่วนรวมอย่างแรกคือ ความดำรงอยู่ด้วยดีของหมู่สงฆ์ที่เรียกว่า ภิกษุสงฆ์เพราะความมั่นคงของภิกษุสงฆ์และของพระศาสนานั้นส่วนหนึ่งต้องอาศัยศรัทธาของประชาชน และประโยชน์สุขสำคัญประการหนึ่งคือ ประโยชน์สุขของประชาชนหรือชาวบ้านผู้เสื่อมใสแล้วจะได้

^{๔๔} ส.สพ. (ไทย)๑๘/๑๒๗/๑๕๒ - ๑๕๕.

^{๔๕} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๔๓๖.

เลื่อมใสยิ่งขึ้น สมควรที่ภิกษุผู้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาและสตรีผู้เข้ามาใกล้ชิดพระศาสนาจะต้องช่วยกันรักษาและปฏิบัติเพื่อความเจริญมั่นคงแห่งพระธรรมวินัยสืบไป

๔.๓ พระปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออำนวยการศาสนาธรรม

คำว่า ธรรม หมายถึง หลักธรรมคำสอนทั้งหมด (นวัคส์ตฤสาสน์) ครบทั้งกระบวนการ คือ ปรียัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ (พหุสสุโต สุตธโร สุตสนนิจโย)^{๗๘} จึงเรียกว่า “ธัมมวิหารี” (มีปกติอยู่ด้วยธรรม) ได้แก่ เรียนธรรม (สุตะ) แสดงธรรมะ (ธมฺมเทศน) สาธยายธรรม (ธมฺมสขุฌายน) ตรีกตามตรงตาม พง์พินิจตามซึ่งธรรมด้วยใจ (มนฺसानุเปกฺขิต) เรียนศึกษาสุตะครบถ้วนแล้วนำไปปฏิบัติ ไม่ปล่อยให้วันเวลาผ่านไปเปล่า^{๗๙}

คำว่า ธรรม หมายถึง คำสอนที่ทรงมุ่งเนื้อหาสาระ หรือ สภาวะของธรรมะล้วน ๆ ไม่มีบัญญัติ บุคคล เวลา สถานที่ และท้องเรื่องเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ในธรรมนั้น ซึ่งรุ่นหลังต่อมาเรียกว่า อภิธรรม และช่วงหลังเมื่อจัดเป็นปิฎกเรียกว่าอภิธรรมปิฎก นอกจากนี้ ยังมีคำสอนที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระอานนทว่า “อานนท์ บางทีพวกเขาอาจจะคิดว่า ปาพจน์ ที่มีพระศาสดาล่วงไปแล้ว”^{๘๐} นอกจากนี้คำว่าธรรม (ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺตโต ฯลฯ) ยังรวมเอาพระสุตตันปิฎก

สรุปรธรรมที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า

คำสอนทั้งหมดของพระพุทธเจ้าแบ่งออกได้ ๒ ระดับ คือ ระดับศีลธรรมและระดับปรมัตถธรรม ทั้งหมดเป็นผลมาจากการตรัสรู้ของพระองค์ในอริยสัจ ๔ คือ การมองสภาพความจริงว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตและวิธีการทั้งปวงในมรรค ๘

จากคำสอนเรื่องมรรค ๘ ทำให้มีคำสอนในระดับศีลธรรมขึ้นมาอีกมากมาย เช่น คำสอนเรื่องเบญจศีล (ศีล ๕) เบญจธรรม (ธัมมะ ๕) พรหมวิหาร ๕ (เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา) ฯลฯ คำสอนในระดับศีลธรรมเหล่านี้เป็นการปูพื้นฐานให้กับจิตใจเพื่อก้าวไปสู่การปฏิบัติธรรมขั้นสูง คือ มรรค ๘ เพื่อความหลุดพ้นในที่สุด อย่างไรก็ตามคำสอนในมรรค ๘ ครอบคลุมคำสอนระดับศีลธรรมทั้งหมดแล้ว ด้วยเหตุนี้การปฏิบัติตนตามมรรค ๘ จึงเท่ากับปฏิบัติตามคำสอนทั้งในระดับศีลธรรมและปรมัตถธรรมรวมกัน เพราะในมรรค ๘ ประกอบด้วย ศีล ปัญญา และสมาธิรวมอยู่ด้วยแล้ว

อย่างไรก็ดีเมื่อวิเคราะห์คำสอนทั้งหมดในเชิงประวัติศาสตร์อาจกล่าวได้ว่า คำสอนระดับศีลธรรมบางประการในพระพุทธศาสนา ได้รับอิทธิพลมาจากศาสนา เช่น เรื่องการปฏิเสธระบบชนชั้น การปฏิเสธเรื่องพระเจ้าสร้างโลก การปฏิเสธการฆ่าสัตว์บูชาพระเจ้า เป็นต้น สำหรับการสอนเรื่องกฎ

^{๗๘} มงคล.(ไทย) ๑/๑๑๖/๑๓๔.

^{๗๙} อัง.ปญจก.(ไทย) ๒๒/๗๓/๑๒๓-๑๒๔.

^{๘๐} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

แห่งกรรม การเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งแม้จะเป็นเรื่องที่พราหมณ์สอนกันมาก่อน แต่พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธและสร้างแนวความคิดเห็นใหม่ ดังปรากฏอยู่ในกฎปฏิจจสมุปปาท

ด้วยเหตุผลที่กล่าวมาจึงกล่าวได้ว่าคำสอนระดับสูงหรือปรมัตถธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นคำสอนปฏิบัติความเชื่อเดิมในสังคมของอินเดีย เป็นความรู้ที่พระพุทธองค์ทรงแสวงหาได้มา (ตรัสรู้) จากการค้นคว้าด้วยพระองค์เอง ดังที่พระองค์ทรงยอมรับในสังฆรวสูตรว่าพระองค์เป็นผู้หนึ่งในกลุ่มนักประสบการณ์นิยม ซึ่งเป็นกลุ่มนักคิดที่ประกาศหลักการว่าการใช้เหตุผลแต่เพียงอย่างเดียวยังไม่เพียงพอในการแสวงหาสัจธรรม แต่ต้องลงมือปฏิบัติค้นหาสัจธรรมด้วยตนเองด้วยการบำเพ็ญญาณสมาบัติ^{๕๑}

พระวินัย คือ คำสอนของพระพุทธเจ้าส่วนที่เกี่ยวกับระเบียบปฏิบัติ ข้อห้าม ข้ออนุญาต รวมทั้งข้อวัตรต่าง รวบรวมไว้ในพระวินัยปิฎก จัดเป็นประมวลพุทธบัญญัติเกี่ยวกับระเบียบปฏิบัติ ขนบธรรมเนียมประเพณีวิถีชีวิตและวิธีดำเนินกิจการต่างๆ ของภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ พระวินัยซึ่งเป็นพุทธบัญญัตินี้ แบ่งออกเป็นสองส่วน คือ อาทิพรหมจริยกาสิกขาและอภิสมาจาริกาสิกขา

อาทิพรหมจริยกาสิกขา หมายถึงหลักการศึกษอบรมในฝ่ายบัญญัติหรือข้อปฏิบัติอันเป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้เพื่อป้องกันความเสียหายโดยปรับโทษหนักบ้าง เบาบ้าง พระสงฆ์สวดทุกกึ่งเดือน เรียกว่า พระปาติโมกข์

อภิสมาจาริกาสิกขา หมายถึงหลักการศึกษอบรมในฝ่ายขนบธรรมเนียมเกี่ยวกับมรรยาท และความเป็นอยู่ที่ตั้งงามสำหรับชักนำความประพฤติ ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ให้ตั้งงามมีคุณค่า นำเลื่อมใสศรัทธายิ่งขึ้นไป

คำว่า วินัย มี ๔ ความหมาย คือ (๑) มีนัยต่างๆ เพราะมีปาติโมกข์ ๒ คือ ภิกขุปาติโมกข์ และภิกขุณีปาติโมกข์ มีวิภังค์ ๒ คือ ภิกขุวิภังค์และภิกขุณีวิภังค์ (๒) มีนัยพิเศษ เพราะมีอนุบัญญัติเพิ่มเติมเพื่อทำให้สิกขาบทรัดกุมยิ่งขึ้น หรือผ่อนผันให้เพลาคความเข้มงวดลง (๓) มีกฎเกณฑ์สำหรับฝึกอบรมกายและวาจา พระวินัยเป็นกฎระเบียบที่นำไปอย่างวิเศษ (๔) นำผู้ปฏิบัติไปยังจุดหมายที่พระพุทธเจ้าได้ทรงกำหนดไว้โดยเฉพาะด้วยวิธีการฝึกพัฒนากายและวาจา อาสวกิเลสย่อมถูกกำจัดให้หมดสิ้นไปด้วยวินัย พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเวไนยบุคคลเพื่อให้กำจัดกิเลสย่อมถูกกำจัดให้หมดสิ้นไปด้วยวินัย พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเวไนยบุคคลเพื่อให้กำจัดกิเลสทั้งปวง พระองค์จึงได้รับการขนานพระนามว่าเวณยิกะ

พระวินัย มีชื่อเรียกต่างๆ ตามลักษณะที่มุ่งประสงค์ ได้แก่

เรียกว่า อาณาเทศนา เพราะเป็นการแสดงอันมีลักษณะเป็นข้อบังคับ

^{๕๑} ธนุ แก้วโอภาส, ศาสนาโลก, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ บริษัท ตถาคต พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒๙๐-๒๙๒.

เรียกว่า ยถาปราสาสน์ เพราะเป็นคำสอนที่กำหนดโทษตามความผิด
 เรียกว่า สังวรราชสังวรกถา เพราะว่าด้วยเรื่องการสำรวมและไม่สำรวม
 เรียกว่า อธิศีลสิกขา เพราะเป็นข้อศึกษาเกี่ยวกับความประพฤติทางกายและวาจา
 เรียกว่า วิติกมปทาน เพราะเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างหยาบ^{๔๒}

ภิกขุปาฏิโมกข์ที่เกี่ยวกับการแสดงธรรม : พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นจากการตรัสรู้ธรรมของ
 พระพุทธเจ้าแล้วนำธรรมที่ทรงตรัสรู้นั้นมาสั่งสอนประชาชน ต่อมามีคนได้ฟังคำสอนนั้นแล้วเกิดความ
 ศรัทธาจึงยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาแล้วยอมมอบตัวเป็นสาวก แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ (๑) สาวก
 ฝ่ายบรรพชิต ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี สิกขมานา สามเณร สามเณรี และ (๒) สาวกฝ่ายคฤหัสถ์ ได้แก่
 อุบาสก อุบาสิกา การแสดงธรรมจึงถือว่าเป็นกิจที่ทำให้เกิดการเรียนรู้และเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่มี
 ความสำคัญยิ่ง หากไม่มีการแสดงธรรมพระพุทธศาสนาก็คงจะไม่แพร่หลาย คงเหมือนการ
 พระพุทธศาสนาในกาลที่มีพระปัจเจกพุทธเจ้าอุบัติ คือ มีผู้ตรัสรู้สัจธรรม แต่ไม่มีการแสดงธรรม
 ศาสนาของพระปัจเจกพุทธเจ้าจึงไม่แพร่หลาย อยากรู้ก็ตาม เพื่อให้เกิดความเรียบร้อยดีงามในการ
 แสดงธรรม พระพุทธองค์จึงบัญญัติสิกขาบทเพื่อเป็นแนวปฏิบัติในการแสดงธรรมและรับฟังธรรมของ
 ภิกษุ

๔.๓.๑ ภิกขุปาฏิโมกข์ที่เกี่ยวกับการแสดงธรรมแก่ภิกษุ(๒ สิกขาบท)

(๑) พุทธบัญญัติห้ามภิกษุดูหมิ่น ตีเตียนพระวินัย^{๔๓}

ต้นบัญญัติ

ภิกษุณั้พคคิยั้แกลั้กกล่าวตีเตียนพระวินัยว่าสิกขาบทเล็กน้อยๆชวนให้น่ารำคาญรบกวน
 เปล่าๆพระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติสิกขาบทใจความว่าเมื่อสวดปาติโมกข์ภิกษุแกลั้กกล่าวตีเตียน
 สิกขาบทต้องอาบัติปาจิตตีย์

บัญญัติ

“อนึ่ง ภิกษุใด เมื่อมีใครสวดปาติโมกข์อยู่ กล่าวอย่างนี้ว่า ประโยชน์อะไรด้วยสิกขาบท
 เล็กน้อยเหล่านี้ที่สวดขึ้นแล้ว ช่างเป็นไปเพื่อความรำคาญ เพื่อความลำบาก เพื่อความยุ่งเหยิงนี้กระไร
 เป็นปาจิตตีย์เพราะก่นสิกขาบท”

อนาบัติ

^{๔๒} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกแก่นธรรม, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑-๒.

^{๔๓} ปาจิตตีย์ วรรคที่ ๓ สหัมมิภวรรค ว่าด้วยการกล่าวตามธรรม (สิกขาบทที่ ๒).

๑. ศึกษผู้ไม่ประสงค์จะก่นพูดตามเหตุว่านิมนต์ท่านเรียนพระสูตรพระคาถาหรือพระอภิธรรมไปก่อนเถิดภายหลังจึงค่อยเรียนพระวินัยดังนี้

๒. ศึกษวิภังคจริต

๓. ศึกษอาทิกัมมิกะไม่ต้องอาบัติแล^{๘๔}

(๒) พุทธบัญญัติห้ามศึกษสร้างทำให้ผู้อื่นหลงว่าไม่รู้พระวินัย^{๘๕}

ต้นบัญญัติ

ศึกษนักพิศดารประพุดติอนาจารย์เมื่อฟังสวดปาติโมกข์ว่าศึกษไม่รู้ก็ต้องอาบัติจึงกล่าวว่า เพิ่งรู้ว่าข้อความนี้มีในปาติโมกข์ (ทั้งๆที่ฟังมาแล้วหลายครั้งเป็นการแก้ตัว) พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติสิกขาบทปรับอาบัติปาจิตติยแก่ศึกษผู้กล่าวแก้ตัวเช่นนั้นเป็นการปรับอาบัติในศึกษ (ผู้แก้ตัวว่า) หลงลืม

บัญญัติ

“อนึ่ง ศึกษใด เมื่อพระวินัยธรรสวดปาติโมกข์อยู่ทุกกึ่งเดือน กล่าวอย่างนี้ว่า ฉันทึ่งรู้เตียวนี้เองว่า เออ ธรรสแม่นี้ก็มาแล้วในพระสูตร เนิ่งแล้วในสูตร มาสู่อุเทศทุกกึ่งเดือน ถ้าศึกษทั้งหลายอื่นรู้จักศึกษนั้นว่า ศึกษนี้เคยนั่งเมื่อปาติโมกข์กำลังสวดอยู่ ๒-๓ คราวมาแล้ว กล่าวอะไรอีกอันความพันด้วยอาการที่ไม่รู้หามิแก่ศึกษนั้นไม่ ฟังปรับเธอตามธรรมด้วยอาบัติที่ต้องในเรื่องนั้น และ ฟังยกความหลงขึ้นแก่เธอเพิ่มอีกว่า แนะเธอ ไม่ใช่ลาภของเธอ เธอได้ไม่ดีแล้ว ด้วยเหตุว่าเมื่อปาติโมกข์กำลังสวดอยู่ เธอหาทำในใจให้สำเร็จประโยชน์ดีไม่ นี่เป็นปาจิตติยในความเป็นผู้สร้างทำหลงนั้น”

อนาบัติ

๑. ศึกษยังไม่ได้ฟังโดยพิศดาร

๒. ศึกษฟังโดยพิศดารไม่ถึง๒-๓คราว

๓. ศึกษผู้ไม่ปรารถนาจะสร้างทำหลง

๔. ศึกษวิภังคจริต

๕. ศึกษอาทิกัมมิกะ ไม่ต้องอาบัติแล^{๘๖}

๔.๓.๒ การแสดงธรรมแก่ศึกษณี (๔ สิกขาบท)

^{๘๔} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกแก่นธรรม, หน้า ๑๕๖.

^{๘๕} ปาจิตติย วรรคที่ ๓ สหัมมิภวรรค ว่าด้วยการกล่าวตามธรรม (สิกขาบทที่ ๓).

^{๘๖} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกแก่นธรรม, หน้า ๑๕๗.

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการแสดงธรรมแก่ผู้คนทุกระดับ โดยไม่เลือกชาติชั้นวรรณะ เพศ หรือสถานะทางเศรษฐกิจ แต่จะกำหนดวิธีการที่เหมาะสมกับแต่ละบุคคล ในการแสดงธรรมแก่บุคคลจะเลือกธรรมที่เหมาะสมกับจริตและอัธยาศัยของผู้ฟัง โดยมีวิธีปฏิบัติให้เหมาะสมตามเพศของผู้ฟัง คือ กรณีที่จะไปแสดงธรรมแก่สตรีที่เป็นภิกษุณีจะมีข้อที่ควรคำนึงเพื่อไม่ให้เป็นที่จับจ้องหรือครหานินทาของผู้คน จำแนกเป็น ๔ สิกขาบท คือ

(๑) พุทธบัญญัติห้ามภิกษุที่ไม่ได้รับสมมติสอนภิกษุณี^{๘๗}

ต้นบัญญัติ

ภิกษุณีพหุคดียเห็นภิกษุอื่น ๆ สอนภิกษุณีแล้วได้รับของถวายต่างๆ ยากจะมีลาภบ้างจึงแจ้งความประสงค์แก่ภิกษุณีทั้งหลายเมื่อภิกษุณีไปสดับโถวาทก็สอนเพียงเล็กน้อยแล้วชวนสนทนาเรื่องไร้สาระโดยมากพระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่าภิกษุที่ไม่ได้รับสมมติจากสงฆ์สอนภิกษุณีต้องอาบัติปาจิตตีย์ภายหลังภิกษุณีพหุคดียหาทางสมมติกันเองในที่นอกสีมาพระผู้มีพระภาคจึงทรงกำหนดคุณสมบัติเพิ่มเติมสำหรับภิกษุที่จะสอนนางภิกษุณีถึง ๘ ข้อโดยกำหนดให้มีพรรษาถึง ๒๐ หรือเกินกว่าเป็นข้อสุดท้าย.

บัญญัติ

“อนึ่ง ภิกษุใดไม่ได้รับสมมติ กล่าวสอนภิกษุณี เป็นปาจิตตีย์”

อนาบัติ

- ๑.ภิกษุให้อุเทศ
- ๒.ภิกษุให้ปริปัจฉา
- ๓.ภิกษุอันภิกษุณีกล่าวว่านิมนต์ท่านสวดเถิดเจ้าข้าสวดอยู่
- ๔.ภิกษุถามปัญหา
- ๕.ภิกษุถูกถามปัญหาแล้วแก้
- ๖.ภิกษุกกล่าวสอนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นอยู่แต่พวกภิกษุณีฟังอยู่ด้วย
- ๗.ภิกษุกกล่าวสอนสิกขมานา
- ๘.ภิกษุกกล่าวสอนสามเณรี
- ๙.ภิกษุวิกัลจกริต^{๘๘}

(๒) พุทธบัญญัติห้ามภิกษุสอนธรรมแก่ภิกษุณีในเวลาวิกาล

ต้นบัญญัติ

^{๘๗} ปาจิตตีย์ วรรคที่ ๓ โถวาทวรรค ว่าด้วยการให้โถวาท (สิกขาบทที่ ๑).

^{๘๘} พระมหาบุญเลิศ ฐานทินโน และคณะ, อริยวินัย รวบรวมจากพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่บริษัท ศิลป์สยามบรรณกิจและการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๖

พระจุฬาราชมนตรีสอนภิกษุณีจนค้ำมนุษย์ทั้งหลายติเตียนพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่าเมื่อพระอาทิตย์ตกแล้ว ภิกษุสอนภิกษุณีต้องปาจิตตีย์.

บัญญัติ

“ถ้าภิกษุ ไม่ได้รับสมมติแล้ว เมื่อพระอาทิตย์อัสดงแล้ว กล่าวสอนภิกษุณี เป็นปาจิตตีย์”

อนาบัติ

- ๑.ภิกษุให้อุเทศ
๒. ภิกษุให้ปริปัจฉา
- ๓.ภิกษุอันภิกษุณีกล่าวว่านิมนต์ท่านสวดเถิดเจ้าข้าดังนี้สวดอยู่
- ๔.ภิกษุถามปัญหา
- ๕.ภิกษุถูกถามปัญหาแล้วแก้
- ๖.ภิกษุกล่าวสอนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นอยู่แต่ภิกษุณีฟังอยู่ด้วย
- ๗.ภิกษุกล่าวสอนสิกขมานา
- ๘.ภิกษุกล่าวสอนสามเณรี
- ๙.ภิกษุวิกลจริต
๑๐. ภิกษุอาทิกัมมิกะไม่ต้องอาบัติแล.^{๘๙}

(๓) พุทธบัญญัติห้ามภิกษุสอนธรรมแก่ภิกษุณีถึงที่อยู่

ต้นบัญญัติ

ภิกษุฉัพพัคคีย์เข้าไปสอนภิกษุณีถึงที่อยู่ภิกษุณีทั้งหลายติเตียนพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่าภิกษุไปสอนภิกษุณีถึงที่อยู่ต้องปาจิตตีย์ภายหลังทรงผ่อนผันให้เมื่อภิกษุณีเจ็บไข้.

บัญญัติ

“อนึ่ง ภิกษุใด เข้าไปสู่ที่อาศัยแห่งภิกษุณีแล้วสั่งสอนภิกษุณี เว้นไว้แต่สมัย เป็นปาจิตตีย์สมัยในเรื่องนั้น ดังนี้คือ ภิกษุณีอาพาธ นี้เป็นสมัยในเรื่องนั้น”

อนาบัติ

- ๑.ภิกษุสั่งสอนในสมัย
- ๒.ภิกษุให้อุเทศ
- ๓.ภิกษุให้ปริปัจฉา
- ๔.ภิกษุอันภิกษุณีกล่าวว่านิมนต์ท่านสวดเถิดเจ้าข้าดังนี้สวดอยู่
- ๕.ภิกษุถามปัญหา
- ๖.ภิกษุถูกถามปัญหาแล้วแก้

^{๘๙}พระมหาบุญเลิศ ฐานทินโน และคณะ, อริยวินัย รวบรวมจากพระไตรปิฎก, หน้า ๑๐๗

๗.ภิกษุสั่งสอนเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นแต่ภิกษุณีฟังอยู่ด้วย

๘.ภิกษุสั่งสอนสิกขมานา

๙.ภิกษุสั่งสอนสามเณรี

๑๐. ภิกษุวิกลจริต

๑๑.ภิกษุอาทิกัมมิกะไม่ต้องอาบัติแล^{๙๐}

(๔) พุทธบัญญัติห้ามภิกษุสอนธรรมแก่ภิกษุณีเพื่อเห็นแก่อำมิส

ต้นบัญญัติ

ภิกษุฉัพพัคคีย์กล่าวว่าพระเถระทั้งหลายสอนภิกษุณีเพราะเห็นแก่อำมิสพระผู้มีพระภาค
จึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่าภิกษุพูดว่าภิกษุทั้งหลายสอนภิกษุณีเพราะเห็นแก่อำมิสต้องปาจิตตีย์

บัญญัติ

“อนึ่ง ภิกษุใด กล่าวอย่างนี้ว่า พวกภิกษุสั่งสอนภิกษุณี เพราะเหตุอำมิส เป็นปาจิตตีย์”

อนาบัติ

๑.ภิกษุผู้กล่าวแก่ภิกษุผู้สั่งสอนเพราะเหตุจิวรบิดนทบาทเสนาสนะคิลานปัจฉัยเภสัช
บริหารสักการะความเคารพความนับถือการกราบไหว้การบูชาตามปกติ

๒.ภิกษุวิกลจริต

๓.ภิกษุอาทิกัมมิกะไม่ต้องอาบัติแล^{๙๑}

๔.๓.๓ ภิกษุปาฏิโมกข์เกี่ยวกับการแสดงธรรมแก่สตรี (๑ สิกขาบท)

กรณีที่ภิกษุจะแสดงธรรมแก่สตรี พระพุทธองค์จะให้ระมัดระวังเพราะหากไม่สำรวมอาจ
ต้องอาบัติได้หลายสิกขาบท อีกทั้งระมัดระวังและมีความสำรวมเป็นอย่างยิ่ง เพื่อไม่ให้เป็นที่จับจ้อง
หรือครหานินทาของผู้คน มีแนวปฏิบัติโดยสรุปดังต่อไปนี้

(๑) พุทธบัญญัติห้ามภิกษุแสดงธรรมแก่สตรีเกิน ๕-๖ คำ^{๙๒}

ต้นบัญญัติ

พระอุทายีแสดงธรรมกระซิบที่หูของสตรีทำให้ผู้อื่นสงสัยพระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติ
สิกขาบทห้ามแสดงธรรมแก่สตรีภายหลังมีเหตุเกิดขึ้นจึงทรงบัญญัติเพิ่มเติมว่าภิกษุแสดงธรรมแก่
มาตุคาม (สตรี) เกิน๖คำต้องอาบัติปาจิตตีย์เว้นแต่มีชายผู้รู้เพียงสาอยู่.

บัญญัติ

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๘

^{๙๒} ปาจิตตีย์ วรรคที่ ๑ มุสาวาทวรรค ว่าด้วยการพูด (สิกขาบทที่ ๗).

“อนึ่ง ภิกษุใดแสดงธรรมแก่มาตุคามยิ่งกว่า ๕-๖ คำ เว้นไว้แต่มีบุรุษผู้รู้เพียงสาอยู่ เป็นปาจิตตีย์”

อนาบัติ

๑. มีบุรุษผู้รู้เพียงสาอยู่ด้วย
๒. ภิกษุแสดงธรรมเพียง ๕-๖ คำ
๓. ภิกษุแสดงธรรมหย่อนกว่า ๕-๖ คำ
๔. ภิกษุลุกขึ้นแล้วนั่งแสดงธรรมต่อไป ๕ มาตุคามลุกขึ้นแล้วนั่งลงอีกภิกษุแสดงแก่มาตุคามนั้น

๖. ภิกษุแสดงแก่มาตุคามอื่น

๗. มาตุคามถามปัญหาภิกษุถูกถามปัญหาแล้วกล่าวแก้

๘. ภิกษุแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่คนอื่นอยู่มาตุคามฟังอยู่ด้วย

๙. ภิกษุวิกลจริต

๑๐. ภิกษุอาทิกัมมิกะ ไม่ต้องอาบัติแล.^{๑๓}

การที่ทรงบัญญัติวินัยว่าด้วยการแสดงธรรมแก่สตรีนี้ กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างสตรีกับพระภิกษุ ในฐานะที่ภิกษุเป็นผู้มีความใช้ชิดกับตระกูลน้อยใหญ่โดยทั่วไป สิกขาบทนี้มีการบัญญัติสิกขาบทถึงสามครั้ง โดยพระอุทายี เป็นกัลปกะ (พระที่คุ้นเคยสนิทสนมไปมาหาสู่ตระกูลอุปัฏฐากประจำ หรือพระที่ตระกูลอุปถัมภ์ และเป็นที่ปรึกษาประจำครอบครัว)

สิกขาบทนี้ ได้กล่าวถึงการแสดงธรรมแก่สตรีของพระกัลปกะ และเป็นสาเหตุให้ภิกษุทั้งหลายถูกตำหนิ เนื่องมาจากพระอุทายีเป็นพระประจำตระกูลมีความสนิทสนมกับครอบครัวเป็นพิเศษ แต่พระอุทายีไม่ได้ตั้งอยู่ในคุณสมบัติของผู้เข้าไปสู่ตระกูล ท่านได้เข้าไปสู่ตระกูลหนึ่งซึ่งมีสตรีนั่งอยู่บ้านเพียง ๒ คน คือ หญิงแม่ฝัวซึ่งนั่งอยู่ที่ประตูบ้านกับหญิงลูกสะใภ้ซึ่งนั่งอยู่ในที่ประตูห้องนอน ท่านเดินเข้าไปหาแม่ฝัวแล้วแสดงธรรมกระซิบข้างหูของแม่ฝัว ทำให้หญิงสะใภ้มีความสงสัยว่า ภิกษุรูปนั้นเป็นชู้กับแม่ฝัวของเธอหรือพูดเกี้ยว ต่อจากนั้นท่านก็เดินเข้าไปหาลูกสะใภ้ทำให้ความสงสัยเช่นเดียวกันเกิดแก่แม่ฝัวเช่นกัน นางทั้งสองจึงติเตียนท่าน ความทราบถึงพระผู้มี พระภาคเจ้าพระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามไว้ ความว่า “อนึ่ง ภิกษุใดแสดงธรรมแก่มาตุคามต้องปาจิตตีย์”^{๒๗}

มีอนุบัญญัติเพิ่มเติมภายหลังอีกว่า “อนึ่ง ภิกษุใดแสดงธรรมแก่มาตุคาม เกิน ๕-๖ คำ เว้นไว้แต่มีบุรุษผู้รู้เพียงสาอยู่ด้วย ต้องปาจิตตีย์”^{๒๘}

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๒

^{๒๗} วิ.มหา. (ไทย)๒/๖๐/๒๔๗.

^{๒๘} วิ.มหา. (ไทย)๒/๖๓/๒๔๙.

มาตุคามในสิกขาบทนี้หมายเอาสตรีที่รู้เพียงสาแล้วเท่านั้น ซึ่งสามารถเข้าใจธรรมะได้ ส่วนเด็กชายผู้ที่ยังไม่รู้เพียงสาแม้จะอยู่ด้วยหลายคนก็คุ้มอาบัติของภิกษุไม่ได้ ในสิกขาบทนี้ยกเว้นเฉพาะบุรุษผู้รู้เพียงสาเท่านั้น ถ้าภิกษุอยู่สองรูปก็คุ้มอาบัติแก่กันได้

อาการที่ภิกษุไม่ต้องอาบัติในเพราะอาบัตินี้ คือ

- (๑)ภิกษุแสดงธรรมโดยมีบุรุษผู้รู้เพียงสาอยู่ด้วย
- (๒)ภิกษุแสดงธรรมเพียง ๕-๖ คำ
- (๓)ภิกษุแสดงธรรมต่ำกว่า ๕-๖ คำ
- (๔)ภิกษุลุกขึ้นแล้วมานั่งแสดงธรรมต่อไปอีก
- (๕)ภิกษุแสดงธรรมในที่ที่มาตุคามลุกขึ้นแล้วลุกนั่งลงอีก
- (๖)ภิกษุแสดงธรรมแก่มาตุคามคนอื่นต่อ
- (๗) ภิกษุถูกถามปัญหาแล้วแสดงธรรมแก่มาตุคามผู้ถาม
- (๘)ภิกษุแสดงธรรมเพื่อคนอื่นแต่มีมาตุคามฟังอยู่ด้วย
- (๙)ภิกษาวิกลจริต
- (๑๐)ภิกษุต้นบัญญัติ (หรืออาทิกัมมิกะ)^{๒๙}

๔.๓.๔ ภิกษุปาฏิโมกข์เกี่ยวกับการแสดงพุทธพจน์ด้วยภาษาต้องห้าม (๑ สิกขาบท)

ในการแสดงคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธเจ้าต้องการให้คำสอนของพระองค์สามารถเข้าถึงประชาชนทุกวรรณะ ทั้งคนชั้นสูงระดับพระราชามหากษัตริย์และประชาชนชาวบ้านทั่วไป จึงทรงเลือกใช้ภาษาบาลีหรือภาษามคธซึ่งเป็นภาษาที่ผู้คนในชมพูทวีปทุกระดับใช้สื่อสาร ทรงห้ามไม่ให้ภิกษุยกพุทธพจน์ขึ้นสอนด้วยโคลกภาษาสันสกฤตเหมือนพราหมณ์ที่จารึกคำสอนในลัทธิและพระเวทเป็นโคลกด้วยภาษาสันสกฤต ซึ่งจะทำให้คนที่เข้าถึงคำสอนนี้ได้มีเฉพาะคนชั้นสูง ๒ วรรณะ คือ กษัตริย์และพราหมณ์เท่านั้น ประชาชนทั่วไปที่ไม่ได้เรียนภาษาสันสกฤตจะไม่สามารถเข้าใจเนื้อความที่สื่อด้วยภาษาสันสกฤตได้เลย พระพุทธองค์จึงห้ามไม่ให้ประพันธ์คำสอนของพระองค์ด้วยภาษาสันสกฤต

(๑) พุทธบัญญัติห้ามยกพุทธพจน์ขึ้นเป็นภาษาสันสกฤตและเรียนสอนโลกายตะ^{๓๔}

มีภิกษุมาขออนุญาตยกพุทธพจน์ขึ้นประพันธ์ด้วยภาษาสันสกฤตซึ่งเป็นภาษาที่แพร่หลายเฉพาะในวรรณพราหมณ์และวรรณกษัตริย์ จึงทรงตรัสสั่งว่า ภิกษุไม่พึงยกพุทธพจน์ขึ้นโดยภาษา

^{๒๙}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๖/๒๕๑. พระวินัยที่ว่าด้วยการแสดงธรรมแก่มาตุคามนี้อยู่ใน ปาจิตตีย์ มุสสาวาทวรรค สิกขาบทที่ ๗

^{๓๔}จุลวรรค ขุททกวัตถุขันธกะ ว่าด้วยเรื่องเล็กๆ น้อย.

สันสกฤต รูปโดยขิ้น ต้องอาบัติทุกกฏ ทรงอนุญาตให้เล่าเรียนพุทธวจนะตามภาษาเดิม [ภาษาบาลี หรือภาษามคธ]

ต่อมา มีภิกษุเรียนคัมภีร์โลกายตะ^{๙๕} ตรีสว่า ผู้ที่เห็นคัมภีร์โลกายตะว่า มีสาระ จะฟังถึงความเจริญของงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้หรือ ภิกษุตอบ ไม่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้าตรัสต่อว่า อันผู้ที่เห็นธรรมวินัยนี้ว่า มีสาระ จะฟังเล่าเรียนคัมภีร์โลกายตะหรือ จึงรับสั่งว่า ภิกษุไม่ฟังเรียนคัมภีร์โลกายตะ รูปใดเรียนต้องอาบัติทุกกฏ ในเหตุการณ์ลักษณะเดียวกันจึงทรงห้ามสอนคัมภีร์โลกายตะ และทรงห้ามเรียนห้ามสอนไตรปิฎกวิชาด้วยเช่นกัน^{๙๖}

๔.๓.๕ ภิกษุปฏิโมกข์เกี่ยวกับมารยาทในการแสดงธรรมทั่วไป

พุทธบัญญัติเกี่ยวกับการแสดงธรรมหมวดสุดท้ายที่ผู้วิจัยเห็นว่ามีความสำคัญและมีผลต่อความเจริญแพร่หลายของพระพุทธศาสนา คือ สิกขาบทในธัมมเทสนาปฏิสังยุต จากการศึกษานิสัยบทในเสขียวัตตรหมวดนี้เห็นได้ชัดว่า เป็นแนวปฏิบัติในตอนแสดงธรรมของภิกษุที่มีเนื้อหาชัดเจนมาก ปรากฏในเสขียวัตตรธัมมเทสนาปฏิสังยุต ๑๖ ข้อ ได้แก่

๑. ภิกษุพึงทำความศึกษาว่าเราจักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้มีร่มในมือ
๒. ภิกษุพึงทำความศึกษาว่าเราจักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้มีไม้พลองในมือ
๓. ภิกษุพึงทำความศึกษาว่าเราจักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้มีศัสตราในมือ
๔. ภิกษุพึงทำความศึกษาว่าเราจักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้มีอาวุธในมือ
๕. ภิกษุพึงทำความศึกษาว่าเราจักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้สวมเขียงเท้า
๖. ภิกษุพึงทำความศึกษาว่าเราจักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้สวมรองเท้า
๗. ภิกษุพึงทำความศึกษาว่าเราจักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้ไปในยาน
๘. ภิกษุพึงทำความศึกษาว่าเราจักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้ผู้อยู่บนที่นอน
๙. ภิกษุพึงทำความศึกษาว่าเราจักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้ที่นั่งรถเข็น
๑๐. ภิกษุพึงทำความศึกษาว่าเราจักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้พันศิระษะ
๑๑. ภิกษุพึงทำความศึกษาว่าเราจักไม่แสดงธรรมแก่บุคคลไม่ใช่ผู้เจ็บไข้คลุมศิระษะ
๑๒. ภิกษุพึงทำความศึกษาว่าเรานั่งอยู่ที่พื้นดินจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เจ็บไข้ผู้นั่ง

บนอาสนะ

^{๙๕}โลกายตะ คือ ศาสตร์ของพวกเจ้าลัทธิต่างๆซึ่งประกอบด้วยเรื่องไร้ประโยชน์ เช่น สิ่งทั้งปวงมีอยู่, สิ่งทั้งปวงไม่มีอยู่, สิ่งทั้งปวงมีสภาพเป็นอย่างเดียวกัน, สิ่งทั้งปวงมีสภาพต่างกัน.

^{๙๖}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๖

๑๓. ภิกษุพึงทำความศึกษาว่าเรานั่งบนอาสนะต่ำจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เจ็บใช้ผู้นั่งบนอาสนะสูง

๑๔. ภิกษุพึงทำความศึกษาว่าเรายืนอยู่จักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เจ็บใช้ผู้นั่งอยู่

๑๕. ภิกษุพึงทำความศึกษาว่าเราเดินไปข้างหลังจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เจ็บใช้ผู้เดินไปข้างหน้า

๑๖. ภิกษุพึงทำความศึกษาว่าเราเดินไปนอกทางจักไม่แสดงธรรมแก่คนไม่เจ็บใช้ผู้ไปอยู่ในทาง

จากการศึกษาสาระสำคัญของสิกขาบททั้งหมดสามารถจำแนกเรื่องที่ทรงให้ความสำคัญในการแสดงธรรมแก่บุคคลต่างๆ ไป สรุปได้ ๕ ประเด็น คือ

(๑) คำนึ่งถึงสุขภาพของผู้ฟัง: การแสดงธรรมแก่บุคคลทั่วไปที่ไม่ป่วยไข้จะมีธรรมเนียมปฏิบัติหลัก คือ ต้องแสดงธรรมโดยเคารพ ผู้ฟังก็ต้องฟังธรรมด้วยความเคารพ แต่หากเป็นการแสดงธรรมแก่คนป่วยจะมีข้อผ่อนผันเล็กน้อย เพื่ออนุเคราะห์คนป่วยให้ได้มีโอกาสฟังธรรมโดยไม่ทำให้คนป่วยเดือดร้อนหรือได้รับความลำบาก

(๒) คำนึ่งถึงอิริยาบถ : โดยทั่วไปแล้ว ในขณะที่กำลังนั่งอยู่กับพื้นหรือบนเก้าอี้ พระสงฆ์จะไม่แสดงธรรมแก่คนที่ยืน ในขณะที่ยืน พระสงฆ์จะไม่แสดงธรรมแก่คนที่นั่งกับพื้น และนั่งรัดเข่า ยกเว้นกรณีคฤหัสถ์กำลังป่วยอนุญาตให้แสดงธรรมได้

(๓) คำนึ่งถึงสถานที่ : พระพุทธเจ้าไม่ได้กำหนดไว้อย่างชัดเจนว่าพระสงฆ์ควรแสดงธรรมในสถานที่ใดจึงจะเหมาะสม หรือไม่เหมาะสม โดยจะให้ใช้วิจารณญาณด้วยตนเอง แต่ในบางสถานที่ ทรงเห็นว่าไม่ควรแสดงธรรมแก่คฤหัสถ์ คือ คฤหัสถ์อยู่บนยาน บนที่นอน ยกเว้นกรณีคฤหัสถ์กำลังป่วยอนุญาตให้แสดงธรรมได้

(๔) คำนึ่งถึงการแต่งกาย : พระพุทธเจ้าห้ามไม่ให้ภิกษุแสดงธรรมแก่คฤหัสถ์ที่พันศีรษะและคลุมศีรษะ ยกเว้นกรณีคฤหัสถ์กำลังป่วยอนุญาตให้แสดงธรรมได้

(๕) คำนึ่งถึงสิ่งของที่ถือในมือ: พระพุทธเจ้าห้ามไม่ให้ภิกษุแสดงธรรมแก่คฤหัสถ์ที่ถือร่มในมือ สวมเขียงเท้า สวมรองเท้า และถือไม้พลอง ยกเว้นกรณีคฤหัสถ์กำลังป่วยอนุญาตให้แสดงธรรมได้

จากที่กล่าวมาเห็นได้ว่า การที่พระพุทธเจ้าบัญญัติสิกขาบทหมวดว่าด้วยวิธีแสดงธรรมไว้ในเสขียวัตถกเพื่อให้สิกขาบทเหล่านี้เป็นมรรยาทหรือธรรมเนียมปฏิบัติในเวลาจะแสดงธรรมแก่บุคคลทั่วไป ทั้งนี้ก็เพื่อให้ทั้งผู้แสดงและผู้ฟังให้ความเคารพต่อพระธรรมวินัยซึ่งเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า อีกทั้งยังเป็นการป้องกันไม่ให้ทั้งผู้แสดงธรรมและผู้ฟังธรรมได้รับอันตรายหรือได้รับความลำบากในการศึกษาพระธรรมวินัย

๔.๔ ภิกษุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออ้างอิงศาสนสถาน

องค์ประกอบที่ ๓ ที่มีส่วนส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองและจะดำรงอยู่ในโลกยาวนาน ได้แก่ ศาสนสถาน หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เสนาสนะ จะได้กล่าวถึงความหมาย ประเภท และลักษณะที่เกี่ยวข้องกับเสนาสนะ ตามลำดับดังต่อไปนี้

๔.๔.๑ ความหมายของศาสนสถาน (เสนาสนะ)

คำว่าเสนาสนะเป็นภาษาบาลีแยกเป็น ๒ คำ คือ (๑) เสนะ และ (๒) อาสนะ รวมเป็น “เสนาสนะ” หมายถึง สถานที่สำหรับนั่งและนอน ดังความในคัมภีร์ วิสุทฺธิมรรคตอนหนึ่งว่า “บทว่า เสนาสนะหมายเอาทั้งที่นอนและที่นั่ง, ก็ภิกษุนอนในที่ใดๆจะเป็นวิหารหรือโรงเรือนต่างๆมีเพิงเป็นต้น ก็ตามที่นั่งๆชื่อว่า เสนะ, ภิกษุยอมนั่ง คือยอมนั่งพักอยู่ในที่ใด ๆ ที่นั่นชื่อว่า อาสนะ”^{๙๗}

คำว่า “เสนะ” กับ “อาสนะ” ทั้ง ๒ คำนี้ แต่ละคำมีอธิบายโดยย่อดังต่อไปนี้

(๑) เสนะ (ที่นอน)

เสนะ (ที่นอน) หมายถึง บริหารวัตถุหรือสิ่งของเครื่องใช้ทุกประเภทที่ภิกษุใช้สำหรับนอน เช่น เสื่อ ฟูก หมอน เตี้ยง กระดานปูพื้น หรือวัตถุอื่นที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ปูรองก่อนนอน^{๙๘}

ที่นอนของภิกษุมีทั้งแบบที่ทำด้วยไม้ หวาย หรือวัสดุอื่น ๆ มีทั้งใช้ปูกับพื้นรองนั่งหรือปูรองก่อนนอน เช่น เสื่อ ฟูก หรือที่ใช้หนุนรองศีรษะ เช่น หมอน อนุญาตให้ยัดด้วยวัตถุที่ให้ความนุ่มสำหรับฟูกอนุญาตให้ยัดของ ๕ ชนิด คือ (๑) ขนสัตว์ (๒) เศษผ้า (๓) เปลือกไม้ (๔) หญ้าและ (๕) ใบไม้^{๙๙} ส่วนหมอนนิยมนัดด้วยนุ่น หากมีนุ่นจำนวนมากอนุญาตให้สางแล้วยัดในหมอนได้ นุ่นที่ทรงอนุญาตมี ๓ ชนิด คือ (๑) นุ่นต้นไม้ (๒) นุ่นเถาวัลย์ และ (๓) นุ่นหญ้า^{๑๐๐} อย่างไรก็ตาม ที่นอนของภิกษุต้องมีขนาดไม่ใหญ่หรือสูงนัก เพราะอาจทำให้คนติเตียน ให้สัมผัสที่นุ่มสบายจนติดใจ ติดใจในความสบาย ทำให้ชาวบ้านและภิกษุด้วยกันติเตียนได้ ต้องทำให้มีขนาดพอประมาณ ไม่ต้องทำให้สวยงามหรือราคาแพงเพราะจะขัดต่อสมณสาธูป ไม่ส่งเสริมการเป็นอยู่ด้วยความสันโดษ

(๒) อาสนะ (ที่นั่ง)

^{๙๗} เสนาสนนตีสยณญจอาสนนจ, ยตถยตถทิสเสติ วิหาเรวาทมโยคาทิมทิวาตตเสณ, ยตถ ยตถ อาสตี นิสีทิตต ต อาสน, ต เอโกโต กตวา เสนาสนนติวจจติ; วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๓๔., วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๔๗-๔๘.

^{๙๘} ดูรายละเอียดใน วิ.จ.อ. (ไทย) ๙/๗/๑๗๗-๑๘๓.

^{๙๙} พระมหาบุญเลิศ ฐานทินโทและคณะ, อริยวินัย วิถีชีวิตที่นำสู่ความเป็นอริยะ, (กรุงเทพมหานคร : หจก.สามลดา, ๒๕๕๐), หน้า ๓๒๐.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๐-๓๒๑.

อาสนะ (ที่นั่ง) หมายถึง บริหารหรือวัตถุที่ใช้รองนั่ง เช่น เก้าอี้ ตั่ง ม้านั่ง อาสนะ กระดานรองนั่ง สันถัด หรือวัตถุอื่นที่สร้างขึ้นเพื่อรองนั่งหรือนั่งพิง^{๑๐๑}

ที่นั่งของภิกษุส่วนมากจะทำด้วยวัสดุประเภทไม้ ไม้ไผ่ หรือหวาย เฉพาะสันถัดทำด้วยยางขนสัตว์เป็นต้น ที่นั่งของภิกษุมีทั้งที่ประกอบด้วยผ้าและที่ทำด้วยวัสดุแข็ง ใช้สำหรับประคองร่างกายในอิริยาบถนั่ง อนุญาตให้ทำมีขนาดพอประมาณ ไม่ใหญ่หรือสูงนัก ไม่ควรมีลวดลายวิจิตรพิสดาร เพราะอาจขัดต่อสมณสารูป ทำด้วยวัสดุที่หาได้ทั่วไปและราคาไม่แพง

เมื่อนำคำว่า “เสนาะ” และ “อาสนะ” มารวมกันเป็น “เสนาสนะ” จึงมีความหมายกว้างขึ้นครอบคลุมถึงที่อยู่อาศัยทั้งหมด สามารถจำแนกสิ่งๆ ที่เรียกว่า เสนาสนะได้ ๓ ลักษณะดังต่อไปนี้

(๑) ที่พักอาศัยของภิกษุที่ก่อสร้างเป็นอาคารหรือลักษณะอย่างอื่นเพื่อประโยชน์แก่การพักอาศัย ให้ร่มเงา เช่น ศาลา^{๑๐๒} วิหาร^{๑๐๓} กุฏิ^{๑๐๔} กระท่อม มณฑป^{๑๐๕} ปราสาท^{๑๐๖} โรงย้อม เรือนไฟ เรือนโพธิ์ เรือนพระปฏิมาโดยหากก่อสร้างเป็นอาคารอนุญาตให้มีอุปกรณ์หรือส่วนประกอบ เพื่อให้การใช้สอยมีความแข็งแรงและใช้สอยสะดวก เช่น ประตู หน้าต่าง วงกบ ลืมสลัก เพดาน สายผู^{๑๐๗}

(๒) สถานที่ตามธรรมชาติ หรือที่อยู่ตามธรรมชาติซึ่งภิกษุเข้าไปอาศัยเป็นที่พัก เช่น ภูเขา โคนไม้ ถ้ำ เจ็อมภูเขา ชฎาแห่งป่า

(๓) สิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันที่ภิกษุใช้เป็นที่นั่ง นอน หรือทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น เตี้ยง ตั่ง พนักพิง อาสนะ ฟูก หมอน

^{๑๐๑}ดูรายละเอียดใน วิ.จ.อ. (ไทย) ๘/๗/๑๗๘.

^{๑๐๒}ศาลา หมายถึง อาคารทรงสูง ปล่อยโถง มีทั้งกั้นฝาและไม่กั้นฝา ใช้เป็นที่พักหรือเพื่อประโยชน์การทำงานอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ศาลาวัด ศาลาที่พัก ศาลาทำน้ำ, โดยปริยายหมายถึงอาคารหรือสถานที่บางแห่ง ใช้เพื่อประโยชน์การทำงานอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ศาลาพักร้อน ศาลาสวดศพ; ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า๑๑๔๒.

^{๑๐๓}วิหาร หมายถึง ที่อยู่ของพระสงฆ์ ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปคู่กับโบสถ์; เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๒๗.

^{๑๐๔}กุฏิ หมายถึง เรือนหรือตึกสำหรับพระภิกษุสามเณรอยู่ กระท่อม; เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๔.

^{๑๐๕}มณฑป หมายถึง เรือนเครื่องยอดขนาดใหญ่ มีรูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส หลังคาเป็นทรงจอมแห สร้างประกอบด้วยชั้นเชิงกลอนหลายชั้นเป็นต้น;เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๗๖.

^{๑๐๖}ปราสาท หมายถึง สิ่งก่อสร้างที่มีหลายชั้นสำหรับพักอาศัย หรือเรือนยอดซ้อนกันเป็นชั้น ๆ สำหรับเป็นที่ประทับเฉพาะพระมหากษัตริย์หรือเป็นที่ประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์; เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑๖.

^{๑๐๗}ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๘/๗๗/๑๐๑-๑๐๒.

จะเห็นว่า เสนาสนะในพระพุทธศาสนามีความหมายค่อนข้างกว้าง เพราะหมายถึงทั้งอาคารและสถานที่ที่ภิกษุใช้เป็นที่พักอาศัย มีทั้งเสนาสนะที่มนุษย์สร้างขึ้นและมีอยู่ตามธรรมชาติ เสนาสนะของภิกษุจัดเป็นปัจจัยประเภทที่ ๓ ที่ภิกษุจะต้องอาศัยอยู่จนตลอดชีวิต เสนาสนะที่สร้างเสร็จแล้วหากต้องการให้เกิดความคงทนและสวยงามทรงอนุญาตให้ทาสีในวิหารได้ แต่ต้องเป็นสีที่สุภาพ คือ สีขาว สีดำ สีเหลือง หากต้องการวาดภาพในวิหารก็อนุญาตให้วาดเฉพาะภาพที่สุภาพ ไม่ทำให้เกิดกิเลส เช่น ภาพดอกไม้ เถาวัลย์ ฟันมังกร ดอกจอกห้ำกลีบ ห้ามวาดภาพสตรี ภาพผู้ชาย^{๑๐๘}

๔.๔.๒ ประเภทของเสนาสนะ

เสนาสนะในพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะสร้างในวัดป่าหรือวัดบ้าน สามารถจำแนกประเภทกว้าง ๆ ได้ ๒ ประเภท คือ (๑) เสนาสนะที่มนุษย์สร้างขึ้น และ (๒) เสนาสนะที่เป็นที่อยู่อาศัยตามธรรมชาติ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๔.๒.๑ เสนาสนะที่มนุษย์สร้างขึ้น

เสนาสนะที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ ที่อยู่อาศัยที่มนุษย์ คือ ภิกษุหรือคฤหัสถ์สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่พักอาศัย ได้แก่

๑) เสนาสนะที่ใช้เป็นที่อยู่อาศัย(หลับ นอน) เสนาสนะที่ภิกษุใช้เป็นที่พักอาศัยเป็นหลัก จะมีความเป็นส่วนตัวสร้างแบบเรียบง่าย มิดชิด ติดประตู หน้าต่างเพื่อความเป็นสัดส่วนมีชื่อเรียกหลายอย่างได้แก่

(๑) กุฏิ หรือ กระท่อม

(๒) วิหาร

(๓) ศาลา

(๔) เรือนว่าง

(๕) ปราสาท

(๖) เรือนโล้น

(๗) เรือนมุงแถบเดียว

เสนาสนะเหล่านี้มีทั้งที่ภิกษุสร้างเองหรือมีลูกศิษย์สร้างถวายเจาะจง มักจะมีภิกษุอาศัยอยู่ประจำ แต่ในบางครั้งอาจจะมีภิกษุอื่นมาใช้สอยร่วมด้วยบ้าง นิยมใช้เป็นที่หลับนอนหรือบำเพ็ญสมณธรรม มีความเป็นส่วนตัวสูง

๒) เสนาสนะที่ใช้เป็นที่สักการบูชา เสนาสนะบางประเภทสร้างเพื่อวัตถุประสงค์พิเศษ คือสร้างเพื่อใช้เป็นปูชนียสถาน ที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้า บุคคลสำคัญ เหตุการณ์สำคัญ หรือใช้เก็บ

^{๑๐๘} พระมหาบุญเลิศ ฐานทินโทและคณะ, อริยวินัย วิถีชีวิตที่นำสู่ความเป็นอริยะ, หน้า ๓๒๐.

รักษาสิ่งของสำคัญ เช่น อิฐหรือบริวารของอุปฌาย์อาจารย์ สถานที่แบบนี้เป็นที่ใช้สอยร่วมกันของคณะสงฆ์ ได้แก่

- (๑) เรือนพระปฏิมา
- (๒) เรือนต้นโพธิ์
- (๓) พระสถูป
- (๔) พระเจดีย์^{๑๐๙}

สถานที่นี้เป็นที่เคารพบูชาของพุทธบริษัททั่วไปเสนาสนะประเภทนี้มักสร้างไว้ในสถานที่ที่เคยเกิดเหตุการณ์สำคัญหรือในสถานที่สัญจรของประชาชน

๓) เสนาสนะที่ใช้บอกเขต ที่พักอาศัยของภิกษุมีความจำเป็นต้องกำหนดเขต ดังนั้น จึงนิยมสร้างอาคารหรือสถานที่บอกเขตแดน เพื่อเป็นสถานที่กำหนดรับรู้และเพื่อป้องกันภัยจากนอกวัด จะสร้างด้วยอิฐ ดินเหนียว ต้นไม้ กิ่งไม้ หรือหนามก็ได้ บางอย่างอาจทำด้วยศิลาหรืออิฐขนาดใหญ่ได้แก่

- (๑) ชุ้มประตู่
- (๒) กำแพงและรั้ว
- (๓) เขตสีมา

สถานที่บอกเขตแดนนี้บางแห่งอาจทำอย่างชัดเจน เช่น วัดเขตวันจะมีชุ้มประตู่ขนาดใหญ่เป็นที่สถิตย์ของเทวดา แต่วัดบางแห่งอาจสร้างง่าย ๆ ด้วยการทำรั้วไม้หรือรั้วหนาม เพื่อบอกเขตและป้องกันอันตรายจากภายนอกวัด

๔) เสนาสนะที่ใช้ทำกิจร่วมกับภิกษุอื่น ภิกษุมีวิถีชีวิตต้องพบปะกับเพื่อนสหัมมิก ไม่สามารถแยกตัวอยู่คนเดียวได้ เสนาสนะที่ใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันร่วมกับภิกษุจะเป็นที่เปิดโล่ง มีภิกษุเข้ามาใช้ประโยชน์ร่วม ไม่ได้สงวนหรือหวงแหนไว้เป็นการเฉพาะ ได้แก่

- (๑) คีลานศาลา
- (๒) ธรรมศาลา
- (๓) โรงอุโบสถ
- (๔) ชุมน้ำดื่ม
- (๕) อุปัฏฐานศาลา (โรงฉัน)^{๑๑๐}

^{๑๐๙} พุ.ช.อ.(ไทย) ๓๙/๑/๑/๓๑๓.

^{๑๑๐} ดูรายละเอียดใน พระมหาบุญเลิศ ฐานทินโทและคณะ, อริยวินัย วิถีชีวิตที่นำสู่ความเป็นอริยะ, (กรุงเทพมหานคร : หจก.สามลดา, ๒๕๕๐), หน้า ๓๒๐.

สถานที่นี้ถือว่าเป็นของส่วนรวม ไม่มีลักษณะใดรูปหนึ่งถือกรรมสิทธิ์เพื่อให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อยอาจจะมีการตั้งวาระให้ภิกษุผลัดเปลี่ยนกันมาดูแลรักษาความสะอาด

๕) เสนาสนะที่ใช้เป็นที่ทำกิจส่วนตัวการดำเนินชีวิตประจำวันของภิกษุจำเป็นต้องทำกิจวัตรส่วนตัว รูปใดมีความต้องการก็เข้าไปใช้ได้ เนื่องจากเป็นสถานที่ที่มีคนเข้ามาใช้มากจึงมักจะมีการตั้งวัดหรือมีการดูแลรักษาไว้ เพื่อให้สถานที่สะอาดเรียบร้อย ได้แก่

- (๑) เรือนไฟ
- (๒) โรงย้อม
- (๓) โรงหอฉัน
- (๔) โรงน้ำฉัน
- (๕) โรงตากผ้า
- (๖) วัจจุกฎี
- (๗) ที่พักกลางวัน ที่พักกลางคืน
- (๘) เรือนจงกรม

สถานที่นี้สร้างขึ้นเพื่อให้ภิกษุใช้สอยร่วมกัน มีการกำหนดวัตรหรือระเบียบ เพื่อเป็นหลักปฏิบัติสำหรับผู้ที่จะมาใช้ เพื่อรักษาความสะอาด ความแข็งแรงและไม่เบียดเบียนคนอื่น สถานที่ที่ต้องการความสะอาดและความเรียบร้อยจึงต้องมีวัตรหรือกติกการใช้สอยร่วมกัน เช่น วัจจุกฎี^{๑๑๑}

๖) เสนาสนะที่เป็นบริหารหรือเครื่องใช้สอยในชีวิตประจำวัน เสนาสนะประเภทนี้สร้างขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิต เพื่อรับรองการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ ถือว่าเป็นบริหารหรือสิ่งของเครื่องใช้เพื่อให้เกิดความสะดวกสบาย มักจะทำขึ้นและวางตั้งไว้เพื่อใช้สอยภายในกุฏิ วิหาร หรือศาลา แบ่งเป็น ๒ ชนิด คือ

(๑) เสนาสนะที่ใช้เป็นที่นอน เช่น เสื่อ พูก หมอน เตียง แคร่ กระดานปูพื้น หรือวัตถุอื่นที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ปูรองก่อนนอน^{๑๑๒}

(๒) เสนาสนะที่ใช้เป็นที่นั่งหรือรองนั่ง เช่น เก้าอี้ ตั่ง ม้านั่ง อาสนะ กระดานรองนั่ง สันถัด หรือวัตถุอื่นที่สร้างขึ้นเพื่อรองนั่งหรือนั่งพิง^{๑๑๓}

เสนาสนะเหล่านี้หากต้องการสร้างเป็นที่อยู่ส่วนตัว และมีขนาดใหญ่เกินขนาดต้องให้สงฆ์สมมติที่ให้ วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างบางอย่างภิกษุอาจหามาสร้างเองได้ เช่น หญ้าแห้ง ใบไม้ หรือ

^{๑๑๑} ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๗๓/๒๔๑.

^{๑๑๒} ดูรายละเอียดใน วิ.จ.อ. (ไทย) ๙/๗/๑๗๗-๑๘๓.

^{๑๑๓} ดูรายละเอียดใน วิ.จ.อ. (ไทย) ๙/๗/๑๗๙.

เปลือกไม้ที่ไม่มีเจ้าของ แต่บางอย่างต้องอาศัยของที่คลุมห่อถักถาย เช่น หล้า ดินเหนียว หรือไม้ที่มีเจ้าของ เนื่องจากมีพระวินัยห้ามภิกษุขุดดินและพรวนของเขียวที่เกิดอยู่กับที่

อย่างไรก็ตามรายละเอียดเกี่ยวกับเสนาสนะในพระพุทธศาสนานี้พบว่ามีพัฒนาการไปตามยุคสมัย แต่พบว่าในสมัยพุทธกาล เสนาสนะที่สร้างเพื่อเป็นที่อยู่ของภิกษุส่วนมากจะสร้างง่ายๆ ขนาดก็แตกต่างกันไป หากเป็นที่พักส่วนตัวก็จะมีขนาดไม่ใหญ่นัก พอสำหรับพักอาศัยรูปเดียว แต่หากเป็นสถานที่ที่ใช้สอยกับส่วนรวมก็จะมีขนาดใหญ่โตพอสมควร เช่น โรงอุโบสถ ธรรมศาลา โรงฉัน ปราสาท เป็นต้น สำหรับวัสดุที่นำมาสร้างเป็นเสนาสนะนี้ส่วนมากจะสร้างด้วยวัสดุที่หาได้ทั่วไป เช่น ไม้ ดินเดียว หิน อิฐ เพื่อให้เพียงพอแก่การพักอาศัย ป้องกันเหลือบุง ลม แดดและสัตว์เลื้อยคลาน แต่ก็พบว่ามีเสนาสนะอีกจำนวนหนึ่งสร้างอย่างวิจิตรสวยงาม คือ สร้างด้วยแก้ว ทองคำ ดีบุก เหล็ก ทองแดง สำริด มีการทาสีหรือมีการวาดลวดลายไว้ตามต้นเสา เพดาน ผนังและหลังคาด้วย

๔.๔.๒.๒ เสนาสนะที่เป็นสถานที่หรือบริเวณที่มีอยู่ตามธรรมชาติ

เสนาสนะป่าอีกประเภทหนึ่งที่พบมากในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้แก่ สถานที่ตามธรรมชาติ หรือ ป่าเขาที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือป่าที่มนุษย์ปลูกขึ้นเพื่อสร้างความร่มรื่น เช่น

- (๑) ป่าไม้
- (๒) ซอกเขา
- (๓) เงื้อมแห่งภูเขา
- (๔) ถ้ำ
- (๕) โคนไม้
- (๖) รวป่า
- (๗) ชัฏแห่งป่า

เสนาสนะป่าลักษณะนี้เป็นที่พักอาศัยของภิกษุในพระพุทธศาสนาในยุคแรกที่พระพุทธเจ้าประกาศศาสนา อย่างไรก็ตาม แม้ต่อมาพระพุทธองค์จะอนุญาตให้ภิกษุรับเสนาสนะที่คฤหบดีสร้างถวาย แต่ก็พบว่าพระมหาเถระและภิกษุจำนวนมากนิยมพักอาศัยอยู่ในเสนาสนะป่าที่เป็นสถานที่ตามธรรมชาติ เช่น พระมหากัสสปเถระ พระวนวาสีติสสะ

ที่ตั้งของเสนาสนะป่าและการอาศัยอยู่ในเสนาสนะป่ามีความสำคัญต่อการประพฤติปฏิบัติของภิกษุในพระพุทธศาสนาอย่างมาก ทั้งนี้เพราะเสนาสนะป่าส่วนมากจะมีความสลับป่ายะ ดังนั้นจึงควรมีตำแหน่งที่ตั้งที่เหมาะสม และมีความนิยมในการอยู่ป่า ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ที่อยู่อาศัยของพระภิกษุหรือวัดของพระป่าที่เรียกว่า “อารัญญกเสนาสนะ” นั้น มีกำหนดไว้ว่า ห่างจากเสาหลักเขตหมู่บ้านอย่างน้อย ๕๐๐ ฐน^{๑๑๔} คือ ๕๐๐ วา หรือประมาณ ๑ กิโลเมตร (แต่ก็ไม่

^{๑๑๔} ดูรายละเอียดใน ชุ.ป.อ. (ไทย) ๖๙/๗/๒/๑๙๙.

เพียงกิน ๑ คาบ คือ ๑๐๐ เส้น เท่ากับ ๔ กิโลเมตร) เพื่อว่าจะได้ไปบิณฑบาตแล้วกลับมาถึงทันเวลาฉัน
อาหาร (ภัตตาคาร)^{๑๑๕} สำหรับภิกษุบางรูปอาจพักในป่าช้าที่มีทั้งป่าช้าเผาศพธรรมดา (สุสาน)^{๑๑๖} หรือ
ป่าช้าทิ้งศพ (อามกสุสาน)^{๑๑๗}

ในสมัยพุทธกาล ยังไม่มีการแยกพระสงฆ์ออกเป็นคามวาสีหรืออรัญญวาสีอย่างชัดเจน
เนื่องจากความนิยมสมัยนั้น ไม่ว่าจะสร้างวัดที่ไหนก็จะมีลักษณะเหมือนกันคือมีสภาพเป็นป่า คณะสงฆ์ก็
มีเอกภาพเป็นหนึ่งเดียว รุระในพระพุทธรูปที่แบ่งเป็นสองอย่าง ส่วนมากภิกษุก็ศึกษาทั้งสองอย่าง
พร้อมกันและศึกษาในวัดเดียวกัน หรือแม้จะมีภิกษุบางรูปเลือกศึกษาเพียงรุระเดียว แต่ท่านรูปนั้นก็พัก
อยู่ในวัดเดียวกับภิกษุอื่น ไม่มีการแยกว่าวัดนี้เป็นวัดบ้านศึกษาเน้นไปที่คณธรุระ หรือวัดนั้นเป็นวัดป่า
ศึกษาเน้นหนักไปที่วิปัสสนาธุระ การแยกพระสงฆ์ออกเป็นคามวาสีและอรัญญวาสีเพิ่งเกิดขึ้นในศรีลังกา
โดยที่พระคามวาสีจะเน้นหนักไปที่การศึกษาคัมภีร์หรือคณธรุระ ส่วนพระอรัญญวาสีจะเน้นหนักไปที่การ
ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานหรือวิปัสสนาธุระ สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ประเทศไทยรับพระพุทธศาสนา
มาจากศรีลังกาผ่านทางนครศรีธรรมราช การแยกพระสงฆ์เป็นสองฝ่ายก็ได้รับอิทธิพลจากศรีลังกา^{๑๑๘}

๔.๔.๓ สิกขาบทเกี่ยวกับเสนาสนะ

ในพระวินัยปิฎก พระพุทธเจ้าได้บัญญัติพระวินัยไว้เป็นแนวปฏิบัติเกี่ยวกับศาสนสถานหรือ
เสนาสนะจำนวนมาก พบว่ามีทั้งที่เป็นสิกขาบทในพระปาฏิโมกข์ ๗ สิกขาบท และสิกขาบทนอกพระ
ปาฏิโมกข์อีกจำนวนมาก โดยเฉพาะในคัมภีร์ขุททกวัตถุและวัตตขันธ์จะ ได้กล่าวถึงสิกขาบทที่
เกี่ยวกับเสนาสนะที่เป็นอาณาปาฏิโมกข์เป็นเบื้องต้นก่อน ดังต่อไปนี้

(๑) กุฎีการสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุก่อสร้างกุฎี

สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เวฬุวัน ภิกษุชาวเมืองอาฬวีสร้างกุฎีไม่จำกัดขนาด
ด้วยเครื่องอุปกรณ์ที่ขอมมาจากชาวบ้าน กุฎีสร้างยังไม่เสร็จได้ออกปากขออีกจนเป็นที่เอือมระอา
ชาวบ้านพบเห็นภิกษุต่างหวาดสะดุ้ง หลบเลี่ยงไปทางอื่นก็มี เมินหน้าหนีก็มี ปิดประตูบ้านก็มี พบเห็น
แม้โคก็รีบวิ่งหนีเพราะเข้าใจว่าเป็นภิกษุก็มี

^{๑๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ตอบ ดร.มาร์ติน: จากพุทธวินัยถึงภิกษุณี, หน้า ๘๗.

^{๑๑๖} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๒/๑/๙๖.

^{๑๑๗} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๔๒/๑/๒/๓/๑๕๖.

^{๑๑๘} พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต), พระกับป่า มีปัญญาอะไร, (กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๒๑.

เมื่อพระมหากัสสปะจาริกไปทางเมืองอาฬวี พักอยู่ ณ อัคราฬเวเจตีย์ เช้าวันหนึ่งท่านเข้าไปบิณฑบาต เห็นพวกชาวบ้านแสดงอาการรังเกียจ เมื่อกลับมาฉันภัตตาหารเสร็จ ได้ปรารภเรื่องนั้นจึงไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาคทรงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์ ทรงสอบถาม ทรงดำหนิพวกภิกษุชาวเมืองอาฬวี ทรงนำนิทานเรื่องถาษี ๒ พี่น้อง^{๑๑๙} ผู้คิดหาวิธีไม่ให้นาคราชมารบกวนด้วยการขอแก้วมณี เรื่องนกฝูงใหญ่ที่มารบกวนภิกษุ เมื่อถูกขอจนจึงพากันบินหนีไป และพระรัฐบาล^{๑๒๐} ที่กล่าวว่า คนที่ขอจะไม่เป็นที่ชอบใจของผู้ถูกขอ คนที่ถูกขอเมื่อไม่ให้ก็ไม่เป็นที่ชอบใจของผู้ขอ ทรงสรุปว่า ทรัพย์สมบัติของคฤหัสถ์รวบรวมไว้ได้ยาก ได้มาแล้วจะเก็บรักษาไว้ก็ยาก การที่ภิกษุเป็นคนชอบขอ จึงเป็นเรื่องน่าตำหนิ ได้ทรงบัญญัติสังฆาทิเสสสิกขาบท ดังนี้^{๑๒๑}

อนึ่ง ภิกษุผู้จะสร้างกุฎิที่ไม่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นที่อยู่ส่วนตัว ด้วยการขอเอาเอง พึงสร้างให้ได้ขนาด คือ ยาว ๑๒ คืบ กว้าง ๗ คืบ โดยคืบพระสุคต ต้องพาภิกษุทั้งหลายไปแสดงพื้นที่ให้ ภิกษุเหล่านั้นพึงแสดงพื้นที่ที่ไม่มีอันตราย เป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ ไม่พาภิกษุทั้งหลายไปเพื่อแสดงพื้นที่ให้ หรือสร้างให้เกินขนาด เป็นสังฆาทิเสส^{๑๒๒}

อนาปัตติวาร

ว่าด้วยข้อยกเว้น ภิกษุผู้ไม่ต้องอาบัติ ได้แก่

๑. ภิกษุสร้างเจือมฬามีประตุ
๒. ภิกษุตกแต่งถ้ำ
๓. ภิกษุสร้างกุฎิหญ้า
๔. ภิกษุสร้างกุฎิเพื่อภิกษุอื่น
๕. ภิกษุนั่งอาคารนอกจากนั้น ยกเว้นอาคารที่พักของตน
๖. ภิกษุวิกลจริต
๗. ภิกษุต้นบัญญัติ^{๑๒๓}

(๒) วิหารการสิกขาบทว่าด้วยภิกษุสร้างวิหาร

^{๑๑๙} ขุ.ชา (ไทย) ๒๗/๗/๗๕.

^{๑๒๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐๑/๓๕๘.

^{๑๒๑} วิ.มหา (ไทย) ๑/๓๔๒/๓๗๘.

^{๑๒๒} วิ.มหา (ไทย) ๑/๓๔๘/๓๘๓.

^{๑๒๓} วิ.มหา (ไทย) ๑/๓๖๔/๔๐๑.

สมัยที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โขสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี เศรษฐีผู้เป็นอุปฐากของพระฉันทะ^{๑๒๔} ปวารณาจะสร้างวิหารถวาย พระฉันทะจึงให้แผ้วถางสถานที่ ใช้คนตัดต้นไม้ต้นหนึ่งที่ชาวบ้านนับถือว่าเป็นรุกขเจดีย์ ชาวบ้านตำหนิว่า พระฉันทะเบียดเบียนต้นไม้ที่มีชีวิต

พระผู้มีพระภาคทรงรับสั่งให้ประชุมสงฆ์ ทรงสอบถามแล้วทรงตำหนิพระฉันทะ ได้ทรงบัญญัติสังฆาติเสสสิกขาบท ดังนี้

อนึ่ง ภิกษุจะสร้างวิหารใหญ่ ที่มีเจ้าของสร้างถวาย สร้างเป็นของส่วนตัว ต้องพาภิกษุทั้งหลายไปแสดงพื้นที่ให้ ภิกษุเหล่านั้นพึงแสดงพื้นที่ให้ เป็นพื้นที่ไม่มีอันตราย เป็นพื้นที่มีบริเวณโดยรอบ ถ้าภิกษุให้สร้างวิหารใหญ่ เป็นพื้นที่มีอันตราย เป็นพื้นที่ไม่มีบริเวณโดยรอบ หรือไม่พาภิกษุทั้งหลายไปแสดงพื้นที่ให้ เป็นสังฆาติเสส^{๑๒๕}

อนาปัตติวาร

ว่าด้วยข้อยกเว้น

ภิกษุผู้ไม่ต้องอาบัติ ได้แก่

๑. ภิกษุสร้างเจี๊ยมผามีประตุ
๒. ภิกษุตบแต่งถ้ำ
๓. ภิกษุสร้างกุฏิหญ้า
๔. ภิกษุสร้างวิหารเพื่อภิกษุอื่น
๕. ภิกษุสร้างอาคารนอกจากนั้น เว้นอาคารที่พักของตน
๖. ภิกษุวิกุลจريت
๗. ภิกษุต้นบัญญัติ^{๑๒๖}

(๓) ปฐมเสนาสนสิกขาบท ว่าด้วยเสนาสนะข้อที่๑

สิกขาบทนี้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติปวารณาภิกษุหลายรูป มีเรื่องเล่าว่า เมื่อคราวที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี อารามที่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวายเวลานั้นเป็นฤดูหนาว พวกภิกษุพากันนำเสนาสนะออกมาผึ่งแดด พอได้เวลาฉันภัตตาหาร ก็รีบพากันไปฉันภัตตาหาร ไม่ได้เก็บเสนาสนะไว้ และไม่ได้ใช้ใครให้เก็บให้ เสนาสนะเสียหายเพราะตากน้ำค้างและฝน เหล่าภิกษุผู้มั่งน้อยฯลฯ ได้ตำหนิประณามโพนทะนาว่าพวกภิกษุเอาเสนาสนะมาตากแดดแล้วไม่ยอมเก็บเข้าที่เดิม ไม่ใช่ให้คนช่วยเก็บให้ ก็พากันไปที่อื่น ทำให้เสนาสนะเสียหายเพราะตากน้ำค้างและฝน แล้วได้นำเรื่องนั้นไปกราบทูลพระพุทธเจ้าพระองค์ทรงประชุมสงฆ์เพื่อบัญญัติสิกขาบทโดยได้ทรง

^{๑๒๔} พระฉันทะเคยเป็นคนรับใช้ของพระโพธิสัตว์ (ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๒๐๖/๒๔๐.

^{๑๒๕} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๖๖/๔๐๓.

^{๑๒๖} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๗๙/๔๑๑.

สอบถามภิกษุทั้งหลายถึงสาเหตุเรื่องการนำเสนาสนะไปไปตากแดดแล้วไม่ยอมเก็บ ไม่ได้ใช้ให้ใครช่วยเก็บให้แล้วพากันหลีกไปสู่ที่อื่น ทำให้เสนาสนะเสียหายเพราะตากน้ำค้างและฝน เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลรับว่าเป็นความจริงดังที่ตรัสถาม พระพุทธเจ้าก็ทรงตำหนิภิกษุทั้งหลายเพราะการกระทำเช่นนั้น^{๑๒๗}

พระพุทธองค์ได้บัญญัติสิกขาบทไว้ ความว่า... ก็ภิกษุใดวางไว้หรือใช้ให้วางไว้ซึ่งเสนาสนะคือเตียงตั้งฟูกหรือเก้าอี้ของสงฆ์ในที่กลางแจ้งเมื่อจะจากไปไม่เก็บหรือไม่ใช้ให้เก็บเสนาสนะนั้นหรือไม่บอกมอบหมายไปเสียต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๑๒๘}

พระองค์ทรงอนุญาตให้เก็บเสนาสนะไว้ในมณฑปโคนไม้หรือในที่ซึ่งกาหรือเหยี่ยวจะไม่ถ่ายมูลรดได้ตลอด๘เดือนที่ไม่ใช่ฤดูฝน^{๑๒๙}

เสนาสนะในสิกขาบทนี้ ที่นอนหมายเอาเตียง ๔ ชนิด คือ ๑) เตียงมีแม่แคร่สอดเข้าในขา ๒) เตียงมีแคร่ติดกับขา ๓) เตียงมีขาตั้งก้ำมปู ๔) เตียงมีขาจดแม่แคร่และฟูก๕ชนิดคือ ๑) ฟูกขนสัตว์ ๒) ฟูกเศษผ้า ๓) ฟูกเปลือกไม้ ๔) ฟูกหญ้า ๕) ฟูกใบไม้ ที่นั่งหมายเอาตั้ง ๔ ชนิดคือ ๑) ตั้งมีแม่แคร่สอดเข้าในขา ๒) ตั้งมีแม่แคร่ติดกับขา ๓) ตั้งมีขาตั้งก้ำมปู ๔) ตั้งมีขาจดแม่แคร่ และ เก้าอี้ได้แก่เก้าอี้ที่เขาถักพื้นสำหรับนั่งภายในทำด้วยเปลือกไม้ก็มีทำด้วยหญ้าแฝกก็มีทำด้วยหญ้ามุงกระต่ายก็มีทำด้วยหญ้าปล้องก็มี ที่เขานำมาถวายเป็นสังฆ^{๑๓๐}

อาการที่ภิกษุไม่ต้องอาบัติในเพราะอาบัตินี้ คือ

- ๑) ภิกษุเก็บไว้แล้วจึงไป
- ๒) ภิกษุใช้ให้เก็บไว้แล้วจึงไป
- ๓) ภิกษุบอกมอบหมายไว้แล้วจึงไป
- ๔) ภิกษุนำออกผึ่งแดดไว้จากไปด้วยคิดว่าจะกลับมาเก็บ
- ๕) ภิกษุผู้มีเหตุบางอย่างขัดขวาง
- ๖) ภิกษุผู้มีเหตุขัดข้อง
- ๗) ภิกษุวิกลจริต
- (๘) ภิกษุต้นบัญญัติ(หรืออาทิกัมมิกะ)^{๑๓๑}

(๔) ทุติยเสนาสนสิกขาบท ว่าด้วยเสนาสนะข้อที่๒

^{๑๒๗}วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๐๘/๒๙๑.

^{๑๒๘}วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๐๙/๒๙๒.

^{๑๒๙}วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๑๐/๒๙๑.

^{๑๓๐}วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๑๑/๒๙๒-๒๙๓.

^{๑๓๑}วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๑๓/๒๙๔.

สิกขาบทนี้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติปรารภพระสัตตรสวัคคีย์มีเรื่องเล่าว่า ครั้นที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี อารามที่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวายเวลานั้น พวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์เป็นสหายกันเมื่อจะอยู่ก็อยู่ด้วยกันเมื่อจะจากไปก็จากไปพร้อมกันพวกท่านปูที่นอนในวิหารของสงฆ์แห่งหนึ่งเมื่อจากไปไม่ได้เก็บ ไม่ได้ใช้ให้ใครเก็บที่นอนนั้น และไม่ได้มอบหมายให้ใครช่วยเก็บให้เสนาสนะถูกตัวปลวกกัดเสียหาย เหล่าภิกษุผู้มกน้อย ฯลฯ ได้ดำเนินประณามโทษกันว่าพวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์ปูที่นอนในวิหารของสงฆ์แล้วเมื่อจะจากไปไม่เก็บไม่ใช้คนอื่นให้เก็บที่นอนนั้นไม่บอกมอบหมายใครให้เก็บพากันจากไปจนเสนาสนะถูกตัวปลวกกัดเสียหาย ครั้นภิกษุเหล่านั้นดำเนินพวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์โดยประการต่างๆ แล้วจึงนำเรื่องนั้นไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบพระองค์ทรงประชุมสงฆ์เพื่อบัญญัติสิกขาบทโดยได้ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายถึงสาเหตุเรื่องการปูที่นอนในวิหารของสงฆ์แล้วจากไปไม่ยอมเก็บ ไม่ใช้ให้ใครช่วยเก็บ ไม่ได้มอบหมายให้ใครช่วยเก็บที่นอนนั้น จนเสนาสนะถูกตัวปลวกกัดเสียหาย เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลรับว่าเป็นความจริงดังที่ตรัสถาม พระพุทธเจ้าก็ทรงดำเนินภิกษุทั้งหลายเพราะการกระทำเช่นนั้น^{๑๓๒}

พระพุทธองค์ได้บัญญัติสิกขาบทไว้ ความว่า...ภิกษุใดปูหรือใช้ให้ปูที่นอนในวิหารของสงฆ์เมื่อจะจากไปไม่เก็บหรือไม่ใช้ให้เก็บที่นอนนั้นหรือไม่บอกมอบหมายไปเสียต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๑๓๓}

อาการที่ภิกษุไม่ต้องอาบัติในเพราะอาบัตินี้ คือ

- (๑) ภิกษุเก็บไว้แล้วจึงไป
- (๒) ภิกษุใช้ให้เก็บไว้แล้วจึงไป
- (๓) ภิกษุบอกมอบหมายไว้แล้วจึงไป
- (๔) ภิกษุผู้ไม่เก็บเสนาสนะที่มีเหตุบางอย่างขัดขวาง
- (๕) ภิกษุเกิดห่วงใยไปยืนในที่นั้นบอกมอบหมาย
- (๖) ภิกษุผู้มีเหตุบางอย่างขัดขวาง
- (๗) ภิกษุผู้มีเหตุขัดข้อง
- (๘) ภิกษุวิกลจริต
- (๙) ภิกษุต้นบัญญัติ(อาทิกัมมิกะ)^{๑๓๔}

ความสำคัญทางด้านศาสนสถาน ก็มีความสำคัญไม่ต่างจากด้านศาสนบุคคล และด้านศาสนธรรม ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น เพราะต่างก็มีความสัมพันธ์กัน ด้วยเหตุนี้การที่จะทำให้อาสนาอารังอย่างได้ก็ต้องอาศัยองค์ประกอบทั้งสามประการ โดยเฉพาะในประเด็นที่เกี่ยวกับศาสนสถานดังปรากฏ

^{๑๓๒} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๑๔/๒๕๕.

^{๑๓๓} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๑๕/๒๕๖.

^{๑๓๔} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๑๘/๒๕๘.

ในภูตคามวรรคปาจิตติย ซึ่งว่าด้วยเวหาสกุฎฐิกขาบท คือกุฎฐิชั้นลอย โดยเรื่องราวที่ของการบัญญัติสิกขาบทนี้ เรื่องมีอยู่ว่า

สมัยนั้นมีภิกษุรูปอยู่บนกุฎฐิชั้นลอยในวิหารของสงฆ์รูปหนึ่งอยู่ชั้นล่างอีกรูปหนึ่งอยู่ชั้นบนรูปที่อยู่ชั้นบนนั่งอย่างแรงบนเตียงชนิดที่มีเท้าเสียบ (ไม่มีลิ้มสลัก) เท้าเตียงตกโดนศีรษะรูปที่นั่งอยู่ชั้นล่างจนทำนองร้องลั่นภิกษุทั้งหลายวิ่งเข้าไปหาแล้วได้กล่าวดังนี้ว่า “ท่านท่านส่งเสียงทำไม” ภิกษุรูปที่นั่งอยู่ชั้นล่างจึงบอกเรื่องนั้นให้ภิกษุทั้งหลายทราบบรรดาภิกษุผู้มักน้อยฯลฯ จึงตำหนิประณาม โพนทะนาว่า “โฉนภิกษุซึ่งนั่งอย่างแรงบนเตียงมีเท้าเสียบบนกุฎฐิชั้นลอยในวิหารของสงฆ์เล่า” ครั้นภิกษุทั้งหลายตำหนิภิกษุนั้นโดยประการต่างๆแล้วจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบเมื่อกรณีนี้ได้ทราบถึงพระพุทธเจ้า ก็ทรงบัญญัติสิกขาบทว่า...

ภิกษุทราบว่าจะนั่งอย่างแรงบนเตียงมีเท้าเสียบบนกุฎฐิชั้นลอยในวิหารของสงฆ์จริงหรือ” ภิกษุนั้นทูลรับว่า “จริงพระพุทธเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงตำหนิว่า “ฯลฯโมฆบุรุษโฉนเธอจึงนั่งอย่างแรงบนเตียงมีเท้าเสียบบนกุฎฐิชั้นลอยในวิหารของสงฆ์เล่า โมฆบุรุษการกระทำอย่างนี้มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใสฯ”^{๑๓๕}

จากกรณีนี้ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติข้างต้นนี้จึงเป็นเหตุทำให้พระพุทธองค์ทรงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดง เป็นพระพุทธบัญญัติว่า...ภิกษุใดนั่งหรือนอนบนเตียงหรือบนตั้งอันมีเท้าเสียบบนกุฎฐิชั้นลอยในวิหารของสงฆ์ต้องอาบัติปาจิตติย^{๑๓๖}

จะเห็นว่า การที่พระสงฆ์ต้องอาบัติปาจิตติยตามพุทธบัญญัติ อันเนื่องด้วยความสำคัญว่าเป็นของสงฆ์ กล่าวคือวิหารส่วนบุคคลภิกษุสำคัญว่าเป็นของสงฆ์ต้องอาบัติทุกกฐวิหารส่วนบุคคลภิกษุไม่แน่ใจต้องอาบัติทุกกฐวิหารส่วนบุคคลภิกษุสำคัญว่าเป็นของส่วนบุคคลต้องอาบัติทุกกฐเพราะเป็นของส่วนบุคคลของผู้อื่นวิหารส่วนบุคคลของตนไม่ต้องอาบัติใน ๘ ประการ ต่อไปนี้

๑. ภิกษุนั่งบนที่ไม่ใช่กุฎฐิชั้นลอย
๒. ภิกษุนั่งบนกุฎฐิชั้นลอยสูงพอกระทบศีรษะ
๓. ภิกษุนั่งบนที่ที่ข้างล่างไม่เป็นที่อยู่
๔. ภิกษุนั่งบนกุฎฐิชั้นลอยปูพื้นไว้
๕. ภิกษุนั่งบนกุฎฐิชั้นลอยมีเท้าเตียงหรือเท้าตั้งตรึงสลักกับตัว
๖. ภิกษุยืนบนเตียงหรือตั้งหีบหรือพาดจีวรได้
๗. ภิกษุวิกัลจรีต
๘. ภิกษุต้นบัญญัติ^{๑๓๗}

^{๑๓๕}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๒๙/๓๐๖.

^{๑๓๖}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๓๐/๓๐๗.

นอกจากทรงมีพุทธบัญญัติเกี่ยวกับกุฏิชั้นลอยแล้วดังกล่าวแล้ว ยังมีพุทธบัญญัติถึงด้าน ศาสนสถาน คือเกี่ยวกับ “การสร้างวิหารใหญ่” ดังปรากฏในมหาลลทวารสิกขาบท เรื่องราวมีอยู่ว่า มหาอมาตย์ผู้เป็นอุปฐากของท่านพระฉนนะได้สร้างวิหารถวายท่านพระฉนนะท่านพระฉนนะสั่งให้ มุงให้ฉาบทาวิหารที่สร้างเสร็จแล้วหลายครั้งวิหารมีน้ำหนักมากจึงพังลงมาต่อมาท่านพระฉนนะ จึง หาเก็บหญ้าและไม้ทำให้น้ำข้าวเหนียวของพราหมณ์คนหนึ่งเสียหายพราหมณ์นั้นตำหนิประณาม โพนทะนาว่า

โฉนพระคุณเจ้าทั้งหลายจึงทำน้ำข้าวเหนียวของเราให้เสียหายเล่าภิกษุทั้งหลายได้ยิน พราหมณ์ตำหนิโฉนท่านพระฉนนะจึงให้มุงให้ฉาบทาวิหารที่สร้างเสร็จแล้วหลายครั้งแล้ว วิหารมีน้ำหนักมากจึงพังลงมาครั้งภิกษุเหล่านั้นตำหนิท่านพระฉนนะโดยประการต่างๆแล้ว จึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบและรับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้ เป็นต้นเหตุด้วยการฉาบทาวิหารที่สร้างเสร็จแล้วหลายครั้งวิหารมีน้ำหนักมากจึงพังกว่านั้น แม้จะยืนในที่ที่ปราศจากของเขียวต้องอาบัติปาจิตตีย์^{๑๓๘}

จะเห็นว่า การที่พระองค์ทรงบัญญัติเกี่ยวกับการสร้างวิหารหลังใหญ่...แม้จะยืนในที่ที่ ปราศจากของเขียวความว่าภิกษุเมื่อมุงด้วยอิฐต้องอาบัติปาจิตตีย์ทุกๆก้อนเมื่อมุงด้วยแผ่นศิลาต้อง อาบัติปาจิตตีย์ทุกๆก้อนเมื่อมุงด้วยปูนขาวต้องอาบัติปาจิตตีย์ทุกๆก้อนเมื่อมุงด้วยหญ้าต้องอาบัติ ปาจิตตีย์ทุกๆกำหญ้าเมื่อมุงด้วยใบไม้ต้องอาบัติปาจิตตีย์ทุกๆใบ^{๑๓๙}

ส่วนกรณีที่ไม่ต้องอาบัติ หากสร้างวิหารนั้น หย่อนกว่า๒-๓ชั้นภิกษุสำคัญว่าหย่อนกว่าไม่ ต้องอาบัติประกอบด้วยหลัก ๑๐ ประการ ดังนี้

๑. ภิกษุมุงเพียง๒-๓ชั้น
๒. ภิกษุมุงหย่อนกว่า๒-๓ชั้น
๓. ภิกษุมุงเจ็อมผามีประตุ
๔. ภิกษุตบแต่งถ้ำ
๕. ภิกษุมุงกุฏิหญ้า
๖. ภิกษุมุงกุฏิเพื่อภิกษุอื่น
๗. ภิกษุมุงด้วยทรัพย์ตนเอง
๘. ภิกษุมุงอาคารนอกจากนั้น
๙. ภิกษุวิกัลจกริต

^{๑๓๗}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๓๓/๓๐๘.

^{๑๓๘}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๓๔-๑๓๗/๓๐๙-๓๑๑.

^{๑๓๙}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๓๗/๓๑๑.

๑๐. ภิกษุตันบัญญัติ^{๑๔๐}

(๕) สาสังกติกขาบท ว่าด้วยเสนาสนะป่าที่นำหวาดระแวง

สิกขาบทนี้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติปรารภภิกษุหลายรูป มีเรื่องเล่าว่า คราวที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี อารามที่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวายเวลานั้น พวกภิกษุเมื่อออกพรรษาปวารณาแล้ว ยังอาศัยอยู่ในเสนาสนะป่า พวกกตติกโจรเข้าใจว่าภิกษุทั้งหลายมีลามกมากจึงพากันมาปล้น พวกภิกษุได้นำเรื่องนั้นไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ พระองค์ทรงอนุญาตให้เก็บจิวรผืนใดผืนหนึ่งไว้ในระแวกบ้านได้สำหรับสำหรับภิกษุผู้อยู่ในเสนาสนะป่า ต่อมา พวกภิกษุทราบข่าว พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระป่าเก็บจิวรผืนใดผืนหนึ่งไว้ในระแวกบ้านได้ จึงพากันเก็บจิวรผืนใดผืนหนึ่งไว้ในระแวกบ้านจนเกิน ๖ ราตรี จิวรที่เก็บนั้นหายบ้าง เสียหายบ้าง ไฟไหม้บ้าง ถูกหนูกัดบ้าง ทำให้พวกภิกษุมีผ้าไม่ดี มีจิวรเก่า ๆ พวกภิกษุอื่นจึงได้กล่าวว่าใช้จิวรไม่ดี ใช้จิวรเก่า ๆ ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นจึงบอกเรื่องนั้นให้ทราบ แล้วได้นำเรื่องนั้นไปกราบทูลพระพุทธเจ้าพระองค์ทรงประชุมสงฆ์เพื่อบัญญัติสิกขาบทโดยได้ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายถึงสาเหตุเรื่องภิกษุเก็บไตรจิวรผืนใดผืนหนึ่งไว้ในระแวกบ้านแล้วอยู่ปราศจากเกิน ๖ ราตรี เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลรับว่าเป็นความจริงดังที่ตรัสถาม พระพุทธเจ้าก็ทรงตำหนิภิกษุทั้งหลายเพราะการกระทำเช่นนั้น^{๑๔๑}

พระพุทธองค์ได้บัญญัติสิกขาบทไว้ ความว่า “ก็ภิกษุจำพรรษาแล้วหวังจะอยู่ในเสนาสนะป่าที่รู้กันว่านำหวาดระแวงมีภัยน่ากลัวเช่นนั้นจนถึงวันเพ็ญเดือน๑๒พึงเก็บไตรจิวรผืนใดผืนหนึ่งไว้ในระแวกบ้านได้และภิกษุนั้นควรมีปัจจัยบางอย่างเพื่อการอยู่ปราศจากจิวรนั้นภิกษุนั้นพึงอยู่ปราศจากจิวรนั้นได้๖คืนเป็นอย่างมากถ้าอยู่ปราศเกินกว่ากำหนดนั้นต้องอาบัตินิสัคคิยปาจิตตีย์เว้นไว้แต่ภิกษุผู้ได้รับสมมติ”^{๑๔๒}

อาการที่ภิกษุไม่ต้องอาบัติในเพราะอาบัตินี้ คือ

- (๑) ภิกษุอยู่ปราศ๖ราตรี
- (๒) ภิกษุอยู่ปราศหย่อนกว่า๖ราตรี
- (๓) ภิกษุอยู่ปราศ๖ราตรีแล้วกลับมาคามสีมาแล้วจากไป
- (๔) ภิกษุถอนผ้าภายใน๖ราตรี
- (๕) ภิกษุสละให้ภายใน๖ราตรี
- (๖) ภิกษุที่มีจิวรสูญหายภายใน๖ราตรี

^{๑๔๐}วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๓๘/๓๑๒.

^{๑๔๑}วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๕๒/๑๗๓-๑๗๔.

^{๑๔๒}วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๕๓/๑๖๔.

- (๗) ภิกษุที่มีจีวรฉิบหายภายใน๖ราตรี
 (๘) ภิกษุที่มีจีวรถูกไฟไหม้ภายใน๖ราตรี
 (๙) ภิกษุที่มีจีวรถูกโจรชิงเอาไปภายใน๖ราตรี
 (๑๐) ภิกษุผู้มีจีวรถูกถือเอาไปโดยวิสาสะภายใน๖ราตรี
 (๑๑) ภิกษุได้สมมติ
 (๑๒) ภิกษุวิกุลจรีต
 (๑๓) ภิกษุต้นบัญญัติ(อาทิกัมมิกะ)^{๑๔๓}

(๖) ปฐมเสนาสนสิกขาบท ว่าด้วยเสนาสนะข้อที่๑

สิกขาบทนี้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติปรารภภิกษุหลายรูป มีเรื่องเล่าว่า คราวที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี อารามที่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวายเวลานั้นเป็นฤดูหนาว พวกภิกษุพากันนำเสนาสนะออกมาผึ่งแดด พอได้เวลาฉันภัตตาหาร ก็รีบพากันไปฉันภัตตาหาร ไม่ได้เก็บเสนาสนะไว้ และไม่ได้ใช้ใครให้เก็บให้ เสนาสนะเสียหายเพราะตากน้ำค้างและฝน

เหล่าภิกษุผู้มักน้อย ฯลฯ ได้ตำหนิประณามโทษกันว่าพวกภิกษุเอาเสนาสนะมาตากแดดแล้วไม่ยอมเก็บเข้าที่เดิม ไม่ใช้ให้คนช่วยเก็บให้ ก็พากันไปที่อื่น ทำให้เสนาสนะเสียหายเพราะตากน้ำค้างและฝนแล้วได้นำเรื่องนั้นไปกราบทูลพระพุทธเจ้าพระองค์ทรงประชุมสงฆ์เพื่อบัญญัติสิกขาบท โดยได้ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลายถึงสาเหตุเรื่องการนำเสนาสนะไปตากแดดแล้วไม่ยอมเก็บ ไม่ได้ใช้ให้ใครช่วยเก็บให้แล้วพากันหลีกเลี่ยงไปที่อื่น ทำให้เสนาสนะเสียหายเพราะตากน้ำค้างและฝน เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลรับว่าเป็นความจริงดังที่ตรัสถาม พระพุทธเจ้าก็ทรงตำหนิภิกษุทั้งหลายเพราะการกระทำเช่นนั้น^{๑๔๔}

พระพุทธองค์ได้บัญญัติสิกขาบทไว้ ความว่า

“ก็ภิกษุใดวางไว้หรือใช้ให้วางไว้ซึ่งเสนาสนะคือเตียงตั้งพูกหรือเก้าอี้ของสงฆ์ในที่กลางแจ้ง เมื่อจะจากไปไม่เก็บหรือไม่ใช้ให้เก็บเสนาสนะนั้นหรือไม่บอกมอบหมายไปเสียต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๑๔๕}

ทรงอนุญาตให้เก็บเสนาสนะ

สมัยนั้นภิกษุทั้งหลายอยู่ในที่กลางแจ้งรีบเก็บเสนาสนะก่อนเวลาอันสมควรพระผู้มีพระภาคทอดพระเนตรเห็นภิกษุเหล่านั้นรีบเก็บเสนาสนะก่อนเวลาอันสมควรครั้งแล้วทรงแสดงธรรมมีกถา

^{๑๔๓}วิ.มหา.(ไทย) ๒/๖๕๖/๑๗๗. พระวินัยที่ว่าด้วยเสนาสนะปาที่นำหาวาตระแวง อยู่ใน นิสสัยคิย ปาจิตตีย์ ปัตตวรรค สิกขาบทที่๙

^{๑๔๔}อ้างอิง วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๐๘/๒๙๑.

^{๑๔๕}วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๐๘/๒๙๒.

เพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า “ภิกษุทั้งหลายเราอนุญาตให้เก็บเสนาสนะไว้ในมณฑปโคนไม้หรือในที่ซึ่งกาหรือเหยี่ยวจะไม่ถ่ายมูลรดได้ตลอดเดือนที่ไม่ใช่ฤดูฝน”

เสนาสนะในสิกขาบถนี้ ที่นอนหมายเอาเตียง ๔ ชนิด คือ (๑) เตียงมีแม่แคร่สอดเข้าในขา (๒) เตียงมีแคร่ติดกับขา (๓) เตียงมีขาตั้งกำมปู (๔) เตียงมีขาจดแม่แคร่และพุก๕ชนิดคือ (๑) พุกขนสัตว์ (๒) พุกเศษผ้า (๓) พุกเปลือกไม้ (๔) พุกหญ้า (๕) พุกใบไม้ ที่นั่งหมายเอาตั้ง ๔ ชนิดคือ (๑) ตั้งมีแม่แคร่สอดเข้าในขา (๒) ตั้งมีแม่แคร่ติดกับขา (๓) ตั้งมีขาตั้งกำมปู (๔) ตั้งมีขาจดแม่แคร่ และ เก้าอี้ได้แก่เก้าอี้ที่เขากลัดพื้นสำหรับนั่งภายในทำด้วยเปลือกไม้ก็มีทำด้วยหญ้าแฝกก็มีทำด้วยหญ้ามุง กระต่ายก็มีทำด้วยหญ้าปล้องก็มี ที่เขานำมาถวายแก่สงฆ์^{๑๘๖}

อาการที่ภิกษุไม่ต้องอาบัติในเพราะอาบัตินี้ คือ

- (๑) ภิกษุเก็บไว้แล้วจึงไป
- (๒) ภิกษุใช้ให้เก็บไว้แล้วจึงไป
- (๓) ภิกษุบอกมอบหมายไว้แล้วจึงไป
- (๔) ภิกษุนำออกผึ่งแดดไว้จากไปด้วยคิดว่าจะกลับมาเก็บ
- (๕) ภิกษุผู้มีเหตุบางอย่างขัดขวาง
- (๖) ภิกษุผู้มีเหตุขัดข้อง
- (๗) ภิกษุวิกลจริต
- (๘) ภิกษุต้นบัญญัติ(หรืออาทิกัมมิกะ)^{๑๘๗}

พระวินัยที่ว่าด้วยเสนาสนะสิกขาบถข้อที่ ๑ อยู่ใน ปาจิตตีย์ ฎุดคามวรรค สิกขาบถที่ ๔

(๗) ทุตติยเสนาสนสิกขาบถ ว่าด้วยเสนาสนะข้อที่ ๒

สิกขาบถนี้ พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติปรารภพระสัตตรสวัคคีย์มีเรื่องเล่าว่า คราวที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี อารามที่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวายเวลานั้น พวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์เป็นสหายกันเมื่อจะอยู่ก็อยู่ด้วยกันเมื่อจะจากไปก็จากไปพร้อมกันพวกท่านปูที่นอนในวิหารของสงฆ์แห่งหนึ่งเมื่อจากไปไม่ได้เก็บ ไม่ได้ใช้ให้ใครเก็บที่นอนนั้น และไม่ได้มอบหมายให้ใครช่วยเก็บให้เสนาสนะถูกตัวปลวกกัดเสียหาย เหล่าภิกษุผู้มักน้อยฯ ได้ดำเนินประณามโทษนะว่าพวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์ปูที่นอนในวิหารของสงฆ์แล้วเมื่อจะจากไปไม่เก็บไม่ใช้คนอื่นให้เก็บที่นอนนั้นไม่บอกมอบหมายใครให้เก็บพากันจากไปจนเสนาสนะถูกตัวปลวกกัดเสียหาย ครั้นภิกษุเหล่านั้นตำหนิพวกภิกษุสัตตรสวัคคีย์โดยประการต่างๆ แล้วจึงนำเรื่องนั้นไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบพระองค์ทรงประชุมสงฆ์เพื่อบัญญัติสิกขาบถโดยได้ทรงสอบถามภิกษุทั้งหลาย

^{๑๘๖} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๑๑/๒๙๒-๒๙๓.

^{๑๘๗} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๑๓/๒๙๔.

ถึงสาเหตุเรื่องการบูที่นอนในวิหารของสงฆ์แล้วจากไปไม่ยอมเก็บ ไม่ใช่ให้ใครช่วยเก็บ ไม่ได้มอบหมายให้ใครช่วยเก็บที่นอนนั้น จนเสนาสนะถูกตัวปลวกกัดเสียหาย เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลรับว่าเป็นความจริงดังที่ตรัสถาม พระพุทธเจ้าก็ทรงตำหนิภิกษุทั้งหลายเพราะการกระทำเช่นนั้น^{๑๔๘}

พระพุทธองค์ได้บัญญัติสิกขาบทไว้ ความว่า

“ก็ภิกษุใดปูหรือใช้ให้ปูที่นอนในวิหารของสงฆ์เมื่อจะจากไปไม่เก็บหรือไม่ใช้ให้เก็บที่นอนนั้นหรือไม่บอกมอบหมายไปเสียต้องอาบัติปาจิตตีย์”^{๑๔๙}

อาการที่ภิกษุไม่ต้องอาบัติในเพราะอาบัตินี้ คือ

- (๑) ภิกษุเก็บไว้แล้วจึงไป
- (๒) ภิกษุใช้ให้เก็บไว้แล้วจึงไป
- (๓) ภิกษุบอกมอบหมายไว้แล้วจึงไป
- (๔) ภิกษุผู้ไม่เก็บเสนาสนะที่มีเหตุบางอย่างชัดเจน
- (๕) ภิกษุเกิดห้วงใยไปยืนในที่นั้นบอกมอบหมาย
- (๖) ภิกษุผู้มีเหตุบางอย่างชัดเจน
- (๗) ภิกษุผู้มีเหตุขัดข้อง
- (๘) ภิกษุวิกลจริต
- (๙) ภิกษุต้นบัญญัติ(อาทิกัมมิกะ)^{๑๕๐}

พระวินัยที่ว่าด้วยเสนาสนะสิกขาบทข้อที่ ๑ อยู่ใน ปาจิตตีย์ ฎุตคามวรรค สิกขาบทที่ ๕

๔.๔.๔ ข้อวัตรสำหรับปฏิบัติในศาสนสถาน (เสนาสนะ)

นอกจากจะมีสิกขาบทเพื่อเป็นแนวปฏิบัติเกี่ยวกับเสนาสนะดังกล่าวมาแล้ว ยังมีข้อปฏิบัติที่บัญญัติเป็นวัตรที่ปฏิบัติเกี่ยวกับเสนาสนะอย่างชัดเจน โดยมีบุคคลที่เกี่ยวข้องหลายฝ่าย จำแนกเป็น ๕ บุคคล ดังต่อไปนี้

๔.๔.๔.๑ ภิกษุผู้เป็นเจ้าของ(อวาสิกะ)

ในสมัยพุทธกาล ในอวาสิที่พระพุทธเจ้าไม่ได้ประทับอยู่มักจะมีการยกย่องให้ภิกษุผู้เป็นสังฆเถระ (มีพรรษามาก) อุปัชฌาย์ หรืออาจารย์ของคณะเป็นเจ้าอวาสิ แต่ก็ไม่ได้กำหนดคุณสมบัติบทบาทและหน้าที่ไว้อย่างชัดเจนเหมือนในสังคมไทยปัจจุบัน เรียกว่า “อวาสิกะ” ปรากฏเรื่องราวในคัมภีร์พระไตรปิฎก ๓ ตอนใหญ่ๆ คือ

^{๑๔๘} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๑๔/๒๙๕.

^{๑๔๙} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๑๕/๒๙๖.

^{๑๕๐} วิ.มหา.(ไทย) ๒/๑๑๘/๒๙๘.

(๑) พระวินัยปิฎก ตอนเสนาสนชั้นธกะ^{๑๕๑}

(๒) พระวินัยปิฎก ตอนวัตตชั้นธกะ (อวาสิกวัตตกถา)^{๑๕๒}

(๓) พระสุตตันตปิฎก ตอนอวาสิกวรรค^{๑๕๓}

คำว่า “เจ้าอาวาส” ตรงกับภาษาบาลีว่า “อวาสิกะ” แปลได้ ๒ ความหมาย คือ

(๑) ภิกษุผู้อยู่ประจำในอาวาส หรือ ภิกษุผู้อยู่ในอาวาส^{๑๕๔}

(๒) ภิกษุผู้ปกครองดูแลอาวาส^{๑๕๕}

ภิกษุที่เป็นเจ้าอาวาสนั้นจะต้องพักอาศัยอยู่ในวัดแห่งใดแห่งหนึ่งเป็นประจำและดูแลความเรียบร้อยของเสนาสนะต่างๆ ในวัดให้เพียงพอต่อการอาศัยและคงทนถาวร ตำแหน่งของภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาสนี้ไม่มีการแต่งตั้งจำทางฝ่ายบ้านเมืองเหมือนในสังคมไทยปัจจุบัน ส่วนมากเจ้าอาวาสจะเป็นพระสังฆเถระ หรืออุปัชฌาย์อาจารย์ผู้ที่ได้รับการยอมรับจากคณะสงฆ์และได้ทำหน้าที่ปกครองศิษย์ในสำนักและดูแลความเรียบร้อยของวัด

ภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาสเป็นบุคคลแรกที่มีบทบาทสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับการดูแลเสนาสนะต่างๆ ภายในวัด ในอวาสิกวรรคได้กล่าวถึงคุณสมบัติและบทบาทของเจ้าอาวาสในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเสนาสนะ ภิกษุในอารามและคฤหัสถ์รอบวัด สรุปได้ดังต่อไปนี้

ภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาสมีหน้าที่บริหารจัดการวัดเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่เพื่อนสหพรหมจารีผู้มาจากทิศทั้ง ๔ พอประมวลหลักการบริหารจัดการด้านนี้ได้ดังต่อไปนี้

(๑) เจ้าอาวาสจะต้องเป็นผู้พักอาศัยอยู่ในวัดเป็นเวลายาวนานจะทำให้รู้จักเสนาสนะในวัดว่า เหมาะสมแก่ภิกษุรูปไหน เสนาสนะไหนอยู่ในสภาพใหม่ เก่า หรือควรซ่อมแซม

(๒) เจ้าอาวาสจะต้องมีความรู้ในการก่อสร้างเสนาสนะต่างๆ ต้องรู้หลักการทำหน้าที่ของภิกษุผู้ชำนาญการก่อสร้าง (นวกัมมิกะ)^{๑๕๖} การก่อสร้างเสนาสนะในวัดนั้นจะต้องใช้วัสดุหลายอย่าง เช่น ไม้ ดิน ศิลา หิน วัสดุเหล่านี้จะต้องอาศัยคฤหัสถ์

(๓) เจ้าอาวาสจะต้องเอาใจใส่ในการปฏิสังขรณ์เสนาสนะในวัดที่ชำรุดหักพัง^{๑๕๗} โดยหน้าที่เจ้าอาวาสต้องรู้จักชักชวนคฤหัสถ์ที่ได้ปวารณาไว้ให้มาช่วยดำเนินการ เพราะภารกิจนี้บางอย่างภิกษุทำด้วยตนเองไม่ได้ต้องอาศัยคฤหัสถ์ช่วยเหลือ

^{๑๕๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๔/๘๙.

^{๑๕๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๕๘/๒๒๕-๒๒๖.

^{๑๕๓} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๑-๒๔๐/๓๗๓-๓๘๓.

^{๑๕๔} ม.ม.อ. (ไทย) ๒๐/๒/๑/๔๓๒.

^{๑๕๕} ชู.จริยา.อ. (ไทย) ๗๔/๙/๓/๔๒๓.

^{๑๕๖} ดูรายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๓๒/๑๔๕-๑๕๐.

^{๑๕๗} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๔/๓๗๖.

(๔)เจ้าอาวาสต้องเอาใจใส่ดูแลบริหารหรือสิ่งของเครื่องใช้อันเป็นสมบัติของสงฆ์ เพื่อให้ อยู่ในสภาพที่ดีพร้อมใช้งาน หรืออาจมอบหมายให้ภิกษุในวัดบางรูปช่วยดูแลเสนาสนะแทนได้

(๕)เจ้าอาวาสจะต้องฉลาดในการจัดให้ภิกษุในวัดและอาคันตุกภิกษุเข้าพักอาศัยใน เสนาสนะตามความเหมาะสม โดยให้คำถึงลำดับพรรษา สุขภาพ ภาระหน้าที่และความสะดวกในการ พักอาศัย โดยหน้าที่นี้อาจมอบหมายให้ภิกษุผู้เป็นเจ้าอธิการแห่งวิหารเป็นผู้ช่วยแบ่งเบาภาระก็ได้^{๑๕๘}

การดูแลวัดของเจ้าอาวาสในสมัยพุทธกาลนั้น นอกจากจะให้ความสำคัญกับการก่อสร้าง และปฏิสังขรณ์เสนาสนะที่ชำรุดหักพังแล้ว ยังเน้นไปที่จัดการให้ภิกษุทั้งหลายได้เข้าพักตามความ เหมาะสมด้วย ไม่ได้เน้นไปที่การใช้วัดไปทำประโยชน์อย่างอื่น ตามความหมายนี้ เจ้าอาวาสจึงไม่ใช่ผู้ มีกรรมสิทธิ์โดยสมบูรณ์ที่จะทำอะไรกับวัดก็ได้

ในการทำหน้าที่ของภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาสนั้น พบว่าประเด็นหนึ่งที่พระพุทธองค์ให้ความสำคัญ สำคัญมาก คือ การสงเคราะห์คฤหัสถ์ ที่เป็นเช่นนี้เพราะวิถีชีวิตของนักบวชในพระพุทธศาสนาจะต้อง พึ่งพาอาศัยปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพจากคฤหัสถ์ ทำให้ภิกษุมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ปรทัตตูปชีวิ”^{๑๕๙} ในการดำเนินชีวิตนั้น ทรงสอนให้อาศัยปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพที่จำเป็น ๔ อย่าง คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและยารักษาโรค^{๑๖๐} เมื่อได้รับความอุปถัมภ์จากคฤหัสถ์แล้ว จึงสอนให้สงเคราะห์คฤหัสถ์ เป็นการตอบแทนด้วยวิธีที่ไม่เป็นการประจบคฤหัสถ์และไม่เป็นอนเสนา (การแสวงหาลาภด้วยวิธีไม่ สมควร) พอประมวลภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสด้านการสงเคราะห์คฤหัสถ์ได้ดังต่อไปนี้

(๑)เมื่อมีพระสงฆ์หมู่ใหญ่มาจากต่างถิ่นต่างแคว้น ก็ชวนขวายเป็นขบวนผู้บวราณาไว้ ให้มาทำบุญ ให้คฤหัสถ์ได้มีโอกาสถวายทานในหมู่ภิกษุผู้เป็นบุญเขตอันยิ่ง โดยไม่หวังลาภ เป็นการ เปิดโอกาสให้โยมอุปัฏฐากได้บำรุงภิกษุอื่นด้วย (ทาน)^{๑๖๑}

(๒)แนะนำสั่งสอน ชักนำให้คฤหัสถ์สมาทานรักษาศีล ๕ เพื่อความเจริญแก่ชีวิต (ศีล)

(๓)แนะนำสั่งสอนคฤหัสถ์ให้มีโอกาสเจริญภาวนาเพื่อให้ตั้งอยู่ในการเห็นธรรม (ภาวนา)

(๔)คฤหัสถ์ถวายโภชนะใดๆ จะด้อยหรือดี ก็ใช้สอยด้วยตนเอง ไม่ทำของที่เขาถวายด้วย ศรัทธาให้หมดคุณค่าไป ไม่ทำศรัทธาไทยให้ตกไป^{๑๖๒}

(๕)เมื่อคฤหัสถ์เจ็บป่วยหรือถึงวัยชรา เจ้าอาวาสจะต้องหาเวลาไปเยี่ยมเยียนให้สติ ให้ คฤหัสถ์ตั้งสติมีใจแนบแน่นมั่นคงในพระรัตนตรัยอันเป็นที่พึ่งสูงสุด^{๑๖๓}

^{๑๕๘} วจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๔/๓๓๖.

^{๑๕๙} ติฎายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๓/๑/๒/๔/๓๖๖.

^{๑๖๐} ติฎายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๓/๑๐๑-๑๐๒.

^{๑๖๑} ติฎายละเอียดใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๕๖/๒๒๒-๒๒๓.

^{๑๖๒} วจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๕/๓๓๗.

จะเห็นว่าการดำเนินชีวิตของภิกษุที่ต้องพึ่งพาอาศัยปัจจัย ๔ จากคฤหัสถ์นั้น แสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์มีพระประสงค์ให้ภิกษุต้องพบปะกับชาวบ้าน เป็นโอกาสให้ได้สนทนาธรรม แลกเปลี่ยนความเห็น ความสัมพันธ์เช่นนี้เรียกว่า “ระบบบุญกุศล” เป็นการเปิดโอกาสให้ทั้งสองฝ่ายได้กระทำอุปการะต่อกัน ระบบความสัมพันธ์เช่นนี้ทำให้ทั้งสองฝ่ายได้ประโยชน์ตามสมควรแก่สถานภาพของตน ดังความในพหุการสูตร^{๑๖๔} สรุปใจความว่า

(๑) คฤหัสถ์จะได้ทำการอุปถัมภ์บำรุงภิกษุด้วยปัจจัย ๔ เรียกว่า “อามิสทาน”

(๒) ฝ่ายภิกษุเมื่อได้รับการอุปถัมภ์บำรุงแล้วก็จะได้ทำอุปการะตอบด้วยการอบรมสั่งสอน และแนะนำวิธีปฏิบัติเพื่อจะกระทำที่สุดแห่งทุกข์พ้นจากการเวียนว่ายในวัฏสงสาร เรียกว่า “ธรรมทาน”^{๑๖๕} การทำการสงเคราะห์คฤหัสถ์นั้นให้ความสำคัญรวมไปถึงตอนเจ็บป่วยด้วย

๔.๔.๔.๒ ภิกษุผู้ควบคุมการก่อสร้าง (นวกัมมิกะ)

ในการก่อสร้างเสนาสนะในวัดนั้น ในบางกรณีต้องอาศัยผู้ชำนาญในการควบคุมและดำเนินการก่อสร้าง พระพุทธองค์จึงอนุญาตให้แต่งตั้งภิกษุผู้มีความรู้ในการก่อสร้างมาทำหน้าที่นี้ได้ เรียกว่า นวกัมมิกะภิกษุ มีความเป็นมาจากการที่ช่างชุมชนฝ่ายผู้ยากจนคนหนึ่งเห็นคนจำนวนมากมาช่วยงานก่อสร้างเสนาสนะและถวายเป็นการอุปถัมภ์บำรุงภิกษุผู้บอกสอนการก่อสร้างด้วยปัจจัย ๔ ช่างชุมชนจึงบ่นว่าภิกษุบอกสอนการก่อสร้างแต่เฉพาะคนที่ถวายเป็นการอุปถัมภ์ตนเท่านั้น พระพุทธองค์จึงทรงอนุญาตให้สงฆ์สวดประกาศแต่งตั้งภิกษุผู้ควบคุมการก่อสร้าง^{๑๖๖}

คำว่า “นวกกรรม” แปลว่า การทำให้ใหม่ คือ การก่อสร้าง โดยปกติงานนี้เป็นงานของชาวบ้าน พระสงฆ์มีหน้าที่อำนาจการหรือควบคุมดูแลให้งานเป็นไปด้วยความเรียบร้อย เช่น พระมหาโมคคัลลานะได้รับมอบหมายจากพระพุทธเจ้าให้เป็นผู้อำนาจการก่อสร้างบุพพารามของนางวิสาขา เรียกภิกษุผู้ทำหน้าที่นี้ว่า นวกัมมัญญายี (ผู้อำนาจการก่อสร้าง) บ้าง นวกัมมิกะ (ผู้ดูแลนวกกรรม) บ้าง นวกการ (ผู้ก่อสร้าง) บ้าง^{๑๖๗} ในทางพุทธศาสนา นวกกรรม หมายถึง งานสาธารณูปการ

^{๑๖๓} ติรยลละเอียดใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๓๕/๓๗๗.

^{๑๖๔} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๖-๔๘๗.

^{๑๖๕} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๐๗/๔๘๖-๔๘๗.

^{๑๖๖} วิ.จู. (ไทย) ๗/๓๐๘-๑๑๙.

^{๑๖๗} ในคราวทำตติยสังคายนาโดยการอุปถัมภ์ของพระเจ้าอโศกมหาราช คณะสงฆ์ก็ได้มอบหมายให้พระอรหันต์ผู้มีฤทธิ์และอนุภาพมากดูแลงานก่อสร้าง ซ่อมแซมและบูรณปฏิสังขรณ์มหาวิหารเพื่อใช้เป็นที่พักอาศัยของสงฆ์ พระเถระมีนามว่า พระอินทคุตตเถระ; วิ.มหา.อ. (ไทย) ๑/๑/๘๘.

คืองานที่เกี่ยวกับการก่อสร้าง การบูรณปฏิสังขรณ์ การดูแลจัดการวัดเรื่องเสนาสนะและถาวรวัตถุต่างๆ ภายในวัด รวมถึงการทำให้วัดสะอาดร่มรื่นเป็นต้น เรียกรวมว่า งานนวรรกรรม^{๑๖๘}

ภิกษุผู้ได้รับมอบหมายให้ควบคุมการก่อสร้างนั้นนอกจากต้องมีคุณสมบัติพื้นฐานด้านการก่อสร้าง เช่น การหาพื้นที่ การวางโครงอาคาร การแสวงหาวัสดุ การขนย้ายสิ่งของ การก่อ การฉาบ การใช้คนงานทำงานต่างๆ แค่นี้ก็ยังไม่พอ จะยังต้องมีความสามารถพิเศษอีก ๒ ด้านอีกด้วย คือ

(๑) มีฤทธิ์อันได้จากการเจริญสมถกรรมฐาน เนื่องจากบางครั้งต้องเดินทางและขนย้ายวัสดุก่อสร้างจากระยะทางไกลๆ บางครั้งต้องไปในที่มีภัยอันตราย

(๒) มีความรู้พระธรรมวินัย รู้ว่าวัสดุใดจัดหามาได้ด้วยตนเอง ไม่มีสิทธิขาทห้าม วัสดุใดต้องอาศัยไวยาวัจกร ทายกหรือคนปวารณาคอยจัดการให้ กล่าวโดยรวมคือต้องรู้ว่าทำอย่างไรจึงจะหาวัสดุและดำเนินการก่อสร้างเสนาสนะได้เสร็จโดยที่ไม่ทำผิดพระวินัยด้วย

๔.๔.๔.๓ ภิกษุผู้เป็นเจ้าอธิการแห่งเสนาสนะ

หลังจากมีการก่อสร้างเสนาสนะเสร็จแล้ว เจ้าอาวาสหรือคณะสงฆ์อาจแต่งตั้งภิกษุที่มีคุณสมบัติพร้อมมาทำหน้าที่เกี่ยวกับเสนาสนะเรียกว่า “เจ้าอธิการแห่งเสนาสนะ” เพื่อมาทำหน้าที่ดูแลเสนาสนะและอำนวยความสะดวกเพื่อให้ภิกษุสามารถเข้าอยู่อาศัยในเสนาสนะได้ตามความต้องการ มี ๒ ตำแหน่ง คือ

(๑) เสนาสนคหาปกะ (ผู้แจกเสนาสนะให้ภิกษุถือ (หรืออยู่อาศัย) หรือ ผู้ให้ถือเสนาสนะ)^{๑๖๙} หมายถึง ภิกษุผู้ได้รับสมมติ คือแต่งตั้งจากสงฆ์ ให้เป็นผู้ทำหน้าที่จัดแจกเสนาสนะของสงฆ์ภิกษุผู้ทำหน้าที่แจกเสนาสนะนี้ต้องมีความรู้เรื่องเสนาสนะว่าที่ไหนเหมาะแก่ภิกษุรูปใด โดยคำนึงถึงพรรษา หน้าที่ในคณะสงฆ์ สุขภาพและสิทธิในการใช้สอยเสนาสนะ บางรูปอาจมาจองไว้ก่อน บางรูปอาจมีคนสร้างถวาย ภิกษุผู้แจกเสนาสนะก็ต้องดำเนินการให้เป็นไปตามพระวินัย^{๑๗๐}

(๒) เสนาสนปัญญาปกะ (ผู้แต่งตั้งเสนาสนะหรือผู้จัดแจงเสนาสนะ)^{๑๗๑} ภิกษุผู้ทำหน้าที่นี้จะต้องมีความรู้เกี่ยวกับธรรมเนียมการจัดสถานที่ การจัดเตรียมที่พักอาศัย ที่นั่งที่นอน หรือสถานที่ต่าง ๆ แก่ภิกษุ โดยคำนึงถึงพรรษา หน้าที่ในคณะสงฆ์ สุขภาพและสิทธิในการใช้สอยเสนาสนะ บาง

^{๑๖๘} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสียงเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๓๙๓.

^{๑๖๙} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๗๑/๑๓๕.

^{๑๗๐} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๒๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๖๓-๖๗.

^{๑๗๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๒๗/๑๕๖.

รูปอาจมาจองไว้ก่อน บางรูปอาจมีคนสร้างถวาย ภิกษุผู้จัดแจงเสนาสนะก็ต้องดำเนินการให้เป็นไปตามพระวินัย^{๑๗๒}

พระพุทธองค์ทรงวางแนวปฏิบัติให้แก่ภิกษุผู้เป็นเจ้าของวิหารแห่งเสนาสนะไว้ดังพุทธดำรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สมมติภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ เป็นผู้จัดให้ถือเสนาสนะ คือ (๑) ไม่ลำเอียงเพราะความชอบพอ (๒) ไม่ลำเอียงเพราะความเกลียดชัง (๓) ไม่ลำเอียงเพราะความมกมาย (๔) ไม่ลำเอียงเพราะความกลัว (๕) รู้เสนาสนะที่ให้ถือแล้วและยังไม่ให้ถือ (รู้จักเสนาสนะที่ยังว่างและมีภิกษุอยู่แล้ว)^{๑๗๓}

พระพุทธเจ้าทรงแนะนำวิธีสวดแต่งตั้งภิกษุเป็นผู้จัดให้ถือเสนาสนะเป็นการสงฆ์แล้วตรัสแนะนำวิธีจัดสรร โดยให้นับภิกษุก่อน ครั้นแล้วนับที่นอน ครั้นแล้วจึงให้ถือตามจำนวนที่นอน, ที่นอนยังเหลือมาก, จึงอนุญาตให้ถือตามจำนวนวิหาร, วิหารยังเหลือมาก, จึงให้ถือตามจำนวนบริเวณ, บริเวณก็ยังมีเหลือมาก, จึงตรัสว่า เราอนุญาตให้ให้ส่วนซ้ำอีก, เมื่อให้ถือส่วนซ้ำอีกแล้ว ภิกษุรูปอื่นมาไม่ปรารถนา ก็อย่างพึงให้, ภิกษุทั้งหลายให้ภิกษุอยู่นอกสีมาถือเสนาสนะ, จึงตรัสว่า ภิกษุไม่พึงให้ภิกษุอยู่นอกสีมาถือเสนาสนะ รูปใดถือต้องอาบัติทุกกฏ ต่อมาเมื่อภิกษุถือเสนาสนะแล้วหวงกันไว้ตลอดเวลา จึงทรงห้ามว่า ภิกษุถือเสนาสนะแล้วไม่พึงหวงกันไว้ตลอดเวลา ทรงอนุญาตให้หวงกันไว้ตลอดพรรษา ๓ เดือน หวงกันไว้ตลอดฤดูกาลไม่ได้ แล้วตรัสอนุญาตการให้ถือเสนาสนะมี ๓ อย่างคือ

- (๑) ให้ถือในวันเข้าพรรษาแรก คือ ให้ถือในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน อาสาฬหะ
- (๒) ให้ถือในวันเข้าพรรษาหลัง คือ เมื่อเดือนอาสาฬหะล่วงแล้ว ๑ เดือน
- (๓) ให้ถือในระหว่างพ้นจากนั้น พึงให้ถือในวันต่อจากวันปวารณา คือ แรม ๑ ค่ำ เพื่ออยู่จำพรรษาต่อไป^{๑๗๔}

สำหรับภิกษุบางรูปที่มีที่อยู่ไม่แน่นอน ครอบครองที่อยู่หลายแห่ง พระพุทธองค์ทรงห้ามภิกษุรูปเดียวหวงห้ามที่อยู่อาศัยได้ถึง ๒ แห่ง (ในที่ต่างสีமாகัน) ถ้าทำเช่นนั้น ต้องอาบัติทุกกฏ^{๑๗๕}

๔.๔.๔.๔ วัตรสำหรับภิกษุผู้ใช้สอยเสนาสนะ

สำหรับภิกษุในพระพุทธศาสนาเมื่อละทิ้งบ้านเรือนออกบวชแล้วจะต้องมาหาที่อยู่ใหม่ ซึ่งอาจจะอยู่ตามป่าเขา ถ้ำหรือโคนไม้เป็นต้นก็ได้ แต่หากจะเข้ามาอยู่ในเสนาสนะที่มีคนสร้างถวายแก่สงฆ์จะต้องปฏิบัติตามพระวินัย ภิกษุผู้มีความจำเป็นต้องใช้สอยเสนาสนะออกเป็น ๒ พวก คือภิกษุผู้

^{๑๗๒} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, วินัยมุข เล่ม ๓, หน้า ๖๓.

^{๑๗๓} พระมหาบุญเลิศ ฐานทินโทและคณะ, อริยวินัย วิธีชีวิตที่นำสู่ความเป็นอริยะ, หน้า ๓๒๓.

^{๑๗๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๓-๓๒๔.

^{๑๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒๔.

จรรยาพักอาศัยและภิกษุผู้อาศัยอยู่ประจำถิ่น จำแนกเป็นวัตรเกี่ยวกับเสนาสนะประเภทต่างๆ ดังต่อไปนี้

(๑) อาคันตุกวัตร วัตรของภิกษุผู้จรมา

คำว่า “อาคันตุกะ” แปลว่า ภิกษุผู้จรมา, ภิกษุผู้สัญจรผ่านมา, หรือภิกษุต่างถิ่น มีข้อวัตรที่ควรปฏิบัติตามที่ปรากฏในอาคันตุกวัตร ดังต่อไปนี้

(๑) ภิกษุอาคันตุกะเมื่อเดินทางมาถึงวัดพึงถอดรองเท้าแตะแล้วถือไปต้ำๆ ลดร่มเปิด ศีรษะลดจีวรบนศีรษะลงไว้ที่ป่า ไม่ต้องรีบร้อนพึงเข้าไปสู่อารามตามปกติ

(๒) เมื่อเข้าไปสู่อารามพึงสังเกตว่าภิกษุเจ้าถิ่นประชุมกันที่ไหนภิกษุเจ้าถิ่นประชุมกันที่ใดคือที่โรงฉันมณฑปหรือโคนไม้พึงไปที่นั่นวางบาตรไว้ที่แห่งหนึ่งวางจีวรไว้ที่แห่งหนึ่ง

(๓) พึงถืออาสนะที่สมควรนั่ง

(๔) พึงถามถึงน้ำฉันและน้ำใช้ ถ้าต้องการก็ให้ตักเอาตามสมควร แล้วใช้น้ำนั้นอย่างประหยัดให้คุ้มค้ำ ไม่ว่าจะใช้ล้างมือ ล้างเท้า

(๕) พึงถามถึงผ้าเช็ดรองเท้าแล้วจึงเช็ดรองเท้า เมื่อจะเช็ดรองเท้าพึงใช้ผ้าแห้งเช็ดก่อนใช้ผ้าเปียกเช็ดทีหลังพึงซักผ้าเช็ดรองเท้าบิดแล้วผึ่งไว้ที่ควรแห่งหนึ่ง

(๖) ถ้าภิกษุเจ้าถิ่นแก่พรรษาว่าพึงอภิวาทถ้าอ่อนพรรษาว่าพึงให้เธออภิวาท

(๗) พึงถามถึงเสนาสนะว่าเสนาสนะไหนสมควรถึงแก่ผมพึงถามถึงเสนาสนะที่มีภิกษุอยู่หรือที่ไม่มีภิกษุอยู่

(๘) พึงถามถึงโคจรคามพึงถามถึงอโคจรคาม และสกุลทั้งหลายที่ได้รับสมมติว่าเป็นเสกขะ^{๑๗๖}

(๙) พึงถามถึงที่ถ่ายอุจจาระ ที่ถ่ายปัสสาวะ

(๑๐) พึงถามถึงน้ำฉัน น้ำใช้ไม้เท้า

(๑๑) พึงถามถึงกติกาสงฆ์ที่ตั้งไว้ว่าควรเข้าเวลาเท่าไรควรออกเวลาเท่าไร

(๑๒) ถ้าวิหารไม่มีภิกษุอยู่พึงเคาะประตูรออยู่สักครู่หนึ่งแล้วถอดถ่มผลักบานประตูยื่นอยู่ข้างนอกแลดูให้ทั่วถ้าวิหารรกหรือเตียงซ้อนอยู่บนเตียงหรือตั้งซ้อนอยู่บนตั่งเสนาสนะมีละอองจับอยู่เบื่องบนถ้าอุตสาหะอยู่พึงชำระเสีย เมื่อจะชำระวิหารพึงทำตามเสนาสน วัตรมีขนเครื่องลาดพื้นออกไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่งก่อนเป็นต้น^{๑๗๗}

^{๑๗๖} สกฺขเสกขสมมติคือตระกูลที่มีศรัทธาในการให้ทานวัตถุมากจนหมดทุนทรัพย์ได้เพื่อไม่ให้ตระกูลเช่นนี้เดือดร้อนจากการถวายสิ่งของแก่ภิกษุสงฆ์หรือเพื่อไม่ให้ภิกษุสามเณรรับกวนตระกูลเช่นนั้นสงฆ์จึงประกาศสมมติ (แต่ตั้ง) ตระกูลเช่นนั้นให้เป็นเสกขสมมติ; วิ.มหา.อ. (ไทย)๒/๕๖๒/๔๔๔.

^{๑๗๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๕๖-๓๕๗/๒๒๒-๒๒๕.

(๒) อาวาสกัณฑ์ วัตรของภิกษุผู้อยู่ประจำถิ่นและเนวาสกัณฑ์ (ภิกษุเจ้าถิ่น)

คำว่า อาวาสกัณฑ์ และว่า ภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาส คำว่า เนวาสกัณฑ์ แปลว่า ภิกษุผู้อยู่ประจำถิ่น หรือภิกษุที่อยู่ประจำในวัด ภิกษุทั้ง ๒ นี้อาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ภิกษุเจ้าอาวาสและพระลูกวัด ทั้งสองรูปจัดเป็นภิกษุที่อยู่ประจำถิ่นมีหน้าที่ตามที่ปรากฏในอาวาสกัณฑ์ ดังต่อไปนี้

- (๑) ภิกษุเจ้าถิ่นเห็นภิกษุอาคันตุกะผู้แก่กว่าแล้วพึงปูอาสนะ
 - (๒) พึงตั้งน้ำล้างเท้าตั้งรองเท้ากระเบื้องเช็ดเท้า
 - (๓) พึงลูกรับบาตรจีวร
 - (๔) พึงถามด้วยน้ำฉันพึงถามด้วยน้ำใช้ ถ้าอุตุสาหะพึงเช็ดรองเท้าเมื่อจะเช็ดรองเท้าพึงใช้ผ้าแห้งเช็ดก่อนใช้ ผ้าเปียกเช็ดทีหลังพึงซักผ้าเช็ดรองเท้าบิดแล้วผึ่งไว้ณที่ควรแห่งหนึ่ง
 - (๕) พึงอภิวัตภิกษุอาคันตุกะผู้แก่กว่าพึงจัดเสนาสนะถวายเป็นเสนาสนะนั้นสมควรแก่ท่านพึงบอกเสนาสนะที่มีภิกษุอยู่หรือไม่มีภิกษุอยู่
 - (๖) พึงบอกโคจรคาม อโคจรคามสกุลที่เป็นเสกขสมมติ
 - (๗) พึงบอกที่ถ่ายอุจจาระพึงบอกที่ถ่ายปัสสาวะ
 - (๘) พึงบอกน้ำฉันน้ำใช้ไม่เท้า
 - (๙) พึงบอกกติกาสงฆ์ที่ตั้งไว้ว่าเวลานี้ควรเข้า(มาวัด)เวลานี้ควรออก(จากวัด)
 - (๑๐) ถ้าภิกษุอาคันตุกะอ่อนพรรษากว่าพึงนั่งบอกว่าท่านจงวางบาตรที่นั่น จงวางจีวรที่นั่นจงนั่งอาสนะนี้
 - (๑๑) พึงบอกน้ำฉันน้ำใช้ผ้าเช็ดรองเท้า
 - (๑๒) พึงแนะนำภิกษุอาคันตุกะให้อภิวัต
 - (๑๓) พึงบอกเสนาสนะว่าเสนาสนะนั้นสมควรแก่ท่านพึงบอกเสนาสนะที่มีภิกษุอยู่หรือไม่มีภิกษุอยู่
 - (๑๔) พึงบอกโคจรคามอโคจรคามสกุลที่เป็นเสกขสมมติ
 - (๑๕) พึงบอกที่ถ่ายอุจจาระที่ถ่ายปัสสาวะ
 - (๑๖) พึงบอกน้ำฉันน้ำใช้ไม่เท้า
 - (๑๗) พึงบอกกติกาสงฆ์ที่ตั้งไว้ว่า เวลานี้ควรเข้า (มาวัด)เวลานี้ควรออก(จากวัด)^{๑๗๘}
- อย่างไรก็ตาม ทั้งอาคันตุกภิกษุและเนวาสกัณฑ์ เมื่อเข้าอาศัยอยู่ในเสนาสนะแล้วจะต้องดูแลเสนาสนะให้ดี หลักการปฏิบัติในการดูแลเสนาสนะซึ่งเป็นสมบัติของสงฆ์ปรากฏในเสนาสนวัตร ดังต่อไปนี้

^{๑๗๘} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๕๘-๓๕๙/๒๒๕-๒๒๗.

(๑) ภิกษุอยู่ในวิหารใดถ้าวิหารนั้นรกถ้าอุตสาหะอยู่พึงชำระ เมื่อจะชำระวิหารพึงขนสิ่งของเครื่องใช้ออกไปวางไว้ข้างนอก เช่น บาตรจีวรขนผ้าปูนั่งผ้าปูนอนพุกหมอนสำหรับเตียงและตั้งพืงยกต่ำๆขนออกไปให้ต้อย่าให้ครูดสีกระทบกระแทกบานและกรอบประตูแล้วตั้งไว้ที่ควรแห่งหนึ่งส่วน เชียงรองเท้าเตียงกระโถน พนักอิงพืงขนออกไปวางไว้ข้างนอก ส่วนเครื่องลาดพื้นพืง กำหนดที่ปูไว้เดิมแล้วขนออกไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่ง

(๒) ถ้าในวิหารมีหยากไย่พืงกวาดแต่เพดานลงมาก่อนพืงเช็ดกรอบหน้าต่างประตูและมุมห้อง ถ้าฝาทาน้ำมันขึ้นราพืงเอาผ้าชุบน้ำบิดแล้วเช็ดถ้าพื้นทาสีดำขึ้นรา พืงเอาผ้าชุบน้ำบิดแล้วเช็ดถ้าพื้นไม้ได้ทำพืงเอาน้ำพรมแล้วกวาดด้วยคิดว่าอย่าให้ฝุ่นกลบวิหารพืงกวาดหยากเยื่อไปทิ้งเสียณที่ควรแห่งหนึ่ง

(๓) ไม่พืงเคาะเสนาสนะในที่ใกล้ภิกษุใกล้วิหาร ใกล้น้ำฉันใกล้น้ำใช้ บนที่สูงเหนือลมหรือในที่ไต้ลม(เพราะจะทำฝุ่นให้พืงไปทั่วบริเวณ)

(๔) เครื่องลาดพื้นพืงผืงแดดในที่ควรแห่งหนึ่งชำระเคาะปัดแล้วขนกลับไปปูไว้ตามเดิม

(๕) เชียงรองเท้าเตียงตั้ง พืงผืงแดดไว้ในที่ควรแห่งหนึ่งเช็ดแล้วขนกลับตั้งไว้ตามเดิม (๖) พุก หมอน ผ้าปูนั่ง ผ้าปูนอน พืงตากไว้ที่ควรแห่งหนึ่งเคาะปัดให้สะอาดแล้วขนกลับตั้งไว้ตามเดิม

(๗) กระโถนพนักอิงพืงตากไว้ที่ควรแห่งหนึ่งเช็ดแล้วขนไปตั้งไว้ตามเดิม

(๘) พืงเก็บบาตรจีวรเมื่อเก็บบาตรพืงเอามือข้างหนึ่งจับบาตรเอามือข้างหนึ่งลูบลำไต้เตียงหรือไต้ตั้งแล้วเก็บบาตรแต่อย่าเก็บบาตรบนพื้นทีปราศจากเครื่องรองเมื่อจะเก็บจีวรพืงเอามือข้างหนึ่งถือจีวรเอามือข้างหนึ่งลูบราวจีวรหรือสายระเตียงพืงทำชายจีวรไว้ข้างนอกขนดจีวรไว้ข้างในเก็บจีวรถ้ามีลมเจือด้วยผงคลีพัดมาทางทิศตะวันออก

(๙) พืงปิดหน้าต่างหากมีลมพัดฝุ่นเข้ามาในห้องและเปิดหรือปิดหน้าต่างเพื่อให้เกิดอากาศอบอุ่นให้สอดคล้องกับฤดูกาล

(๑๐) ถ้าบริเวณชุ่มน้ำโรงฉันโรงไฟว์จักฎีกรกพืงปิดกวาดเสีย

(๑๑) ถ้าน้ำฉัน น้ำใช้น้ำในหม้อชำระไม่มีพืงตักน้ำมาไว้

(๑๒) ถ้าอยู่ในวิหารหลังเดียวกับภิกษุผู้แก่กว่ายังไม่ถามขอโอกาสก่อนภิกษุผู้แก่กว่าไม่พืงให้อุเทศไม่พืงให้ปริจฉาไม่พืงทำการสาธยายไม่พืงแสดงธรรมไม่พืงตามประทีปไม่พืงดับประทีปไม่พืงเปิดหน้าต่างไม่พืงปิดหน้าต่าง

(๑๓) ถ้าเดินจงกรมในที่จงกรมเดียวกับภิกษุผู้แก่กว่าพืงเดินคล้อยตามภิกษุผู้แก่กว่าและไม่พืงกระทบกระทั่งภิกษุผู้แก่กว่าด้วยชายผ้าสังฆาฏี^{๑๗๙}

(๓) เสนาสนะวัตร วัตรในที่อยู่อาศัย

ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับเสนาสนวัตร์นี้บัญญัติเพื่อรักษาความสะอาด ความมีระเบียบ การทำกิจวัตรนี้ ภิกษุในอาวาสต้องช่วยกันไม่ทำ กล่าวโดยสรุปดังต่อไปนี้

(๑) ภิกษุอยู่ในวิหารใดถ้าวิหารนั้นรกถ้าอุตสาหะอยู่พึงชำระเมื่อจะชำระวิหารพึงขนบาตร จีวรออกไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่งก่อนพึงขนผ้าปูนั่งผ้าปูนอนออกวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่งพึงขนพูกหมอนออกไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่งเพียงยกต่ำๆขนออกไปให้ต้อย่าให้ครูดสีกระทบกระแทกบานและกรอบประตูแล้วตั้งไว้ที่ควรแห่งหนึ่งตั้งเพียงยกต่ำๆขนออกไปให้ต้อย่าให้ครูดสีกระทบกระแทกบานและกรอบประตูแล้วตั้งไว้ที่ควรแห่งหนึ่งเชิงรองเท้าเพียงขนออกไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่งกระโถนพึงขนออกไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่งพนักอิงพึงขนออกไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่งเครื่องลาดพื้นพึงกำหนดที่ๆปูไว้เดิมแล้วขนออกไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่ง

(๒) ถ้าในวิหารมีหยากไย่พึงกวาดแต่เพดานลงมาก่อนพึงเช็ดกรอบหน้าต่างประตูและมูมห้อง

(๓) ถ้าฝาทาน้ำมันขึ้นราพึงเอาผ้าชุบน้ำบิดแล้วเช็ดถ้าพื้นทาสีดำขึ้นราพึงเอาผ้าชุบน้ำบิดแล้วเช็ดถ้าพื้นไม้ได้ทำพียงเอาน้ำพรมแล้วกวาดด้วยคิดว่าอย่าให้ฝุ่นกลบวิหารพึงกวาดหยากเยื่อไปทิ้งเสียณที่ควรแห่งหนึ่ง

(๔) ไม่พึงเคาะเสนาสนะในที่ใกล้ภิกษุไม่พึงเคาะเสนาสนะในที่ใกล้วิหารไม่พึงเคาะเสนาสนะในที่ใกล้น้ำฉันไม่พึงเคาะเสนาสนะในที่ใกล้น้ำใช้ไม่พึงเคาะเสนาสนะบนที่สูงเหนือลมพึงเคาะเสนาสนะในที่ต่ำลม

(๕) เครื่องลาดพื้นพึงผึ่งแดดในที่ควรแห่งหนึ่งชำระเคาะปิดแล้วขนกลับไปปูไว้ตามเดิมเชิงรองเท้าเพียงผึ่งแดดไว้ในที่ควรแห่งหนึ่งเช็ดแล้วขนกลับตั้งไว้ตามเดิมเพียงตั้งผึ่งแดดไว้ที่ควรแห่งหนึ่งขัดสีเคาะยกต่ำๆทำให้ต้อย่าให้ครูดสีกระทบบานและกรอบประตูขนกลับตั้งไว้ตามเดิมพูกและหมอนพึงตากไว้ที่ควรแห่งหนึ่งเคาะปิดให้สะอาดแล้วขนกลับตั้งไว้ตามเดิมผ้าปูนั่งและผ้าปูนอนพึงตากไว้ที่ควรแห่งหนึ่งสลัดให้สะอาดแล้วขนไปปูไว้ตามเดิมกระโถนพนักอิงพึงตากไว้ที่ควรแห่งหนึ่งเช็ดแล้วขนไปตั้งไว้ตามเดิม

(๖) พึงเก็บบาตรจีวรเมื่อเก็บบาตรพึงเอามือข้างหนึ่งจับบาตรเอามือข้างหนึ่งลูบลำได้เตียงหรือไต้ตั้งแล้วเก็บบาตรแต่อย่าเก็บบาตรบนพื้นที่ปราศจากเครื่องรองเมื่อจะเก็บจีวรพึงเอามือข้างหนึ่งถือจีวรเอามือข้างหนึ่งลูบราวจีวรหรือสายระเดียงพึงทำชายจีวรไว้ข้างนอกขนดจีวรไว้ข้างในเก็บจีวรถ้ามีลมเจือด้วยฝนคลีพัดมาทางทิศตะวันออกพึงปิดหน้าต่างด้านตะวันออกถ้ามีลมเจือด้วยฝนคลีพัดมาทางทิศตะวันตกพึงปิดหน้าต่างด้านตะวันตกถ้ามีลมเจือด้วยฝนคลีพัดมาทางทิศเหนือพึงปิดหน้าต่างด้านเหนือถ้ามีลมเจือด้วยฝนคลีพัดมาทางทิศใต้พึงปิดหน้าต่างด้านใต้

(๗) ถ้าฤดูหนาวกลางวันพึงเปิดหน้าต่างกลางคืนถ้าฤดูร้อนกลางวันพึงปิดหน้าต่างกลางคืน

(๙) ถ้าบริเวณชุ่มน้ำโรงฉนโรงไฟวัจจกฏีรกฟั้งปัดกวาดเสี่ยถ้ำน้ำฉฉน้ำใช้ไม่มีฟั้งจัดตั้งไว้ ถ้ำน้ำในหม้อชำระไม่มีฟั้งตักน้ำมาไว้ในหม้อชำระ

(๑๐) ถ้ำอยู่ในวิหารหลังเดียวกับภิกษุผู้แก้ก่ายังไม่อาปุจฉฉ (ถ้ำมขอโอกาสก่อน) ภิกษุผู้แก้ก่าไม่มีฟั้งให้อุเทศไม่มีฟั้งให้ปริปุจฉฉไม่มีฟั้งทำการสาธยายไม่มีฟั้งแสดงธรรมไม่มีฟั้งตามประทีปไม่มีฟั้งดับประทีปไม่มีฟั้งเปิดหน้าต่างไม่มีฟั้งปิดหน้าต่าง

(๑๑) ถ้ำเดินจงกรมในที่จงกรมเดียวกับภิกษุผู้แก้ก่าฟั้งเดินคล้อยตามภิกษุผู้แก้ก่าและไม่มีฟั้งกระทบกระทั่งภิกษุผู้แก้ก่าด้วยชายผ้าสังฆาฏี^{๑๘๐}

(๔) วัจจกฏีวัตร วัตรในห้องสุขา

ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับวัจจกฏีวัตรนี้บัญญัติเพื่อรักษาความสะอาด ความมีระเบียบ ไม่ทำความลำบากให้แก่ภิกษุอื่น กล่าวโดยสรุปดังต่อไปนี้

(๑) ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุถ่ายอุจจาระแล้ว เมื่อน้ำมีอยู่จะไม่ชำระไม่ได้ รูปใดไม่ชำระต้องอาบัติทุกกฏ

(๒) ภิกษุไม่มีฟั้งถ่ายอุจจาระในวัจจกฏีตามลำดับผู้แก้ก่า รูปใดถ่ายต้องอาบัติทุกกฏภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ถ่ายอุจจาระตามลำดับของผู้มาถึงก่อน

(๓) ภิกษุใดไปวัจจกฏี ภิกษุนั้นยืนอยู่ข้างนอกฟั้งกระแอมขึ้น แม้ภิกษุผู้นั่งอยู่ข้างในก็ฟั้งกระแอมรับ ฟั้งพาดจีวรไว้บนราวจีวรหรือบนสายระเดียงแล้วเข้าวัจจกฏีทำให้เรียบร้อย ไม่ต้องรีบร้อน ไม่มีฟั้งเข้าไปเร็วนัก ไม่มีฟั้งเว็กผ้าเข้าไปยืนบนเชิงถ่ายอุจจาระแล้วจึงค่อยเว็กผ้า

(๔) ไม่มีฟั้งถอนหายใจใหญ่พลางถ่ายอุจจาระ ไม่มีฟั้งเคี้ยวไม้ชำระฟันพลางถ่ายอุจจาระ ไม่มีฟั้งถ่ายอุจจาระนอกรางอุจจาระ ไม่มีฟั้งถ่ายปัสสาวะนอกรางปัสสาวะ ไม่มีฟั้งบ้วนเศษลงในรางปัสสาวะ ไม่มีฟั้งชำระด้วยไม้หยาบ ไม่มีฟั้งทิ้งไม้ชำระลงในช่องถ่ายอุจจาระยืนบนเชิงถ่ายแล้วฟั้งปิดผ้า ไม่มีฟั้งออกมาเร็วนัก ไม่มีฟั้งเว็กผ้าออกมายืนบนเชิงชำระแล้วฟั้งเว็กผ้า ไม่มีฟั้งชำระให้มีเสียงดัง ไม่มีฟั้งเหลือน้ำไว้ในกระบอกชำระ ยืนบนเชิงชำระแล้วฟั้งปิดผ้า ถ้ำวัจจกฏีอันภิกษุถ่ายไว้สะอาดต้องล้างเสี่ย ถ้ำตะกร้าใส่ไม้ชำระเต็มฟั้งเทไม้ชำระ ถ้ำวัจจกฏีรกฟั้งกวาดวัจจกฏี ถ้ำชานภายนอกบริเวณชุ่มประตูกฟั้งกวาดเสี่ย ถ้ำน้ำในหม้อชำระไม่มีฟั้งตักน้ำมาไว้ในหม้อชำระ^{๑๘๑}

(๕) ชั้นตาฆรวัตร วัตรในเรือนไฟ

ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับวัจจกฏีวัตรนี้บัญญัติเพื่อรักษาความสะอาด ความมีระเบียบ ไม่ทำความลำบากให้แก่ภิกษุอื่น กล่าวโดยสรุปดังต่อไปนี้

^{๑๘๐} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๙-๓๗๐/๒๓๗-๒๓๙.

^{๑๘๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๗๓/๒๔๑-๒๔๓.

(๑) ฝึกหัดไปสู่วิถีก่อน ถ้ามีเถ้ามากพึงเทเถ้าทิ้งเสีย ถ้าเรือนไฟรกพึงกวาดเสีย ถ้าชานภายนอกกรกพึงกวาดเสีย ถ้าบริเวณซุ้มประตูศาลาเรือนไฟรกพึงกวาดเสีย พึงบดจุนไฉ่พืงแช่ดินเหนียว พึงตักน้ำไว้ในรางน้ำ

(๒) เมื่อจะเข้าไปสู่วิถีเอาดินเหนียวทาหน้าปิดทั้งข้างหน้าข้างหลังแล้วจึงเข้าไปสู่วิถีเรือนไฟ ไม่พืงนั่งเบียดเสียดพระเถระ ไม่พืงกีดกันอาสนะภิกษุใหม่ ถ้าอุตสาหะอยู่พืงทำกรรมแก่พระเถระในเรือนไฟ

(๓) เมื่อออกจากเรือนไฟพืงถือตั้งสำหรับเรือนไฟแล้วปิดทั้งข้างหน้าข้างหลังออกจากเรือนไฟถ้าอุตสาหะอยู่พืงทำกรรมแก่พระเถระแม่ในน้ำ ไม่พืงอาบน้ำข้างหน้าพระเถระ แม่เหนือน้ำก็ไม่พืงอาบ อาบแล้วเมื่อจะขึ้นพืงให้ทางแก่พระเถระผู้จะลง

(๔) ฝึกหัดออกจากเรือนไฟภายหลัง ถ้าเรือนไฟเปราะเปื้อนพืงล้างให้สะอาด พืงล้างรางแช่ดิน เก็บตั้งสำหรับเรือนไฟ ดับไฟ ปิดประตูแล้วจึงหลีกไป^{๑๙๖}

(๖) ภัตตคควัตร วัตรในโรงฉันภัตตาคาร

ข้อปฏิบัติเกี่ยวกับภัตตคควัตรนี้บัญญัติเพื่อรักษาความสะอาด ความมีระเบียบ ไม่ทำความลำบากให้แก่ภิกษุอื่น กล่าวโดยสรุปดังต่อไปนี้

(๑) ถ้าภัตตคควัตรบอกภัตกาล ฝึกหัดเมื่อปกปิดมณฑล ๓ พืงนุ่งให้เป็นปริมณฑลคาดประคดเอว ห่มผ้าซ้อน ๒ ชั้น กลัดลูกดุม กรอกน้ำเพื่อล้างบาตรแล้วถือเข้าบ้านโดยรีบร้อย ไม่ต้องรีบร้อน ไม่พืงเดินแซงไปข้างหน้าพระเถระทั้งหลาย

(๒) พืงสำรวจด้วยดีตามเสขียวัตถ์ (หมวดสารูปมีการปกปิดกายด้วยดีไปในละแวกบ้าน เป็นต้น)

(๓) เมื่อเขาถวายน้ำพืงใช้มือทั้งสองประคองบาตรรับน้ำ พืงกรอกล้างบาตรถือต่ำ ๆ ให้ดีอย่าให้ครูดสี ถ้ากระโถนมีพืงค่อย ๆ เทน้ำลงในกระโถนด้วยคิดว่า กระโถนอย่าเลอะเทอะด้วยน้ำ ฝึกหัดใกล้เคียงอย่าถูกน้ำกระเซ็น ผ้าสังฆาฏิอย่าถูกน้ำกระเซ็น ถ้ากระโถนไม่มีพืงค่อย ๆ เทน้ำลงที่พื้นดินด้วยคิดว่า ฝึกหัดใกล้เคียงอย่าถูกน้ำกระเซ็น ผ้าสังฆาฏิอย่าถูกน้ำกระเซ็น

(๔) เมื่อเขาถวายข้าวสุกพืงใช้มือทั้งสองประคองบาตรรับข้าวสุก พืงเว้นเนื้อที่ไว้สำหรับแกง ถ้ามีเนยใส่น้ำมันหรือแกงอ่อมพระเถระควรบอกว่า จงจัดถวายฝึกหัดทั้งหลายเท่า ๆ กันทุกรูป พืงรับบิณฑบาตโดยเคารพ และพืงปฏิบัติตามเสขียวัตถ์ในการฉัน

(๕) พระเถระไม่พืงรับน้ำก่อนจนกว่าฝึกหัดทั้งหมดฉันเสร็จ เมื่อเขาถวายน้ำพืงใช้มือทั้งสองประคองบาตรรับน้ำพืงค่อย ๆ ล้างบาตร ถือต่ำ ๆ ให้ดี อย่าให้ครูดสี ถ้ากระโถนมีพืงค่อย ๆ เทน้ำลงในกระโถนด้วยคิดว่า กระโถนอย่าเลอะเทอะด้วยน้ำ ฝึกหัดใกล้เคียงอย่าถูกน้ำกระเซ็น ผ้าสังฆาฏิอย่า

^{๑๙๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๗๑-๓๗๒/๒๓๙-๒๔๑.

ถูกน้ำกระเซ็น ถ้ากระโดนไม่มีพื้งค้อย ๆ เทน้ำลงบนพื้นดินด้วยคิดว่า ภิกษุใกล้เคียงอย่าถูกน้ำกระเซ็น
ผ้าสังฆาฏิอย่าถูกน้ำกระเซ็น ไม่พื้งเทน้ำล้างบาตรมีเมล็ดข้าวในละแวกบ้าน

(๖) เมื่อกลับภิกษุใหม่พื้งกลับก่อนพระเถระพื้งกลับทีหลังปฏิบัติตามเสขียวัตรทั้งปวง^{๑๘๓}

สรุปความได้ว่า ศาสนสถานหรือเสนาสนะเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่พระสงฆ์จะขาด
ไม่ได้ เนื่องจากพระสงฆ์เป็นอนาคาริก คือ นักบวชผู้ละทิ้งบ้านเรือนออกบวชเป็นบรรพชิต จึง
จำเป็นต้องออกมาพักอาศัยอยู่ในเสนาสนะที่สร้างขึ้นสำหรับพระสงฆ์ มีชื่อเรียกต่างๆ แต่เสนาสนะที่
อนุญาตให้พระสงฆ์รับได้ได้แก่ (๑) วิหาร (๒) เรือนมุ่มแถบเดียว (พื้ง) (๓) เรือนชั้น (๔) เรือนโถ้น
(หลังคาตัด) (๕) ถ้า สร้างขึ้นเพื่อต้องการใช้เป็นที่พักอาศัย บังแดด บังฝน ป้องกันลมและอันตรายจาก
สัตว์และมนุษย์ ให้เกิดความเป็นส่วนตัว สะดวกแก่การพักอาศัยในวัดหรือในที่อยู่อาศัยตามป่าเขา

๔.๕ เป้าหมายของพระปาฏิโมกข์ต่อการดำรงพระพุทธศาสนา

จากนำเสนอมานำให้เห็นว่า พระปาฏิโมกข์มีส่วนสำคัญในการส่งเสริมให้พระพุทธศาสนา
มีความเจริญรุ่งเรือง เพราะเป็นระเบียบปฏิบัติที่พระสงฆ์จะต้องถือปฏิบัติไปในแนวเดียวกัน จนเกิด
ความเป็นระเบียบเรียบร้อยสอดคล้องกับที่ท่านได้อุปมาเปรียบเทียบพระวินัยไว้ว่าเป็นเหมือน
เส้นด้ายที่ร้อยดอกไม้หลากชนิด ต่างสีให้เข้าเป็นระเบียบเดียวกัน เมื่อพิจารณาสิกขาบทหรือ
พระปาฏิโมกข์ในหัวข้อที่ผ่านมาทำให้เห็นถึงเป้าหมายที่พระพุทธเจ้าให้ภิกษุยกพระปาฏิโมกข์ขึ้น
แสดงทุกกึ่งเดือน จะวิเคราะห์เป้าหมายทั้ง ๓ ด้าน ตามลำดับดังต่อไปนี้

๔.๕.๑ ด้านศาสนบุคคล

ศาสนบุคคลในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับพระปาฏิโมกข์ นอกจากพระพุทธเจ้าผู้เป็น
ศาสดาแล้วก็มีภิกษุที่เป็นสาวก จำแนกเป็นภิกษุทั่วไป และภิกษุที่เป็นอุปัชฌาย์อาจารย์ ทรงบัญญัติ
สิกขาบทในพระปาฏิโมกข์เพื่อประสงค์จะให้ศาสนบุคคลมีความมั่นคงในพระพุทธศาสนา คือ

(๑) ภิกษุที่จะเข้ามาบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ในเบื้องต้นจะต้องมีวุฒิภาวะ คือ มี
วัยวุฒิพอสมควรจึงกำหนดให้ผู้ที่จะบวชได้ต้องมีอายุ ๒๐ ปีขึ้นไป จากนั้นก็ต้องมีศรัทธา กล่าวคำขอ
บรรพชาอุปสมบทได้ ไม่เป็นบุคคลต้องห้าม มีเป็นโรคร้าย เคยต้องอาบัติปาราชิก หรือเป็นโจรมี
ชื่อเสียงเป็นต้น จากนั้นก็ต้องมีสงฆ์เป็นผู้รับรองในพิธีอุปสมบท มีการสวดกรรมวาจาถูกต้องในเขต
สีมา เปิดให้มีการตรวจสอบคุณสมบัติในท่ามกลางสงฆ์ หากเป็นคนขาดคุณสมบัติก็ย่อมจะถูกภิกษุใน
หัตถบาสคัดค้าน

^{๑๘๓} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๓-๓๖๔/๒๓๐-๒๓๒.

(๒)เมื่อบวชเข้ามาเป็นภิกษุแล้ว พระพุทธเจ้าก็กำหนดให้ภิกษุใหม่ต้องถือวัตรในสำนักของอุปัชฌาย์อาจารย์จนกว่าจะมีพรรษา ๕ และมีปัญญารักษาดนภิกษุในพระพุทธศาสนาที่บวชเข้ามาใหม่จะต้องเรียนรู้วัตร และถูกกำหนดให้กระทำวัตรต่ออุปัชฌาย์อาจารย์

การกระทำวัตรต่อกันระหว่างอุปัชฌาย์กับสัทธิวิหาริก และอาจารย์กับอันเตวาสิ ถือว่าเป็นความสัมพันธ์ที่มีความจำเป็นต่อการฝึกอบรมตามหลักไตรสิกขา ความสัมพันธ์นี้ตั้งอยู่บนฐานแห่งความกรุณาเสมือนบิดากับบุตร กล่าวโดยสรุปดังนี้

ก. วิธีปฏิบัติอุปัชฌาย์วัตรและสัทธิวิหาริกวัตร

(๑)อุปัชฌาย์วัตร

อุปัชฌาย์วัตร คือ วัตรที่สัทธิวิหาริกพึงปฏิบัติต่ออุปัชฌาย์ไว้กล่าวโดยสรุปได้ดังต่อไปนี้

(๑) การทำหน้าที่ในเวลาเช้า ในช่วงเช้าสัทธิวิหาริกควรตื่นแต่เช้าตรู่เข้าไปจัดเตรียมไม้สีฟันน้ำล้างหน้าปูอาสนะให้เรียบร้อยถ้าข้าวต้มมีก็จัดเตรียมใส่ภาชนะให้เรียบร้อยเข้าไปถวายเมื่ออุปัชฌาย์ฉันเสร็จเรียบร้อยแล้วล้างภาชนะเก็บให้เรียบร้อยรวมทั้งเก็บอาสนะปิดกวดให้เรียบร้อย^{๑๘๔}

(๒) การทำหน้าที่ในเวลาเช้าหมู่บ้าน เมื่ออุปัชฌาย์จะเข้าหมู่บ้านสัทธิวิหาริกต้องจัดผ้าถุงประคดเอวผ้าสังฆาฏิเตรียมบาตรและน้ำถวายถ้าอุปัชฌาย์ต้องการจะให้ติดตามไปด้วยก็ต้องไปกับอุปัชฌาย์นุ่งห่มให้เรียบร้อยเดินไม่ให้ห่างนักไม่ให้ชิดนิกถ้าบาตรมีของบรรจุอยู่ก็ต้องรับมาถือไว้เมื่ออุปัชฌาย์ท่านพูดอยู่อย่าพูดแทรกขึ้นระหว่างนั้นถ้าอุปัชฌาย์พูดใกล้ต่ออาบัติก็ต้องห้ามท่านไว้เมื่อเวลากลับจากหมู่บ้านต้องกลับมาก่อนจัดเตรียมอาสนะเตรียมน้ำล้างเท้ารับบาตรและจีวรถวายผ้าถุงผืนใหม่รับผืนเก่ามาถ้าชุ่มเหงื่อก็ต้องผึ่งไว้แดดสักครู่ก่อนแล้วจึงพับเก็บให้เรียบร้อยถ้าอุปัชฌาย์จะฉันก็ถวายบิณฑบาตและน้ำฉันเมื่อท่านฉันเสร็จก็เก็บให้เรียบร้อย^{๑๘๕}

(๓) การทำหน้าที่ในเวลาทรงน้ำ เมื่ออุปัชฌาย์ต้องการทรงน้ำพึงจัดน้ำถวายถ้าท่านต้องการน้ำเย็นก็ต้องจัดน้ำเย็นถ้าท่านต้องการน้ำอุ่นก็ต้องจัดน้ำอุ่นถวายเมื่ออุปัชฌาย์จะเข้าเรือนไฟก็บดจूरณแช่ดินถือตั้งสำหรับเรือนไฟเดินตามไปถวายตั้งแล้วรับจีวรท่านมาวางในที่สมควรถวายจूरณและดินถ้าสามารถจะเข้าไปเรือนไฟได้ก็ต้องเข้าไปเมื่ออยู่ในเรือนไฟก็ถวายชี้เถ้าดินเหนียวและน้ำร้อนเป็นต้นแก่อุปัชฌาย์ได้เมื่อจะออกจากเรือนไฟก็ปิดหน้าปิดหลังเรือนไฟให้เรียบร้อยจึงออกมาจากรเรือนไฟขณะที่อยู่ในน้ำจะถูร่างกายให้อุปัชฌาย์ด้วยก็ควรทำเมื่อตนทรงน้ำเรียบร้อยแล้วขึ้นมาก่อนเช็ดตัวให้แห้งเมื่ออุปัชฌาย์ขึ้นมาก็เช็ดตัวให้อุปัชฌาย์ถวายผ้าถุงสังฆาฏิแก่อุปัชฌาย์กลับมาก่อนแล้วจัดปูอาสนะเตรียมน้ำล้างเท้ากระเบื้องเช็ดเท้าจัดน้ำฉันถวายแก่อุปัชฌาย์^{๑๘๖}

^{๑๘๔}วิ.ม.(ไทย)๔/๖๖/๘๓.

^{๑๘๕}วิ.ม.(ไทย)๔/๖๖/๘๓.

^{๑๘๖}วิ.ม.(ไทย)๔/๖๖/๘๓.

(๔) การปฏิบัติตามคำสั่งของอุปัชฌาย์ การปฏิบัติตามคำสั่งของอุปัชฌาย์เป็นเรื่องที่ สัทธวิหริกรควรปฏิบัติตามอย่างยิ่งเช่นอุปัชฌาย์ต้องการจะให้เรียนก็ควรจะเรียนถ้าท่านต้องการให้ สอบถามก็ควรสอบถามหรือทำตามคำสั่งที่เหมาะสมของอุปัชฌาย์^{๑๘๗}

(๕) การทำความสะอาดวิหารและบริเวณ เมื่ออุปัชฌาย์อยู่ที่วิหารใดวิหารนั้นสกปรก สัทธวิหริกรจะต้องทำความสะอาดให้เรียบร้อยเมื่อจะลงมือทำความสะอาดต้องขนของต่าง ๆ ออกมา ด้วยความระมัดระวังอย่าให้กระทบขอบประตูและขอบหน้าต่างเช่นขนบาตรจีวรเชียงรองเตียง กระโถนพนักพิงพรหมปูพื้นวิธีทำความสะอาดนั้นโดยให้กวาดหยากเยื่อจากเพดานลงมาก่อนเช็ด กรอบหน้าต่างมุ้งห้องถ้าฝาและพื้นชั้นรากก็ต้องทาน้ำมันหรือถ้าเป็นฝาและพื้นธรรมดาไม่ได้ทาสีก็ใช้น้ำพรมเช็ดถูให้แห้งกวาดให้สะอาดอย่าให้มีฝุ่นละอองต่างๆเมื่อทำความสะอาดแล้วก็ให้เก็บเข้าไว้ ตามที่เดิมของบางอย่างต้องผึ่งแดดไว้ก่อนเช่นพุกหมอนผ้าปูนั่งผ้าปูนอนการปิดเปิดหน้าต่างวิหาร จะต้องดูทิศทางลมและฤดูด้วยเช่นถ้าลมเจือฝุ่นละอองพัดมาทางทิศตะวันออกก็ปิดหน้าต่างทางทิศ ตะวันออกถ้าฤดูหนาวก็เปิดหน้าต่างกลางวันปิดกลางคืนฤดูร้อนเปิดหน้าต่างกลางวันเปิดกลางคืน นอกจากทำความสะอาดวิหารแล้วต้องดูบริเวณซุ้มโรงฉันโรงไฟวัจกุฎีต้องทำให้สะอาดพร้อมจัดเตรียม น้ำใช้ให้เต็มตุ่มไว้^{๑๘๘}

(๖) การเอาใจใส่ต่ออุปัชฌาย์ การทำหน้าที่ของผู้อุปัชฌาย์นอกจากจะทำในเรื่องต่างๆดังกล่าวมาแล้วการเอาใจใส่ต่ออุปัชฌาย์ในด้านต่อไปนี้ก็ถือว่าเป็นการทำหน้าที่ของผู้ อุปัชฌาย์ที่สัทธวิหริกรควรกระทำคือ

๑) เมื่ออุปัชฌาย์เกิดความไม่ยินดีสัทธวิหริกรต้องช่วยระงับหรือบอกภิกษุอื่นช่วยระงับ หรือควรแสดงธรรมแก่อุปัชฌาย์

๒) เมื่ออุปัชฌาย์เกิดความรำคาญสัทธวิหริกรต้องช่วยบรรเทาหรือบอกภิกษุอื่นให้ช่วย บรรเทาหรือแสดงธรรมแก่อุปัชฌาย์

๓) เมื่ออุปัชฌาย์มีความเห็นผิดสัทธวิหริกรต้องคอยช่วยให้ท่านละความเห็นผิดนั้นเสีย หรือบอกให้ภิกษุอื่นช่วยหรือแสดงธรรมแก่ท่านก็ควร

๔) เมื่ออุปัชฌาย์ต้องอาบัติเช่นอาบัติสังฆาติเสสสัทธวิหริกรต้องช่วยชวนชวายเป็นท่านได้ อยู่ปริวาส

๕) เมื่ออุปัชฌาย์ควรชักเข้าหาอาบัติเดิมสัทธวิหริกรก็ต้องช่วยท่าน

^{๑๘๗}วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๖/๘๔.

^{๑๘๘}วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๖/๘๔.

๖) เมื่อสงฆ์จะลงโทษอุปัชฌาย์เช่นให้มานัดอัปทานหรือแม้แต่สงฆ์จะทำกรรมคือตักขณียกรรมนิยสกรรมปัพพาทขณียกรรมปฏิสารณียกรรมหรืออุกเขปนียกรรมสัทธิวาหาริกก็ต้องพยายามหาทางช่วยให้สงฆ์ระงับกรรมนั้นเสีย^{๑๘๙}

๗) การดูแลจิ๋วของอุปัชฌาย์ถ้าจิ๋วของอุปัชฌาย์จะต้องซักสัทธิวาหาริกต้องชวนขวายเป็นจะจัดการซักจิ๋วของอุปัชฌาย์นั้นถ้าจิ๋วจะต้องตัดเย็บต้องจัดการตัดเย็บจิ๋วของอุปัชฌาย์ถ้าจำเป็นและจิ๋วต้องตัดเย็บย้อมสัทธิวาหาริกจะต้องจัดการตัดเย็บย้อมให้เรียบร้อย^{๑๙๐}

(๘) การปฏิบัติเมื่อเกี่ยวข้องกับผู้อื่น สัทธิวาหาริกที่เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นในเรื่องต่อไปนี้ต้องบอกอุปัชฌาย์ก่อนคือการให้บาตรและรับบาตรการให้จิ๋วและรับจิ๋วการให้บริวารและรับบริวารการปลงผมผู้อื่นและให้ผู้อื่นปลงผมการทำบริการและให้ผู้อื่นทำบริการทำการชวนขวายและให้ผู้อื่นชวนขวายเป็นปัจฉาสมณะให้ผู้อื่นและให้ผู้อื่นเป็นปัจฉาสมณะนำบิณฑบาตไปถวายผู้อื่นและให้ผู้อื่นนำบิณฑบาตมาถวายรวมทั้งการเข้าหมู่บ้านการเข้าไปป่าช้าและไปยังที่อื่นๆต้องบอกอุปัชฌาย์ก่อนจึงควรทำ^{๑๙๑}

(๙) การทำหน้าที่เมื่ออุปัชฌาย์อาพาธ เมื่ออุปัชฌาย์อาพาธเป็นไข้สัทธิวาหาริกจะต้องพยาบาลตลอดชีวิตหรือรองจนกว่าอุปัชฌาย์นั้นจะหายป่วยหรือจนเสียชีวิต^{๑๙๒}

ภิกษุใหม่ผู้บวชแล้วอยู่กับอุปัชฌาย์เรียกว่า “สัทธิวาหาริก” ต้องปฏิญญาว่ามีศรัทธาเลื่อมใส ขอสมัครบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาจึงขอมอบตัวเป็นสัทธิวาหาริกในอุปัชฌาย์ และเมื่อได้บรรพชาอุปสมบทแล้วจะเคารพนับถือเชื่อฟัง ตั้งอยู่ในโอวาทของอุปัชฌาย์ และจะประพฤติปฏิบัติชอบตามพระวินัย ระเบียบแบบแผนของวัด และคณะสงฆ์ตลอดไป

(๒) สัทธิวาหาริกวัตร

ส่วนสัทธิวาหาริกวัตร คือ วัตรที่อุปัชฌาย์พึงปฏิบัติต่อสัทธิวาหาริกของตน กล่าวโดยสรุปเฉพาะด้านที่สำคัญ^{๑๙๓} ดังต่อไปนี้

(๑) เอาจุระในการศึกษา อุปัชฌาย์ถึงสงเคราะห์อนุเคราะห์สัทธิวาหาริกด้วยอุเทศ ปริจจาคา โอวาทและอนุศาสน์ เอาใจใส่ในการสั่งสอนอบรมศิษย์ให้มีความรู้แตกฉานรอบทั้งด้านสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา และด้านสาชีพ คือ สิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรง

^{๑๘๙}วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๖/๘๔.

^{๑๙๐}วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๖/๘๕.

^{๑๙๑}วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๖/๘๗.

^{๑๙๒}วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๖/๘๗.

^{๑๙๓}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๐๕

บัญญัติสำหรับภิกษุผู้อยู่ร่วมกัน ผู้ดำเนินชีวิตร่วมกัน มีความประพฤติเสมอกัน^{๑๙๔} มีความปรองดองกันเป็นแบบแผนแห่งความประพฤติที่ดี ทำให้มีชีวิตร่วมกันเป็นอันเดียวกัน ทำให้ภิกษุทั้งหลายผู้มาจากถิ่นฐานชาติตระกูลต่างๆ กันมา มีความเป็นอยู่เสมอเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน^{๑๙๕}

(๒) สงเคราะห์ด้วยบาตร จีวรและบริวารอื่นๆ ถ้าสัทธวิहारิกไม่มีบริวารที่จำเป็นในการดำเนินชีวิต อุปัชฌาย์จะต้องจัดทำให้ จากนั้นคอยให้ความช่วยเหลือด้วยกิจที่พอจะช่วยให้ได้ ในลักษณะเดียวกับที่ศิษย์กระทำต่อตนเอง

(๓) ขวนขวายป้องกันหรือระงับความเสื่อมเสีย เช่น ความคิดจะสึก เปลื้องความเห็นผิด เป็นต้น อุปัชฌาย์ต้องคอยดูแลความเป็นอยู่ของสัทธวิहारิกให้อยู่ในเพศพรหมจรรย์ได้อย่างมั่นคง หากเกิดความเสียหายแก่สัทธวิहारิกต้องหาทางช่วยเหลือตามสมควร

(๔) เมื่ออาหารเอาใจใส่พยาบาลจนตลอดชีวิต รองนกว่าจะหาย^{๑๙๖}

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการบัญญัติอุปัชฌาย์วัตรและสัทธวิहारิกวัตรให้ปฏิบัติต่อกันแล้ว แต่ปรากฏว่ามีภิกษุบางรูปไม่ยอมปฏิบัติตาม พระพุทธองค์จึงมีพุทธานุญาตให้ทำการประณามได้ด้วยการ ห้ามไม่ให้เข้ามาหา ไม่ให้มาทำการอุปัชฌาก หรือให้ชนบริวารออกไปจากที่อยู่ ทั้งนี้เพื่อให้สัทธวิहारิกนั้นสำนึกแล้วยอมขอขมาโทษ จึงมีข้อกำหนดว่า ภิกษุผู้ไม่ประพฤติชอบใน อุปัชฌาย์ เมื่อถูกประณามแล้วจะต้องขอขมาอุปัชฌาย์ หากไม่ยอมขอขมาต้องอาบัติทุกกฏ^{๑๙๗} ฝ่ายอุปัชฌาย์ เมื่อสัทธวิहारิกสำนึกได้แล้วมาขอขมา ต้องรับคำขอขมา หากไม่ยอมรับคำขอขมาต้องอาบัติทุกกฏมีข้อควรระวังว่า การประณามนั้นต้องทำอย่างระมัดระวังและรอบคอบ อุปัชฌาย์ต้องไม่ประณามสัทธวิहारิกผู้ประพฤติชอบ หากประณามสัทธวิहारิกผู้ประพฤติชอบต้องอาบัติทุกกฏ^{๑๙๘}

อุปัชฌาย์พึงประณามสัทธวิहारิกผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

- (๑) ไม่มีความรักอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์
- (๒) ไม่มีความเลื่อมใสอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์
- (๓) ไม่มีความละเอียดอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์
- (๔) ไม่มีความเคารพอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์
- (๕) ไม่มีความหวังดีอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์

^{๑๙๔}วิ.ม.หา. (ไทย) ๑/๔๕/๓๓.

^{๑๙๕}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๓๓๒.

^{๑๙๖}วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๗/๘๘-๙๒.

^{๑๙๗}วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๘/๙๓-๙๔.

^{๑๙๘}วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๘/๙๔.

อุปัชฌาย์ไม่พึงประณามสังฆวิหาริกผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

- (๑) มีความรักอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์
- (๒) มีความเลื่อมใสอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์
- (๓) มีความละเอียดอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์
- (๔) มีความเคารพอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์
- (๕) มีความหวังดีอย่างยิ่งในอุปัชฌาย์^{๑๙๙}

นอกจากนี้ อุปัชฌาย์ยังต้องเคร่งครัดในการรักษาจริยาของอุปัชฌาย์ เพื่อให้เกิดความเรียบร้อยดีงาม เป็นที่ศรัทธาเลื่อมใสของพุทธศาสนิกชนทั่วไป จริยาของอุปัชฌาย์ที่มหาเถรสมาคมกำหนดเพิ่มเติม ได้แก่

(๑) อุปัชฌาย์ต้องเอื้อเพื่อ สัจวร ประพฤติตามพระธรรมวินัย และกฏมหาเถรสมาคมอย่างเคร่งครัด เพื่อเป็นแบบอย่างอันดีของสังฆวิหาริก

(๒) อุปัชฌาย์ต้องปฏิบัติหน้าที่ตามคำสั่งหรือคำแนะนำของพระสังฆาธิการ ผู้บังคับบัญชา ซึ่งสั่งโดยชอบด้วยพระธรรมวินัยและกฏมหาเถรสมาคม

(๓) อุปัชฌาย์ต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยความระมัดระวัง มิให้บรรพชาอุปสมบทกรรมวิบัติบกพร่องไม่ว่าด้วยเหตุใดๆ^{๒๐๐}

การทำหน้าที่กิจวัตรประจำวันที่อุปัชฌาย์พึงปฏิบัติต่อบตสังฆวิหาริกหมายถึงเมื่ออุปัชฌาย์ได้รับการปรนนิบัติจากสังฆวิหาริกแล้วอุปัชฌาย์พึงสงเคราะห์ต่อบตสังฆวิหาริกในคัมภีร์พระวินัยปิฎกได้กล่าวถึงหลักที่อุปัชฌาย์พึงสงเคราะห์ต่อบตสังฆวิหาริกดังนี้

(๑) พึงอนุเคราะห์สังฆวิหาริกด้วยอุเทศปริจฉาโอวาทและอนุศาสน์

(๒) ถ้ามีบาตรสังฆวิหาริกไม่มีบาตรพึงถวายบาตรแก่สังฆวิหาริกหรือชวนชวายนหาบาตรให้

(๓) ถ้ามีจีวรสังฆวิหาริกไม่มีพึงถวายจีวรแก่สังฆวิหาริกหรือชวนชวายนหาจีวรให้

(๔) ถ้ามีบริขารสังฆวิหาริกไม่มีพึงถวายบริขารแก่สังฆวิหาริกหรือชวนชวายนหาบริขารให้

ขณะเดียวกัน การดูแลเอาใจใส่ต่อบตสังฆวิหาริกเป็นเรื่องที่อุปัชฌาย์ควรกระทำถ้าหากอุปัชฌาย์ไม่ให้ความสนใจสังฆวิหาริกอาจจะเกิดผลเสียได้มีรายละเอียดดังนี้

(๑) เมื่อสังฆวิหาริกเกิดความไม่ยินดีอุปัชฌาย์ต้องช่วยระงับหรือบอกภิกษุอื่นช่วยระงับหรือควรแสดงธรรมแก่สังฆวิหาริก

^{๑๙๙}วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๘/๙๕.

^{๒๐๐} กรมการศาสนา, คู่มือพระสังฆาธิการ, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๕๒), หน้า ๓๖๙.

(๒) เมื่อสัทธินิหาริกเกิดความรำคาญอุปัชฌาย์ต้องช่วยบรรเทาหรือบอกภิกษุอื่นให้ช่วยบรรเทาหรือแสดงธรรมแก่สัทธินิหาริก

(๓) เมื่อสัทธินิหาริกมีความเห็นผิดอุปัชฌาย์ต้องคอยช่วยให้ท่านละความเห็นผิดนั้นเสียหรือบอกให้ภิกษุอื่นช่วยหรือแสดงธรรมแก่สัทธินิหาริก

(๔) เมื่อสัทธินิหาริกต้องอาบัติเช่นสังฆาทิเสสอุปัชฌาย์ต้องช่วยชวนขวยให้ได้อยู่ปริวาส

(๕) เมื่อสัทธินิหาริกควรชกเข้าหาอาบัติเดิมอุปัชฌาย์ต้องช่วยสัทธินิหาริก

(๖) เมื่อสงฆ์จะลงโทษสัทธินิหาริกเช่นให้มานัตอัปทานหรือแม้แต่สงฆ์จะทำการคือตชชนียกรรมนียกรรมปัพพชเนยยกรรมปฏิสารณียกรรมหรืออุกเขปนียกรรมอุปัชฌาย์ก็ต้องพยายามหาทางช่วยให้สงฆ์ระงับกรรมนั้นเสีย

(๗) การดูแลจิวรของสัทธินิหาริกถ้าจิวรของสัทธินิหาริกจะต้องซักอุปัชฌาย์ต้องชวนขวยที่จะจัดการซักจิวรถ้าจิวรจะต้องตัดเย็บต้องชวนขวยที่จะจัดการตัดเย็บจิวรนั้นถ้ามีน้ำย้อมและจิวรต้องต้มต้องย้อมจะต้องจัดการต้มจัดการย้อมให้เรียบร้อย

(๘) การดูแลเมื่อสัทธินิหาริกอาพาธถ้าสัทธินิหาริกเป็นไข้อุปัชฌาย์จะต้องพยาบาลตลอดชีวิตหรือรองจนกว่าสัทธินิหาริกจะหายป่วย^{๒๐๑}

สรุปได้ว่า การกระทำสัทธินิหาริกวัตรนี้เป็นกิจที่อุปัชฌาย์ต้องใส่ใจไม่เพิกเฉย ให้ความสำคัญเสมอเหมือนว่าภิกษุใหม่นั้นเป็นยังไม่มีวุฒิภาวะเพียงพอ ยังต้องการความช่วยเหลือจากผู้ที่มีการประสบการณ์มากกว่า จึงถือว่าสัทธินิหาริกนี้เป็นเหมือนลูกผู้ซึ่งยังต้องการความช่วยเหลือดูแลจากบิดา เวลากระทำวัตรต่อสัทธินิหาริกจึงให้คิดว่าภิกษุนั้นเป็นเหมือนลูก จึงต้องมีการดูแลเอาใจใส่ในเรื่องต่าง ๆ อย่างเต็มความสามารถ เพื่อจะได้อยู่ร่วมกันอย่างสันติ ไม่มีการประณามกัน หรือติเตียนจากบุคคลอื่น เพราะว่าการทำหน้าที่ของอุปัชฌาย์นั้นมีความหลากหลาย ในการจะอบรมสัทธินิหาริกให้ดำเนินไปในหนทางที่ถูกตงนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมามีวิธีการที่แตกต่างกันออกไป

ข. วิธีปฏิบัติอาจารย์วัตรและอันเตวาสิกวัตร

(๑) อาจารย์วัตร

อาจารย์วัตร คือ วัตรที่อันเตวาสิกพึงปฏิบัติต่ออาจารย์ ส่วนมากมีลักษณะเหมือนกันกับหน้าที่ที่สัทธินิหาริกทำแก่อุปัชฌาย์สรุปได้ดังนี้

(๑) เอาใจใส่ในการทำหน้าที่ผู้อุปฐาก

(๒) หวังในการศึกษา

(๓) ชวนขวยป้องกันหรือระงับความเสื่อมเสียอันจักมีหรือมีแล้วแก่ท่าน

(๔) รักษาหัวใจ

^{๒๐๑}วิ.ม.(ไทย) ๔/๖๗/๘๘-๙๒.

(๕) เคารพในท่าน

(๖) ไม่เที่ยวเตร่ตามอำเภอใจโดยไม่บอกลาท่านก่อน

(๗) เมื่อท่านอาพาธเอาใจใส่พยาบาล^{๒๐๒}

อาจารย์วัตรนี้ มีรายละเอียดส่วนมากคล้ายกับอุปัชฌายวัตร

ข. อันเตวาสิกวัตร

ส่วนอันเตวาสิกวัตร คือ วัตรที่อาจารย์พึงปฏิบัติต่ออันเตวาสิกมีรายละเอียดเหมือนกันกับหลักปฏิบัติต่อสัทธีวาทิกของอุปัชฌาย์ หน้าที่ที่อาจารย์พึงปฏิบัติต่ออันเตวาสิกอย่างถูกต้องครบถ้วนตามพุทธบัญญัติ มีหน้าที่เช่นเดียวกันกับสัทธีวาทิกวัตรพอสรุปเนื้อหาได้ดังนี้

(๑) พึงอนุเคราะห์อันเตวาสิกด้วยสิ่งของตามสมควร

(๒) เอาธุระในการศึกษาของอันเตวาสิก

(๓) ขวนขวายป้องกันระงับความเสื่อมเสียหนักให้เป็นเบา

(๔) เมื่ออันเตวาสิกอาพาธดูแลพยาบาล^{๒๐๓}

จากการพิจารณาวัตรที่อาจารย์กับศิษย์พึงปฏิบัติต่อกันจะเห็นว่า ข้อวัตรทั้งหลายเป็นข้อกำหนดให้ทั้งสองฝ่ายได้พึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งการพึ่งพาอาศัยนี้ถูกกำหนดไว้ในพระวินัย กำหนดเป็นกิจสำคัญที่ต้องทำตอนอุปสมบทเรียกว่า การขอนิสัย

คำว่า ขอนิสัยนั้น แปลว่า การขอยู่ด้วย คำว่า นิสัย แปลว่า การอยู่อาศัย คือ เข้ามาอยู่เพื่อจะได้อาศัย ให้เป็นผู้ดูแลในการศึกษาอบรม คำว่า อาศัย ในที่นี้ไม่ใช่อาศัยอยู่เฉยๆ แต่เป็นการอาศัยอยู่ด้วยเพื่อให้ได้โอกาสในการศึกษาอบรมตามหลักไตรสิกขา ทั้งนี้เพราะพระวินัยกำหนดไว้ว่า ผู้ที่เข้าสู่การอุปสมบทจะต้องมีผู้ดูแลเบื้องต้น เพราะว่าผู้ที่บวชใหม่ยังไม่รู้หลักพระธรรมวินัย ยังไม่รู้ว่าจะต้องประพฤติปฏิบัติระวังอะไรบ้าง ยังปกครองตนเองไม่ได้ ไม่มีความรู้ที่จะรักษาตน จึงต้องมีผู้ช่วยเหลือแนะนำในเบื้องต้น การขอนิสัยจึงเท่ากับว่าเป็นการขอให้อุปัชฌาย์เข้ามาปกครองดูแล^{๒๐๔}

ในพระพุทธศาสนา การกระทำวัตรตอนนี้จัดเป็นการอุปฐากอุปัชฌาย์อาจารย์ สำหรับผู้บวชใหม่ที่ยังต้องถือนิสัยกล่าวได้ว่าเป็นกิจที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะจะช่วยสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกัน แต่สำหรับผู้พ้นนิสัยแล้ว กล่าวได้ว่าเป็น “วัตร” คือทำตามโอกาสและตามความพอใจการอุปฐากในที่นี้เห็นว่าน่าจะมีคามมุ่งหมายพิเศษอยู่ประมาณ ๒ ประการ คือ

(๑) การทำให้หมดความถือตัว เพราะพระวินัยที่เกี่ยวกับการถือนิสัยไม่มีการยกเว้นให้สิทธิพิเศษแก่สัทธีวาทิกหรืออันเตวาสิกรูปใดเป็นพิเศษ ดังนั้น กุลบุตรผู้เข้ามาบวชไม่ว่าจะมาจากชาติ

^{๒๐๒} วิ.ม.(บาลี) ๔/๗๘/๗๘-๘๓, วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๘/๑๐๗-๑๑๒.

^{๒๐๓} วิ.ม.(ไทย) ๔/๗๘/๑๑๒-๑๑๘.

^{๒๐๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), สอนนาค-สอนจิต ชีวิตพระ ชีวิตชาวพุทธ, หน้า ๓๐.

ตระกูลสูง เช่น มาจากวรรณกะศรัยก็ยังคงทำหน้าที่อุปัชฌาจารย์ที่แม้จะเป็นคนสามัญ ความมุ่งหมายอันนี้พอที่จะกล่าวได้ว่า เป็นประโยชน์ด้านการทำลายความกระด้างด้วยมานะ หากสัทธินิกรถือตัวจัดไม่ยอมทำการอุปัชฌาจารย์ยอมยากที่จะได้รับการอบรมสั่งสอนอย่างเต็มที่

(๒) หวังจะให้เกิดความสนิทสนมปรองดอง การได้ทำอุปการะต่อกันนั้นย่อมนำมาซึ่งความสนิทสนม ความเป็นกันเอง ตลอดจนถึงจะเป็นโอกาสให้ได้รับโอวาท คำสั่งสอนที่พิเศษในกว่าธรรมดา และเป็นการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีที่บัณฑิตได้วางไว้แต่กาลก่อน^{๒๐๕}

เมื่อสรุปความของการอุปัชฌาจารย์แล้วพอจะเห็นได้ว่า การอุปัชฌาจารย์นี้เป็นการทำที่ให้เกิดความผาสุกแก่อุปัชฌาจารย์ เป็นการกระทำที่แสดงถึงความเคารพนับถือ ความรักใคร่ ความเป็นกันเอง เป็นการกระทำให้เป็นตัวอย่างที่ดีงามตามระเบียบขนบธรรมเนียม หรือวัฒนธรรมเป็นต้น และเป็น การกระทำที่ทำให้ผู้เป็นสัทธินิกรมีความฉลาด ไหวพริบ ละเอียดลออ รอบคอบเป็นอย่างยิ่ง

อุปัชฌาจารย์และสัทธินิกรวัตรนี้ถือว่ามีประโยชน์ต่อสังคมสังคมทั้งในภาวะปกติและในภาวะที่เกิดความขัดแย้ง กล่าวคือ ในภาวะปกติ การที่ทั้งสองฝ่ายได้ทำอุปการะต่อกัน สิ่งที่เกิดขึ้นแน่นอนคือความสามัคคีปรองดองอย่างแนบแน่น ระหว่างอุปัชฌาจารย์ สัทธินิกรและรวมทั้งภิกษุร่วมอุปัชฌาจารย์ ภิกษุร่วมอาจารย์อื่นๆ ด้วย หากเกิดความขัดแย้งหรือเกิดอหิกรณ์ การที่คณะสงฆ์ได้ทำอุปการะต่อกัน การแก้ปัญหา ก็จะเป็นไปโดยง่าย เพราะทั้งสองฝ่ายจะมีความเคารพยำเกรงกัน บางปัญหาแก้ได้เพราะเห็นแก่อุปัชฌาจารย์หรือเพราะมีความเคารพยำเกรงในอุปัชฌาจารย์ซึ่งถือว่าเป็นเสมือนผู้ให้กำเนิดในโลกแห่งพระพุทธศาสนา จึงกล่าวได้ว่า อุปัชฌาจารย์และสัทธินิกรวัตรเป็นสายสัมพันธ์เพื่อความปรองดองในหมู่สงฆ์โดยแท้

จากการพิจารณาการกระทำวัตรต่อกันระหว่างอาจารย์กับศิษย์แล้วจะเห็นว่า วัตรที่ปฏิบัติต่อกันระหว่าง อุปัชฌาจารย์กับศิษย์ (สัทธินิกร-อันเตวาสิก) นั้นครอบคลุมทั้งด้านความเป็นอยู่ การดำเนินชีวิต การใช้บริหารทั้ง ๔ การใช้เสนาสนะ การทำหน้าที่ในกิจต่างๆ และการรักษาพยาบาลยามอาพาธ การที่ทั้งสองฝ่ายกระทำวัตรต่อกันนั้นย่อมทำให้เกิดความสนิทสนมและสำนึกในอุปการะของกันและกัน เมื่อเกิดความรู้สึกเช่นนี้บรรยากาศแห่งการศึกษาอบรมตามหลักไตรสิกขา ก็ย่อมจะดำเนินการต่อไปได้ด้วยดี

๔.๕.๒ ด้านศาสนธรรม

ด้านศาสนธรรมคำสอน ได้แก่ หลักไตรสิกขา เป็นหลักการพัฒนาที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนา โดยการพัฒนาคุณละจิตของคนให้มีวิถีที่ถูกต้องและเป็นที่ยอมรับของสังคมไทยเพราะ

^{๒๐๕} พุทธศาสนิกชน, คำสอนผู้บวชพรรษาเดียว ฉบับสมบูรณ์ของพุทธทาส, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๗), หน้า ๕๖-๕๗.

เป็นหลักการประพัตตินในสามชั้นคือ ชั้นศีล ชั้นสมาธิ และชั้นปัญญา ที่พระพุทธองค์ทรงวางหลักไว้ เพื่อให้พุทธบริษัทได้ปฏิบัติตามและศึกษาให้เข้าใจ โดยหลักการศึกษาของภิกษุตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก คือศึกษา๓ได้แก่ ๑)อริศีลสิกขา๒)อริจิตสิกขา และ ๓)อริปัญญาสิกขา^{๒๐๖}

จะเห็นว่าพุทธพจน์เกี่ยวกับสิกขาสามข้างต้นถือเป็นคำจำกัดความที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายควรศึกษาให้รู้แจ้งถึงความหมายของไตรสิกขาพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมให้ความหมายไว้ว่า...ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา๓ประการเพื่อฝึกหัดอบรมกายวาจาจิตใจและปัญญาให้ยิ่งขึ้นไปจนบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน^{๒๐๗}

คำว่า “ไตรสิกขา” มีรากศัพท์มาจากคำสองคำคือ๑) ไตรหรือตรีเป็นภาษาสันสกฤตตรงกับภาษาบาลีว่าตีแปลว่าสามและ๒) คำว่าสิกขาเป็นภาษาบาลีตรงกับภาษาสันสกฤตว่าศึกษาหมายถึง การศึกษาการปฏิบัติและการอบรมความประพฤติให้บริสุทธิ์^{๒๐๘} ส่วนคำว่าตีหรือไตรนั้นหมายถึงองค์ประกอบ๓ประการคืออริศีลสิกขา,อริจิตสิกขา, อริปัญญาสิกขาหรือศีลสมาธิและปัญญาโดยมีความหมายตามพระไตรปิฎกดังนี้

๑. อริศีลสิกขา (สิกขาคือศีลอันยิ่ง) หมายถึงข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูงดังคำอธิบายในคุหัญญุทสูตตนิเทศคัมภีร์มหานิทเทศว่า

อริศีลสิกขาเป็นอย่างไรคือภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีศีลสำรวมด้วยความสังวรในพระปาฏิโมกข์สมบูรณ์ด้วยอาจารย์และโคจรเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อยสมาทาน ศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่คือศีลชั้นเล็กศีลชั้นใหญ่ศีลเป็นที่พึงเป็นเบื้องต้นเป็นความประพฤติเป็นความสำรวมเป็นความระวังเป็นหัวหน้าเป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศลนี้ชื่อว่าอริศีลสิกขา^{๒๐๙} โดยการฝึกอบรมศีลนั้นมุ่งเน้นที่การสำรวมเพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์ในการกระทำเป็นเกราะกันกิเลสทั้งหลายที่จะก่อให้เกิดความเดือดร้อนและการเบียดเบียนดังที่แสดงในมาติกากถาคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า “เนกขัมมะชื่อว่าศีลวิสุทธิตเพราะมีความหมายว่ากั้นกามฉันทะความสำรวมชื่อว่าอริศีลสิกขาอพยาบาทชื่อว่าศีลวิสุทธิตเพราะมีความหมายว่ากั้นพยาบาท...อรหัตตมรรคชื่อว่าศีลวิสุทธิตเพราะมีความหมายว่ากั้นกิเลสทั้งปวง”^{๒๑๐}

^{๒๐๖} อด.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒, ๒๐/๙๐/๓๑๘,

^{๒๐๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมพิมพ์ครั้งที่๑๒, (กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า๑๐๗.

^{๒๐๘} อด.ติก. (ไทย) ๒๐/๙๑/๓๒๐.

^{๒๐๙} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘.

^{๒๑๐} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๐/๖๐๖.

๒. อธิจิตสิกขา(สิกขาคือจิตอันยิ่ง) หมายถึงข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรมเช่นสมาธิอย่างสูงการสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายดังคำอธิบายในคุหฺฏฐกสูตรนิกายคัมภีร์มหานิทเทศว่าอธิจิตสิกขาเป็นอย่างไรคือภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายบรรลุปฐมฌานที่มีวิตกวิจารณ์และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไปแล้วบรรลุตติยฌานมีความผ่องใสในภายในมีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้นไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์แต่ปีติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่เพราะปีติจางคลายไปมีอุเบกขามีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกายบรรลุตติยฌานที่พระอรหันต์ทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้มีอุเบกขามีสติอยู่เป็นสุขเพราะละสุขและทุกข์ได้แล้วเพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้วบรรลุตตตฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุขมีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่นี้ชื่อว่าอธิจิตสิกขา^{๒๑๑} โดยการฝึกอบรมจิตนั้นมุ่งเน้นที่ความตั้งมั่นแห่งจิต, การทำใจให้สงบแน่วแน่เพื่อให้จิตบริสุทธิ์ไม่ฟุ้งซ่านเป็นกลางปราศจากอคติดังที่แสดงในมาติกากถาคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า “ชื่อว่าจิตตวิสุทธิเพราะมีความหมายว่าไม่ฟุ้งซ่าน...ความไม่ฟุ้งซ่านชื่อว่าอธิจิตสิกขา”^{๒๑๒}

๓) อธิปัญญาสิกขา (สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง) หมายถึงข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูงการรู้ชัดตามความเป็นจริงในอริยสัจ ๔ เป็นลำดับไปจนทำให้แจ้งทั้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติสามารถทำลายอวิชชากิเลสให้หมดไปดังคำอธิบายในคุหฺฏฐกสูตรนิกายคัมภีร์มหานิทเทศว่า

อธิปัญญาสิกขาเป็นอย่างไรคือภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญาประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐหยั่งถึงความเกิดและความดับเพิกถอนกิเลสให้บรรลถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบเธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี่ทุกข์” ... “นี่ทุกข์สมุทัย(เหตุเกิดทุกข์)” ... “นี่ทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์)” ... “นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์)” เธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “เหล่านี้อวิชชา” ... “เหล่านี้อวิชชาสมุทัย” ... “เหล่านี้อวิชชา” ... “เหล่านี้อวิชชานิโรธคามินีปฏิปทา” นี้ชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา^{๒๑๓}

โดยการฝึกอบรมปัญญานั้นมุ่งเน้นที่การรู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงเพื่อให้เกิดความเห็นที่บริสุทธิ์จึงจะสามารถทำลายกิเลสได้ดังแสดงในมาติกากถาคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า “ชื่อว่าทวิวิสุทธิ” เพราะมีความหมายว่าเห็น... ความเห็นชื่อว่าอธิปัญญาสิกขา^{๒๑๔}

การฝึกอบรมทั้ง๓ด้านจึงมีวัตถุประสงค์โดยรวมเพื่อการทำลายกิเลสอันเป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคลดังที่พระพุทธองค์ทรงดำรัสว่า “สำหรับบุคคลผู้ตั้งอยู่ตลอดเวลาหมั่นศึกษาไตรสิกขา

^{๒๑๑} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^{๒๑๒} ชุ.ป. (ไทย) ๓๐/๔๑/๖๐๖-๖๐๗.

^{๒๑๓} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^{๒๑๔} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๐๖-๖๐๗.

ทั้งกลางวันและกลางคืนน้อมจิตเข้าหาณิพพานอาสวะทั้งหลายย่อมตั้งอยู่ไม่ได้”^{๒๑๕} ดังจะเห็นจากความ
ซึ่งพระสารีบุตรได้แสดงอรรถาธิบายวัตถุประสงค์เพิ่มเติมไว้ในคัมภีร์มหานิเทศว่า

๑. เพื่อไม่ประพฤตินิพิตทางกายวาจาใจเพราะรู้ในเหตุที่ทำให้ประพฤตินิพิตนั้น
๒. เพื่อละเมถุนธรรมเพราะรู้ว่าเป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมยศและเกียรติของสมณะ
๓. เพื่อกำจัดราคะในรูปเสียงกลิ่นรสและผัสสะ
๔. เพื่อทางแห่งญาณเพราะรู้เหตุแห่งความล่งเลงสงสัยว่าเกิดจากสิ่งที่น่าปรารถนาและ
สิ่งที่ไม่ปรารถนา

๕. เพื่อกำจัดมลทินของตนคือราคะโทสะโมหะมานะทิฏฐิวิเลสทุจริตมิจฉาทิฏฐิมิจฉา
สังกัปปะมิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะมิจฉาอาชีวะมิจฉาวายามะมิจฉาสติมิจฉาสมาธิมิจฉาญาณมิจฉา
วิมุตติเพราะได้สมาทานไตรสิกขาสิ่งมีสมาธิมีสติมีปัญญาที่รักษาตน^{๒๑๖}

๔.๕.๓ ด้านศาสนสถาน

พระปาฏิโมกข์เกี่ยวกับเสนาสนะในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเกี่ยวข้องกับด้านก่อสร้าง
การดูแลรักษา การจัดให้ภิกษุเข้าพักอาศัย การบริหารจัดการหรือการซ่อมแซมบูรณปฏิสังขรณ์ บุคคล
ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องจะต้องให้สอดคล้องกับพุทธประสงค์ที่ทรงแสดงแก่เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ผู้สร้าง
วิหาร ๖๐ หลังถวาย คือ ทรงมุ่งให้ภิกษุมิที่พักอาศัย (เสนาสนะ) เเท่าที่จำเป็น ดังพุทธดำรัสว่า

วิหารย่อมป้องกันความหนาวร้อนและสัตว์ร้าย
นอกจากนั้นยังป้องกันงูยุงและฝนในคราวหนาวเย็น
นอกจากนั้นยังป้องกันลมและแดดอันร้อนจัดที่เกิดขึ้น
การถวายวิหารแก่สงฆ์เพื่อหลีกเร้นอยู่เพื่อความสุข
เพื่อเพ่งพินิจและเพื่อเห็นแจ้ง

พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงสรรเสริญว่าเป็นทานอันเลิศ
เพราะฉะนั้นผู้ฉลาดเมื่อเห็นประโยชน์ของตน
พึงสร้างวิหารอันรื่นรมย์ถวายภิกษุผู้พหุสูตให้อยู่ในที่นี้เถิด
อีกประการหนึ่งผู้เป็นบัณฑิตมีจิตเลื่อมใสในภิกษุพหุสูต
ผู้ปฏิบัติตรงพึงถวายข่าน้ำผ้า
และเสนาสนะอันควรแก่ท่านเหล่านั้น

^{๒๑๕} ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๒๖/๑๐๓.

^{๒๑๖} ชู.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๕๐, ๒๙/๕๒/๑๘๒, ๒๙/๑๐๓/๓๑๙, ๒๙/๑๙๗/๕๔๗ -๕๗๙, ๒๙/๒๐๙/

ท่านเหล่านั้นย่อมแสดงธรรมอันเป็นเหตุบรรเทาสรรพทุกข์แก่เขา
ซึ่งเมื่อเขารู้ทั่วถึงแล้วจะเป็นผู้ไม่มีอาสวะปรินิพพานได้ในชาตินี้^{๒๑๗}

พิจารณาจากพุทธดำรัสนี้ทำให้ทราบถึงพุทธประสงค์ที่ทรงอนุญาตให้สร้างเสนาสนะถวาย
ให้เป็นที่อยู่ของนักบวชในพระพุทธศาสนามีภิกษุเป็นต้น อาจสรุปเป็นประเด็นได้ดังต่อไปนี้

(๑) ภิกษุในพระพุทธศาสนาควรอาศัยอยู่ในเสนาสนะเพื่อป้องกันลม แดด ความหนาว
ความร้อน สัตว์ร้าย ไม้ไข้เพื่อสร้างเสนาสนะเพื่อสนองกิเลส หรือเพื่อความเมาในลาภสักการะ

(๒) ทายกทายิกาผู้สร้างเสนาสนะถวายแก่ภิกษุก็ควรมุ่งเพื่อให้ท่านได้มาพักอาศัย เป็นที่
หลีกเล่นกระทำความเพียรเพิกกิเลส

(๓) เมื่อสร้างเสนาสนะเสร็จ ทำการอุทิศถวายแก่สงฆ์ผู้อยู่ในทิศทั้ง ๔ ก็ให้ชวนชวายเป็น
การอุปถัมภ์บำรุงท่านด้วยปัจจัย ๔ (ข้าว น้ำ ผ้า เสนาสนะ) ที่สมควรแก่สมณบริโภค

(๔) เมื่อภิกษุเหล่านั้นได้รับการอุปถัมภ์บำรุงก็จะเป็นผู้ที่มีความลำบากด้วยปัจจัย ๔ มีเวลา
ทุ่มเทให้กับการทำความเพียร เมื่อเกิดความรู้แจ้งธรรมก็จะแสดงธรรมโปรดทายกทายิกาเพื่อเป็นการ
ตอบแทน ทายกทายิกามีบุญญาธิการผ่านการบำเพ็ญเพียรและสร้างสมบารมีมานานจนญาณแก่
กล้าก็อาจจะบรรลุธรรมเป็นพระชีนาสพทำลายอาสวกิเลสได้หมดสิ้นในชาตินี้

จะเห็นได้ว่า เสนาสนะนอกจากจะมีความจำเป็นด้านการเป็นที่อยู่อาศัยแล้ว เสนาสนะยัง
มีความจำเป็นด้านเป็นที่อยู่เพื่อความสงบวิเวกอีกด้วย ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนาถือว่า สิ่งที่สำคัญต่อ
การเจริญกรรมฐานอย่างหนึ่งที่จะขาดไม่ได้ คือ ความวิเวก หรือความสงบสงัด ซึ่งจำแนกได้ ๓
ประการ คือ

(๑) กายวิเวก ความสงบกาย ได้แก่การอยู่ในในที่สงัดและรวมทั้งอิริยาบถและเที่ยวไปผู้
เดียว สถานที่อันเหมาะแก่กายวิเวกนี้ได้แก่ ป่าเขาลำเนาไพร โคนไม้ เรือนว่าง ป่าช้า

(๒) จิตตวิเวก ความสงบใจ ได้แก่การทำจิตให้ผ่องใส สงัดจากนิรวณ สัมโยชน์ และอนุสัย
เป็นต้น หมายถึงจิตของท่านผู้บรรลุฌานและอริยมรรค อริยผล

(๓) อูปีวิเวก ความสงบอุปธิ ได้แก่ธรรมเป็นที่สงบระงับสังขารทั้งปวง ปราศจากกิเลส
ชั้น ๖ อภิสังขาร ที่เรียกว่าอุปธิ หมายถึงเอาพระนิพพาน^{๒๑๘}

พระพุทธศาสนาถือว่า วิเวกทั้ง ๓ ประการนี้สามารถเกิดขึ้นได้อย่างต่อเนื่องโดยอาศัยป่า
ไม่เป็นปัจจัยสนับสนุนเบื้องต้น กล่าวคือ

(๑) เมื่อเราอยู่ในสถานที่อันเงียบสงัด ปราศจากเสียงรบกวนและกิจกรรมที่วุ่นวาย ท่าน
เรียกว่า กายวิเวก คือความสงบทางด้านกาย เมื่อบรรยากาศทางด้านร่างกายสงบ โดยเฉพาะเมื่อไปอยู่

^{๒๑๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๕/๕๑-๕๒.

^{๒๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๐๒.

ในป่า ในร่มไม้หญ้าไม้ที่มีความสงบ มีแต่ธรรมชาติ มีเสียงนกร้อง มีแต่เสียงหรือหิ่งห้อย ก็ช่วยชักนำจิตใจให้โน้มไปสู่ความสงบด้วย

(๒) เมื่อจิตใจรู้สึกมีความสงบ มีความอึดใจ มีความสดชื่น โนม่น้อมไปในทางที่ดี ก็จะทำให้เกิดจิตตวิเวก คือความสงบทางจิตตามมา

(๓) เมื่อจิตใจสงบสงัด ไม่มีอารมณ์วุ่นวายใจเข้ามาบรรจบ มีสมาธิ ก็อยู่ในสภาพที่พร้อมจะฝึกฝนพัฒนาต่างๆ ขึ้นไปอีก คือเอาจิตที่พร้อมต่อนั้นแล้วไปใช้งาน ในการพิจารณาให้เกิดปัญญา เห็นความจริงของสิ่งทั้งหลาย ทำให้จิตใจเป็นอิสระที่เรียกว่าเป็นอุปปิวิเวก คือทำให้เกิดความสงบจากกิเลสไปในที่สุด^{๒๑๙}

จึงกล่าวได้ว่า เสนาสนะที่สร้างเพื่อเป็นที่อยู่ของภิกษุในพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิตและการศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรมของภิกษุ บุคคลผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจึงควรดำเนินการให้ถูกต้องตามพุทธประสงค์ คือ จัดการให้ภิกษุได้อยู่ในเสนาสนะที่เหมาะสมแก่การพักอาศัย ให้มีความสงบวิเวกเกื้อกูลต่อการทำความเพียรเพื่อกิเลสดังที่พระพุทธองค์แสดงแนวทางไว้อย่างชัดเจน

การพัฒนาตนตามแนวทางของพระพุทธศาสนามีหลักสำหรับศึกษา เรียกว่า ไตรสิกขา กุลบุตรที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาจึงมีหน้าที่ต้องศึกษา และจะต้องศึกษาเช่นนั้นไปจนตลอดชีวิต จนกว่าจะบรรลุเป็นพระอรหันต์ ข้อนี้เห็นได้จากคำกล่าวสอนของอุปัชฌาย์ในวันอุปสมบทที่ว่า “ภิกษุผู้อุปสมบทแล้วพึงศึกษาอภิสัสสิกขา อภิจิตตสิกขา และอภิปญญาสิกขา ในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตเจ้าตรัสรู้แล้วโดยเคารพ”^{๒๒๐} สอดคล้องกับพุทธดำรัสในสมณสูตรความว่า

ภิกษุทั้งหลายกิจที่สมณะควรทำเป็นของสมณะ๓ประการนี้ กิจที่สมณะควรทำเป็นของสมณะ๓ประการอะไรบ้างคือ

- (๑) การสมาทานอภิสัสสิกขา (สิกขาคือศีลอันยิ่ง)
 - (๒) การสมาทานอภิจิตตสิกขา (สิกขาคือจิตอันยิ่ง)
 - (๓) การสมาทานอภิปญญาสิกขา (สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง)
- กิจที่สมณะควรทำเป็นของสมณะ๓ประการนี้แล

^{๒๑๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), คนไทยกับป่า, พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๒๕-๒๖.

^{๒๒๐} ตสมาติห เต อิมสมัตถาคคตปฺปเวทิตเต ธมฺมวินเย สกฺกจฺจ อภิสัสสิกขา สิกฺขิตฺตพฺพา อภิจิตตสิกขา สิกฺขิตฺตพฺพา อภิปญญาสิกขา สิกฺขิตฺตพฺพา; พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมปโน ป.ธ. ๙), คู่มือพระอุปัชฌาย์, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กาญจณบุรี : สำนักพิมพ์ธรรมเมธี, ๒๕๔๕), หน้า ๔๙.

เพราะเหตุนี้แลเธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอธิศีลสิกขาเราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอธิจิตตสิกขาเราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอธิปัญญาสิกขา”^{๒๒๑}

ศีลสิกขาเป็นส่วนที่เกี่ยวกับพุทธบัญญัติที่เป็นสิกขาบท ระเบียบวินัย มารยาทและทำเนียบปฏิบัติต่างๆ เพื่อให้ภิกษุมีความประพฤติปฏิบัติเรียบร้อยดีงาม จิตตสิกขาเป็นส่วนที่เกี่ยวกับการพัฒนาจิตใจให้สะอาด สว่าง สงบ มีสมาธิ มีสติสัมปชัญญะ ไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต ปัญญาสิกขาเป็นส่วนที่เกี่ยวกับความรู้ ความรู้แจ้ง รู้เท่าทันความเป็นจริง การศึกษา ๓ ด้านนี้เป็นหน้าที่ของอุปัชฌาย์อาจารย์จะต้องอบรมฝึกฝนแก่ภิกษุผู้บวชใหม่

ในการฝึกฝนตนเองตามหลักการศึกษานี้ โดยปกติทั่วไปจำทำในสำนักของพระพุทธเจ้าหรือสำนักของครูอาจารย์ กล่าวคือ ฝึกฝนตนเองภายใต้การกำกับดูแลของพระพุทธองค์หรืออุปัชฌาย์อาจารย์นั่นเอง แต่ก็มีทำเนียบปฏิบัติอย่างหนึ่งที่พบในคัมภีร์พระพุทธศาสนาคือ หลังจากที่ศึกษาหาความรู้ในสำนักของอุปัชฌาย์อาจารย์พอสมควรแล้ว ภิกษุที่ต้องการจะฝึกฝนตนเองอย่างเต็มที่ซึ่งชกชนกันออกจากสำนักแล้วมุ่งหน้าเข้าไปปฏิบัติกรรมฐานในป่าที่ห่างไกลผู้คน ช่วงเวลาที่นิยมปฏิบัติเช่นนี้ คือ ช่วงก่อนเข้าพรรษา ตัวอย่างเช่นพระจักขุบาลเถระและคณะ

เรื่องมีอยู่ว่า หลังจากพระจักขุบาลบวชแล้ว ท่านได้เรียนกรรมฐานในสำนักของพระไปสู่สำนักพระศาสดาแล้วทูลขอบวช ได้บรรพชาอุปสมบทแล้ว อยู่ในสำนักแห่งพระอาจารย์และอุปัชฌาย์ครบ ๕ พรรษาแล้ว ออกพรรษา ปวารณาแล้วเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ถวายบังคมแล้วทูลถามถึงฐานะในพระพุทธศาสนา

พระศาสดาตรัสตอบว่า ฐานะมี ๒ อย่าง คือ คันถฐานะกับวิปัสสนาฐานะ ทรงตรัสว่า

(๑) การเรียนนิกายหนึ่งก็ดี สองนิกายก็ดี จบพุทธวจนะคือพระไตรปิฎกก็ดี ตามสมควรแก่ปัญญาของตนแล้วทรงไว้ กล่าว บอก พุทธวจนะนั้น ชื่อว่า คันถฐานะ

(๒) ส่วนการเริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อมไว้ในอัตภาพ ยังวิปัสสนาให้เจริญ ด้วยอำนาจแห่งการทำการติดต่อแล้ว ถือเอาพระอรหัตของภิกษุผู้มีความประพฤติแล้วคล่อง ยินดียิ่งแล้วในเสนาสนะอันสงบ ชื่อว่า วิปัสสนาฐานะ^{๒๒๒}

พระจักขุบาลจึงกราบทูลว่า ตนเองบวชตอนมีอายุมากแล้วคงเรียนคันถฐานะไม่ไหว จึงมีความประสงค์จะเรียนวิปัสสนาฐานะ ลำดับนั้น พระศาสดา ได้ตรัสบอกพระกรรมฐานตลอดถึงพระอรหัตแก่พระมหาปาละท่านถวายบังคมพระศาสดาแล้ว แสวงหาภิกษุผู้จะไปกับตน ได้ภิกษุ ๖๐ รูปแล้ว ออกพร้อมกับเธอทั้งหลายไปตลอดทาง ๑๒๐ โยชน์ ถึงบ้านปลายแดนหมู่ใหญ่ตำบลหนึ่ง จึง

^{๒๒๑} อ.ท.ก. (ไทย) ๒๐/๘๒/๓๐๘-๓๐๙.

^{๒๒๒} ช.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๒/๑/๑๕.

พร้อมด้วยบริวาร เข้าไปบิณฑบาต ณ บ้านนั้น

ชาวบ้านในหมู่บ้านนั้นเห็นหมู่ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยวัตร มีจิตเลื่อมใส แต่งอาสนะแล้วนิมนต์ให้นั่ง อังคาสด้วยอาหารอันประณีตแล้ว ถามว่า "ท่านเจ้าข้า พระผู้เป็นเจ้าของเจ้าจะไปที่ไหน" เมื่อพวกภิกษุกล่าวตอบว่า "อุบาสกและอุบาสิกาทั้งหลาย เราจะไปสู่ที่ตามผาสุก" มนุษย์ผู้เป็นบัณฑิตรู้ว่าพวกภิกษุกำลังแสวงหาเสนาสนะที่จำพรรษาจึงกล่าวอาราธนาว่า "ท่านผู้เจริญถ้าพระผู้เป็นเจ้าของเจ้าทั้งหลาย พึงอยู่ ณ ที่นี้ตลอดไตรมาสนี้ ข้าพเจ้าทั้งหลาย จะพึงตั้งอยู่ในสภาวะแล้วถือศีล" พวกภิกษุก็คิดเห็นว่า "เราได้อาศัยตระกูลเหล่านี้ จักทำการออกไปจากภพได้" จึงรับนิมนต์ หมู่มนุษย์รับปฏิญญาของเธอทั้งหลายแล้ว ได้ช่วยกันปิดกวาดวิหาร จัดที่อยู่ใต้อาคาร และที่อยู่ใต้อาคารแล้วมอบถวาย เธอทั้งหลาย เข้าไปบิณฑบาตบ้านนั้นตำบลเดียวเป็นประจำ ครั้งนั้น หมอผู้หนึ่งเข้าไปหาเธอทั้งหลาย พวารณาว่า "ท่านผู้เจริญธรรมดาในที่อยู่ของคนมาก ย่อมมีความไม่ผาสุกบ้าง เมื่อความไม่ผาสุกนั้นเกิดขึ้นแล้ว ท่านทั้งหลายพึงบอกแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักทำเภสัชถวาย"

ในวันจำพรรษาพระเถระเรียกภิกษุเหล่านั้นมาพร้อมกันแล้ว ถามว่า "ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจักให้ไตรมาสนี้ น้อมล่องไปด้วยอิริยาบถเท่าไร" ภิกษุทั้งหลายเรียนตอบว่า "จักให้น้อมล่องไปด้วยอิริยาบถครบทั้ง ๔ (ยืน,เดิน,นั่ง,นอน) ขอรับ" พระจักษุบาลถามว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ก็ข้อนั้นสมควรละหรือเราทั้งหลายควรเป็นผู้ไม่ประมาทไม่ใช่หรือเพราะเราทั้งหลายเรียนพระกรรมฐานมาจากสำนักของพระพุทธเจ้า ผู้ยังทรงพระชนม์อยู่, ธรรมดาว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย อันคนมักอวดไม่ สามารถจะให้ทรงยินดีได้, ด้วยว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้น อันคนมีอหังการ (จำพวกเดียว) พึงให้ทรงยินดีได้, และขึ้นชื่อว่าอบายทั้ง ๔ เป็นเหมือนเรือนของตัวเอง แห่งคนผู้ประมาทแล้ว, ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด พวกภิกษุเรียนท่านว่า ท่านจักปฏิบัติอย่างไร พระจักษุบาลตอบว่า ตัวท่านเองจักใช้ชีวิตทั้งสามเดือนด้วยอิริยาบถ ๓ คือ ยืน เดิน นั่งเท่านั้น ท่านจักไม่เหยียดหลังตลอดสามเดือน จากนั้นท่านก็ได้เจริญกรรมฐานอย่างจริงจังจนอาพาธที่ดวงตา แม้หมอจะปรู้งยาให้ท่านนอนหยอด แต่ตัวท่านก็ใช้วิธีนั่งหยอดเอา ทำให้อาการอาพาธไม่หาย จนในที่สุดท่านก็ตาบอดพร้อมกับบรรลุเป็นพระอรหันต์ในคราวเดียวกัน ^{๒๒๓}

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าเสนาสนะป่าไม่มีความสำคัญต่อชีวิตของพระภิกษุมาก เป็นแนวปฏิบัติของภิกษุในสมัยพุทธกาลต้องถือปฏิบัติ หากภิกษุต้องการจะบรรลุธรรมหรือต้องการปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัดถึงขนาดต้องลาครูอาจารย์ไปปฏิบัติกรรมฐานในป่าทางไกลชุมชน การออกไปปฏิบัติธรรมในป่าไม้นั้นก็เพื่อให้การปฏิบัติกรรมฐานมีความสะดวกและเข้มงวดมากขึ้น อย่างไรก็ตามในบางที่วัดมีความร่มรื่นด้วยป่าไม้ ภิกษุหลังจากเรียนกรรมฐานในสำนักของอาจารย์แล้วก็จะสมาทานกรรมฐานในวัดนั้นนั่นเอง การปฏิบัติเช่นนี้เป็นที่นิยมมาก และเป็นการเอื้อต่อการฝึกหัดพัฒนา

^{๒๒๓} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๑/๒/๑/๑๕-๒๑.

ตนเองด้วย เนื่องจากอยู่ใกล้ครูอาจารย์ เวลามีปัญหาในการปฏิบัติธรรมก็สามารถสอบถามได้ทันที แต่ไม่ว่าจะเป็นกรณีใดก็ทำให้เห็นแล้วว่า ป่าไม้เป็นสถานที่ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำเนินชีวิตและการเจริญกรรมฐานของพระภิกษุในพระพุทธศาสนา วัดต่างๆ ทั้งในอดีตและปัจจุบันจึงมักจะสร้างในป่าไม้ หรือไม่หากตอนแรกสร้างป่าไม้ยังไม่มี ก็มักจะหาโอกาสปลูกป่าไม้ขึ้นภายหลังเพื่อให้ความร่มรื่น สงบ สงัด เหมาะแก่การใช้เป็นสถานที่บำเพ็ญจิตภาวนา

๔.๖ สรุป

จากการวิเคราะห์พระปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออำนวยการพระพุทธศาสนาสรุปความได้ว่า พระพุทธศาสนาจะมีความมั่นคงและดำรงอยู่ได้นาน ต้องมีองค์ประกอบอย่างน้อย ๓ ประการ คือ (๑) ศาสดา ได้แก่ พระพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้สัจธรรมแล้วประกาศพระพุทธศาสนา (๒) หลักธรรม ได้แก่ คำสอนของพระพุทธเจ้า แบ่งเป็น ธรรมและวินัย อันเป็นหลักการในการเผยแผ่และปกครองคณะสงฆ์ และ(๓) สาวก ได้แก่ ผู้ฟังคำธรรมของพระพุทธเจ้าแล้วประกาศตนเป็นตนเป็นผู้นับถือ ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา สามเณร สามเณรี สิกขมานา ผู้ศึกษาและปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าจนบรรลุมรรคผล แล้วประกาศสัจธรรมนั้นแก่ผู้อื่น ซึ่งสามารถนำหลักพระปาติโมกข์มาเป็นแนวทางด้านความมั่นคง ๓ ด้าน คือ (๑) ด้านศาสนบุคคล มีสิกขาบทสำหรับคัดกรองคนที่จะบวชเป็นภิกษุ เมื่อบวชแล้วก็มีอุปัชฌาย์อาจารย์ดูแลให้การศึกษา ผู้ปฏิบัติดีก็จะได้รับการยกย่อง ผู้ปฏิบัติเสียหายก็ต้องถูกลงโทษ(๒) ศาสนธรรม มีสิกขาบทกำหนดให้เรียนธรรมโดยเคารพ แสดงธรรมโดยเคารพ เพื่อความถูกต้องตามพระประสงค์ของพระพุทธเจ้าผู้บัญญัติและ (๓) ด้านศาสนสถาน มีสิกขาบทอนุญาตให้คณะสงฆ์รับเสนาสนะ ๕ อย่าง คือ วิหาร เรือนมุงแถวเดี่ยว เรือนชั้น เรือนโล้น ถ้า หากต้องการสร้างกุฏิวิหารขนาดต้องได้รับอนุญาตจากสงฆ์ กำหนดให้ผู้อาศัยบำเพ็ญวัตรในที่อยู่เรียกว่า เสนาสนวัตร

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ในบทนี้ จะได้สรุปผลการวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์ภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออำนวยการพระพุทธศาสนา” เพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยที่กำหนดไว้ ๓ ประการ คือ (๑) ศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของพระปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนา (๒) ศึกษาการรักษาภิกขุปาฏิโมกข์ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาและ (๓) ศึกษาภิกขุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออำนวยการพระพุทธศาสนา จากนั้นจะเสนอแนะแนวทางการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์และแนวทางการศึกษาวิจัยต่อไป มีรายละเอียดตามลำดับดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของพระปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาความเป็นมาและความสำคัญของพระปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนาสรุปความได้ว่า พระปาฏิโมกข์คือ คำสอนที่เป็นแม่บท เป็นเบื้องต้นเป็นประธานเป็นประมุขของธรรมทั้งหลายและประมวลสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้สำหรับภิกษุ๒๒๗ข้อซึ่งหมายถึงอาทิกัมมิกะหรือภิกษุผู้ก่อความเสียหายจนเป็นเหตุให้ทรงบัญญัติสิกขาบทที่ห้ามไว้ผู้เป็นต้นบัญญัติแห่งสิกขาบทนั้นแบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ (๑)โอวาทปาฏิโมกข์ ได้แก่ปาฏิโมกข์ที่เป็นโอวาทกล่าวคือสิ่งที่เป็นหลักเป็นประธานในด้านคำกล่าวสอนหรือหลักการโดยสรุปของพุทธศาสนามีทั้งหลักคำสอนและหลักการปกครองคณะสงฆ์ได้ประกาศหลักอันเป็นหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนาวิธีการการประกาศพร้อมทั้งจรรยาบรรณของนักเผยแผ่ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพร่วมกันในการเผยแผ่พระศาสนาและเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง๒.อาณานปาฏิโมกข์ ได้แก่ ข้อบัญญัติเกี่ยวกับศีลของภิกษุ และภิกษุณี การปรับอาบัติ การลงโทษ และอันสงฆ์ของการเข้าร่วมสังฆกรรมการสวดและฟังภิกขุปาฏิโมกข์พระพุทธเจ้า ๓ พระองค์คือ พระวิปัสสีพุทธเจ้า พระสิขีพุทธเจ้า และพระเวสสภูพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงและปกครองคณะสงฆ์ด้วยโอวาทปาฏิโมกข์และไม่แสดงธรรมโดยพิสดารตลอดพระชนชีพ เป็นเหตุให้ศาสนาของพระองค์ไม่ดำรงอยู่นาน ส่วนพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ คือ พระกกุสันธะพุทธเจ้า พระโกนาคมะพุทธเจ้า และพระกัสสปะพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ ในช่วงปฐมโพธิกาลต่อมาเมื่อภิกษุสงฆ์มีจำนวนมากขึ้น มีการประพฤติเสียหายจนเกิดอาสวัฏฐานิยธรรม พระองค์จึงทรงแสดงอาณานปาฏิโมกข์และแสดงธรรมโดยพิสดาร จึงเป็นเหตุให้ศาสนาของพระองค์ดำรงอยู่นาน

พระปาฏิโมกข์จึงเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ดำรงอยู่นาน

๕.๑.๒ การรักษาพระปาฏิโมกข์ของภิกษุในพระพุทธศาสนา

จากการศึกษาการรักษาพระปาฏิโมกข์ของพระภิกษุในพระพุทธศาสนาสรุปความได้ว่า อาณาปาฏิโมกข์ เรียกอีกอย่างว่า พระพุทธอาณา จัดเป็นพุทธบัญญัติที่พระพุทธเจ้าวางไว้เป็นแนวปฏิบัติของภิกษุ และใช้เป็นเครื่องมือปกครองคณะสงฆ์ ประกอบด้วย ๗ ลีขาบท คือ (๑) ปาราชิก (๒) สังฆาทิเสส (๓) อนิยต (๔) นิสสัคคียปาจิตตีย์ (๕) ปาจิตตีย์ (๖) ปาฏิเทสนียะ (๗) เสขยวัตร และ (๘) อธิกรณสมณะ มีพุทธบัญญัติให้สงฆ์ยกขึ้นแสดงทุกกึ่งเดือน ทรงกำหนดโทษและแสดงวิธีออกจากอาบัติที่เกิดจากการละเมิดพระปาฏิโมกข์ไว้ ๔ แนวทาง คือ (๑) ต้องอาบัติปาราชิก ทำให้ขาดจากความเป็นภิกษุ ไม่สามารถกลับมาบวชเป็นภิกษุได้อีก (๒) ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ต้องอยู่ปริวาสกรรม ครบตามจำนวนวันที่ปกปิด (๓) ต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตตีย์ ต้องสละสิ่งของแล้วแสดงต่อหน้าภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง (๔) ต้องอาบัติปาจิตตีย์และอาบัติเหล่าอื่นที่เหลือ ต้องแสดงต่อหน้าภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง การรักษาภิกษุปาฏิโมกข์มี ๔ อย่าง คือ (๑) การรักษาด้วยการท่องจำ (๒) การรักษาด้วยการยกขึ้นสวดทุกกึ่งเดือน (๓) การรักษาด้วยการศึกษาเล่าเรียน และ (๔) การรักษาด้วยการนำมาปฏิบัติตาม

๕.๑.๓ วิเคราะห์ภิกษุปาฏิโมกข์ในฐานะเป็นเครื่องธำรงพระพุทธศาสนา

จากการวิเคราะห์ภิกษุปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมือธำรงพระพุทธศาสนา สรุปความได้ว่า พระพุทธศาสนาจะมีความมั่นคงและดำรงอยู่ได้นาน ต้องมีองค์ประกอบอย่างน้อย ๓ ประการ คือ (๑) ศาสดา (๒) หลักธรรม และ (๓) สาวก สามารถนำหลักพระปาฏิโมกข์มาเป็นแนวทางด้านความมั่นคง ๓ ด้าน คือ (๑) ด้านศาสนบุคคล (๒) ศาสนธรรม และ (๓) ด้านศาสนสถาน

พระพุทธศาสนาจะมีความมั่นคงและดำรงอยู่ได้นาน ต้องมีองค์ประกอบอย่างน้อย ๓ ประการ คือ (๑) ศาสดา ได้แก่ พระพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้สัจธรรมแล้วประกาศพระพุทธศาสนา (๒) หลักธรรม ได้แก่ คำสอนของพระพุทธเจ้า แบ่งเป็น ธรรมและวินัย และ (๓) สาวก ได้แก่ ผู้ฟังคำธรรมของพระพุทธเจ้าแล้วประกาศตนเป็นตนเป็นผู้นับถือ ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา สามเณร สามเณรี ลีขมานา สามารถนำหลักพระปาฏิโมกข์มาเป็นแนวทางด้านความมั่นคง ๓ ด้าน คือ (๑) ด้านศาสนบุคคล มีลีขาบทสำหรับคัดกรองคนที่จะบวชเป็นภิกษุ เมื่อบวชแล้วก็มีอุปัชฌาย์อาจารย์ดูแลให้การศึกษา ผู้ปฏิบัติดีก็ได้รับการยกย่อง ผู้ปฏิบัติเสียหายก็ต้องถูกลงโทษ (๒) ศาสนธรรม มีลีขาบทกำหนดให้เรียนธรรมโดยเคารพ แสดงธรรมโดยเคารพ และ (๓) ด้านศาสนสถาน มีลีขาบทอนุญาตให้คณะสงฆ์รับเสนาสนะ ๕ อย่าง คือ วิหาร เรือนมุงแถวเดียว เรือนชั้น เรือนโล้น ถ้ำ หาก

ต้องการสร้างกฎวิหารขนาดต้องได้รับอนุญาตจากสงฆ์ กำหนดให้ผู้อาศัยบำเพ็ญวัตรในที่อยู่เรียกว่า เสนาสนวัตร

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาพระปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออำนวยการพระพุทธศาสนา อันเป็นคำสั่งสอนของ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงแสดงเหมือนกันและพระพุทธเจ้าโคดมของเราทั้งหลายก็ทรงสั่งสอนและ เตือนภิกษุทั้งหลายอยู่บ่อยๆเวลาที่พระภิกษุมาประชุมรวมกลุ่มกันพระองค์ทรงแสดงคำสั่งสอนอันนี้มี หลักการคือเป็นหลักการฝึกฝนพัฒนาตนเองให้มีความอดทนสามารถทนกับสภาวะต่างๆได้ไม่ใช่ไป เปลี่ยนแปลงสิ่งอื่นฝึกฝนตนเองให้เข้าใจความจริงแล้วอยู่กับความจริงได้และทรงบอกวิธีในการฝึกฝน พัฒนา เพื่อให้เกิดศีลเกิดสมาธิเกิดปัญญาไปตามลำดับหลักนี้ท่านเรียกว่าโอวาทปาฏิโมกข์ซึ่งใน เมืองไทยเราก็นิยมสวดนियมท่องกันอยู่แล้วและต้องฝึกฝนปฏิบัติตาโอวาทปาฏิโมกข์เป็นคำสั่งสอนที่เป็น หลักการเป็นพื้นฐานคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นคำสั่งสอนที่เน้นไปในเรื่องการฝึกฝนพัฒนา ตนเองเน้นไปที่การเปลี่ยนแปลงภายในคือการฝึกฝนตัวเองให้เกิดศีลเกิดสมาธิเกิดปัญญาไม่เน้นไปที่ การเปลี่ยนแปลงภายนอกฉะนั้นในการทำวิจัยเรื่อง พระปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมืออำนวยการ พระพุทธศาสนานี้ ผู้วิจัยพบว่ามีข้อมูลสำคัญหลายเรื่องที่เป็นประโยชน์จึงขอเสนอแนะดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์

การศึกษาในหลักพระปาฏิโมกข์เพื่อนำไปใช้ประโยชน์นั้น นอกจากจะใช้สำหรับพระสงฆ์ สวดในทุกกึ่งเดือนแล้ว หลักการของพระปาฏิโมกข์นั้น ยังเป็นหลักเพื่อฝึกฝนให้ผู้ที่เข้ามาบวชได้ศึกษา และปฏิบัติเพื่อความเข้าใจในหลักสำคัญของพระปาฏิโมกข์ โดยเฉพาะเรื่องของศีล ซึ่งเป็นศีลเฉพาะ ของภิกษุที่ใช้เป็นพื้นฐานในการเข้าสู่ภาคปฏิบัติ และกำจัดกิเลสเพื่อความบริสุทธิ์แห่งศีลมีการแยกไว้ เพื่อการนำไปปฏิบัติทั้งที่เป็นของฆราวาสและของภิกษุโดยมีรายละเอียดประเด็นสูงขึ้นไปสามารถ เลือกรูปแบบได้ตามจริตนิสัยผู้ที่ไม่มุ่งหวังเพื่อการบรรลุผลในพุทธศาสนาก็สามารถปฏิบัติตามศีล ในพระปาฏิโมกข์ได้และเมื่อปฏิบัติดีแล้วก็สามารถกำจัดกิเลสอย่างหยาบที่เกิดขึ้นทางกายและทาง วาจาได้ย่อมเป็นเหตุให้การดำเนินชีวิตมีความสุขได้

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยต่อไป

สำหรับข้อเสนอแนะที่จะนำไปศึกษาต่อไปนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าควรศึกษาในหัวข้อต่อไปนี้

๑. การศึกษาการสวดภิกษุปาฏิโมกข์ในประเทศกลุ่มลุ่มแม่น้ำโขง
๒. การศึกษาเปรียบเทียบบทลงโทษในพระปาฏิโมกข์กับกฎหมายทางการเมือง
๓. รูปแบบการทรงจำภิกษุปาฏิโมกข์ของสำนักสอนปาฏิโมกข์ในสังคมไทย
๔. เทคนิคการท่องจำภิกษุปาฏิโมกข์
๕. แนวคิดการสวดพระปาฏิโมกข์แปล..ความเป็นไปได้.

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาฎีกา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกวิเคราะห์ (Tipitaka Analysis)**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

_____. คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระวินัยปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๒.

คณาจารย์แห่งโรงพิมพ์เสียงเชียง. **คู่มือคู่สวดอุปัชฌาย์**. กรุงเทพมหานคร : เสียงเชียง, ๒๕๓๖.

ทวีศักดิ์ญาณประทีป. **พจนานุกรมนักเรียนฉบับเฉลิมพระเกียรติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๑. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิชจำกัด, ๒๕๔๐.

ธนู แก้วโอภาส. **ศาสนาโลก**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทตลาดาพับลิเคชั่นจำกัด, ๒๕๔๙.

ป. หลงสมบุญ. **พจนานุกรม มจร-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญญา, ๒๕๔๙.

พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์. **พุทธบัญญัติ ๒๒๗ เพื่อความเข้าใจวินัยของพระให้ถูกต้อง**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

พระครูนิรมิตกัลยาณวัตร. **“คู่มือพระปาฏิโมกข์”**. สมุทรสงคราม : ม.ป.ท., ๒๕๔๑.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). **รากฐานสำหรับพุทธจริยศาสตร์สำหรับสังคมร่วมสมัย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๓.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙. ราชบัณฑิต). **ศัพท์วิเคราะห์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเชียง, ๒๕๕๐.

..... **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๑.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). **ต้องฟื้นฟูวัดในชนบทพัฒนาสังคมไทยจึงจะก้าวหน้าได้มั่นคง**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรมการศาสนา. ๒๕๕๖.

..... **รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: เอดิชั่นเพรส โพรดักส์, ๒๕๔๓.

พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมปโน). **คู่มือพระอุปัชฌาย์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กาญจนบุรี : สำนักพิมพ์ธรรมเมธีสหทัยการพิมพ์, ๒๕๔๙.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๘.

..... **วันสำคัญของชาวพุทธไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ, ๒๕๕๖.

..... **วินัยเรื่องใหญ่กว่าที่คิด**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. นครปฐม จ.เจริญอินเตอร์พริ้นต์ จำกัด, ๒๕๕๗.

..... **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๑. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๘.

พระมหาธิตีพงศ์ อุตตมปญโญ. **ภิกขุปาติโมกข์แปล พร้อมมาติกาสำหรับวินิจัยศึกษาบท**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๖๐.

พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุตเตโช). **พระวินัยบัญญัติ**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๖๑.

พระมหาโมคคัลลานะ. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรพริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗.

พระสิริมังคลาจารย์. **มังคลัตถทีปนี ภาค ๑ แปล**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

พระอมราภิกขิต. **ภิกขุปาฏิโมกข์บาลี - แปล**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

พระอาจารย์คึกฤทธิ์ โสตถิผโล. **อริยวินัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัทควิพริ้นท์แมนเนจเม้นท์จำกัด, ๒๕๕๒.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎก: ประวัติและความสำคัญ**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

..... **เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

- _____ . **พระไตรปิฎกศึกษา (Tipitaka Studies)** ฉบับปรับปรุง. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.
- มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย. **ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒.** กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๒.
- วัดเขาสนามชัย. **วินัยพระนาคคัมภีร์โยม.** กรุงเทพมหานคร: บริษัท แอคทีฟพริ้นท์ จำกัด, ๒๕๕๙.
- ศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียรพงษ์วรรณปก. **คำบรรยายพระไตรปิฎก.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๐.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **วินัยมุขเล่ม ๓.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
- สุจินโณ ภิกขุ. **อุโบสถวิธีตามพระพุทธาณุญาต.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสุพีเรียพริ้นติ้งเฮาส์ จำกัด, ๒๕๔๙.
- สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๓๕.
- สุเทพ พรหมเลิศ. **พระไตรปิฎกศึกษา.** กรุงเทพมหานคร: หจก.ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๒.
- เสถียร พันธรังษี. **พุทธศาสนานิกาย.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: หจก.เอมีเทรตติ้ง, ๒๕๔๓.
- หัตถ์จิต. **ปาราชิก ๔.** วัดเขาสนามชัย ตำบลหนองแก อำเภอบางบัวดิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์. มปป. มปป.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

- ปรีชา บุญศรีตัน. “บริบททางสังคมอินเดียที่มีผลต่อการบัญญัติวินัยของพระพุทธเจ้า”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- พระครูใบฎีกาเทเลอร์ (สุเมธ ดากาวงค์). “การศึกษาวิเคราะห์ห่อผ้าที่ป็นวัจจุจริตในภิกขุปาติโมกข์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๖.
- พระจักรกริช (ปิยธมโม โสภณ). “ศึกษาวิเคราะห์การสวดพระปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์ไทย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- พระบุญเกิด อธิมนโต. “การศึกษาภิกขุปาฏิโมกข์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาวสันตการณ (พิรุณ ปณณาโร). “การวิเคราะห์เรื่องเมถุนธรรมในพระวินัยปิฎก”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

สมิทธิพล เนตรนิมิตร. “ภาพลักษณ์ของพระสงฆ์ในอริยวินัย : วิธีชีวิตและบทบาทของพระสงฆ์”.

รายงานการวิจัย. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

สายสมร นาคลดดา. “พระปาฏิโมกข์ในฐานะเครื่องมือการบริหารงานคณะสงฆ์และการบริหารงานองค์กร”. **ดุขฎฐินิพนธ์พุทธศาสตรดุขฎฐินบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

(๓) ลี้อิเล็กทรอนิกส์:

<https://www.lovethailand.org/travel/th/1093.html>. (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑).

<http://daily.khaosod.co.th/>. (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑).

<http://daily.khaosod.co.th/view>. (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑).

<https://www.facebook.com/phra.panakae/>. (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑).

<https://www.youtube.com/watch?v=r9DKRzMXNJw>. (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑).

<https://www.facebook.com/A1-732758453455108/>. (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑).

<https://www.facebook.com/-wat-kaosanamchai-1449600515357627/>. (๑๐ เมษายน ๒๕๖๑).

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ - นามสกุล	พระมหาสุทธิพงษ์สุทธิวิโส (หมื่นตาคำ)
วัน เดือน ปี เกิด	๕ ธันวาคม ๒๕๒๓ ปีวอก
ชาติภูมิ	๑๕๖ หมู่ ๓ บ้านห้วยบง ต.ศรีวิชัย อ.ลี้ จ.ลำพูน
ที่อยู่ปัจจุบัน	๒๔/๑๓ วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร คณะ ๑๓ แขวงวัดกัลยาณ์ เขตธนบุรี กรุงเทพมหานคร ๑๐๖๐๐
ตำแหน่งหน้าที่ปัจจุบัน	เจ้าคณะผู้ปกครองคณะ ๑๓ วัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร ครูสอนพระปริยัติธรรมแผนกบาลี สำนักเรียนวัดประยุรวงศาวาส กรรมการตรวจบาลีสนามหลวง กรรมการตรวจธรรมสนามหลวง
ประวัติการศึกษา	ป.ธ.๙ จากสำนักเรียนวัดประยุรวงศาวาสวรวิหาร
พ.ศ. ๒๕๕๓	